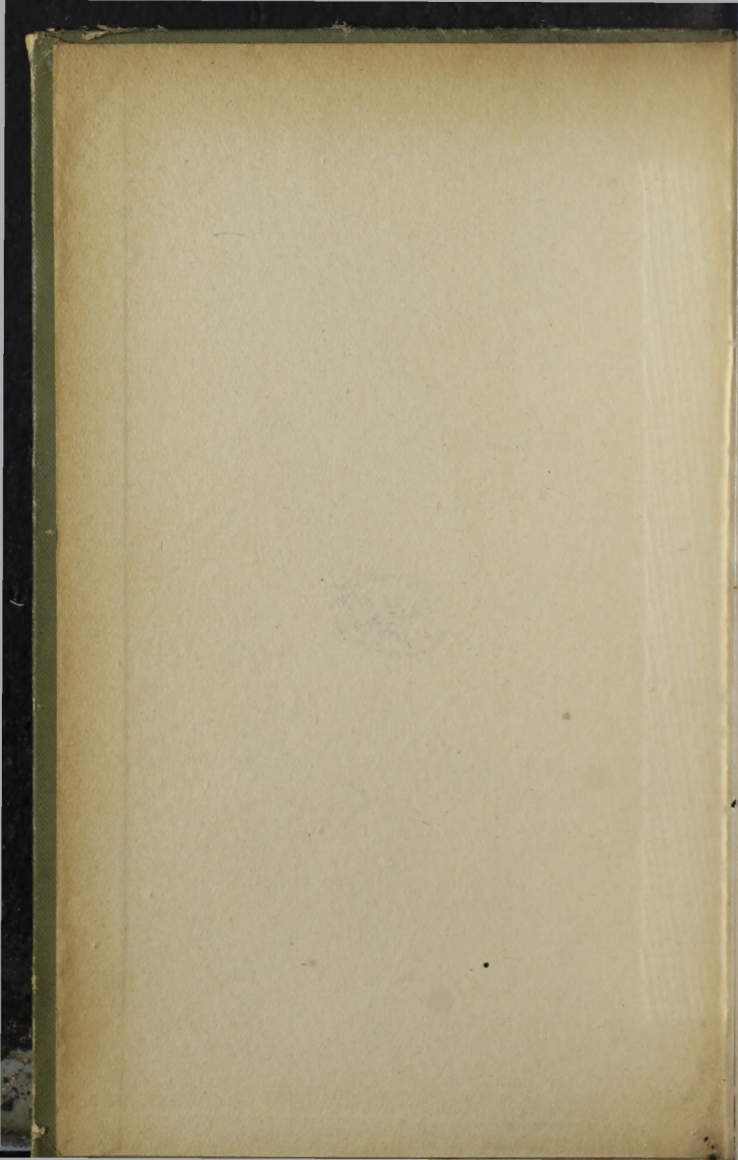

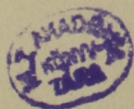
2444
KULTURÁ ÉS TUDOMÁNY

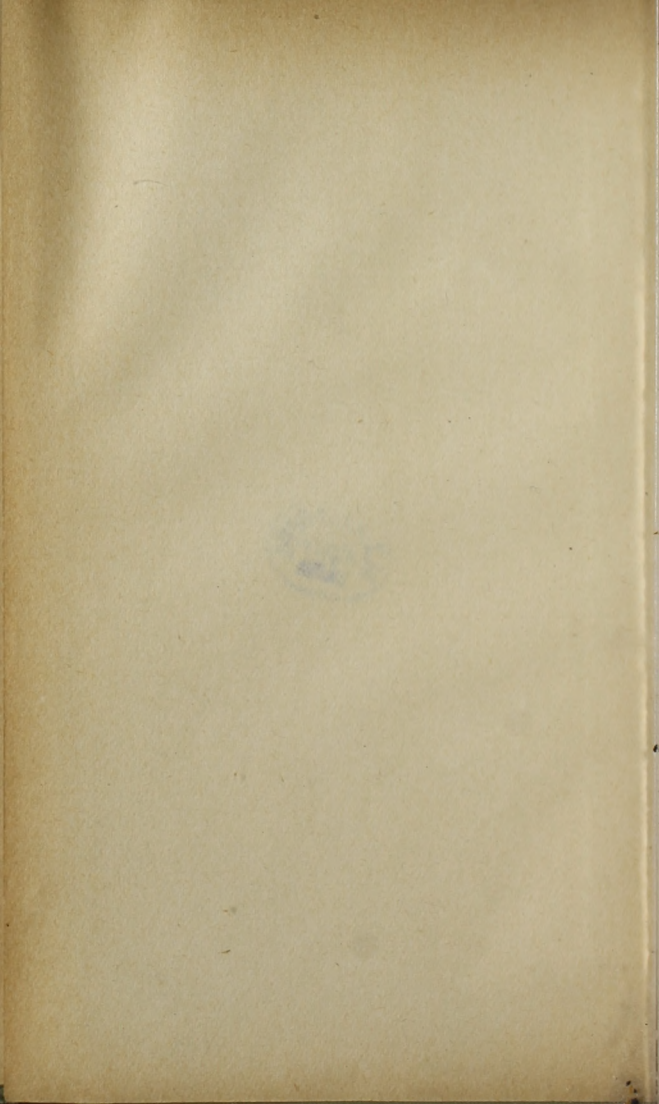
13286060

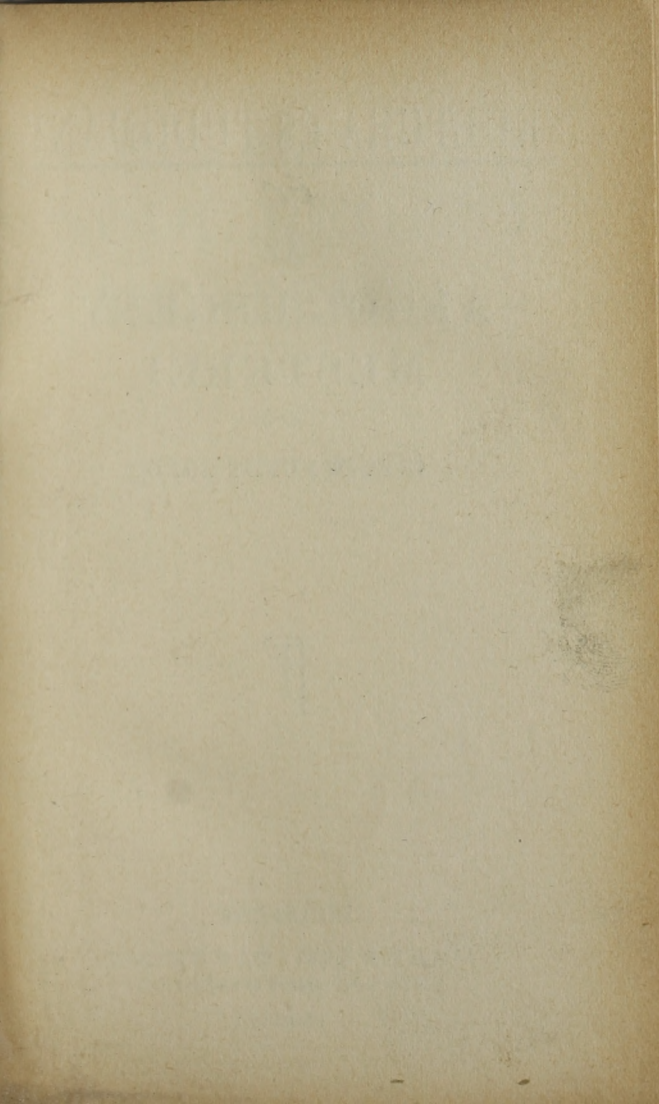
KUNDT ERNŐ
AZ
ANGOL REGÉNY
MESTEREI

A FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

KULTURA ÉS TUDOMÁNY

60.

AZ ANGOL REGÉNY MESTEREI

ÍRTA DR. KUNDT ERNŐ

BUDAPEST
FRANKLIN-TÁRSULAT
MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA
KIADÁSA

FRANKLIN-TÁRSULAT

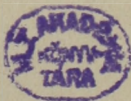
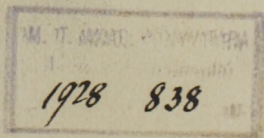
AZ

ANGOL REGÉNY
MESTEREI

ÍRTA
Dr KUNDT ERNŐ

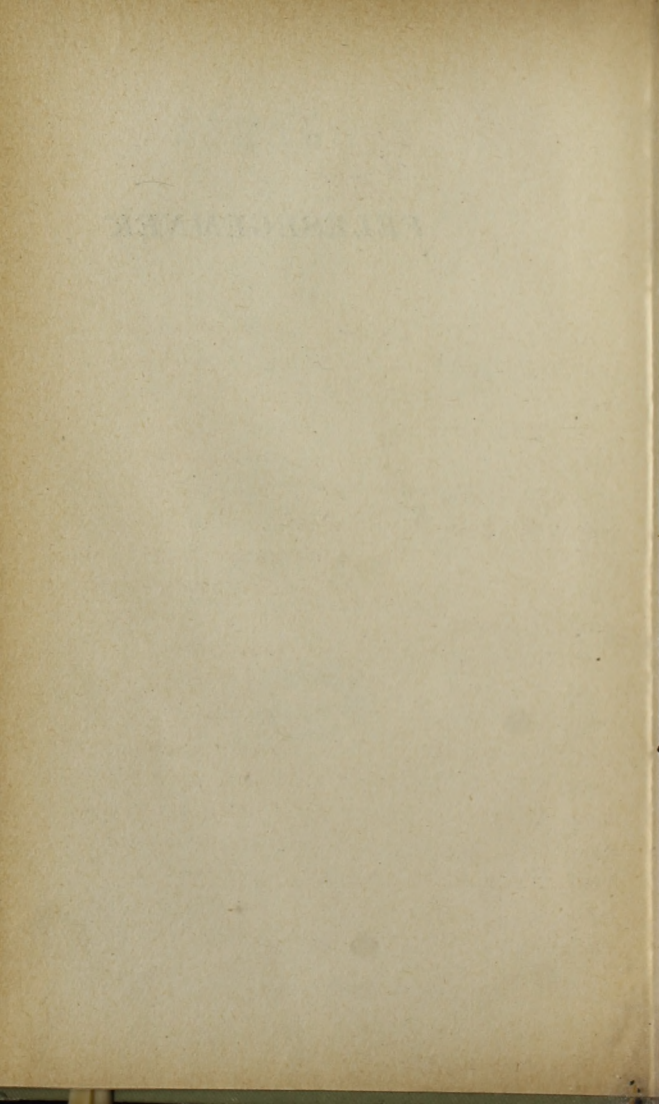
BUDAPEST
FRANKLIN-TÁRSULAT
MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA
KIADÁSA

132860

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

FELESÉGEMNEK

ELŐSZÓ.

Az angol irodalom ismerete egyre szélesebb körben terjed hazánkban és tanulmányom hasznos segédkönyvül szolgálhat azoknak, akik tudományos alapon foglalkoznak az angol-amerikai irodalommal. De haszonnal forgathatja e könyvet az a művelt magyar olvasó is, aki csak az angol regény labirintusában akar tájékozódni. Munkám a XVIII. és XIX. század íróit tárgyalja és az élő írók közül csak Rudyard Kiplinget érinti. Itt-ott rámutatok arra a hatásra is, amelyet az angol regényírók a magyar regényírókra tettek.

Az írók és műveik méltatásánál angol szaktekintélyek véleményére támaszkodom, akik közül főleg Wilbur L. Cross, Walter Raleigh és George Saintsbury egyetemi tanárokat említem meg. Az egyes fejezetek végén felsorolom a magyar fordításokat, amelyekről tudomást szereztem sikerült. Sok klasszikus angol regény nem jelent még meg magyar nyelven és műfordítóinkra vár a feladat, hogy magyar közkinccsé tegyék az angol regény mestereinek nagyszerű műveit. A

XXVI. fejezet felsorolja azokat a műveket és cikkeket, amelyek a kutatónak forrásul szolgálhatnak. Ha e gyűjtemény nem is teljes, a számottevő művek bizonyára megtalálhatók benne.

Ezen a helyen mondok köszönetet Yolland Arthur, egyetemi ny. r. tanár úrnak, aki szíves tanácsaival támogatott.

Budapest, 1927 augusztus havában.

K. E.

ELSŐ RÉSZ.

A XVIII. SZÁZAD REGÉNYÍRÓI.

I. Bevezetés.

Még csak nem is olyan régen a költő világa nem volt a mi világunk. A költő, a dráma és az elbeszélés írója egy képzeleti, rajtunk, a mi világunkon kívül álló világban élt és ezt el is várták tőle. A világ határai szűkek voltak a költő géniuszának, a való emberi élet küzdelmei, mindennapi eseményei és problémái, a jelen férfainak és nőknek erényei, bűnei, nem lehettek szép-irodalmi művek tárgyai. A költőnek fantáziája szárnyain el kellett hagynia a földet és egy képzeleti világban keresnie költői hazáját. Szellemének gyümölcse nem állott szoros kapcsolatban az emberi élettel, sőt műbecse annál nagyobb volt, minél távolabb állt tőle. Elvárták a lángelméktől, hogy elkülönítve magukat mindentől ami emberi, felülemelkedjenek a köznapi élet határain és egy nemlétező világból merítsék művészetük anyagát és formáját.

De ezek az idők elmultak. Változott a kor szelleme és vele a követelmények, amelyekkel az íróval szemben fellépünk. A tudomány és fantázia szelleme kezét fogtak egymással, új határt szabtak az irodalom birodalmának és lehozták a mi földünkre. A XVIII. század második felétől

kezdve — akkortájt született meg ugyanis az igazi angol regény — nem félisteneket vagy természetfeletti lényeket, hanem igaz, való életet keresünk az irodalomban, húsból és vérből való embereket, akiknek mindennapi élete a mienkhez hasonló, akik küzdenek elveikért, nagy eszmékért és a körülményekhez képest vagy győznek, vagy elbuknak. Mindezt csak a regény keretén belül lelhettjük föl, amelynek — hogy úgy mondjam — felfedezése legalább is olyan fontosságú és nagy jelentőségű az irodalomban, mint amilyen az elektromosságnak, vagy a vasút felfedezésének jutott a közgazdasági életben. Az új irodalmi faj bámulatosan fejlődött, olyannyira, hogy ma már az összes irodalmi fajokat túlszárnyalja. Pedig ha a viszonyokat tekintjük, amelyekén keresztül utat kellett törnie magának, úgy találjuk, hogy nagyon mostohák voltak. A közönség nagy része először bizonyos ridegséggel, sőt ellenszenvvel fogadta a regényt, melynek olvasásától még lelkészek is óva intették híveiket. De ez a balítélet nem tudta útját állani a regény fejlődésének; nem volt képes annak gyors előhaladását megakasztani. Manapság már nincs nagyobb etikai mestere az életnek, mint a regény.

Minden külső segítség nélkül haladt előre világhódító útján. Nem istápolta sem a nemzeti büszkeség, mint az eposzt, sem az állam, mint Görögország a drámát az ókorban, vagy amint manapság a művelt államok az operát. A regényíróknak nem voltak és nincsenek Mæcenásai, mint a középkor troubadourjainak voltak. Pártfogó nélkül jutott el arra a magaslatra, amelyet ma a világirodalomban elfoglal.

A nagy drámák, mondák és eposzok nagy emberek nagy tetteit, nagy királyok, híres hősök fönséges hőstetteit mesélték el, ezeknek fénye beragyogta a műfajt is, amely őket megörökítette — de a regény alig foglalkozik királyokkal és uralkodókkal, tárgya látszólag sokkal jelentéktelenebb: a mindennapi élet eseményei vagy olyan embereknek életküzdelsei, akikről azelőtt talán nem is hallottunk. Tehát tárgya nem fönséges, sem olyan nagyszerű, hogy annak köszönhetné fölényét az irodalom birodalmában.

A regény az emberi indulatoknak a tükörképe. Az ember megcsodálja a nagy tetteket és azokat az embereket vagy nemzeteket, akik ezeket végrehajtották. Csodálatunk méltó tárgya a magyaroknak vitézsége 1848-ban és a világháborúban, egy Tellnek, egy Hofernek, Dugonicsnak hősi tette. De a regénynek a lényegét nem ily nagy tetteknek a tárgyalása, dicsőítése alkotja, hanem sokkal egyszerűbb tárgy, amely némelyek szerint nem is az emberi életnek legfontosabb tényezői közül való: a szerelem. A regény logikája szerint nem a fönséges tettek az emberi élet legfontosabb megnyilvánulásai, hanem a legerősebb emberi érzelem, a szerelem viszi életünkben a vezető szerepet. Nélküle az élet nem is igazi élet, mert az igazi élet szerelem és a szerelem igazi élet. Ez a regény logikája. Szerinte a nagy tettek rúgója a szerelem és az emberi életnek legfontosabb korszaka a szerelem időszaka. A regény, melynek a szerelem és az élet festése a főcélja, egészen más világításba helyezi a kettőt, mint a politikai és társadalmi tudományok felfogják. Ma már az első helyek egyikét foglalja el a

szellemi élet főtényezői között. Erre a magaslatra fentemlített sajátságai ellenére emelkedett, amelynek pedig egyáltalán nem olyan természetűek, hogy elterjedését, közkedveltségét és fejlődését támogassák. Mi hát mégis az oka annak, hogy a regény, amely csak a legújabb kor gyermeke, az irodalom valamennyi kifejezés módját annyira túlszárnyalta? Úgy véljük, ennek főokát a megváltozott korszellemben kell keresnünk. A jelenkor embere az igazságot, az igazmondást keresi az elbeszélő irodalomban. Megkívánja, hogy az, amit neki elbeszélnek, igaz legyen, vagy az igaznak látszata legyen meg benne. Megkívánja, hogy a költött elbeszélés úgy legyen megalkotva, mintha valóban meg is történt volna. A leírások valóban létező lényekre és tárgyakra illjenek, a jellemek a mi vagy embertársaink jelleméhez legyenek hasonlóak. Ha ezek vagy amazok nélkülözik a valószínűséget, akkor nem tarthatnak igényt arra a fogadtatásra, amellyel a jól megírt regényben élénk tárt darab életnek valószínűségét és igaz voltát fogadjuk. A jeles regényírókat éppen az a tulajdonság teszi közkedveltté, hogy látszólag nem térnek el a valóságtól vagy valószínűségtől. Defoe Dániel volt az első, aki az igaznak és valószínűnek nagy szerepét az elbeszélő költészetben felismerte. «Robinson Crusoe»-ját is ez a tulajdonság tette világhírűvé. Defoenak abban nyilvánul a művészete, hogy elbeszélését a valóság köntösébe öltözteti, hogy történetét mint valóban megtörtént eseményt állítsa olvasói elé. Minden eszközt és módot felhasznál. Még a művével szerzett dicsőségről is képes lemondani. Könyve előszavában azt írja,

hogy ő csak kiadója egy más ember által megírt történetnek, akivel mindaz meg is esett, amit a könyvben elbeszél és hogy ő (Defoe) el is hiszi, hogy a történet igaz történet és a költésnek semmi nyoma sincs benne. Hogy még több hitelre találjon, napló alakjában írja meg. A könyv hatása páratlan volt. Rövid idő alatt minden művelt nyelvre lefordították. Hatásának főoka az igaz látszata volt.

És e követelmény, t. i. hogy az írótól csak az igazságot akarjuk hallani, az idők folyamán egyre határozottabb alakot öltött. A poetica licentia valamikor még a legmesszebbmenő szabadságot biztosította a költőnek. Walter Scott még gyakran válik hűtlenné a történeti igazsághoz, hogy fantáziáját a történeti tények ne korlátozzák. Shakespeare egy egész századdal előbb szerepelteti az ágyút *«János király»*-ában, mint Angliában, vagy bárhol máshol valóban használták volna. *«Lear király»*-a története két századdal játszódik le Krisztus Urunk előtt, Kent mégis azt mondja magáról, hogy ő nem pápista.¹ Schiller egyik drámájának főhőse, Don Carlos, a valóságban abnormális ember volt, aki sem testileg, sem lelkileg nem érte el a rendes fejlődés fokát. Egmontot a valóságban felesége és gyermekei iránti szeretete tartotta vissza a meneküléstől — Goethe hőse ellenben nőtlen és forró hazaszeretete űzi a biztos halálba. Ma azonban elvárjuk íróinktól, hogy a történeti tényekhez alkalmazkodjanak.

A modern regényíró csak az igaz szolgálatában érvényesülhet, különben elvész szava az élet zajában. A modern esztétikának már az az elve, hogy

a «diszító» szép vonalainak összhangban kell lenniök a szerkezet vonalaival, hogy azok a dolgok, amelyek a művészetben a szépet alkotják, a szerkezet erősítésére szolgálnak és hogy a természeti és esztétikai törvények között örök harmónia uralkodik. «Ami igaz, abban megtaláljuk a szép elemeit, ami szép, abban meglegljük az igaznak a magvát. A szépség igaz voltáról és az igaznak szépségéről sem a művésznek, sem az írónak nem szabad megfeledkeznie.»²

Ha tekintjük a regény viszonyát más műfajokhoz, akkor azt találjuk, hogy két műfajt, az eposzt és a mondát, teljesen kiszorította és két nagy műfajt, a lírai és drámai költészetet pedig messzire túlszárnyalta.

A költői kifejezésmód egyik legelőkelőbb formája az eposz, az epikai költemény volt. Nincs is nagy nemzet, melynek irodalmában ne talál-nánk egy-egy nevezetes eposzt. Ott van az angol nemzet «*Beowulfja*», «*Elvesztett paradicsom*»-a, az olasz «*Orlandó Furioso*», «*Gerusalemme Liberata*», a spanyol «*Cid*» és a portugál «*Os Lusíadas*», a finn «*Kalevala*», melynek nyomán *Longfellow* «*Hiawatha*»-t írta, a hindu pedig az ő «*Ramayána*»-ja és a perzsának az ő «*Shah-nameh*»-ja.³ A magyarnak is megvolt az ő nagy eposza. Ezek az eposzok nemcsak az irodalomnak voltak kifejezésmódjai, hanem kifejezői egy-egy kornak, egy-egy nemzet nagy törekvéseinek. Ilyen korrajz a két nagy német eposz a «*Nibelungenlied*» és a «*Gudrun*». Mind a «*Nibelungenlied*», mind a «*Gudrun*» az ősgermán erénynek, a hűségnek a kifejezője, amely minden tettnek a rúgója az egész művön keresztül. Dicsőbb dalt még nem

zengtek a költők a halálon túlra terjedő hűségéről, a hitvesnek férje iránti hűségéről és a vezér és katonái kölcsönös hűségéről. És hogy ezt megőrizzék, nem irtóznak a haláltól, cseltől, álnokságtól és hűtlenségtől azok iránt, akik ezt az ősgermán erényt veszélyeztetik. Abban az időben írja meg Konrad a *«Rolandslied»*-et, Hartmann von Aue *«Erek»*, *«Iwein»* és *«Der Arme Heinrich»* epikai műveit, Wolfram von Eschenbach *«Parzival»*-t és Gottfried von Strassburg *«Tristan»*-t. De ezekkel végéhez is ért a német eposz-irodalom, mert Wagner Richárdnak epikai drámái, *«Tristan és Isolde»*-ja, *«Parzival»*-ja, Longfellownak *«Arany legendá»*-ja, Arnoldnak *«Tristan és Iseult»*-ja már csak visszhangjai a nagy nemzeti eposzoknak, amelyekből a tárgyat és az ihletet merítették.⁴ Az eposz helyét a regény, a történelmi regény foglalta el — az eposz a múlté, a regény a jelené.

A regény még egy más irodalmi műfajt is kiszorított, vagy legalább annak lett utódja. Ez a monda. Hogy ez csakugyan így van, azt leginkább a monda története mutatja meg. Emlékezzünk csak vissza a nagy francia lovagmondákra: *«Chanson de Roland»*, *«Amis et Amiles»* és a többire, amelyek a «Bibliothèque des Romans»-ban megjelentek. Ezek voltak forrásai a későbbi *«Chanson d'Alexandre»*, *«Roman de Troie»*, *«Roman d'Enéas»*-nak; gondoljunk az Artur, a Szentgrál, Lancelot és a kerek asztal mondáira. Ezek bizonyítják, mily előkelő helye volt az irodalomban a mondának és mily nevezetes kifejezőmódja volt a monda az irodalomnak. Vannak, akik úgy vélik, hogy a monda őse a regénynek,

hogy a regény a mondából fejlődött. Ha ez nincs is így, annyi bizonyos, hogy a monda utódja a regény lett.

A dráma, mint irodalmi kifejezés mód, örök. Azt semmiféle műfaj sem fogja már kiszorítani az irodalom birodalmából. Mégis, ha összemérjük a mai drámának az erejét a regényével, el kell ismernünk, hogy az utóbbi a jelenben hatalmasabb az előbbinél. Áll ez nemcsak a hazai drámáról, hanem bármely nemzet drámai költészetéről és regényéről is. A dráma tekintélye és hatalma nagyot hanyatlott a régi időkhez képest, amikor Aeschylos, Euripides és Aristophanes vagy később Shakespeare, Goethe, Schiller és Hebbel voltak ennek halhatatlan művelői. Nagy problémák, nagy küldetések ma nem annyira a drámában, mint a regényben szólalnak meg és a jelen irodalmában az utóbbié az elsőség.

A drámának és regénynek számos közös vonása van, mégis nagy közöttük a különbség. A színjáték terjedelme korlátolt, előadása nem lehet hosszabb két-három óránál. A regény terjedelme lehet egy lap, de lehet ezer is. A drámaíró csak a szereplőkön keresztül fejtheti ki véleményét az életről. Ő maga nem szólhat közvetlenül hallgatóihoz. A regényíró megállíthatja az események folyását és tetszése szerint szólhat olvasóihoz. De korlátolt a dráma színtere is. A regényíró úgy népesíti be színpadát, amint műve természete magával hozza. Dickens nem kevesebb mint háromszáz szereplőt léptet fel «Pickwick Papers» c. művében.

Ezeket a különbségeket azonban oly nagy drámaírók, mint pl. Shakespeare, áthidalják.

«Mi hát mégis a kettő között a főkülönbség? — kérdi Cross. Goethe és Brunetière ugyanarra az eredményre jutottak. Goethe azt mondja: A regényben főleg az érzelmek és események állnak az előtérben; a drámában a jellemek és tettek.⁵ A komoly dráma hőse úgy a régieknél is, mint a moderneknél is, kevés kivétellel rettenthetetlen akaratú jellem: egy rokon halálát akarja megboszulni, vagy trónbitorló és feszült figyelemmel lessük, hogy miként akarja elérni célját. A dráma párbaaj a hős és a szembenálló erők között...»

«A regény akkor született meg, mikor Európa, megtisztulva saját tapasztalata és Bacon, Hobbes és Locke filozófiája által elvesztette hitét az eszményi férfiban, aki önmaga alakítja pályáját; akkor, mikor a hallgatóság meg sem indult — írja Miss Sarah Fielding⁶ — midőn Cato kardjába dőlt, de könnybe lábbadt szeme, mikor Dryden darabjában Dorax és Sebastían viszálykodásuk után megölelik egymást. És mit jelent ez? Azt, hogy az élet már nem az, ami volt Erzsébet királynő boldog korában. Az ember nem ura többé sorsának, amelynek alakulására környezetének éppen annyi befolyása van, mint neki magának.»

«A regényben figyelmünk az események kényszerítő erejére irányul, mely az ember cselekvő szabadságát korlátozza. Hőse (bár nem sok joggal nevezzük a regény főalakját hősnek) nem oly tettekre kész, mint a drámai hős. Az élet körülményei úgy fonják körül, mint Laokoont a kígyók. Lehet, hogy ezek összezúzzák, mint Clarissát, vagy lerázza a szorító köteléket, mint Tom Jones — egyik esetben sem az ő ereje volt a szabadító, melyekre nem is lehetett befolyása. Igaz, hogy

ilyen hálóba a drámai hős is kerülhet, de ha ebből kiszabadul, önmaga szabadította ki magát, ha elpusztul, ez a saját elhatározásából elkövetett tettek eredménye.»

Messze elhagyja a regény a lírai költészetet is. A mai írógárda — férfi és nő — prózában szolgálja az irodalmat. Csak elvétve akad egy-egy lírikus; egy Goethét, egy Schillert, egy Heinét, egy Lenaut, egy Tennyson, egy Longfellowt, egy Petőfit, egy Aranyt vagy egy Vörösmartyt hiába keresünk manapság. Ezek a nagy mesterek elköltöztek és kevés méltó utódot hagytak örökükben. Szinte úgy tűnik föl, mintha a líra kora már lejárt volna és a regény korát élnők. Sőt a művelt közönség körében csak imitt-amott akad egy-egy kedvelője a lírának, de ennek olvasmányai között is a próza foglalja el az első helyet. Igaz, hogy költeményeket még ma is írnak — de kevesen olvassák. A nagyközönség regényolvasó.

Miként az irodalom legtöbb ágában, itt is az idealizmus váltakozik a realizmussal. Egyik korszakban az idealizmus az uralkodó, a másikban a realizmus van emelkedőben. Ennek oka az emberi lélekben keresendő. Mi mindnyájan idealisták és realisták vagyunk egy időben. Örülünk az életnek, amelyet a valóságban magunk körül látunk és gyönyörködünk az életnek abban a képében, amely a valóságban nem létezik, melyet csupán a magunk képzelete, vagy a mások művésze állít elénk. Ez minden időben így volt és így lesz. Mindig más és más fölfogás kerekedik felül, majd bizonyos idő múlva újabbnak engedi át helyét.

Az idealizmus nem tarthat örökké, mert könnyen túlzásba csap át és igazságérzetünkkel ellenkezik; a realizmus is véges, mert nyerssé válik és sérti a mindenkor bennünk szunnyadó idealizmust. Az irányváltozást rendesen egy-egy lángeszű író idézi elő, aki teljesen ura a közönségnek és könnyedén tereli a változásra megérett felfogást az ellenkező irányba. Nem teremt új formát vagy lényegét, csupán a mult kincsesházából keresi ki amegfelelőt, átalakítván a kor igényeihez képest. Így változtatott irányt *Fielding*, amikor Richardson irányának leküzdésére, a spanyol selma-regényt vette segítségül, vagy *Thackeray*, mikor *Fielding* felfogását követte. Mindkettő azonban nagyobb tökéletességre vitte elődje irányát, felhasználván azt, amit az idealizmustól tanult. Az idealizmus hasonló körülmények között a realizmustól tanul. Így váltakozik a két irány. De hogy mely időpontban történik a változás, azt előre ki nem számíthatjuk.

¹ F. H. Stoddard: *Evolution of the Engl. Novel*. 221. o.

² U. o. 223. o.

³ *Beowulf* a legrégebb angol eposz, melyet a VII. század második felében írtak szász nyelven. Szerzője ismeretlen. Kéziratát a British Museum őrzi.

— *Elveszett paradicsom*. — *Paradise Lost*, Milton (1608—1674) legnagyobb epikus költeménye, melynek tárgya az ember bukása; folytatásának tekinthető másik műve — *Paradise Regained* — a visszaszerzett paradicsom, bár ez költői értékre nézve messze mögötte áll az előbbinek. — *Orlando Furioso* Ariosto Ludovico (1474—1533) halhatatlan eposza, melynek tárgya Nagy Károly dicső harcai a szaracénok ellen, illetőleg Ruggero és Bradamante szerelme. A mű anyagát Boiardo *Orlando Innamorato* eposz kísérletéből vette. — *Cid* tulajdonképp 70 spanyol románcból álló gyűjtemény, amelyek a XIII., XIV. és XV. században keletkeztek, ezek alapján írta Herder

nagyszabású költői művét (*Cid, nach spanischen Romanzen besungen*). Az eposz hőse Rodrigo Diaz, Vivar grófja, aki a XI. században élt. — *Gerusalemme Liberata* Torquato Tasso (1544—1599) mesterműve (1574) *Kalevala* a finnek nemzeti eposza; ősrégi népköltészet maradványaiból írta meg Lönrot Illés. — *Os Lusíadas* a portugál nemzet büszkesége, a világirodalom legkiválóbb eposzainak egyike; szerzője Luis de Camoens (1524—80) Portugália legnagyobb költője; ez egyszersmind mesterműve, melynek tárgya Vasco da Gama felfedező útja. A költemény 1572-ben jelent meg. — *Ramaya*, a hinduk nemzeti eposza; ránk maradt alakja a Kr. e. IV. vagy III. századból való; szerzője Valmiki. Tárgya a hinduk honfoglalása a Ganges déli völgyében. — *Shah-nama* (vagy nameh) a perzsák legnagyobb költőjének legszebb költeménye. Szerzője költői néven Firdansi (940—1020), igazi nevén Abú-l Kásim Mansúr-Mohamed szultánnak ajánlotta fel művét, melyen 30 évig dolgozott. Midőn a szultántól nyert jutalom miatt elégedetlenkedett, száműzték. Száműzetésében írta másik nagy költeményét *Jusuf és Zuleika* címmel, melynek tárgya József és Putifárné története.

⁴ F. H. Stoddard: Engl. Novel, 205. o.

⁵ Goethe: Wilhelm Meisters Lehrjahre. V. fejj.

⁶ Miss Sarah Fielding, Henry Fielding nővére, a David Simple szerzője.

II. A regény előzményei.

Az első igazi angol regényt 1740-ben írták. Az emberi szellem egy új megnyilatkozási formája csatlakozik meglevő irodalmi műfajokhoz. Hatalmas versenytársa lesz rövid idő alatt a drámai és epikai műfajoknak. Olvasóinak táborára egyre gyarapszik és néhány évtized alatt a művelt néposztályoknak úgyszólván egyetlen szép-irodalmi táplálékává válik.

Ennek a XVIII. század közepén született szép-irodalmi műfajnak voltak elődjai, de nem voltak

ősei. Az irodalomban kimutatható az egymásból való fejlődés jelensége az egyes kisebb rokon műfajoknál, de az eredmény kétségessé válik, mihelyt nagy irodalmi formákat veszünk bonckés alá. A szépirodalmi formák fejlődése nem hasonlítható össze például a technikai formák fejlődésével. Legelőször napvilágot lát a legprimitívabb gőzgép, varrógép, automobil vagy repülőgép: azután elkezdődik a fejlődés folyamata, míg a gép eléri a tökéletesség azon fokát, amellyel ma százazrével ontják őket a gyáarak százai. A fejlődés fokozatos — ugrás alig észlelhető. Minél későbbi időbe nyúlunk vissza, annál tökéletlenebbek az emberi agynak ma már csodás találmányai és a fejlődési folyamat szinte matematikai pontossággal halad előre a maga útján. Ilyen fejlődési folyamatról nem beszélhetünk a szépirodalomban. Mert ha a fejlődés olyan törvényszerű volna, mint a technika terén, minő gyöngé alkotásokat kellene találnunk, ha századokra vagy éppen egy évezredre nyúlunk vissza és viszont minő szellemi csodaóriásnak kellene lennie minden lírikusnak, drámaírónak vagy regényírónak, ha művei a régi idők irodalmi nagyjainak alkotásait annyira felülmúlnák, mint egy új gép a régi idők gépeit!

Minő gyöngé, értéktelen szárnypróbálgatásokat kellene találnunk a líra terén, ha például a Krisztus előtti időkbe tekintünk vissza. És van-e szebb, tökéletesebb lírája valamely népnek, mint aminő volt a héber költészetnek, melynek gyöngyeit az ószövetségi bibliában is bőségesen megtaláljuk: olyan tökéletesek mind formára, mind tartalomra nézve, hogy büszkeségei lehetnének bármely későbbi kornak, sőt a mi századunknak is.

Állításunknak leghatalmasabb argumentuma Homérosz, kinek piramisi nagysága mellett mégis csak eltörpülnek a későbbi századok nagy epikusai. Vagy nem törpül-e el már Vergilius is nagy mestere mellett? Kit merjünk még megemlíteni? Ha a fejlődés törvényét itt is alkalmaznók, illetőleg keresnők, hol találhatnók meg azt a költői tehetséget, aki felülmúlná titáni őst? Mondhatjuk-e, hogy az epika mai formája kezdetleges, gyöngé csirából fejlődött azzá a műfajjá, amelyben például Vörösmarty írta meg örökértékű epikai műveit?

A drámánál még szembeötlőbb a lehetetlenség, hogy a természetben és tudományokban egyaránt észlelhető fejlődést a drámai műfajokra is alkalmazhassuk. A fejlődés teóriáját halomra döntik Aischylosz, Euripides és Sophokles hatalmas alakjai, kiknek nagy drámai magaslatára a későbbi századok epigonjai nem tudtak felemelkedni. Shakespearenek nem voltak elődjai Angliában, de utódjai sem. Az ő nagy géniusza épúgy elszigetelten áll a dráma terjedelmes mezején, miként Homérosz az epika birodalmában. Vagy kimutatható-e a fejlődés, mely Katona Bánk bánjáig vezet, vagy van-e irodalmunkban drámai mű, mely Madách világhírű műve alapján fejlődött volna vagy jutott volna a tökéletesség magasabb fokára?

A regény alig élte még át ifjúkorát — viszonyítva a többi szépirodalmi műfajokhoz — de ebben a rövid másfélszáz éves időszakban sem mutatható ki fejlődés az előbb említett értelemben. Már Fielding, aki pedig időrendben a második angol regényíró, oly nagy művet alko-

tott, hogy a legkiválóbb későbbi írók is legfeljebb utólérték, de még senkisem múlta felül. A jelzett értelemben tehát hiába keresünk fejlődést az angol regényben.

Megállapítható azonban a fejlődés más irányban, egy bizonyos irányban. Kétségtelen, hogy minden kifejezési formában, akár művészi, akár vallási vagy politikai, azt észleljük, hogy a külsőnek, tárgyilagosságnak a kifejezése megelőzi a belsőnek, a lelkinek kifejezését. Így a régi festőművészetben a szenteket merev, élet és kifejezés nélküli arcokkal ábrázolták, csak a fej köré rajzolt «glória» és kívülről ráeső fény adta tudtunkra, hogy emberfeletti ember képe van előttünk. A fejlett művészet későbbi műveiben már igazi, hű emberarcot kapnak a szentek, akiknek emberfeletti voltát nem a kívülről eső, hanem a belülről, a lélekből kisugárzó fény fejezi ki.¹

A költészet legősibb formája az epika, mert a költői kifejezés módok között ez legalkalmasabb annak kifejezésére, ami külső, tárgyilagossá. Shakespeare idejében a drámákban előforduló szellemeknek látható alakban kellett megjelenniök — ma már senki sem kívánná azt. Régente az egyház nyilvános penitenciát kívánt a bűnbánó bűnöstől és királynak és koldusnak egyaránt bőjtölnie, magát ostoroznia, vagy valamely szentnek a sírjához kellett zarándokolnia, hogy az egyház a bűneitől feloldja. Ma külső penitencia helyett belső bűnbánatot kíván az egyház és a bűnbánat akkor legőszintébb, ha minél bensőbb, minél mélyebb. Tehát itt is a külsőről haladtunk a belső felé.²

Régente az volt a leghatalmasabb király, kinek legnagyobb volt a testi ereje, legizmosabb a

karja, legkeményebb a szíve. Ma leghatalmasabb király az, aki csak szimboluma az erőnek, a hatalomnak, akinek látszólag befolyása sincs az államhatalomra. Ilyen például Nagybritannia királya. A köztársaságnak elnöke pedig annál hatalmasabb, minél jobban elrejti a közügyekre való befolyását.

Íme néhány példa, amelyekből világosan kitűnik, mint törekszünk a külső, a tárgyilagos, a formai megnyilatkozásról a belső lényeg felé.

Az igazi regény előtt a kalandos történetek hősei nagy testi erejük, vakmerőségük vagy vérengzésük miatt voltak kiválók, nagyok, csodálatraméltók. Lóháton bebarangolják tündérországot, sárkányt-boszorkányt ölnek és királyleányfeleséggel térnek vissza az operenciás tengeren túlról. *Robinson* története (1719) is külső kalandok láncolata, bár nagy lépéssel közelíti meg azt a történetet, melynek neve regény. Csak azután, következik az igazi regény, mely már nem kalandorhősöknek kalandos történeteit, hanem a szíveknek, a léleknek, vagyis valamely igazi embernek a történetét beszéli el. Olyan elbeszélés az, amely különbözik az eposztól, mert hőse nem emberfeletti cselekedeteket visz véghez; különbözik a drámától, mert nem a cselekmények, nem az összeütközések viszik benne a főszerepet, hanem az indulatok hatása alatt álló emberi élet egy-egy történetét beszéli el. Íme a fejlődés a regényben: a külsőről haladunk a belső felé.

A magyar «regény» elnevezés a «rege» szóval van kapcsolatban és így a szó nem fedi teljesen az értelmet. Más irodalmi fogalmakat kifejező szavaink megfelelőbbek: hősköltemény, bordal,

vígjáték stb.; mindezek azt fejezik ki, amit velük mondani akarunk. Egyébként más nyelvekben sincs teljesen megfelelő szó a regény fogalmának kifejezésére. A német «Roman» latin tövű szó, mellyel kezdetben a latin népektől vett elbeszéléseket, történeteket illették. Ma ezzel a szóval a terjedelmesebb prózai elbeszélő műveket nevezik el, amelyekben a hős jelleme az olvasó előtt fejlődik a történet folyamán. A «Nouvelle» szó a rövidebb regényes elbeszéléseket jelöli meg, amelyekben a hős már kifejlett jellemmel viszi előre a történetet.

Az angol nyelvben két szóra kell rámutatnunk, amelyekkel a regényes történeteket jelölik meg. Az egyik a «romance» szó. Ez volt a neve azoknak a verses elbeszéléseknek, melyeket a franciából, vagy valamely más latin nyelvből fordítottak le és tárgyuk kalandos vagy szerelmi történet. A provence-i költők a «novas» szót, Boccaccio pedig a «novella» szót használták, amaz verses, ez prózai elbeszélést jelentett. A novella szóból keletkezett a «novel», az angol «regény» szó. Az első regényírók, Richardson és Fielding, még «history», történetnek nevezték regényeiket, de később a «novel» szó maradt használatban. A «romance» és «novel» szó értelmét így magyarázza meg Clara Reeve (1785): «A «novel» az igaz életnek, szokásoknak és annak az időnek a rajza, amelyben a történet lejátszódik. A «romance» emelkedett nyelven oly történeteket beszél el, amelyek sohasem történtek meg és valószínűleg nem is fognak megtörténni. A «novel» olyan dolgokat beszél el, aminek mindennap lejátszódnak szemünk előtt, amilyenek barátainkkal vagy velünk is megtör-

ténhetnek. Ezeket oly valószínűeknek tünteti fel, hogy szinte abban a hitben vagyunk — legalább míg olvassuk — hogy mindaz igaz és való, a történet szereplőinek boldogsága vagy szerencsétlensége annyira magával ragad, mintha az saját boldogságunk vagy boldogtalanságunk volna». ³ Ebből a meghatározásból még egy nagyon fontos jellegzetes vonása hiányzik a regénynek. Az t. i., hogy az igazi, irodalmi értékű regényben a hős jelleme szemünk előtt fejlődik. Kezdetben csak a jövő nagyság csiráit látjuk a főszereplő jellemében és lassan, fokozatosan bontakoznak ki azok az erények, amelyek őt a regény hősévé avatják.

Főntebb említettük, hogy a regénynek vannak elődjei, de nincsenek ősei a Richardsont megelőző időkből. Közvetlen előtte (1719) jelent meg Defoenak *«Robinson Crusoe»*-ja, amellyel a következő fejezetben bővebben foglalkozunk. Ezenkívül még néhány művet kell felemlítenünk, amelyek angol nyelven jelentek meg és még a legtöbb joggal igényelhetik, hogy a regény elődjei közt szerepeljenek. Az első John Lilynek *«Euphues»* című elbeszélése, amely 1579—80-ban jelent meg. Ez a könyv országos hírnevet szerzett írójának, aki a XVI. század közepén született Kentben. Diákéveit Cambridgeben és Oxfordban töltötte. Fiatalabb éveiben minden igyekezetével azon volt, hogy a királynő udvarában az ünnepségek és vígságok rendezője lehessen, mert a *«Master of Revels»* nem volt megvetendő cím és állás abban az időben. Vágya nem teljesedett. Érdekes azonban, hogy ebben az ügyben a királynőhöz intézett folyamodványa már az *Euphues*

stílusában van írva. Lily számos klasszikus és mitológiai tárgyú drámát is írt, de nevét «*Euphues*» elbeszélése tette közismertté. Műve két részből áll. Az 1579-ben megjelent első rész címe: «*Euphues, or the Anatomy of Wit*» és a következő évben megjelenté: «*Euphues and his England*». A könyvet annyira felkapták, hogy két év alatt hat kiadást ért meg és nyelve a felső tízezrek társalgási és levelezési nyelve lett.

Érdekes az ^{első} elbeszélés tárgya is.

Euphues Athénben filozófiát tanul. Innen indul el világot látni. Nápolyban ismerkedik meg Philantussal, kinek jegyese Lucilla. Euphues elmés-sége és éles esze csodálatba ejti a leányt és beleszeret a szép ifjúba. Euphues megvallja Lucillának szerelmét. Philantus természetesen elfordul tőlük. Don Ferardo, a leány atyja, hallani sem akar Euphuesről és hogy állhatatlan lányát elvállassa Euphuestől, egy másik ifjúval, Curióval hozza össze. A ravasz Don Ferardo jól számított: a leány hűtlen lesz Euphueshez, aki így ismét visszanyeri Philantus barátságát. A második rész tárgya már nem ily változatos. Euphues és barátja Angolországba mennek. Bejutnak a királyi udvarba. Philantus a házasság révébe evez, Euphues pedig a magányba vonul vissza.

A történet első része Lady Flavia termeiben játszódik le, kinek házában nyüzsögnek a piperkőcök és divathölgyek, szellemeskedéseikkel a legváltozatosabb társadalmi témákról csevegnek: miért szereti az asszony a férfit? Vajjon kiből indul ki a szerelem első szikrája, a férfiból-e vagy a nőből? Mi dicsérendőbb a nőben, az állhatatosság-e vagy a titoktartás? stb. Kioktatja a könyv

az asszonyt, hogy gyermekét szoptatnia kell, a férfit, hogy bánjon feleségével gyöngéden, mert «a hangszer akkor szól a legédesebben, ha gyöngéden kezeljük». A korábbi könyvekben előforduló bűvészek és boszorkányok itt már nem fordulnak elő. Nyelve tele van alliterációval és szójátékkal, sőt paradoxonok is akadnak.

A könyvnek nagy hatása volt az akkori művelt angol társadalomra, még Robert Greene, sőt Shakespeare is figyelmére méltatta.

Íme néhány jellegzetes mondat Lily művéből, amelyekből fogalmat alkothatunk az euphuismus lényegéről: «How curious were we to please our lady, how careless to displease our Lord! How devout in serving our goddess, how desperate in forgetting our God! Ah, my Philantus, if the wasting of our money might not dehört us, yet the wounding of our minds should deter us; if reason might nothing persuade us to wisdom, yet shame should provoke us to wit.⁴

Ez a néhány mondat is mutatja, minő keresett, cikornyás nyelve volt Lily könyvének, mely mégis annyira tetszett korának, hogy szinte átment a közhasználatba. Ezt parodizálja Shakespeare, mikor «Henry IV.» I. r. II. felv. IV. jelenet 456. és következő soraiban Falstaff ezeket mondja:

«Harry I do not marvel where thou spendest thy time, but also how thou art accompanied; for though the *camomile the more it is trodden on the faster it grows*, yet youth the more it is wasted the sooner it wears. — Harry I do not speak to thee in drink but in tears, not in pleasure but in passion, not in words only, but in woes also.

Ez ugyan paródia, de mégis shakespeare-i paró-

dia. «Lily az ismeretek tárházának minden hozzáférhető készletét igénybe vette — írja Raleigh⁵— hogy vele stílusát fűszerezze. Hasonlatokat rosszul alkalmaz, tényeket meghamisít, hogy párhuzamokat vonhasson, klasszikus példát klasszikus példára halmoz cél és rendszer nélkül, olyan az, mint a néptömeg az utcán, mely inkább számánál fogva hat ránk... de mindez eredménye annak az elmésségnek, amely az Erzsébet korabeli férfit jellemezte, akinek számára a világ köszörűkő volt, amelyen elméjét élesítette... Jusserand már Sir Charles Grandison (Richardson) és Daniel Deronda (George Eliot) alakjának a körvonalait fedezte fel Euphuesban, bár Richardson vagy George Eliot jellemzéseit még hiába keresnők nála... Stílusa persze Gnevara hatását mutatja, aki kiváló mestere volt az ellentétekből összerótt, de kiegyensúlyozott mondatoknak; műveit Birner és mások ültették át angolba. De aki Lilytől megtagadja az eredetiséget, megtagadhatja Shakespearétól is; ha az anyagot kölcsön veszi is, a stílus teljesen az övé.

Ennek a stílusnak a fontossága igen nagy, mert jellemzi korát és határkő a prózairodalom történetében. Erzsébet kora különösképpen a költészet kora... A költészet a tökéletesség oly fokára emelkedett, mint még soha és sok olyan tárgyat, amelyről ma prózában írnak, verses mezbe öltöztettek. Annak a kornak a prózája a költészetnek kettős hatása alatt állott és megközelítette ezt vagy költői alakzatokkal díszes, csiszolt nyelvével, vagy a formák ritmusával, vagy mindkettővel... Az olvasók elfordultak a régi elkopott verses románcoktól... a próza foglalta

el lassanként az elbeszélő irodalom birodalmában a vers helyét és didaktikai céljai miatt Lilynek is a próza felelt meg leginkább. Benne az alliteráció a szerkezet alapja. Sok kifogást tettek már a rímes versben használt alliteráció ellen és nem ok nélkül tehető fel az a kérdés, vajjon nem járt-e el helyesen Lily, amikor megkísérelte, hogy a prózában találjon helyet számára. De tévedését nem is az alliterációiban kell keresnünk, hanem abban, hogy stílusát annyira megterhelte antithézisekkel és hasonlatokkal, hogy végre sokkalta nehezebb lett Euphues-prózát írni, mint egyszerű verset... Euphues átmenet a versről a prózára.»

Lily alapítója volt egy romantikus iskolának és követői *euphuista* név alatt ismeretesek. Ezekhez tartozik Thomas Lodge is (1558—1625). Lodge Sir Thomas Lodgenak, London polgármesterének volt a fia. Oxfordban végezte egyetemi tanulmányait. Orvos lett és mint ilyent főleg katolikus hitsorsosai karolták fel, mely vallásra úgy tért át. Írt drámákat, de mint költőnek is jó neve volt. Első elbeszélése: *Delectable History of Forbonius and Priscena*, mely 1584-ben jelent meg. A mese-szövése benne felette egyszerű. Két szerelmes házasságát ellenzi a leány atyja, de állhatatosságuk végre is győz. Lodge Lily iskolájához tartozik, kinek modorát még túlozta. Másik romantikus elbeszélése, *Rosalynde* (1590), egyike a legjobbaknak a maga nemében. Shakespeare «*As you like it*» című darabjában innen veszi tárgyát; a nagy mester keze persze tökéletes formába önti a vékony mesét és csak értékes elemeit tartotta meg a kedves szerelmi történetnek.

Lodge műve annyiban felel meg a regény né-

mely tulajdonságának, hogy terjedelme nem végtelen, tervszerűen felépített és tárgya reális. A harmadik ilyen angol elbeszélés «*Arcadia*»; szerzője Sir Philip Sidney.

Sir Philip Sidney (1554—86) előkelő helyet foglal el a XVI. század angol irodalmában. Nagyobb hatása volt a korabeli írókra, mint bármely kortársának Penhurstban (Sussex) született 1554-ben. Atyja Sir Henry Sidney, anyja Northumberland hercegének, a kivégzett «queen-maker»-nek volt a leánya. Cambridgeben és Oxfordban nevelkedett, majd hosszú tanulmányutat tett a külföldön. 1572-ben éppen a francia udvar vendége volt, amikor Medici Katalin aug. 24-én legyilkoltatta a hugenottákat, akik navarrai Henrik esküvőjére Párizsban gyűltek össze. Azonnal elhagyta Párizst és Németországba, majd Itáliába utazott. Greville hatása alatt Londonban telepedett le és meleg baráti viszony kötötte Harveyhez⁶ és Spenserhez.⁷ Zutphennél (Hollandia) halt hősi halált. Erzsébet királynőnek tipikus udvaronca volt.

Hosszú külföldi utazásai és társadalmi elfoglaltsága miatt mindössze tíz évet szentelhetett az irodalomnak. Minket közelebbről csak egy műve érdekel, melynek teljes címe «*The Countess of Pembroke's Arcadia*». Pásztorrománc ez Tanaz-zaro Arcadiájának (1504) és Montemayor Diana Guamoradájának (1552) mintájára. Miként a spanyol írók, úgy ő sem hazájába, hanem Görögországba helyezi a színteret és a cselekmény közép-pontjában a szerelem áll.

Két herceg, Musidorus és Pyrocles, hajótörést szenved. Sok kalandon mennek, keresztül majd

beleszeretnek Pamelába és Philocleába, Arcadia királyának két leányába. A királykisasszonyokat csak álruhában tudják megközelíteni. Egyikük pásztornőnek öltözik, amiből nagy baj származik, mert a király beleszeret a szép pásztornőbe. A bonyodalmat csak a szerző ügyes tolla tudja megoldani, úgy hogy a végén minden jóra fordul.

A szintér itt még a bűvös álmország, ahol örök a szerelem és törhetetlen a baráti hűség. Kedves szerelmi kalandok nyernek itt szerencsés megoldást és a tájképek tele vannak rózsával és illatos virággal. Epizódjai közül különösen a mindhalálíg hűséges Argalus és Parthénia története megható.

Az olvasók szívesen fogadták Sidney művét, amely akkor jelent meg (1590), amikor az emberek már megunták Lily *Euphues*-ját. «Annak ellenére — írja Raleigh — hogy oly férfiak, mint Drayton, dicséretekkel halmozták el, nem állíthatjuk, hogy az «*arcadiasmus*» jobb lett volna, mint a «*euphuismus*»... Miként emez a mondatnak azon az egyensúlyán alapszik, melyet ellentétes mellékmondatok hoznak létre, telítve alliterációkkal, rosszul alkalmazott hasonlatokkal és metaforákkal: úgy Sidneynek a stílusa az Arcadiában szintén mondat szerkezeti egyensúlyon alapszik, melyet ugyanazon vagy hasonló szavak csilingelő ismétlésével hoz létre. Úgy látszik, hogy Sidney is, Lily is stílusuk lényeges elemeit közvetve vagy közvetlenül az akkori spanyol irodalomból vették... Sidney hatása megérzik az angol regény második születésén is. Még *Pamela* nevével is (de rövid e-vel) újra találkozunk Richardson első regényében. Ez nem volt

ugyan többé királykisasszony, hanem szolgálóleány és mint Richardson hősnője örökké élni is fog.»

Sidney halála előtt úgy rendelkezett, hogy az *Arcadia* kéziratát éгessék el, de nővére később mégis kiadta.

Mind Lily, mind Sidney munkáinak a tárgya az eszményi szerelem. Volt azonban néhány író, akik főleg London társadalmi életét vették bonckés alá. Ezekhez tartozik *Thomas Nash* és *Robert Greene*.

Thomas Nash (1567—1601) Lowestoftban született. Mint ösztöndíjas tanult Cambridgeben. Könnyelmű életet folytatott és nagy szegénységben tengette éveit. Elkeseredett ember lett és gúnyolódó természete miatt alig is volt barátja. Gyűlölte a puritánokat és *Gabriel Harvey*-vel örökös tollharcban állott. Szinte csodálatos, hogy ily körülmények között örökös vidámság sugárzik műveiből és hogy főleg a nevetséges volt az, ami lelkét leginkább megragadta. Utálja a tette-tést, babonát és csalást, ostorozza a tehetség-telen, önző politikusokat és az új vallásalapítókat, akik annyi zavart okoztak Erzsébet királynő korában. Valamennyi műve (*«The Anatomie of Absurditie»* (1589), *Pierce Penniless, his Supplication to the Devil»* (1592), *«Christ's Teares over Jerusalem»* (1593), *«Terrors of the Night»* (1594)) értékét felülmulja *«The Unfortunate Traveller, or the Life of Jack Wilton»* c. elbeszélése, amely 1594-ben jelent meg. Egy angol apród kalandjait beszéli el; ez bejárja hazáját és a külföldet. Jack Wilton Surrey gróf apródja VIII. Henrik korában, megfordul palotában és kunyhóban és az

egymással lazán összefüggő élményeket csupán a hős jelleme fűzi szorosabbra. Tagadhatatlan, hogy *Nash* a spanyol *Mendoza Lazarillo* című művének hatása alatt állott, de könyve elemei eredetiek, angolok. Tény továbbá az, hogy Angolországban ugyanolyan társadalmi viszonyok voltak, mint Spanyolországban és ugyanazok az okok hozták létre *Nash* művét Angliában, amelyek hatása alatt *Mendoza* írta *Lazarilló*-ját Spanyolországban.

A társadalmi viszonyok hasonlatossága magyarázza meg a két ország irodalmának feltűnő hasonlatosságát is abban a korban. «Ha *Nash* művét egybevetjük a spanyol selma-típussal — írja *Raleigh* — feltűnő a kettő közötti hasonlatosság. Mindkettőben ugyanolyan erővel nyilvánul meg az élet realitása, átható megfigyelés, erőteljes kifejezés mód, élce és szatíra s ugyanaz a nyers jellemrajz. A cél inkább mulattatás, mint a társadalom megjavítása. A spanyol selmaregénytől azonban abban különbözik, hogy benne a tragédiát és komédiát angol vegyületben találjuk és abban is, hogy hőseit cselekedeteiben nem a kapzsiság, hanem a csínytevés iránti kielégítetlen vágy ösztönzi. Ami a mű tárgyát illeti, egészen más anyagot ölel fel, mint *Lily Euphues*. Tárgyalja az előző korok szellemi és vallási mozgalmait is, kiemelve azok legfontosabb mozzanatait és azokat a személyiségeket, akik kortársaikra a legnagyobb befolyást gyakorolták. Erasmus és Sir Thomas More képviselik a humanista mozgalmat, Turrey, az udvaronc, a tűnőfélben levő lovagiságot, a harcos Luther és az anabaptisták pedig a vallási gondolatot. Az a mód,

mellyel *Nash* a történelmet a költött dolgokkal egybefonja, teljesen eredeti. Nagy kedvvel gúnyolja ki az euphuista elmésséget és az üres szójátékot. Minthogy mindennapi tárgyakról ír, stílusa egyszerű és természetes és nyelve ment azoktól a stílusbeli lehetetlenségektől, amelyek kortársai műveit jellemzik.

Sokszor vonnak párhuzamot *Defoe* és *Nash* között és a hasonlóság valóban meglepő. Amint *Sir Philip Sidney* előfutárja volt *Richardsonnak*, úgy *Nash* elődje *Defoenak*. Amíg azonban kétségtelen, hogy *Richardson* olvasta *Arcadiát*, addig nincs semmi bizonyságunk arra, hogy *Defoe* még csak látta volna is *Nash* munkáit. A valószínűség csupán az, hogy mindkét férfi egy és ugyanazon forrásból merített — a tapasztalatból és az emberi természet ismeretéből. Az «*Unfortunate Traveller*» egyedül áll annak a sokoldalú erőtől duzzadó kornak művei között. A regényes történetek között *Nash* művei érdemlik meg az első helyet.»

Az Erzsébet korabeli elbeszélő próza mestere, *Robert Greene*, (1560—92), kiváló elme, de állhatatlan ember, akit féktelen természete visz romlásba. Hiába kísérli meg ismét és ismét, hogy úrrá legyen szenvedélyein, a bűnös élet útjáról letérnie nem sikerült. Elherdálja felesége vagyonát, cserben hagyja őt és gyermekét, míg végre a nagyműveltségű író, aki egykor Cambridge és Oxford büszkesége volt, egy szegény varga könyörületességéből tengeti életét. Sózott hering és rajnai bor mértéktelen élvezete vetett véget viharos életének 1592-ben.

Romantikus elbeszélései a következők: *Pan-*

dosto, or the Triumph of Time (1588), *Perimedes the Blacksmith* (1588) és *Menaphon* (1589).

Pandosto Fawnia és *Dorastus* történetét beszéli el. Tárgyát később Shakespeare is felhasználja *Téli Rege* című darabjában. Shakespeare Greene szereplőinek más nevet ad és csak egyet, Mopsát, tartja meg közülük. *Pandosto* cseh király a *Winter's Tale*-ben, mint *Leontes* (Sicilia királya) fordul elő, *Egistus* (Sicilia királya) pedig mint *Polixenes* (Csehország királya). Greene elbeszélésében *Hermione* királyasszony ártatlan ugyan, de látszólag mégis okot ad féltékenységre a királynak. A királyné börtönbe jut és leánygyermekét a király kitéteti a nyílt tengerre; de megmentik és egy pásztor gyermekeként neveli fel. A királynét és fiát kivégzik. A pásztor házában felnőtt királyleány szívét a szomszédos ország királyának fia nyeri meg, de kezéért verseng saját atyja is, a nélkül, hogy sejtette volna, hogy a gyönyörűséges királyleány az ő gyermeke. Mikor a király megtudja a valót, öngyilkos lesz. Az elbeszélés cselekménye tehát drámai erővel hat és sokban emlékeztet a tragédiára.

Menaphon az árkádiai királyi ház romantikus történetét beszéli el. Az egyébként ügyesen szőtt cselekménynek az a hibája, hogy sok benne a valószínűtlen. *Damocles* Arcadia királya. Leánya *Sephistia* atyja akarata ellenére titokban *Maximus* felesége lesz. Mikor egy kis fiú, *Pleusidippus*, születése felderíti a titkot, a bőszt király evező nélküli csónakba téteti leánya családját, hogy a nyílt tengeren pusztuljanak el. Vihar támad, mely Arcadia különböző pontjain veti partra a férjet és feleséget, akik pásztornak öltözve (*Meli-*

certus és Samela) tengetik életüket abban a hitben, hogy élettársukat elnyelte a tenger. Kalózok ragadják el az anyától a kis Pleusidippust és Thessalia királyának ajándékozzák. Samela Menaphon árkádiai pásztor házában talál menedéket. Menaphon Samelába szeret bele, azonban Samela ennek házában férjével találkozik és a nélkül, hogy felismernék egymást, újból szerelemre gyuladnak egymás iránt.

Az idő múlik és Pleusidippus nagy ember lett a thessáliai király házában. Az ő füléhez is eljut az árkádiai pásztornő, Samela szépségének a híre, és nem tudva, hogy a gyönyörűséges nő az ő édesanyja, belészeret. De Damocles király előtt is addig magasztalják Samela szépségét, míg fel nem kerekedik és pásztornak öltözve verseng a szép pásztornő szerelméért, nem is sejtve, hogy Samela az ő leánya, Sephistia. De kiderül az igazság és Sephistia és Maximus ismét boldogok lesznek.

Perimedes mese, melynek tárgya a Decameronból van véve és hősnője a nemesszívű Mariana. Van Greenenek még három romantikus elbeszélése: *Gwydonius* (1584), *Arbasto* (1584) és *Philomela* (1592). Ez az utóbbi különösen vonzó történet, melyben egy féltékeny férj teszi próbára felesége hűségét.

Művészi szempontból Greene elbeszélései sok tekintetben kifogásolhatók: szerkezetük laza és írójuk nem ura fantáziájának.

Van még néhány kisebb jelentőségű író, akiknek romantikus elbeszélései nem nyujtanak újat. Különösen kettő járt Greene nyomában: *Emanuel Ford* «*Parismus*» (1599) és *Nicholas Breton* «*Strange*

Fortunes of two excellent princes» (1600) című munkájával. Mindkettőnél jobbat alkotott azonban *Tomas Deloney*. Elbeszélései főleg az iparos emberek életéből veszik tárgyukat. Ő maga is takács volt egy ideig Norwichban, később Londonba költözött, ahol 50 balladájával vonta magára a figyelmet. Az egyikkel megsértette a királynét és sokáig bujkálnia kellett haragja elől. Felhagyott a balladairással és elbeszéléseket ír 1594—1600 között. A keret, a háttér mindegyikben ugyanaz, történelmi vagy legendaszerű és ebbe illeszti bele ügyes korrajzait egy-egy iparágat dicsőítve. Három elbeszélése közül *«Thomas of Reading»* a legjobb. Hat, I. Henrik korabeli takács történetét mondja el, feldicsérve a takácsok mesterségét. *Jack of Newbury* c. elbeszélése John Winchcomb gazdag takácsmester élettörténete és a takácscéhek dicsérete; a *The Gentle Craft* c. elbeszélés pedig a cipésmesterség magasztalása. Tárgyát tehát nem a királyi udvarokból veszi, mint elődei és kortársai, hanem a városi életből. Stílusa nem is emlékeztet Lily Euphuesára, sem Sidney Arcadiájára, vagy Nash selma-regényére. A szerelem nála csak arra való, hogy fonák helyzeteket teremtsen és hogy humorának céltablája legyen. «Deloney elbeszélései a modern olvasót is érdeklik — írja Raleigh — mert bennük az író a régi London életét festi. Kedvenc témája a londoni iparos az ő inasaival és találóan rajzolja meg a rátartós városi tanácsost, a dicsekvő hajóskapitányt, a büszke városi asszonyt és a faragatlan cselédleányt; kedve telik a városi divat leírásában... Kitűnő mulattató és pontos festő; prózája könnyedén megy át élénk pár-

beszédembe és bár nagy ecsettel fest, mégis élethű képét adja saját korának.»

Még egy XVII. századbeli műről nem szabad itt megfeledkeznünk ; ez John Barclay «Argenis» című könyve. Barclay skót apától és francia anyától származott, Franciaországban élt és művét latin nyelven írta meg. A könyvet öt nyelvre fordították le és szerzője európai hírnévre tett szert. Műve a történelmi regénnyel áll közelebbi rokonságban.

Meleander, Szicília királyának leánya és örököse Argenis. Négyen versengnek kezéért : Lycogenes, a lázadó, erőszakkal akarja elrabolni a leányt, de a leánynak öltözött Poliarchos meg hiúsítja álnok tervét ; Radiobanes, Szardínia királya, őt azonban Poliarchos párviadalban öli meg ; Archombrotus, akiről kiderül, hogy Argenis féltestvére és a hős Poliarchos, aki a verseny győztese.

A történet hősei mind történelmi személyek, kiknek görög neveket ad. Medici Katalin : Selessa, III. Henrik francia király : Meleander, II. Fülöp spanyol király : Radiobanes, Erzsébet angol királynő : Hajanisbe, Navarrai Henrik : Poliarchos és III. Henrik leánya : Argenis. Megrajzolja Európa térképét : Franciaországot Sziciliába, Spanyolországot Szardíniába és Angliát Mauretániába helyezi. Azután letárgyalja Európa történetét a XVI. század második feléből. Személyei már jellemek ; igaz, hogy nyersen megrajzolva. Így például : Fülöp dölfyös és alattomos, Erzsébet nyugodt és méltóságteljes, alattvalóival jóságos és igazságos. Sem az évszámokkal, sem a történeti hűséggel nem törődik és mindent és mindenkit római mezbe öltöztet.

Aphra Behn asszony «*Oroonoko*» c. elbeszélése előfutárja az irányregénynek. 1640-ben született és Johnston nevű borbélynak volt a leánya. Egy rokona Surinamba (Holland Guiana, Dél-Amerika) vitte magával, ahol ifjúságát töltötte. Itt ismerkedett meg Oroonoko rabszolgával, aki elbeszélésének lett a hőse. Majd Angliába tért vissza és egy hollandushoz, Mr. Behnhez ment feleségül. Alig volt 26 éves, már özvegységre jutott. Az angol kormány politikai kémnek használta fel a szép asszonyt Hollandiában. Mindig élénk összeköttetésben állott az angol drámaírókkal. Ő volt az első hivatásos angol író és számos színdarabot és költeményt írt. Ezeknél sokkalta értékesebbek elbeszélései, «*Oroonoko*», «*The Fair Jilt*» és «*The Nun*», amelyek között az első a legjobb. *Aphra Behn* 1689-ben halt meg, műveit pedig 1698-ban adták ki.

Mind az *Oroonoko*, mind a *Fair Jilt* története saját tapasztalatain alapszik, sőt első hőset, Oroonokot, személyesen ismerte. Surinamban saját szemével látta a rabszolgák szenvedéseit és ezek a fiatal leány lelkében oly mély nyomot hagytak, hogy később elbeszélése megírására indították. Ha nem is hasonlíthatjuk össze *Beecher-Stowe* asszony regényével «*Uncle Tom's Cabin*»-jével, de miként ez, úgy *Aphra Behn* elbeszélése is a kereszténységet akarta felrázni, hogy az embertelen rabszolgakereskedésnek véget vessen.

Itt kell megemlékeznünk *John Bunyan*-ról, kinek neve nálunk alig ismeretes. Az angol regényirodalom sokat köszönhet neki, habár a szó szoros értelemben vett regényt nem is írt. Ő ezen a téren nagy lépéssel haladt előre. Nem tudott hozzája

férkőzni sem a korabeli romantikus írók különcödése, sem a selma elbeszélések cinizmusa. Bunyan már tisztában volt azzal, hogy történeteivel csak úgy fog hatni, ha a valószínűség köntösébe öltözteti őket, azért gondosan ügyelt arra, hogy amit mond, valóban megtörtént események formájában találja fel olvasóinak. *Pilgrim's Progress* c. munkájában, mely az angol középosztálynak sokáig kedvenc olvasmánya volt, ügyesen olvasztja egybe költött történetét a való életből vett hű képekkel és bibliai hasonlatokkal.

John Bunyan 1628-ban született Elstowban (Bedfordshire). Atyja szegény üstfoltozó volt, aki fiát nem tudta iskoláztatni. Éppen csak hogy megtanult írni és olvasni, de idővel ezt is elfelejtette és csak későn, mikor már házas volt, tanult meg újból írni a feleségétől. Az alig tíz éves fiút folytonos látomások gyötörték és a pokoltól való félelem megkeserítette gyermekéveit. Bűnös öntudata szinte agyonnyomta lelkét, pedig legnagyobb bűne a káromkodás és — Uram bocsá' — a harangozás volt. Amikor az előbbi rossz szokást abbahagyta, a harangozásról mégsem tudott lemondani. Mint ifjú a táncban és sportjátékokban lelte legnagyobb örömét, de amikor egy prédikáció ezeknek káros erkölcsi hatásáról meggyőzte, ezekről is lemondott. «Mit akarsz inkább? Folytatni, bűnös életedet, hogy a pokolba juss — szól hozzám egy égi hang, írja maga Bunyan, — vagy felhagyni a bűnös élettel és a mennyország lesz osztályrészed? Mídonn ezek hallatára az égre tekintettem, úgy éreztem, hogy látom Jézust az én Uram Istenemet, amint szemrehányóan tekint le reám.» Bunyan puritán volt szívvel-leléssel és a puritánok szí-

gorú, önmegtagadó életét élte. Látomásai valósággal beteggé tették. A vallásos ifjút igaz szereptel vették körül hitsorsosai. Alig volt 20 éves, mikor megházasodott, de a fiatal pár olyan szegény volt, hogy sem tányérjuk, sem kanaluk nem volt. Ő maga is, miként atyja, üstfoltozással tengette életét. A nagy nyomorúság még fokozta lelki levertségét és féltő volt, hogy vallási örület vesz rajta erőt. Ebből a lelki kínlódásból a baptista felekezethez való csatlakozása ragadta ki. Ez vette le lelkéről a vélt bűnök súlyos terhét. Néhány év múlva mint predikátor tett szert hírnévre. Mint-hogy nem volt hivatásos pap, tiltott prédikálás miatt törvény elé állították és mivel semmiképpen sem akart lemondani a prédikálás folytatásáról, 12 évi börtönre ítélték a túlbuzgó baptistát (1660). Önmegadással viselte el ezt a csapást is és tovább prédikált a fegyházban. A biblia és tolla volt minden vigasza. Itt írta egyik munkáját a másik után és mesterműve, a *Pilgrim's Progress* első része is itt készült el. Közben csipkét készített cellájában, hogy némikép enyhítsen felesége és gyermekei nyomorán. Mikor 1672-ben börtönéből kiszabadult, írásait már mindenki ismerte és a *Pilgrim's Progress* haláláig (1688) tíz kiadást ért meg.

Bunyan sokat írt, irodalmi értéket azonban főleg a következők jelentenek: *Holy War* (1682), *Life and Death of Mr. Badman* (1860) és mesterműve a *Pilgrim's Progress* (1678). Az írónak nem volt semminemű klasszikus műveltsége és nem valószínű, hogy csak egy kortársának a műveit is ismerte volna, de olyan igazi puritán volt, aki folyton a bibliát olvasta, annak tekintélyes részét betéve tudta és a fordítás gyönyörű angol-

sága Bunyan vérevé vált. Anyanyelvének teljesen ura volt és veleszületett tehetségénél fogva bármely korban kiemelkedett volna író társai közül. Született regényíró volt, csak hogy az elbeszélő prózának még nem volt becsülete az ő korában, de halála után sem. Talán elbeszéléseit sem írta volna, ha belső ösztöne nem kényszeríti rá. Ha megfelelő nevelésben, tanításban lett volna része, elsőrangú drámaíró válhatott volna belőle és minden bizonnyal a műveltség hiánya az oka, hogy történetírással is nem foglalkozott. Az írói őserő, a tehetség megvolt benne; kegyetlen életkörülményei okozták, hogy nagyot nem alkothattott. Meglátott mindent, ami látóhatárán belül volt és kristálytisztán, de a legegyszerűbb nyelven tudta kifejezni gondolatait. Logikája rendkívül éles volt és megvolt benne az a tehetség, hogy mindenütt a legmegfelelőbb szót és kifejezést használja.

Life and Death of Mr. Badman című elbeszélése sokáig nem részesült elismerésben, pedig stílusa Bunyan egy művében sem olyan mesteri, mint ebben. Az egész rövid dialogus Mr. Wiseman és Mr. Attentive között és egy istentelen hős életét beszéli el.

A *Pilgrim's Progress*^s c. elbeszélése már összekötő kapocs a regény elődei és a későbbi nagy angol regény között, bár vannak, akik a túlságosan vallásos alaphangot a műnek hibájául róják fel. Ez azonban nem lehet ok arra, hogy a műfajt kérdésessé tegye. Valóban, ha sorra vesszük a regény sajátságait, mind megtaláljuk a *Pilgrim's Progress*-ben. «Mi hát regény, ha a *Pilgrim's Progress* nem az?» — kérdi Saintsbury.

A XVII. században mind Francia-, mind Angolországban dívott a jellemrajzírás. Ben Jonson és Thomas Overbury írtak ilyeneket először, de a legértékesebbeket *Addison* és *Steele* tették közzé a *Spectator*-ban. Előkelő angol emberek alakjait rajzolták meg, elmondották életük és haláluk történetét és e jellemrajzokat annyi epizóddal fűszerezték, hogy szinte megközelítették a regényt és olyan hű képét találjuk benne a londoni és vidéki életnek, mint a későbbi regényekben.

Ezzel végére is értünk az angol irodalomban található azon történeteknek, amelyekkel az angol regény mint műfaj közelebbi viszonyban van.

A XVII. század második feléből való a németeknél Grimmelshausennek a könyve: *Der abenteuerliche Simplicius Simplicissimus* (1668), továbbá 1720-ból a *Robinson-történetek*. Itt említjük fel még az 1569-ben megjelent német fordítását «*Amadis de Gaulának*» is. Ez portugál eredetű románc, amelyet Montalvo adott ki. Klasszikus példája ez a lovagi történeteknek, bár szerzőjének már határozott érzéke van a regény felépítéséhez. Nem végnélküli láncolata a lazán vagy sehogysen összefüggő kalandoknak; benne tervszerűen folyik a történet cselekménye és minden a kitűzött végcélt, *Amadis* és *Oriana* házasságát viszi előre. Új alakok szerepelnek a történetben, melyek már jellemekre emlékeztetnek és nemes motívum, az otthon szentsége hatja át az egész művet.

A francia irodalomban is találunk hasonló értékű és jellegű műveket. E helyen négyet említhetünk fel: «*La Princesse de Clèves*», szerzője *Madame de la Fayette* (1677). Lesagetól «*Gil Blas*»

(1735), Marivauxtól «Marianne» (1736) és Prévosttól «Manon Lescaut» (1733).

Ezek azok a művek, amelyek az angol regény elődjének tekinthetők. De ezeken kívül is vannak még irodalmi értékű munkák régebbi időkből, amelyek a regény keletkezésével szintén szoros összefüggésben vannak. Ezek az első századokból (II—VI. század) származó görög elbeszélések és a XIV. és XV. századból való olasz és spanyol románcok.

A görög románcok közül, amelyek kéziratokban maradtak ránk, az első *Nimród és Darkeia* szerelmét beszéli el. A történet Ninivében játszódik le és annak anyagát azok a hősi kalandok teszik, amelyekkel Nimród Darkeia örök szerelmét kiérdemli. A kézirat egyiptomi papírusz-tekerésre van írva. A második ilyenemű görög elbeszélés «*A Thulon-tuli csodák*», melyet a konstantinápolyi Photius írt. Ez csak hagyomány alapján ért el hozzánk, kézírata elkallódott. Dinias kalandjait beszéli el, aki Dercyllis szerelméért elmegy egészen az Északi Sarkra, sőt a Holdba is, míg végre teljes boldogságban egyesülnek: a hős és szerelmese, Dercyllis. Ugyancsak Photius révén jutottunk birtokába a harmadik elbeszélésnek, melyet Jamblichus írt; címe: «*Babylonica*». Ez Simonis és Rhodanes története, akik Garmus Babilon királya elől menekülnek. Sokszor jutnak válságos helyzetbe, melyből halált színlelve vagy magukat kísérteteknek tetetve menekülnek meg. Simonist elragadja a szíriai király, de Rhodanes legyőzi őt is, a babiloni királyt is és mint Babilon királya boldogan él Simonissal. A következő «*Ephesiaca*», mely eredeti szövegben jutott el hozzánk;

ennek szerzője az ephesusi Xénophon. A történet hősei Anthia és Habracomas, akik az ephesusi Diana-templomban találkoznak először, szerelmük is itt kezdődik, amiért a szerelem istenének haragját vonják magukra. A sors elszakítja őket egymástól és sok kaland és csodálatos esemény után egyesülnek ismét Ephesusban. Ennek a könyvnek a meséjével később ismét találkozunk Gower «*Confessio Amantis*ében» és egy Erzsébet korabeli színjátékban «*Pericles, Tirus hercege*» címmel, amelyet egy ideig Shakespearenak is tulajdonítottak. Heliodorus «*Ethiopica*» című könyve Theageses és Chariclea történetét beszéli el, kik hajótörést szenvednek, de rablók megmentik őket. Sok viszontagság után Ethiopiában ismét egymásra találnek. Itt véget vetnek az emberi áldozatoknak és boldogságban töltik életük hátralévő éveit.

«*Clitophon és Leucipe*» szerzője ismeretlen és az ötödik századból való. Szüleik haragja elől a tengeren túlra akarnak menekülni, de hajótörést szenvednek; kalózok megmentik őket, elszakadnak egymástól és bár Clitophon, aki holt-nak véli kedvesét, egy özvegy asszonyt vesz feleségül, a végén mégis minden jóra fordul és Clitophon és Leucipe egymáséi lesznek. A hatodik századbéli «*Chaereas és Callirhoe*» történetét Chariton írta. A házaspár egy ideig boldogan él, míg Chaereast meg nem szállja a féltékenység ördöge, megöli Callirhoet, a holt-nak vélt asszonyt rablók élve mentik ki a sírboltból, rabszolganőnek adják el, míg bűnbánó férje meg nem szabadítja rabságától. Az utolsó görög elbeszélés e nemben «*Daphnis és Chloe*» hasonló szerelmi történet, melyben

a szerelmesek sok ármány, veszély és viszontagság után boldogságban egyesülnek.

Ez rövid tartalma annak a nyolc görög prózában írt elbeszélésnek, melyek a regény eredetével összefüggnek. Csupa bájos szerelmi történet, melyek azonban csak kalandokból állanak és a szerelem csak vékony fonál, mely őket lazán összetartja.

A görög romantikus elbeszéléseken kívül még az olasz és spanyol pásztorköltészet volt jelentékeny hatással a későbbi regényekre. Itt első helyen említendők a római Vergilius *«Eclogái»* az első századból, Boccaccio *«L' Ametója»* a tizennegyedik századból, Sannazaro *«Arcadiája»* a tizenhatodik század elejéről (nem tévesztendő össze Sidney Arcadiájával), Ribeiro *«Menina e Moca»* (leány és leányzó) és Montemayor *«Diana»* című elbeszélése.

Az itt felsorolt történetek és elbeszélések közvetve rendkívül nagy hatást tettek a későbbi regényírókra.

Nem ősei, csak előfutárjai a regénynek. Ezekből a lazán összefüggő kalandokból, bűvös csodországokban élő királyfiak, királyleányok és hercegnők bájos szerelmi történeteiből fejlődött lassan-lassan az igazi regény való világa és a kiváló regényhősök légiója.

*

A kérdés behatóbb tanulmányozására a következő művek alkalmasak: Der griechische Roman von E. Rhode, Leipzig, 1876. — A History of the novel previous to the 17-th centruy, by F. M. Warren, New-York, 1896. — Greek Romances, Bohn's Library, ez a görög elbe-

szélések angol fordítása. — Roman-ces of chivalry, by John Ashton, London, 1887. — Amadis de Gaula, by Ordonez de Montalos, London, 1872. — The English Novel in the Time of Shakespeare, by J. J. Jusserand, London, 1890. — The Arcadia, by Sir Philip Sidney, London, 1891. — The Euphues, London, 1868. — Argonis, by J. Barclay, 1629. — Geschichte des franz. Roman im XVII. Jahrhundert, von A. Körting, Leipzig, 1887. — Le Roman az dixseptième siècle, André Le Breton, Paris, 1890. — The Development of the English Novel by Wilbur L. Cross. — The English Novel by W. Raleigh.

¹ F. H. Stoddard, The Evolution of the Novel I chapt. 12. o.

² U. o. 20.

³ Clara Reeve : The Progress of Romance (1785).

⁴ W. Raleigh : The English Novel.

⁵ U. o.

⁶ Gabriel Harvey angol író (1545—1630).

⁷ Edmund Spenser (1552—99) angol költő, a *Faerie Queene* szerzője.

⁸ Magyar fordításban is megjelent : «A zarándok útja». (The Pilgrim's Progress.) Angolból fordította B. L. I—II. Budapest, 1890. Hornyánszky Viktor kiadása.

III. Defoe. Swift.

Mikor Defoe Robinsonja megjelent, az irodalmi körök azonnal elismerték, hogy ez valami egészen új irodalmi termék. Ez a mű rokon ugyan a selma-regénnyel, de ettől mégis teljesen különböző. Robinson Crusoe az első esemény-regény.

A selma-regény írója nem kívánta, nem is kívánhatta, hogy olvasója igaznak tartsa azt, amit ő

megírt. Defoenak pedig éppen az volt a főcélja; azért mindent elkövetett, hogy az olvasó elhiggyje azt, amit ő mond. Történetét a jelenből vette, ezáltal jobban hatott a képzeletre. A történet alakja a naplóforma, mert ez leginkább alkalmas arra, hogy a benne elbeszélte történet valónak tessenek. Lemond ebből a célból még a könyvvvel szerzendő dicsőségről is — amint fentebb mondtuk — mert azt állítja könyve előszavában, hogy a történetet, melyet el fog beszélni, nem ő költötte, hanem az valóban megtörtént esemény.¹

Két évvel a mű megjelenése előtt halt meg egy Selkirk Sándor nevű ember, akit egy hajó kapitánya tett ki Juan Fernandez² szigetére, ahol négy évig élt teljesen egyedül, elzárva a világtól.³ Ennek az embernek a sorsa indította Defoe Robinsonja megírására. Könyve világhírű lett és minden nyelvre lefordították. Oly könyvet nem írt még író, amely közkedveltségre, elterjedtségre nézve Defoe Robinsonjával vetekedhetnék. Ezt a művet már mindenki gyermekkorában olvassa és ismét gyönyörűséget találunk benne, ha évek múltán, ha őszülő hajjal is, ismét kezünkbe vesszük. Nemcsak rég letűnt évekre és a gyermekszobára emlékeztet bennünket, ha ismét átlapozzuk, hanem érett ésszel most tudunk csak Robinsonnal igazán együtt érezni, aki az emberiség évezredes korszakainak küzdelmeit néhány év alatt élte át. Dr. Johnson azt írta Robinsonról: «Még senki sem olvasta Robinson Crusoe-t a nélkül, hogy ne kívánta volna, vajha ne volna még vége a történetnek». Rousseau azt követeli, hogy minden gyermek olvassa. Walter Scott pedig azt mondja, hogy az olvasók legnagyobb része

úgy fog rá visszaemlékezni, mint egyikére azoknak a munkáknak, amelyek figyelmüket gyermek- vagy ifjúkorukban először felkeltették és érdekelték.

Defoe sikere példátlan volt: könyve világ-irodalmi közkinccsé lett. Nagy sikerének kulcsa a történet valószínűsége. A benne elbeszélte események oly tervszerűtlenül vannak elmondva, hogy az olvasónak minden gyanúja eloszlik a történet hitelességét illetőleg. A történet hőse, Robinson Crusoe, olyan mindennapi ember, akit Defoe semmiféle különös tulajdonsággal sem ruház fel. Az olvasó meg van róla győződve, hogy éppen olyan ember, mint ő maga, aki úgy tesz és cselekszik, miként ő maga is cselekedett volna. Ez a körülmény tette Defoe művét közkinccsé. A történetnek nincs bonyodalma. Mikor Robinson tudatára ébred annak, hogy a világtól elzárva egyesegyedül van egy ismeretlen, teljesen elhagyatott szigeten, első gondolata az volt, hogy már most mitévő legyen? Hasonló körülmények között mi ugyanazt kérdeznők magunktól. Defoe azután elmondja sorjában a sorssal folytatott küzdelmeit, de ezeket úgy mondja el, mint még senki sem őelőtte: oly egyszerűséggel, oly utánózhatatlan fönséggel, hogy az embernek az Ótestamentum jut az eszébe. Eredeti a meséje, eredeti az a mód, ahogyan elmondja. Ha tökéletes eredetiség elegendő arra, hogy valakit lángésznek tartsunk, akkor Defoe bizonyára az.

Robinsont minden olvasni tudó ember elolvassa. A történet lényege olyan mélyen vésődik a lelkébe, hogy soha többé el nem felejtí. Pedig mennyi könyvet olvas el az ember, amely-

nek legfeljebb a címére és tárgyára emlékszik vissza. Csak kár, hogy mindenki serdülő korában olvassa Defoe művét és nem később is, mikor erkölcsi értékét igazán átértene.

Ennek a történetnek kétségkívül megvan az erkölcsi tendenciája : légy türelmes, becsületes és szorgalmas és siker koronázza fáradságodat. Robinson Crusoe sok ezer angolnak úgy tűnhetett fel, mint életének, küzdelmének és csalódásainak szimbóluma.⁴ Kiszámíthatatlan, hogy hány tengerészt szült ez a mese és hogy hány ifjú fantáziában ébredt fel az a vágy, vajha úgy élhetne, mint Robinson, egy elhagyatott szigeten, hűség- Friday szolgájával...

A mű első része sokkal tökéletesebb, mint a második. Mert mihelyt idegen lépi át a sziget magányos búv körét; annak minden varázsa eltűnik. Vonzóvá teszi Defoe írásait stílusa is. Dallamosság nincs ugyan benne, de olyan közvetlenül hat, mintha valaki szemtől-szembe beszélne velünk. Történetei gyorsan haladnak előre és sokszor öt lapon többet mond el, mint például Richardson ötszázon. Nemcsak epizódokat beszél el, hanem logikusan adja magyarázatát mindazon indító okoknak, amelyek szereplői tetteinek rúgói.

A legtöbb ember csak Robinson Crusoe révén ismeri Defoet, de kortársai előtt ő sokkal több volt, mint egy híres könyv szerzője.

Defoe⁵ minden bizonnyal egyike a legtermékenyebb angol íróknak, akinek problematikus élete és furcsa jelleme csak kevésbé tartozik mireánk. Ő az a láncszem, aki a korabeli nagy essay-írókat a későbbi hírneves regényírókkal összeköti.

1659-ben született London szívében.

mészáros volt. Családi neve egyszerűen Foe volt, hogy mi okból írta neve elé a «de» szócskát, nem tudjuk. Jó nevelésben részesült és szülei papnak szánták, de ő kereskedő lett. Részesé volt a Monmouth-lázadásnak.⁶ Már fiatal korában pamfleteket írt, ezek miatt később börtönbe vetették. A börtönben szerkesztette a «Review»-t, amely őse a későbbi folyóiratoknak. Egyszerre két helyen jelenik meg: Londonban és Edinburghban. Az európai eseményeket tárgyalja benne és az egészét egymaga írta. Amikor kiszabadult börtönéből, híres politikai újságíró volt; tolla annak írt, aki többet fizetett; hirhedt politikus, aki nyers és kíméletlen röpiratai miatt rettegett ellenfél volt. Az irodalmi körök azonban semmibe sem vették és hitvány firkásznak tartották. És ez a firkász írta a világirodalom legnépszerűbb könyvét. Amely lapnak Defoe lett a munkatársa, az virágzásnak indult, ha cserben hagyta, tönkre ment. Kevés író tudott jobban olvasói szájaíze szerint írni, mint ő. Sok értéktelen dolgot írt össze olvasói éhségének a csillapítására. És volt mersze előszavaiban olyanokat hangoztatni, hogy elbeszéléseit az erkölcs jegyében írja és jobb útra akarja téríteni a bűnös embereket. Annyi bizonyos, hogy az ő írásai még senkit sem térítették le a bűn útjáról. Lapja mindig tele volt titokzatos történetekkel és olyan hírekkel, amelyek bámulatba ejtették olvasóit. Államférfiak kémül használták fel és volt idő, amikor az akasztófát is alig kerülte el. Mikor szerencsecsillaga letűnt, harisnyakereskedő, majd téglagyáros lett. Ötvennyolcéves korában kezd regényt írni. Amikor más ember nyugalomba vonul, Defoe

fantáziája még oly fiatalosan csapong, hogy egy ifjú Jókai vagy Dickens is megirigyelhetné tőle. Furcsa jellem: kém, áruló, megvesztegethető politikus, de a munkát — a nehéz, kemény munkát önmagáért szereti. 1731-ben halt meg a legnagyobb nyomorban.

Defoenak Robinson Crusoe nem az egyetlen műve és ha a regény gyermekkoráról beszélünk, nem lehet az ő neve felett egyszerűen tovasiklanunk. A többi művéről is legalább röviden meg kell emlékeznünk «*Singleton kapitány*» című könyvét ma is olvassák az angolok. Singleton kapitány afrikai utazását írja le benne vonzóan. Hasonlít Robinson Crusoe második részéhez. Belértékre nézve művei közül «*Colonel Jacque*» és «*Roxana*» állanak legközelebb «Robinson»-hoz. Az első hű képét adja a kétszáz év előtti szegény Londonnak és az elbeszélés hőse, egy szegény kis csavargó, Defoenak legjobb jellemrajza. A kis csavargó, aki még nem feküdt ágyban életében, akin még nem volt ing, amióta dajkája meghalt, bizton reméli, hogy valamikor nagy úr lesz, azért — ámbár tolvajlásból tengeti életét — nem iszik és nem káromkodik, mert úgy gondolja, hogy ez nem illik egy leendő úrhoz.

«*Roxana*» című elbeszélésének főértedme a bonyodalom ügyes szövése. Egyébként izléstelen könyv, melynek a művészethez semmi köze. Roxana is és cselédje Amy is igazi asszonyok ugyan, de romlott némberek. «*Memoirs of a Cavalier*» (Egy lovag emlékiratai) című művét sokáig igaz emlékiratnak tartották és Defoe maga azt írja előszavában, hogy az emlékiratot egy államtitkár írásai között találták, aki Vilmos

király korában állott a kormány szolgálatában és hiába kutatták a mű szerzőjét, írója ismeretlen maradt. Defoe értett hozzá, miként kell az olvasóközönség érdeklődését felkelteni, hogy munkájával jó üzletet csináljon.

Nevezetes műve még *«Journal of the Plague Year»* (A pestis évének naplója), amely az 1665. év szomorú történetét tárja elénk. Az egész mű olyan közvetlen hangon van elmondva, hogy egy percig sem kételkedünk abban, hogy szerzője az események szemtanúja volt. Pedig Defoe 1665-ben csupán hatéves volt, tehát mint szemtanu számba sem jöhet. De ha a pestis krónikáját olvassuk, szinte magunk előtt látjuk a szörnyű járvány pusztítását és halljuk az emberek jajveszékélését. Ha a Napló nem közelíti is meg Robinson Crusoe irodalmi értékét, a korai angol elbeszélő irodalom legjavához tartozik. «Ha Defoe nem írta volna is meg Robinson Crusoet — írja Walter Scott — megérdemelné a halhatatlanságot lángeszéért, mely e munkából hozzánk szól.»

Defoeban megvolt minden tulajdonság, amely valakit művészi magaslatra emel: mélyre ható tekintet, éles elme, egészséges ítélet és élénk toll. Hogy mégsem alkotott többet, annak főoka üzleti szellemében rejlik. Nála nem a művészet volt a fő, hanem az üzlet. Fő vonzóereje stílusa volt. Mikor Defoe beszél, magával ragadja hallgatóját, nem stílusának finomságával és rendezettségével, hanem egyszerűségével és természetességével.

*

Defoenak főművét, Robinson Crusoet Campe dolgozta át és ennek nyomán írja nálunk Gelei

József «Az ifjabbik Robinson» c. kalandos történetet. Jobban megközelítette Defoe eredeti Robinsonját Szekér Joakim Magyar Robinsonja (1808), bár ő is sokszor letér Defoe ösvényéről és hűtlen lesz annak elvéhez, hogy «ő csak igaz történetet mond el». Éppen azért a Magyar Robinson értéke is messze mögötte áll Defoe művének.

Még a következő magyarnyelvű *Robinson Crusoe* fordításokat és átdolgozásokat említjük meg.⁷

— *Robinson Crusoe* élete és kalandjai. Az eredeti angol kiadás után a magyar ifjúság számára átdolgozta Radó Antal. Budapest, 1894. (Lampel R.)

— *Robinson Crusoe*. Budapest, 1896. (Franklin Társulat.)

— *Robinson Crusoe* élete és viszontagságai. VII. kiadás. Átdolgozta Gaál Mózes. Budapest, 1897. (Franklin Társulat.)

— *Robinson Crusoe* viszontagságos élete. Fordította, Peregrinyi Elek. Budapest. (Rózsa Kálmán.)

— *Idősb Robinson Crusoe utazásai, élményei és csodálatos kalandjai*. Fordította Malmosy K. Budapest. (Ráth M.)

— *Robinson Crusoe*. Fordította Radó Vilmos. Budapest. (Eggenberger.)

A *British Museum* világhírű könyvtárának kiutatása szerint Defoe *Robinson Crusoe*-jának fordításai a következő években jelentek meg: német (1720), francia (1720), holland (1720), olasz (1731), dán (1744), svéd (1745), szerb (1799), lengyel (1830), spanyol (1835), arab (1835), görög (1840), finn (1847), bengáli (1852), új-zeelandi (1852), máltai (1857), örmény (1858), héber 1861), portu-

gál (1863), eszt (1866), maláji (1875), perzsa (1878), cseh (1879), izlandi (1886), orosz (1886), román (1891).

Defoe művei.

Mint újságíró igen termékeny volt. Több mint 200 különféle essayt, cikket tulajdonítanak neki. Irodalmi értékű művei a következők:

Robinson Crusoe (1719); Mr. Duncan Campbell (1720); The Life of Captain Singleton (1720); Moll Flanders (1722); Colonel Jacque (1722); Roxana (1724); Memoirs of a Cavalier (1720); Journal of the Plague Year (1722).

Defoe nyomdokaiban jár Swift is.

Jonathan Swift (1667—1745) 32 évig készült az írói pályára; 16 éven keresztül mint publicista működött, majd mint a dublini St. Patrick egyház esperese, 30 éven át teljesen az irodalomnak élt. Műveinek alaphangja szorosan összefügg élete folyásával.

Ifjúsága szomorú és keserves volt. Egy dublini pincérnek volt a fia és korán árvaságra jutott. Keményszívű rokonok irgalmából tengette árva életét. Származásra nem volt ugyan ír, de nevelése és Irországban való hosszú tartózkodása mély nyomokat hagytak lelkén.

Mikor 21 éves volt, Angliába vándorolt ki és Sir William Templenél,⁸ a korában nagyhírű diplomatánál teljesített alacsonyrendű szolgálatot. Ura hamar felismerte az ifjú tehetségét és titkárává léptette elő. Megismerkedett kora vezető embereivel és széleskörű irodalmi műveltségre tett szert. De a függő viszony lassanként terhére vált és hogy szabadságát visszanyerje, egyházi pá-

lyára lépett. Nyugtalan lelkének azonban itt sem volt maradása, visszatért Sir Templehez, akit nem is hagyott el haláláig.

«*Dissensions of Athens and Rome*» (1704) és «*The Battle of the Books*» (1706) voltak első munkái, melyekkel a figyelmet magára vonta. Az irodalmi körökben akkoriban sokat vitatkoztak a klasszikus és modern írók érdemeiről. Temple az előbbieknél volt rajongó híve és Swift «*The Battle of the Books*» című pamfletjével szintén a klasszikusok pártjára állt. Legszebb része e munkának a pókról és méhről szóló fejezet. Az ügyes pók jelképezi a moderneket, a méh, amely a legkülönbélebb illatos virágokról hordja haza a mézet és viaszot — az édességet és az élet világosságát — a klasszikusokat képviseli.

Temple halála után Lord Berkeleynek, Irország alkirályának udvari káplánja lett, majd Laracor lelkészének választották meg. Mély vonzalom fűzte egy árvaleányhoz, Johnson Eszterhez, aki 24 éven át viselte gondját az írónak. Némelyek szerint később feleségül is vette, de ehhez sok kétség fér. Hozzá írta legszebb lírai költeményeit és bennük Stella néven állított örök emléket szerelmesének. A sok közül álljon itt egy :

When on my sickly couch I lay,
Impatient both of night and day,
Lamenting in unmanly strains,
Called every power to ease my pains,
Then Stella ran to my relief,
With cheerful face and inward grief ;

And though by Heaven's severe decree
She suffers hourly more than me,
No cruel master could require
From slaves employed for daily hire

What Stella by her Friendship warmed,
With vigour and delight performed.

Best pattern of true friends, beware!
You pay too dearly for your care,
If, while your tenderness secures
My life it must endanger yours;
For such a fool was never found,
Who pulled a palace to the ground,
Only to have the ruins made
Materials for a house decayed.

Ezt a szép szerelmi viszonyt később egy másik zavarta meg. Hester Vanhomrigh, egy gazdag és feltűnően szép leány szenvedélyes szerelemre gyuladt a már nem fiatal író iránt, aki mindig szívesen fogadta a nők hódolatát. A leány Írországba is követte, de Stella miatti féltékenysége pokollá változtatta szerelmét. Szakított is Swifttel, de csalódását nem sokáig élte túl.

Swift több jeles munkával gazdagította az angol irodalmat, ezek között is kiemelkedik két könyve: «*The Tale of a Tub*» és «*Gulliver's Travels*». Ezek Anglia legnagyobb írói sorába emelték Swiftet és mindkettő a világirodalom gyöngyei közé tartozik. Az író öreg napjaiban maga is így kiáltott fel: «Minő lángész voltam én akkor, mikor a «*Tale of a Tub*» könyvet írtam!» «Ez a világ egyik legnagyobb könyve — írja Saintsbury* — egyike azoknak, amelyekben egy általános nagy gondolat ölt irodalmi formát». A könyv később fegyvere lett ellenségeinek, meg is akadályozták vele püspökké való kinevezését.

Minket a regény szempontjából «*Gulliver's Travels*» érdekel közelebbről. A munka teljes címe: «*Travels into several remote Nations of the Wor d*

by Lemnel Gulliver, first a Surgeon and then a Captain of Several Ships. In four parts». Először névtelenül jelent meg 1727-ben, sikere mégis teljes volt. Az első kiadás példányait gyorsan szétkapkodták és Abbé Desfontaines még ugyanabban az évben lefordította franciára. Swift 300 font sterling tiszteletdíjat kapott érte — az egyedüli jövedelem, melyet szépirodalmi munkáival keresett. Johnson, Swift ellenfele, oly kiválónak tartja a munkát, hogy kétségbe vonja, hogy Swift a szerzője. Scott szerint az elbeszélésben «minden újabb esemény ugyancsak próbára teszi az olvasó türelmét és hiszékenységét . . . a mű minden egyes részlete azonban oly mesteri, oly művészi, hogy a szerző lángelméjének erejét el kell ismernünk».

Gulliver kiköt egy szigeten; törpe lakóinak köztársasága paródiája az alkotmányos országoknak. Saját magunkon nevetünk, mikor a kis és nagy endianeken mulatunk. Legkevesebbé sikerült Gulliver utazásán Laputába; ez nem az emberiségre, hanem az emberi tudásra írt szatíra. A negyedik könyvben oly országba vezet bennünket, ahol a lovak képviselik a felsőbb lényeket — az emberek állatok. Bebizonyítja itt Swift, hogy az ember, mint állat az utolsó az állatok között, mert hiszen több olyan tulajdonsága van, amely más állatban nincs meg — például a kapzsiság.

A könyv megjelenése után Londonban időzött néhány hónapig. Ez volt életének utolsó derűs időszaka. Az író mindenütt ünnepezték, minden ajtó megnyílt előtte. Még Anna királynő is elismerte érdemeit és a dublini esperességet adományozta neki, de némelyek szerint a «Tale of a Tub» óta félt az író tollától és így akarta magát

biztosítani a félelmetes író támadása ellen. Mikor Londonból visszatért, Stellát halálos betegen találta otthonában. Meg is halt 1728-ban. Swift akkor 62 éves volt és életének hátralévő 17 éve lassú haldoklás. Agybaj támadta meg már férfi kora delén, mely a legragyogóbb elmék egyikének végső katasztrófáját idézte elő. Ő maga előre megjérezte annak a sötét éjnek az eljövételét, mely lelkére fog borulni. «Olyan leszek mint az a fa — mondta egyszer — melynek pusztulása a csúcán kezdődik.» Pénzét egy elmebetegek számára építendő ház céljaira hagyta.

Ironiája most sem hagyja el és ezt a verset írja :

«He left the little wealth he had
To build a home for fools and mad,
And showed by one satiric touch
No nation wanted it so much.»

Három évi öntudatlan állapot után 1745-ben váltotta meg szenvedéseitől a halál. Kivánságára éjfélkor temették el Stella mellé a dublini St. Patrick székesegyházban.

Swift jellemét igen nehéz elemeznünk. Mindekelőtt művész volt. Gyűlölni úgy tudott, mint Dante, «aki szeretett, mert gyűlölt» — «who loved well, because he hated.» Gyűlölt mindenkit és mindent, a mi hazug, felületes, álszent, közönséges és becstelen. Dr. Johnson és Thackeray azt hiszik róla, hogy túlságosan nagyravágyó, modorát sem szerették, mert nyers és túlőszinte volt. Ironiáját csak az ellen fordította, ami megvetendő és ha néha úgy látszik, hogy rágalmazásra vete-medett, áldozata azt bizonyára meg is érdemelte. De halljuk őt magát :

His vein, ironically grave,
 Exposed the fool and lashed the knave...
 Perhaps I may allow the Dean
 Had too much satire in his vein,
 And seemed determined not to starve it
 Because no age could more deserve it,
 Yet malice never was his aim
 He lashed the vice but spared the name;
 No individual could resent
 Where thousands equally were meant.
 His satire points at no defect
 But all mortals may correct:
 For he abhorred that senseless tribe
 Who call it humour when they gibe (gúnyolni):
 He spared a hump or crooked nose,
 Whose owners set not up for beaux.
 Those who their ignorance confessed
 He ne'er offended with a jest.

Az író így ír önmagáról és ez az önjellemzés valóban őszinte, igaz és találó. Az ő iróniája első helyen áll az angol irodalomban és annyira egyéni, hogy utánzója eddig nem is akadt. Swift büszke istenadta tehetségére és helyére, melyet az angol irodalomban mint irónikus író elfoglal. A következő verssorokat is önmagáról írta:

I grieve to be outdone by Gay*
 In my own humorous biting way
 Arbuthnot** is no more my friend
 Who dares to irony pretend
 Which I was born to introduce
 Refined it first, and show'd its use.

* John Gay (1685—1732), költő és drámaíró (*Acis and Galathea*, *Beggar's Opera* stb.).

** John Arbuthnot (1667—1735) Swift benső barátja. Swift *«holdja-nak»* is nevezték. Legjobb munkája *John Bull*.

Swiftben megvolt a kérlelhetetlen logika hatalma, párosulva azzal a képzelő tehetséggel, mellyel meg tudta választani azokat a præmissákat, melyekre a tiszta logika épületét helyezte. Be tudott hatolni az emberi természet rejtekeibe. Filozófiája negatív volt, amely a hazug megvetésében nyilvánult és lelkiismeretfurdalás nélküli logikával ostorozta a hamisságot és csalárdságot. Látszólagos komolysággal tudott csevegni ilyen témákról: «Szerény javaslat annak megakadályozására, hogy a szegény emberek gyermekei Írországban ne legyenek a szülőknek és az államnak terhére».

Az iróniának oly előkelő helyet biztosított az angol irodalomban, amelyre csak Milton tudott felemelkedni.¹⁰

*

Swift prózai munkái: Dissensions of Athens and Rome (1704). The Battle of the Books (1706). Journal to Stella (1710). Remarks on the Barrier Treaty (1712). Public Spirit of the Whigs (1714). History of the Four Last Years of Queen Anne (1714). Tale of a Tub (1720). Gullivers' Travels (1727). Modest Proposal for Eating Irish Children (1729). Argument against Abolishing Christianity (1729).

Magyar fordítások és átdolgozások:¹¹

- Gulliver utazásai ismeretlen homályos országokban. Magyarítá Battlay Imre. Számos képpel. Budapest, 1891. (Bartalits Imre.)
- Gulliver utazásai ismeretlen országokban. Fordította Vajdasy Ernő. Budapest, 1896. (Lampel Róbert.)
- Gulliver utazásai. Az ifjúság számára átdolgozta Sándor A. Budapest, 1888. (Ifj. Nagel O.)

- Gulliver utazásai ismeretlen országokban. Fordította és az ifjúság számára átdolgozta: Prém József. Budapest, 1886. (Révai Testv.)
- Gulliver utazásai. Fordította Vajdafy Gusztáv. Budapest. (Wodianer.)

¹ Robinson Crusoe by Defoe, with a bibliog., A. Dobson, London 1883.

² Juan Fernandez Chile-hez tartozó vulkanikus sziget-csoport a Csendes-Oceánban; a legnagyobb sziget Mas-a-Tierra ahol a hajótörött Selkirk 1704—1709 élt. Ma alig van a szigetnek lakosa; rádióállomás.

³ L. Steele cikkét az *Englishman* 26. számában.

⁴ W. L. Cross: Developm. of the Engl. Novel. 29. o.

⁵ Defoe (ejtsd: difóu) az ó-n van a hangsúly.

⁶ James, Monmouth hercege (1649—85); állítólag II. Károly fia. Mint trónkövetelő lépett fel Jakab ellen; száműzéssel sujtották, de visszatért Angliába, majd Hollandiába menekült. Megtámadta hazáját, de vereséget szenvedett Sedgemoor mellett; 1685-ben kivégezték.

⁷ Gyulai A.: Bibliography, 19. 0.

⁸ *Sir William Temple* (1628—99) brit államférfi és író. Sokat fáradt az Angolország, Hollandia és Svédország közötti hármass szövetség létrehozásában és orániai Vilmosnak Mária hercegnővel való házassága ügyében. Értékes essayit, melyekről különösen *Lamb* szól nagy elismeréssel, *Miscellanea* című két kötetben adták ki.

⁹ *Saintsbury*: A Short History of Engl. Literature 531. o.

¹⁰ Defoe életével és műveivel sokan foglalkoztak. A legjobb: *William Minto*: *Daniel Defoe*, mely a *Men of Letters* sorozatnak egyik kötete. — Swift műveit ismételten kiadták, a legmegbízhatóbb a Scott-é. Olcsó kiadása jelent meg *Bohn's Library* sorozatában. Életrajzát többen írták meg; a legjobb: *Sir Henry Craik*: *Swift és Leslie Stephen*: *Swift* c. munkája.

¹¹ Gyulai A.: Bibliography 20—30. o.

IV. Richardson.

A XVIII. század első felében a színház Angliában sokat veszített vonzóerejéből és a közönség oly szellemi táplálék után vágyott, mely kárpótolja a régi vígjátékért és tragédiáért, amely szüleit és nagyszüleit gyönyörködtette. A régi drámák, a tanító irányú játékok, a krónikák nem elégítették ki őket és valami egészen új olvasmányra vágytak.

A XVII. században az angol középosztály jólétbe jutott, műveltsége fejlődött és ami ennek természetes következménye, egyre erősödött a szellemi táplálék utáni vágy. Az elbeszélő irodalom sem örvendett jobb hírnek, mint a drámai irodalom, míg *Madame de la Fayette*¹ finom szentimentalizmusa, *Le Sage*² irónikus irányzata, *Mari-vaux* érzelgőssége és *Prévost*³ erotikája hatalmas lépéssel előbbre nem vitte a regény fejlődését. Különösen áll ez Madame de la Fayette-re és Marivauxra, ámbár a *Gil Blas* és *Manon Lescaut* szerzői is nagy érdemeket szereztek e téren. Lotheissen ezeket írja: «Bei der tiefangreifenden Veränderung, die sich in den sechziger Jahren des XVII. Jahrhunderts in Frankreich vollzog, musste es Wunder nehmen, wenn sie sich nicht auch in der Novellistik geltend gemacht hätte. Allerdings war die Herrschaft des «Grand Cyrus» noch lange nicht gebrochen, aber die Bewunderung der Scudéryschen Romane beschränkte sich mehr und mehr auf die Kreise, die dem tonangebenden Publikum fernstanden. Der Ruf nach Wahrheit, der allenthalben erscholl, veranlasste auch die

Erzähler zu einem entschiedenen Schritt über die Manier der Scudéry⁴ hinaus. Diese hatte ihre Zeitgenossen zu schildern versucht, jedoch nur ängstlich und gewissermassen im Verborgenen. Es lag jetzt nahe, das fremdartige Gewand, das Madeleine de Scudéry ihren Romanfiguren gegeben hatte, abzustreifen, und die Menschen der eigenen Zeit auch in ihrer wirklichen Natur und ihrer wahren Umgebung zu schildern. Die Erzähler boten nun Novellen aus der Geschichte Frankreichs und verlegten sie gerne in die moderne Zeit, wobei sie den vorherrschenden Geschmack entsprechend, besondere Mühe auf die Feinheit der psychologischen Darstellung verwandten.»

Az új irányzatnak egyik vezetője *Marie Madeleine Pioche de la Vergne* volt, ki *Fayette* grófnak volt a felesége. Szoros barátságban volt az özvegy angol királynővel, Henriettával. Első regényét névtelenül tette közzé: «*La Princesse de Montpensier*». Tárgyát a könnyű erkölcsű IX. Károly francia király korából vette. Másik regényének címe: «*Historie de Mme Henriette d'Angleterre première femme de Philippe de France, duc d'Orleans*». Az orléánsi herceg finoman rajzolt jelleme a regény későbbi mestereinek is dicsőségére vált volna. Legjobb két regénye mégis «*Zayde*» (1670) és a «*Princesse de Clèves*» (1678). Ez utóbbiról a kritika is elismerte, hogy a francia irodalomnak egyik gyöngye. A cselekmény egyszerű, II. Henrik korában játszódik és színhelye Párizs. «Die Erzählung der Gräfin Lafayette — írja Lotheissen — gleicht einem fein ausgeführten, etwas verblasstem Pastellbild. Wahrheit der Darstellung aber, Masshalten in der Schilderung des Details, Anmut und

Liebenswürdigkeit der Erzählung, psychologische Feinheit, das sind die Vorzüge dieses Werkes, auf das ein Strahl echter Poesie gefallen ist. Ein Hauch der Sehnsucht geht durch das Ganze, der Sehnsucht nach der Jugend, da das Herz noch lieben kann und eine Reinheit der Gesinnung lebt in dem Roman, die umso wohltuender wirkt, als er aus einer Gesellschaft stammt, die man für nichts weniger, denn sittenstreng kennt.»

Madame de la Fayette volt az első, akinél az emberi jellemben finom pszichológiai analízisével találkozunk.

Franciaországban is a polgárság jutott hatalomhoz; ott is akkor emelkedett az elbeszélő irodalom a fejlődés magasabb fokára, amikor az elfajult nemesség helyére erős, egészséges középosztály lépett.

Ebben az időben vonta magára az irodalmi körök figyelmét *Marivaux* (1688—1763), aki írásaival teljesen angol nyomokon haladt.

«Aber Marivaux war nicht einzig und ausschliesslich nur Nachahmer. Unentreissbar gehört ihm der Ruhm die fruchtbringenden Keime, welche in dem Hervortreten der englischen Wochenschriften lagen, früher noch als die Engländer selbst im Romane gezeitigt und fortgebildet zu haben. Bereits volle zehn Jahre vor Richardson's «*Pamela*» schrieb er seinen Roman «*La vie de Marianne*» (1731—41), in elf Lieferungen und im Jahre 1735 einen zweiten Roman «*Le Paysan parvenu*». Beide Romane leider unvollendet, gehen darauf hinaus, den Sieg der standhaften Tugend über die äusseren Anfechtungen und Fährlichkeiten zu verherrlichen; weitschweifig und ge-

spreizt, gleich allen lehrhaften Tugendromanen, aber wohlmeinend und im bewussten Gegensatz gegen die Leichtfertigkeit Crébillon's. Marivaux ist Meister der feinsten Charaktermalerei; seine genrebildlichen Schilderungen sind von unvergänglicher Zartheit und Wahrheit.»

Ugyanakkor, amikor Marivaux Mariannejának első része megjelent, adta közre Prévost örökké szép könyvét «*Historie du chevalier des Grieux et de Manon Lescaut*», amely gyöngye a világirodalomnak.

Negyedik helyen említendő fel Le Sage «*Gil Blas*» című könyve, mely teljes őszinteséggel tárja fel korának hibáit, ferdeségeit. «Im Inhalt — írja Lotheissen — ist Le Sage der erste oppositionelle, in der Form der erste realistische Dichter.»

A XVIII. század közepe táján egyre inkább fogyott a színházlátogatók száma, az újabb drámaírók nem tudták többé vonzani a közönséget, de annál többen olvasták a régi drámaírók műveit. Richardson valószínűleg azért adja két későbbi regénye bevezetésében a szereplő személyek neveit színlapszerűen, hogy így is az olvasók kedvében járjon és azt higgyék, hogy szélesebb alapon megírt drámát talál fel nekik.

Richardson élete nem bővelkedik nevezetes eseményekben és ha irodalmi működését és sikerét nem tekintjük, olyan az, mint minden jómódú, tekintélyes üzletemberé, aki kényelmes családi otthonában tölti nyugodalmas életét. Atyja londoni asztalos volt, aki, mint Monmouth herceg szerencsétlen politikai irányzatának híve, ennek lefejeztetése után jobbnak tartotta, hogy Londonból csendesen eltűnjön és Derby grófságban

új otthont alapítson. Itt született 1889-ben az első angol regényíró, de hogy mely községben, mely napon, ezt eddig nem sikerült megállapítani, mert az író maga is, nem tudni mi okból, titkolta.⁵ Szülei lelkésznek szánták a szorgalmas fiút, de atyja, akinek kilenc gyermeke volt, nem tudván őt iskoláztatni, a nyomdászmesterségre adta. A nevelés hiánya megérzik egész írói pályáján.

Már mint fiatalember kitűnt a mesélésben. Mivel nagyon ügyes volt a levélírásban, több leány rábízta szerelmi levelezését. Első pennyjeit is így szerezte. 1719-ben már a maga ura és Londonban a Fleet Streeten van virágzó nyomdája, amely a szorgalmas és tekintélyes üzletembert jó módhoz juttatta. Negyven éves volt, mikor két kiadóbarátja, Mr. Osborne és Mr. Revington, aki ismerte magánlevelezésben való jártasságát, felkérte, hogy írjon egy gyűjtemény magánlevelet, amely vezérfonalul szolgáljon az írásban kevésbbé jártas közönségnek. Richardson elvállalta a munkát. Ennek írása közben született meg benne «Pamelá»-nak, az első angol regénynek az eszméje 1739-ben.

A levélgyűjtemény címe a következő: «Jó barátokhoz és azok számára írt fontos alkalmi levelek. Nemcsak a baráti levelek megírásában alkalmazandó stílusra és formára nézve irányadók, hanem arra nézve is hogyan gondolkozzunk és cselekedjünk az emberi élet rendes eseteiben is». A levelek nagyon sokoldalúak, de legnagyobb részük szívbeli ügyekben ad tanácsot és minthogy számuk túlhaladja a százhetvenet, eléggé kimerítően ellátják a házasulandókat jó tanácsokkal. Az árva leányokat és gazdag hölgyeket

óva inti a szerencsevadászoktól; zsákmányhiénáknak nevezi őket, akik hálóiakat az ártatlan és mitsem sejtő szívre vetik ki. De legkomolyabban az ügyvédektől óvja olvasóit, akik egy ívre legfeljebb tizenöt sort írnak, egy sor nem áll öt szónál többől, de minden íven rajta a bélyeg és zsebedet a legarcátlanabb módon megsarcolják. A politikai pártok karrikatúráját így rajzolja gyors kézzel: «Amíg egyeseket az egyik lapon oly feketére festenek, mint az ördögöt, addig a másik lapon olyan fehérek, mint az angyalok. Életükben soha jót nem tettek, mondják ellenségeik... Soha rosszat nem cselekedtek, mondják barátaik. Az egyik lap vádol irgalom nélkül, a másik védelmez minden szégyenérzet nélkül. Az ujságok egyik része piszkot, szennyet szór, de szerencsére mögöttük áll a többi súrolókefével és törlőrongy-gyal»⁷ stb.

Egy másik levélben, amelyet egy fiatal hölgyhöz intéz, annak kosztümjét gáncsolja.

«Fölötte sértette szememet új lovaglóruhád — engedd meg, Édesem — de ez oly külön divat szerint készült, hogy az ember azt sem tudja, fiú vagy-e vagy leány. Nem vagy te abban sem bájos leány, sem kedves fiú...»⁸

Legérdekesebb az utolsó tizenegy levél. Ezekben egy londoni leány a főváros nevezetességeit és a Westminster-apátságot írja le vidéken lakó nagynénjének.

Richardson sohasem volt büszke e levelekre, sőt később szégyelte őket, bár világos észjárásról és nagy megfigyelőképeségről tanuskodnak⁹. Réánk nézve azért fontosak, mert ezek szerkesztése közben született meg «Pamela» eszméje.

«A gyűjtemény megírása közben — mondja maga az író¹⁰ — midőn két-három levélben csinos leányoknak, akiknek kint a világban kell megkeresniök kenyerüket, tanácsot adtam arra nézve, hogy miként kerüljék ki az erényük ellen kivetett hálót, egy régen hallott történet jutott eszembe. Ebből támadt «Pamela». Úgy gondoltam — folytatja — ha a történet egyszerűségéhez képest, egyszerű és természetes modorban írom meg a munkát, talán az írásmódnak új nemét honosítom meg az irodalomba, amely az ifjúságot oly olvasmányhoz fogja vonzani, amelyből hiányzik a lovagi történetek pompája és sallangja, a valószínűtlen és csodás elem, de a vallás és erény ügyét istápolja.»

Regénye megírásához az 1739. év november havában látott hozzá. Felesége és barátai buzdítására oly buzgalommal dolgozott az első igazi regényen, hogy a hétszáz lapos, négykötetes művel két hónap alatt elkészült, ami — tekintve az író nagy üzleti elfoglaltságát — nagy termékenységre vall. A szerző akkor már ötvenéves volt. Hogy mely levél írása közben született meg benne Pamela eszméje, kétséges, mivel több ily tartalmú levelet írt. Ő maga a következőképpen nyilatkozik Hill Áronhoz írt levelében: «Körülbelül huszonöt évvel ezelőtt tudott meg egy kedves úri ismerősöm hasonló esetet nyári kirándulásai alkalmával. Minden községben megszállott és az volt a szokása, hogy az illető helynek akár antik, akár modern nevezetességei felől tudakozódjék. Különösen érdeklődött egy gyönyörű ház tulajdonosa iránt. Bizony szép ház ez — mondja a vendéglős. — Tulajdonosa Mr. B., akinek nem egy grófságban van óriási birtoka. Életének története oly

figyelemre méltó, hogy az idegenek ennek hallatára minden egyéb nevezetességről megfeledkeznek. A kastély úrnője egész Angolországban híres szépség, kinek szép lelki tulajdonságai páratlanok: jótékony, bölcs, az előkelők és szegények egyaránt szeretik. Tizenkét évvel azelőtt fogadta szolgálatába a szépsége, kelleme és szerény modora által feltűnő leányt ura édesanyja. Szegény, de jámbor és becsületes szülei a legjobb nevelésben részesítették. Atyjának kicsiny iskolája volt egy faluban és anyja varrással járult hozzá a háztartás fenntartásához. De a család nyomorba jutott és a leány az előkelő úrnő szolgálatába szegődött. Napról-napra gyarapodott szépsége, szerénysége és finom modora és a gyönyörűséges tizenötéves leány felkeltette az úrfi érdeklődését. Az úrnő meghal és a könnyelmű ifjú a kísértések minden nemével akarja elcsábítani a védtelenül álló leányt. Csak az ártatlan kibuvók számtalan nemével sikerült kisiklania csábítója kezei közül, aki végre is feleségül veszi az állhatatos leányt. Az előkelő rokonság természetesen eleinte megveti a szegény sorsból származó asszonyt, de bájának ők sem tudtak soká ellentállani és most gazdag és szegény által egyaránt tisztelve él szerető urával. Az én úri barátom látta a boldog párt, amint vasárnap a templomba mentek; kedvesebb, szebb asszonyt még sohasem látott és a férfi büszkén lépdelt csodált felesége mellett.»

Így mondja el regénye keletkezése történetét maga Richardson és ez egyszersmind a négykötetes regény rövid vázlata. A mű főcíme *«Pamela»*, amelyet a XVIII. század divata szerint még a

következő mellékcím kísér: «... vagy a megjutalmazott erény. Egy gyönyörű ifjú hölgy szüleihez intézett bizalmas levélsorozata. Most jelenik meg először, hogy ápolja mindkét nem szívében az erény és vallásosság elveit. Elbeszélés, mely igazságon és valóságon alapszik és ugyanakkor, amikor az érdekfeszítő és hatásos események különfélesége által szórakoztat, ment mindazon képektől, amelyek, sok darabban csak a szórakoztatást célozván, az olvasókat csak izgatják, a helyett, hogy nevelnék.» A négykötetes regény az 1740. év november havában jelent meg és mindenfelé nagy feltűnést keltett. Ezt mindenkinek el kellett olvasnia, mindenki erről beszélt. Februárban jelenik meg a második, márciusban a harmadik, májusban a negyedik kiadás. Pope azt mondta róla, hogy többet ér e mű, mint sok kötet prédikáció. Hogy minő hatása volt a könyvnek, mutatja Slough¹¹ falu példája. Esténként összegyűltek a falusiak a kovács műhelye előtt, aki a tűz fényénél olvasta fel Pamela történetét. Mikor a hősnő végre eléri célját és felesége lesz a gazdag úrnak, — oly örömláz vett erőt a kovácsmester hallgatóságán, hogy örömlázban meghúzták a templom harangját.

A regény páratlan hatását több oknak köszönhetette (ezek között felemlítendő e kor irodalmi terméketlensége), de elsősorban hatott a regény, mint irodalmi ujdonság. A történet az életből van véve, hősei mindennapi lények, éppen olyanok, mint a többi ember, aki a művet olvasta, eltérőleg az eposzban és mondában szereplő eddigi irodalmi hősoktól, akik nem e világból valók voltak, akik sohsem éltek, nem is élhettek.

Az olvasó saját életéből, környezetéből vett történetben gyönyörködhetett; olyan volt ez, hogy akár meg is történhetett volna, sőt a szerző állítja is a könyv címében, hogy valóban megtörtént eseményeket írt meg. Ebben rejlik minden regénynek a bűvös ereje. Az igazság, a valóság, vagy legalább a valószínűség vonzotta az olvasó közönséget ily hatalmas erővel. Eddig ilyen könyv nem jelent meg. Defoe Robinsonja volt hozzá hasonló, de ez is csak külső eseményeket tárgyalt hasonló modorban, minden pszichológiai alap nélkül való történeteket fűzven egymáshoz. Azért Defoe könyve még nem regény, csak annak előhírnöke.

A regény valamely jellem kialakulásának a története — a regény két emberi életnek a története, amely benső indulatok hatása alatt alakul ki. Ez a benső kialakulás és fejlődés főlényege a regénynek. És ezt megtaláljuk Pamelában, melyben egy gyermekleány szemünk előtt fejlődik a legnemesebb asszonnyá. Története két fiatal emberi életnek, amelyet a legnemesebb emberi érzés, a szerelem formál, irányít. A hősök jellemének fejlődése az, ami bennünket vonz, mikor a regényt olvassuk.

Pamela a középosztálynak azért volt kedvenc olvasmánya, mert oly történetet tárt eléje, amely egy szegénysorsú, az ő vérükből való leányt emel a legmagasabb társadalmi polcra.

A regényben legjobban kidomborított jellem természetesen a hősnőé, akiben a szerző mintaleányt akar rajzolni. És Pamelát talán annak is tekintették Richardson kortársai, de mi már kritikusabb szemmel vizsgáljuk a női jellemet. Néhol valószínűtlen Pamela jellemé. Az író egyre

kiemeli Pamela naivságát, aki pedig már első, tizenötéves korában írt leveleiben Hamletet idézi, Lukrécia történetét ismeri és egy asszony érettségére valló elmélkedésekkel telíti leveleit, mert levelek formájában van a regény írva. Addig teljes rokonszenvvel viseltetünk Pamela iránt, amíg fenyegetett erénye szembeszáll a kisértésekkel, de amikor észrevesszük — és hamar észrevesszük — hogy a kisleány célja a nagyúri férj, hogy tulajdonképpen nem az úrfi, hanem a kisaszony veti ki szerelmi hálóját, akkor lassan eltűnik a dicsfény, amellyel Richardson hősnőjét övezni szeretné. Még azt is megértenők, hogy megszereti előkelő udvarlóját, de hogy azért használja a legügyesebb cselfogásokat, hogy férjévé tegye, ezt már nem tudjuk neki megbocsátani. Vagy hogyan egyeztessük össze a szerény mintaleány jellemével a következő, szüleihez írt levelet:

«Megbocsátjátok leányotok hiúságát, ha megírom, hogy milyen volt a hatás, mikor megmutattott barátainak? «Nézzék, hölgyeim, ott jön az én falusi virágszálam!» És láttam, hogy mint hajolnak ki az ablakon és állnak az ajtóban, szemüket rám meresztve. Elmondotta nekem, hogy Lady Jone így szólt: «Bájos teremtés, ezt messziről is látom». Sir Simon, akinek igen viharos volt az ifjúsága, esküdözött, hogy soha lengébb, finomabb alakot és több bájt még nem látott. Lady Darnford azt mondta, hogy édes leánya vagyok; Mrs. Peters is sok kedves dolgot mondott. Még a pap is úgy nyilatkozott, hogy én vagyok a megye büszkesége. Mindezt az én uram kegyének köszönhetem, amely oly színben tüntet fel, amilyent meg sem érdelek. A fiatal hölgyek irultak-

pirultak és irigykedtek reám. Annyira megbámultak, hogy fel sem mertem tekinteni...» Ha Pamela a megtestesült erény, akkor elvárnók tőle, hogy azonnal fusson, meneküljön abból a házból, ahol becsülete ellen törnek. De nem megy el — marad, — mert egy mellényhímzést kellett befejeznie — magyarázza az író.

Fel kell még emlitenünk, hogy a regényben nincs igazi tájkép, nincsenek olyan természeti leírások, aminők a modern írók műveit színessé teszik. De annál nagyobb gondot fordít az asszonytermészetű író Pamela külsejének s főleg ruházatának aprólékos leírására. «Egy házalótól vettem két csinos sapkát, egy kicsiny szalmakalapot — írja a kis mintaleány — egy pár félkeztyűt, két pár kék hosszú harisnyát, az ingemre és nyakamra két rőf szalagot és amikor ez mind együtt volt, két napon át minden két órában nézegettem.»

A fényes siker arra bírta rá Richardson, hogy még két kötetben folytassa regényét ezzel a címmel: «Pamela az előkelő társaságban». De ezeket Richardson korában is csak a rajongói olvasták.

Hogy a szerző a tiszta erkölcs szolgálatába szegődött művével, ahhoz kétség nem fér. Ezt már a címlapon is megígéri. De ígéretének nem tesz teljesen eleget, mert bizony előfordulnak a műben olyan helyek is, amelyekről a hölgyek már Richardson korában mondták, hogy nem tudják pirulás nélkül elolvasni. Sőt mikor Prévost franciaiba ültette át, szükségesnek tartotta, hogy imitt-amott egyes jeleneteken simítson. Mrs. Oliphant a legszemérmetlenebb francia könyvekkel helyezi egy sorba. De Edward Mangin,¹³ a kritikus és szí-

gorú erkölcsbíró — bár sok kivetni valót talál két későbbi XVIII. századbeli regényírónak, Fieldingnek és Smolettnak műveiben — Pamelát csak dicsérni tudja. Szóval a kritikai vélemények homlokegyenest ellenkezők. Richardson maga is a következőképpen védekezik regényében a támadásokkal szemben: Pamela aggódva kérdi sógornőjét, vajjon nem tették-e szóvá társaságában azokat a leveleket, amelyekben azt a két nagy kísértést írja le, amelyeket el kellett szenvednie? Igenlő válasz után így folytatja sógornője: «... Erkölcsstelen léleknek kell annak lennie, aki elbeszélésedből más gondolatot merít, mint rettegést a bűntől és iránytadvaló részvétet. Kifejezéseid oly finomak, hogy még a legérzékenyebb fül sem sértődhetik meg rajtuk...»

Annyi bizonyos, hogy Richardson túlságos előszeretettel foglalkozik bizonyos jelenetekkel, amelyeknél hosszabban időzik, mint ahogy a jóízű írók szoktak és ilyenkor annyira részletező, hogy átlépi a jóízű határát. Másik két műve már kifogástalan e tekintetben.

Mint minden nevezetesebb műnek, úgy ennek is megvolt a visszhangja az irodalomban. Gombamódra támadtak utánzatok mind a regény-, mind a drámai irodalomban.

Marivaux kevéssel Pamela előtt írta «Vie de Marianne» című regényét és mivel ennek tárgya rokon a Pameláéval, Marivaux barátai és kedvelői úgy szeretik feltüntetni a dolgot, mintha Richardson ennek nyomán írta volna Pameláját. De ez nem valószínű, mert Richardson nem tudott franciául és angol fordításban csak egy évvel Pamela után jelent meg a «Vie de Marianne».

Egyébiránt az író maga mondja el, hogyan támadt benne «Pamela» terve és Richardson állításában nincs okunk kételkedni.

Azután hét év telt el míg második nagy regénye, «Clarissa» megjelent. Három regénye közül ez a legjobb. Bár csak tizenegy hónap történetét tárja elénk, mégis hét kötetből áll, melyek közül az első négy 1748. év április havában jelent meg. Clarissa rövid tartalma a következő: Miss Clarissa Harlowenek az a legnagyobb szerencsétlensége, hogy nemcsak gazdag, előkelő szülők gyermeke, hanem örökség folytán több nagy birtok úrnője is, ami felkelti fivére James és nénje Arabella irigységét. Atyja szigorú zsarnok, anyja akaratonlküli báb. A kevésbbé szép Arabella irigysége gyűlöletté válik, amikor udvarlója, Lovelace, előkelő és szép gavallér, elpártol tőle és Clarissát akarja meghódítani, aki szebb is, gazdagabb is, mint nővére. Mikor Clarissa két nagybátyja értesül az előkelő és gazdag Lovelace komoly szándékáról, elhatározzák, hogy minden vagyonukat Clarissának és alapítandó családjának hagyják. Clarissa testvérei elhatározzák, hogy a Lovelace-szel való házasságnak nem szabad létrejönnie. Az egész család az irigyelt, gazdag örökösnő ellen tör és egy más, rút külsejű, kellemetlen modorú udvarlót, Solmest tolnak Lovelace helyett előtérbe. Jóllehet Clarissa nem szereti az előkelő világfit, de a másiktól való undor mégis közelebb viszi Lovelacehez és amikor nem lát már más módot a Solmestől való menekülésre — megszökik Lovelace-szel. Clarissának ez a lépése azonban egészen más irányt ad Lovelace gondolatainak, most már nem házasságot akar, hanem áldo-

zatainak számát akarja eggyel, a legszebbel, a legbájosabbal szaporítani. Az ártatlan leány, akinek a lelke olyan tisztán ragyogó, mint a hajnali nap tűzében csillogó harmatcsepp, nem is sejti a veszedelmet, amelybe meggondolatlan lépése sodorta és vakon bízik udvarlója becsületében. Ez egy kerítőnő házába csalja mitsem sejtő áldozatát és amikor Clarissa itt is állhatatos marad és felháborodással utasítja vissza csábítóját, ez vak szenvedélyében ópium segélyével éri el gyalázatos célját. Lovelace később megbánja bűnét és házassággal akarja jóvátenni gaztettét, de Clarissa büszkén utasítja vissza ajánlatát. Még sokat szenved Clarissa, aki tiszta lelkiismerettel, felfemelt fővel, de halálra sebzett szívvel hervad és hal meg rokonaitól megvetve, kitaszítva. Lovelacet is utóléri a büntetés — Norden ezredes párbajban öli meg.

Mikor Richardson a regény befejezéséhez ért, hölgyolvasói számos levéllel keresték föl a szerzőt és kérték, ne engedje Lovelacet addig meghalni, amíg meg nem tért. Úgy látszik, az elmes, szép, hidegvérű, vakmerő csábító mégis csak tetstett nekik. Richardson hallgatott a kérésekre és Lovelace megtért halála előtt.

Általános az a vélemény, hogy *Clarissa* Richardson mesterműve. A regény — bár cselekménye itt-ott visszataszító — minden tekintetben érdekes és kiváló munka. Hogy egy közepes sorsban élő hatvanéves üzletember miként írhattott elsőnek ily jeles regényt, valósággal csodálatraméltó. Annyi bizonyos, hogy Richardson második hősnőjében oly eszményi nőt rajzol, aki kiállja a versenyt a világirodalomban is. «Sem

görög vagy olasz, sem angol költő nem festett ilyen alakot annak a képtárnak a számára, amely az egész világnak közös kincse. Sem régi, sem modern asszony nem állt előttünk ilyen haloványan és mégis oly ragyogóan abban a székelyben, amely nem az övé. Maga Lukrécia sem bájosabb nő, sem gyöngédebb és kedvesebb, mint ez a leány. Nem kiált bosszúért, pedig a rajta esett sérelem kiengesztelhetetlen, mosolyogva hal meg, nem külső sebek következtében, hanem a székely mardosásától» — írja Mrs. Oliphant, angol író.

E hősnő valóban sikerült alkotás — ennyi jószág, tisztaság és nemes vonás csak a legeszményibb nőben képzelhető. Richardson célja az eszményi nő festése volt és Clarissában mesterművet alkotott. Köréje csoportosul a többi jellem. Ha itt ott túlságosan részletező is a szerző, ez nem von le semmit az isteni «Clarissa» szépségéből, amint őt akkor nevezték. Richardson még azt is elmondja, hogy mily pontosan osztotta be Clarissa idejét a zene, rajz, kézimunka között és azt is, hogy mikor aludt, evett, mikor látogatta meg a szegényeket és így tovább. Richardson szerint ezek mind nagyon fontos tényezők az eszményi nő életében. A szerző persze túllő a célon, mikor a haldokló hősnővel rendelteti meg a koporsót, amelyen utolsó leveleit írja.

A második fő jellemrajz a csábító Lovelace-é. A regény elején úgy szerepel, mint nagyon önző, a nőkkel szemben vakmerő világfi, aki síma modorával, biztos fellépésével mindenkit elbűvöl. Nem minden jó tulajdonság nélkül való, mert ha alakja csupán csak sötét színekkel volna festve, akkor nem volna ember, hanem ördög. Bár Love-

lace alakja nem az életből van véve és gyakr valószínűtlen, jelleméhez a színeket mesteri kézzel keverte az író. «Nem tehetek róla, de nekem Lovelace nagyon tetszik» — írja egy hölgy Richardsonnak — «miért is tette oly gonosszá és mégis oly vonzóvá.» De így akkor ír, amikor még csak a negyedik kötet jelent meg és Clarissa katasztrófája nem következett be. Később visszaborzad a «gazember»-től, amint levelében Lovelacet nevezi. De hogy gazságait oly büntetlenül és szabadon űzhette volna Angliában, ellenkezik a valószínűséggel, bár amint Goldsmith, a *«Wakefieldi lelkész»* hírneves írója mondja, a törvény csak a szegényt sujtja és a gazdag még a törvény felett is úr. Valószínűtlen a Lovelace vallásossága is, de ezzel azért ékesíti ezt a romlott szívet, hogy legyen benne mégis valami, ami a vallásos Clarissát hozzá közelebb hozza.

Hogy minő élénk érdeklődéssel figyelte az olvasóközönség a regény fejlődését, eléggé mutatja Mrs. Belfon asszony levele, amelyben azt kérdi a szerzőtől, igaz-e, hogy a történetnek tragikus lesz a vége? Amikor Richardsontól igenlő választ kap, egy másik levélben szinte könyörög az írónak, hogy szerezze meg a kétségbeesett olvasóknak azt a nagy örömet, hogy a történet a hősnő boldogságával végződjék, ha pedig nem, «úgy szálljon Önre a szép és erényes ifjúság gyűlölete! Szeme ne lásson csak vénséget és rútságot! Tapst csak a vén leányoktól, zsarnok szülőktől és agglegényektől kapjon! Ezek legyenek társasága a túlvilágon! Most tegye Lovelacet és Clarissát boldogtalanná, ha meri!»

Mikor megkapja az ötödik kötetet, amelyben

Clarissa katasztrófája foglaltatik, megírja Richardsonnak, hogy gyűlöli, amíg csak él, hogy a többi két kötetre már nem is kíváncsi. Dehogy nem kíváncsi! El is olvassa valamennyit. «Már aludni sem tudok, — írja Richardsonnak — egész éjjel sírtam, többet szenvedek, mint maga Clarissa.» A szerző eleget tesz a költői igazságszolgáltatásnak, mindenkit érdeme szerint büntet és jutalmaz, csak Clarissa kivétel; őt — úgy véli — csak az ég tudja megjutalmazni.

Richardson persze nagyon hosszadalmas és hét kötetet tölt meg a regénnyel. A részletezés, az aprólékosság azonban Richardson modorának a lényegéhez tartozik és akik megrövidíteni próbálták, csakhamar belátták, hogy ez csak a lényegesnek a megcsonkításával lehetséges.

A női lélek oly finom analízisét, amilyennel Richardson tárja olvasói elé Clarissa jellemét, rövidebben el sem is végezhetette volna. Találóan jellemzi Clarissa lelkiállapotát minden helyzetben és gondosan ügyel arra, hogy a hősnő maradjon a cselekmény középpontja, aki körül a többi szereplő csoportosul. Minden epizód előbbre viszi a cselekményt a kitűzött cél felé. *Clarissa* is levélformában van írva, de oly nagy a levelek száma, hogy gyakran a legnagyobb figyelem mellett is csak nehezen értjük meg az újabb fordulatok okait és összefüggését.

De helyesen jegyzi meg Johnson: aki Richard-son-t a történet kedvéért olvassa, az annak a veszedelemnek teszi ki magát, hogy türelmetlensége következtében felakasztja magát. Olvasd gondolataiért és érzelmeiért, amikre a történet csak alkalom.»

Mégis sokalták a hét kötetet s több kísérlet történt a mű megrövidítésére. De ez csak csonkítás, ez már többé nem Richardson alkotása. Ne feledjük, hogy Clarissát 1748-ban írták és pedig a XVIII. század olvasó közönségének. Mégis még ma is kedvelt olvasmánya az angol népnek.

Richardson harmadik nagy regényét, «Sir Charles Grandisont» barátai unszolására írta, akik főleg arra kérték, hogy a hős oly ideális férfi legyen, aminő ideális nő Clarissa.¹⁵ A könyv tárgya a következő: Miss Harriet Byron árvaleány, akit nagyszülei nevelnek fel. Minthogy tizenöt-ezer font sterlinget örökölt, minden remény megvan arra nézve, hogy hamar férjhez megy. Természetesen a gazdag és szép leánynak sok az udvarlója és mikor rokonai látogatására Londonba megy, a fiatalemberek ott is körülrajongják. Ezek közül Sir Hargrave Pollexfennek juttatja Richardson a legnagyobb szerepet: kihívó tekintetű, magas termetű, nagyon gazdag, alig harmincéves világfi. Amolyan Lovelace-féle jellem. Szenvedélyes szerelemre gyullad a leány iránt, akinek tetzését azonban laza erkölcei miatt nem tudja megnyerni, sőt Miss Harriet nyiltan ki is jelenti a tolazkodó lovagnak, hogy udvarlásait nem fogja eltűrni. A leány ridegsége még inkább felkorbácsolja szenvedélyét. A haymarketi álarcosbál után szolgálja segítségével egy özvegyasszony házába viteti a leányt, ahol már egy erősesontú, görbelábú, kopott ruhás és kopott parókás pap várja őket, kinek «kutyabőrös imakönyve a házasságnál van kinyitva». De amikor e helyen a leány ellenkezése lehetetlenné teszi a házasságkötést, kocsin akarja őt windsori villájába vinni. Útközben azt a fel-

világosítást adja az embereknek, hogy feleségét viszi haza, ki meg akart szökni szeretőjével az álarcos bálból. De egy gyönyörű hatfogatú hintó érkezik Windsor felől, amelyből előkelő férfi — a regény hőse, Sir Charles Grandison — száll ki és siet a kétségbeesett leány segítségére. Sir Pollexfent kirántja kocsijából, a hátsó kerekek alá hajtja és a leányt gyöngéden hintójába emelve, sógorának, Colnebrook grófnak házába viszi. A póruljárt leányszöktető párbajra hívja ki Sir Charles Grandisont, aki azonban, mint ideális férfi, azzal az érveléssel utasítja azt vissza, hogy bár jó vívó, elvből nem párbajozik, mert ő nem rendelkezik sem a saját, sem a más életével, amely Istené és hazájáé és ő elébe helyezi Istennek és hazájának törvényeit az úgynevezett lovagi törvényeknek. Miss Byron mélységes szerelmet táplál megmentője iránt, de Grandison nem vallhatja meg hasonló érzelmeit, mert az olasz Signorina Clementina della Porrettának a jegyese. De amikor a katolikus signorina nem akar a protestáns Sir Charles Grandison felesége lenni, semmi sem áll többé útjában, hogy Miss Byront feleségül vegye. Ezt a történetet hét kötetben írja meg Richardson, amelyből kettőt még ő is bátran elhagyhatott volna. Hőse, Sir Charles Grandison, nagyszerű férfi: hatalmas vagyon ura, előkelő család sarja, nagyműveltségű ember, aki maga a tökéletesség, mert megvan benne minden erény, amely csak elgondolható. Életének útja síma és a Gondviselés megkíméli minden bajtól és csapástól. Mindenki szereti és tiszteli, mosolya boldogságot kelt a szívekben és bölcs szava megvigasztalja a szomorkodókat. Tökéletessége annyira túlzott, hogy szinte unalmassá válik.

A főhősön kívül még vagy ötven szereplő fordul elő. Amint Richardson maga mondja, sokat nyesegetett e regényen, mert maga is sokalta terjedelmét, de mivel alakjait korlátlanul engedi beszélni, nem csoda, hogy a regény hét kötetet tölt meg. Az akkori asszonyok és anyák mégis levelekkel ostromolták az író, hogy folytassa a regényt és mutassa be Sir Charles Grandisont mint mintaférjet és atyát. Klopstockné, a «Messiás» szerzőjének felesége ezt írja az írónak «Sir Charles Grandison» megjelenése után: «Mikor elolvastam az ön Clarissáját (oh mily isteni könyv!), arra akartam kérni, hogy írja meg a férfi-Clarissa történetét, de nem volt hozzá bátorságom. Azóta megtette ezt kérésem nélkül is! Igen, megtette olvasóinak nagy boldogságára! Most már többet nem is írhat, ha csak nem írja meg egy angyal történetét.»

Richardson regényeinek legnagyobb részét levél alakjában írta. Ezáltal hősei a legnagyobb közvetlenséggel tárják fel lelküket az olvasók előtt. Defoe leginkább első személyben beszéli el történetét, ami által nagy élénkségre tesz szert. De az elbeszélő alak nagy akadályokat gördít az író útjába, főleg ha távollevő személyeket kell szerepeltetnie. Richardson levélformájának több előnye van elődje elbeszélési módja felett, mert az utóbbi élénkségét szintén eléri a levélformával és azáltal, hogy tetszésszerinti levélíró szerepeltethet, a fentemlített akadály is megszűnik. Richardson levélformája a jellemeket több oldalról világíthatja meg, mert többen több szempontból jellemezhetik a hősöket. Így például Lovelacet és Clarissát leginkább négy-öt levél jellemzi kü-

lönböző szempontból. De a levélforma a regénynek mégsem igazi alakja, mert a levél rendesen két egyén ügyeit bonyolítja le, a regény pedig a nagy tömegnek szól. Richardson leveleiből is látjuk, hogy mennyire kell az írónak erőlködni, hogy levélformába szorítsa a regény összes eseményeit.

A levélforma azért sem alkalmas egy teljes regény megírására, mert a levél keretén belül sok mindent kell elmondania az írónak, amit a levélben rendes körülmények között elhallgatunk. Így például Pamela, az egyszerű, erényes leányka, teljes pontossággal írja le az ellene intézett erkölcstelen támadásokat, sőt minden egyes bókot, amelylyel a férfivilág elhalmozza. Mindez természetellenes.

Pameláról, Clarissáról és Lovelaceről úgy beszéltek és írtak az emberek a XVIII. század második felében, mint húsból és vérből való, valóban létező emberekről. Az angolok és idegenek nemcsak Richardson iránt érdeklődtek, hanem még fel is keresték azokat a helyeket, ahol a történet állítólag lejátszódott.

Richardson regényei jelentékeny haladást jelentenek. Hiányzik belőlük a lehetetlen elem: az elátkozott kastélyok, tündérek, szellemek és borzalmas kalandok. Történetei mindig észszerűek és csupán keretei az emberi szív analizisének. Richardson éles megfigyelőképességével előbb sok éven át tanulmányozta az emberi szívet és csak azután írta első regényét. A női szívet kevés író ismerte alaposabban, mint ő. Belát a nők lelkébe, minden tettüknek rúgóit kikutatja, megérti minden mozdulatukat, könnyeiket és pirulásukat.

Azután a levél közvetlen formájába önti pontos megfigyeléseit. Főalakjai az erénynek és bűnnek allegóriái: Pamela maga a tisztaság és okosság, Clarissa az ártatlan szenvedés, Lovelace pedig az érzéki bűn megtestesítője. Műveinek főmotivuma az erkölcsös és vallásos oktatás volt, ami oly korban, mint aminő a XVIII. század volt, valóban tiszteletreméltó: erényes hőseit megjutalmazza az isteni Gondviselés, a gonoszságot méltóan sújtja a büntetés és akik letérnek az egyenes útról, azok megtérnek az erény magasztos példájának hatása alatt. Hogy mennyire aprólékos, kitűnik egy-két példából. Ily kérdéseket vet föl: Mi a különbség a szerelem és szeretet között? Szerethet-e egy férfi két nőt egyidőben? Hogyan viselje magát a fiatal nő, ha megkérlik a kezét? Szükséges eleme-e a féltékenység az igaz szerelemnek? Mennyiben ellenkezik a nő férje iránti imádása Isten iránti imádásával? Hányszor csináljunk végrendeletet? Mikor jogos a párbaj? Levágjunk-e lovunk farkából vagy sem? stb.¹⁶

Richardson nagy kort ért meg és dicsőségéből még életében kivette a maga részét. Young,¹⁷ a híres «Éji gondolatok» szerzője azt írta róla, hogy úgy tekint reá, mint az isteni Gondviselés eszközére, kettős halhatatlanság örökösére. A híres Diderot¹⁸ Mózes, Homér, Euripides és Sophokles művei mellé helyezte Richardson munkáit könyvtárában. Nemcsak Angolország, hanem az egész művelt világ ismerte nevét még életében. A szerény, tanulatlan, de lángeszű nyomdász meg is érdemli az elismerést: felfedezte az emberi szívet és feltalálta azt a műfajt, amely után

egész Európa egy negyedszázadon át öntudatlanul sóvárgott.

Míg Defoenak az az érdeme, hogy történetét a valósághoz hozta közel és ezért minden eszközmódot felhasznált, hogy a könyvében elmondott eseményeket mindenki elhiggye és igazaknak tartsa, addig Richardson vérből és húsból való hősöket teremtett regényeiben és férfi és nőalakjai hozzánk hasonló emberek. Így mondhatjuk, hogy Defoe az esemény-, Richardson a jellemregény ősmestere.

Hogy mennyire szerették Richardsont életében és hogy minő hatása volt kortársaira, láttuk. Mikor Fielding, Smollett és Stern vette át a vezető szerepet a regényirodalomban, elfordultak tőle az olvasók. De ma ismét elismerik érdemeit, sőt a mostani írógárda több tagja utánozza is. Így utánozzák érzelmi analizisét Wells G. H. és Hope Anthony. A levélalakot is megtaláljuk «An English woman's love letters», «The letters of Elizabeth» és «The Upton letters» című regényekben.

Richardsonnak gyöngeségeit, műveinek hiányait már az ő korában is felismerték. Etikai módszere nem vall széles látkörre vagy egészséges filozofiára. Szentimentális író volt, aki a patetikus jeleneteket önmagukért teremtette. Nyelve affektált és még barátjai is szemére vetették, hogy szólásmódjai a gyermekszobába valók. Azt meg ő vallja meg, hogy az előkelő körökben, amelyekben fantáziája oly szívesen időzik, teljesen járatlan. Sohasem volt jobb alkalom népszerű írot kinevetni és azáltal tönkretenni. És Angliának volt egy ilyen Cervantese. Ostorokkal

bőven fel volt szerelve. Ez Fielding volt, az első hivatásos regényíró, akinek tehetsége és jeles alkotásai mellett elhalványodik Richardson alakja regényeivel együtt.

*

Richardson korában nekünk magyaroknak még nem volt regényirodalmunk. Nálunk nem ismerték még akkor sem Richardson, sem Fieldinget. Csak mikor német nyelven jelentek meg Bécsben az első angol regények, szereztek nálunk is tudomást róluk. Így Kazinczy leveleiből tudjuk, hogy ő olvasta a fordításokat. De hogy mily távol állott ezektől az íróktól és műveiktől, bizonyítja az a körülmény, hogy egyik levelében Tom Jonest, Fielding regényének hősét — írónak nevezi. . . .

Richardson regényei:

Pamela, or Virtue Rewarded, 1740—41. Clarissa, or the History of a Young Lady, 1748; The History of Sir Charles Grandison, 1754.

¹ *Madame de la Fayette* (1632—92.).

² *Le Sage* (1668—1747.).

³ *L'abbé Prevost* (1697—1763.).

⁴ *Madeleine de Scudéry* (1607—1701.).

⁵ *Crebillon*, drámaíró (1674—1742.).

⁶ *Mr. Macmillan* a *Derby and Derbyshire Gazette*ben jutalmat tűzött ki annak, aki e kérdésre világosságot derít.

⁷ *A. Dobson: S. Richardson*, 21. o.

⁸ U. o. 22.

⁹ U. o. 25.

¹⁰ U. o. 28.

¹¹ *Slough* község *Buckinghamshire*ben van, Anglia déli részén.

¹² *A. Dobson: S. Richardson*, 34. o.

¹³ *Edward Mangin*, angol lelkész és író; ő adta ki Richardson műveit elsőnek.

¹⁴ A. Dobson, S. Richardson, 41. o.

¹⁵ U. o. 138. o.

¹⁶ Cross: *Developm. of the Engl. Novel*, 39. o.

¹⁷ *Edward Young* (1683—1765) a *Night Thoughts* híres szerzője.

¹⁸ Dennis Diderot (1713—84) a XVIII. század egyik legnagyobb elméje és írója, a nagy *Encyclopædia* szerzője, aki színműveket, regényeket, kritikai és filozófiai munkákat írt.

V. Fielding.

Richardsonnak még életében hatalmas ellenfele támadt Henry Fielding személyében. A két író között támadt viszály rendkívül termékenyítőleg hatott az angol regényre. Míg Richardson egyre erkölcsről-prédikált, Fielding hősei gyarló emberek, telve hibákkal és fogyatkozásokkal. Fielding mint ember ellentéte Richardsonnak és jellemük is egymástól teljesen elütő két angol jellem. Fielding úr minden ízében, Richardson üzletember, amaz a széles látókörű angol típus, emennek látóhatára szűk és korlátolt. Richardson képességeit nem szabad lekicsinyelnünk, de nincs meg benne Fielding irodalmi műveltsége. Fieldingben a klasszikus műveltség oly ritka tehetséggel és éles elmével párosult, aminőt kevés angol íróban találunk. Hiányzott ugyan belőle a finom szemlélődés képessége, mellyel Richardson a női lelket elemezte és költészet is kevés volt benne, de egyébként a nagy írónak minden tulajdonságával meg volt áldva. Legnagyobb műve *«Tom Jones»* pedig korszakalkotó az angol regény történetében.

Henry Fielding Somersetschireben született

1707-ben és 18 évvel volt Richardsonnál fiatalabb. Régi és előkelő család sarja, mely Gibbon szerint még a Habsburgokkal is rokonságban állt. Otthon, majd Etonban és Leydenben nevelkedett. Jogot tanult, de midőn atyja elszegényedett, kénytelen volt tanulmányait félbeszakítani. Londonba ment, ahol az irodalomtól várta kenyerét. Először drámaírással próbálkozott. Ez a foglalkozás oly keveset jövedelmezett, hogy életét is alig tengethette; de sok előkelő emberrel megismerkedett, akik nagyon kedvelték a lángeszű író. Majdnem tíz évig vígjátékot és bohózatot írt és ezzel kereste kenyerét. Színdarabjai nem jelentenek nagyobb értéket, mert sietve írta őket és tisztára utánzatok. Londonban rendetlen életet élt, úgyhogy a szélesvállú, hatalmas termetű férfi szervezete is megrendült. Alvásra alig maradt ideje, mert éjjeleit pajtásaival dőzsölve, mulatóhelyeken töltötte. Ezért sokszor annyi pénze sem volt, hogy megebédelhessen, de azért senki előtt meg nem alázkodott és úr maradt mindig.

Ebben az időben házasodott meg. Felesége, Charlotte Cradock, jó módú polgárcsalád gyermeke, híres szépség volt. Korán elhunyt és az író örök emléket állított neki Tom Jones című regényében (III. könyv 2. fejezet): «Olvasó, talán láttad a Medici Vénus szobrát; talán a szépségek képcsarnokát is Hampton Courtban... de ha mind ezt láttad is, mégsem volnál képes arra, hogy Zsófiáról (a regény hősnőjéről) helyes fogalmat alkoss magadnak, mert egyik sem hasonlított hozzá. Legjobban hasonlított Ranelagh ladyhoz, vagy még inkább a híres Mazarine hercegnőhöz,

de leginkább mégis valakihez, akinek képe örökké élni fog lelkemben . . .»

Felesége hozománya és a kis örökség, amelyet édesanyja után örökölt, lehetővé tették számára, hogy otthagyja Londont és falura költözzék. De Fielding teljes életében könnyelmű volt. Olyan háztartást vitt, annyit költött lovakra és vadászatra, hogy kis vagyona hamar elfogyott és szépséges feleségével együtt nagy nyomorba jutott. Londonba költöztek. Ismét a jog tanulásához látott és ügyvéd lett a Temple Barban. Köszvénye olyannyira gyötörte, hogy hivatali kötelességeinek sem tudott eleget tenni, úgyhogy ismét tollához folyamodott, hogy családját fenntarthassa. Mint színházigazgató is szerencsét próbált. Barátai támogatásával színházat nyitott a Haymarketen 1736-ban. Itt hozták színre két vígjátékát: *Pasquin* és *The Historical Register of the Year 1736*. Ezekben Walpole-t, Anglia akkori legfőbb politikusát ostromozta. A Walpole-kormány ennek hatása alatt rendelte el a cenzurát. Fielding kénytelen volt színházát becsukni és más kereset után nézni. Ekkor írja első regényét, *«Jonathan Wild»* (1743), egy hirhedt tolvaj és útonálló történetét. Ez a legszellemesebb szatírák egyike, amely angol nyelven megjelent.

Nagy regényei a következők:

Az első *«Joseph Andrews»* (1742), a második *«Tom Jones»* (1749) és a harmadik *«Amelia»* (1751). Kritikusa, Mr. Dobson¹, e művek alapján három szakra osztja írói pályáját: az első, amikor lángelméje mint a reggeli nap, egyszerre szórta fényes sugarait, de a későbbi idők melege nélkül. A má-

sodik időszak, amikor teremtmő ereje tetőpontján állott, ragyogott, melegített, miként a déli nap. Végre a harmadik szak, amikor még általánosan kedvelt nagy író, de művein már érzik a hanyatlás: az estéli nap búcsúsugarai ezek.

Betegsége miatt végképpen lemondott ügyvédi pályájáról és békebíró lett Westminsterben.

Legjobb műve «Tom Jones» 1749-ben jelent meg. Fielding egyszerre Anglia legelső regényírója lett. Ezt a dicsőséget csak Scott, Dickens és Thackeray tudta elhomályosítani.

A köszvény egyre erősebben megtámadta szervezetét és miután feleségét eltemette és megsiratta, szakácsnőjét vette feleségül. Ez érthetetlennek látszik, de ha tekintetbe vesszük, hogy mily szegény és elhagyatott volt gyermekeivel együtt, inkább megértjük elhatározását. Mikor betegsége már nagyon elfajult, orvosa tanácsára el kellett hagynia a nyirkos brit éghajlatot és Portugáliába hajózott.

Hogy mily állapotban búcsúzott el övéitől örökre, ő maga mondja el «Utazás Lisszabonba» című utolsó művében, melyről már megérzik, hogy a halál hideg érintésétől reszkető kézzel írta: «Ma, 1754 június hó 26-án, láttam meg a legszomorúbb napot az én fordhooki házamban. E derűs fénynél — gondoltam — látod ma utoljára kedveseidet, akiket úgy szeretted. Az én filozófiám, amely arra tanított, hogy vessük meg a halált és a fájdalmat, nem edzett meg eléggé. A természet erősebb volt és arról győzött meg, hogy nekem jogom van még egy kis boldogságra. Így töltöttem az utolsó nyolc órát kis gyermekeimmel és bizony mondom, hogy többet szen-

vedtem ezen rövid idő alatt, mint egész betegségemben. Pontosan 12 órakor állott elő a kocsi. Sorra megöleltem gyermekeimet és magamon erőt véve, kocsiba ültem ; feleségem és nagyobbik lányom elkísértek». Majd megszakadt a szíve fájdalmában . . .

Két hónapi távollét után meghalt Lisszabonban 1754-ben, aránylag nagyon fiatalon, 46 éves korában.

Halála után egy évvel jelent meg Fielding utolsó műve, a *«Journal of a Voyage to Lisbon»*. Bájos művecske, amely a legjobb világításba helyezi szerzőjét, mint embert. Bármilyen könnyelmű volt is ifjúkorában, Naplója finomlelkű emberre vall, «aki odaadóan csüng családján, kötelességtudó, méltóságteljes és türelmes, ha baj éri, törhetetlen és bátor, vidám és reménykedő. A könyv tele van kedves személyi vonásokkal, amelyek őszinte természetét tárják fel».

Ha tekintetbe vesszük, hogy Fielding mily szomorú körülmények között tengette életét legnagyobb részét, mily könnyelmű hajlamai voltak — szinte csodálnunk kell, hogy oly mesterműveket alkothatott. Éleslátása és ítélőképessége páratlan. Egyik bírálója az állítja, hogy Shakespeare óta senki sem ismerte jobban az emberi természetet. Veleszületett tehetségét az ókor klasszikusainak tanulmányozásával fejlesztette és értett hozzá, hogyan kell mind a bírálók, mind a nagyközönség szájaíze szerint írni. A humoros elbeszélést egyszerre a tökéletesség legmagasabb fokára emelte. «Homéros óta — mondják kritikusai — író nem írt művészibb mesét : a történetek és jellemek változatosak, meseszövése termé-

szetes, egyik esemény a másiktól folyik és viszik a cselekményt a kifejlődés felé. Az olvasó figyelmét egyre ébren tartja és érdeklődésünk nem hogy lankadna a hatkötetes «Tom Jones» olvasása közben, ellenkezőleg, egyre fokozódik és kíváncsian lessük a történet fejlődését és végét. Amikor azután visszatekintünk az egyes részletekre, azt látjuk, hogy alig van bennük valami kivetnivaló.»²

Nyelve könnyed, humora utólérhetetlen és jellemfestésben kevés író multa felül. Művei értékét minden dicsérő kritikánál jobban bizonyítja az a körülmény, hogy bár két század telt el megjelenésük óta, még ma is kedves olvasmányai a nagy irodalmi művekben gazdag angol nemzetnek, amely büszke Fieldingre, mint egyik legnagyobb lángelméjére.

Fielding első nagyobb regénye «Joseph Andrews» volt. Teljes címe «The History of the Adventures of Joseph Andrews and of his Friend, Mr. Abraham Adams» (Andrews József és barátja, Adams Ábrahám kalandjainak a története). Richardson Pamelája bírta a mű megírására. Ő is olvasta ezt a nevezetes könyvet és mivel egyenes, nyílt jellemével nem egyeztek meg a regényben kifejezett erkölcsi elvek, elhatározta, hogy egy Pamela-paródiát ír. Így született meg Joseph Andrews eszméje.

Lehetetlennek tetszett neki, hogy Pamela, aki annyit szenvedett annak a férfinak a csábításai következtében, aki utóbb férje lett, még szeresse is ezt az embert. Feltette magában, hogy Richardson kigúnyolására regényt ír, amelynek férfi-hőse Pamelához hasonló.

Találékony-sága és meseszövése csakhamar megszire elvitte a kijelölt céltól, úgy hogy a könyvnek csak első része tekinthető az első Richardson-regény paródiájának. Ismerve Pamela történetét, körülbelül Joseph Andrewsnek a tartalmával is tisztában lehetünk.

Joseph Andrews Pamela fivére és miként a bibliai Józsefnek, neki is van Putifárnéja Lady Booby személyében, kinek szolgálatában áll. Úrnője hiába veti ki rá hálóját. A nővéréhez méltó ifjú nem tér le az erény útjáról. De nemcsak Lady Booby, hanem komornája Mrs. Slipslop is mindent elkövet, hogy az ifjút meghódítsa.

Mikor a két nő minden kísérlete hiábavalónak bizonyul, úrnője tehetetlen haragjában elbocsátja szolgálatából — állítólag erkölcstelen élete miatt. Az állását veszített ifjú útnak indul, hogy kedvesét, Fannyt, felkeresse, de sok baj éri. Rablók támadják meg, kirabolják és alig menti meg puszta életét. Végre megtalálja Fannyt, de Lady Booby és Mrs. Slipslop mindent elkövetnek, hogy a szerelmeseket elválasszák egymástól. Később kiderül, hogy nem is ő Pamela fivére, hanem Fanny Pamela nővére, akiket cigányok úgy cseréltek ki csecsemőkorukban. Joseph előkelő család gyermeke, aki végre is feleségül veszi Fannyt.

Joseph Andrews kalandoknak a sorozata, a mű szereplői az alsó néprétegből és a felső tízezerből valók. A mű prototípusait már Cervantes burleszk kalandjaiban és Lesage-nak Gil Blas-jában megtaláljuk.²

A regény teljes címében előfordul «Mr. Abraham Adams» neve is. És méltán. Mert bár nem ő

a regény hőse, mégis az ő története és jelleme érdekli az olvasót leginkább. Ez a falusi plébános mindig ugyanaz a jóságos, hiszékeny, tapasztalatlan, de vonzó jellem. Az egész ember élő ellentmondás: Aristoteles «Politikáját» könyv nélkül tudja, de a napi eseményekről és politikáról sejtelve sincs, mert újságot nem olvas. Nagynehezen rászánja magát, hogy Londonba utazzék, hogy híres prédikációit eladja és csak Londonban veszi észre, hogy otthon felejtette őket. Aeschylos műveit hosszú éveken át fordítja és egyszer tévedésből a kézirattal tüzet rak. Másnak nagyszerű tanácsokat ad arra nézve, hogyan kell elviselnie az élet csapásait, mégis vígasztalhatatlan, mikor saját gyermeke ful a vízbe. Bár évi jövedelme csak 23 pound, amelyből hat gyermeket nevel fel, mégsem alázkodik meg soha. Sikereit sem sokat találunk a világirodalomban. Adams plébánost ma is jobban ismeri az angol polgár, mint a szigetország minisztereit. Goldsmith nem egy vonását átvette, mikor a világ-hírű wakefieldi lelkész történetét megírta.³

Fielding szükségét érezte, hogy az előszóban megmagyarázza, miért használja az eddig meglehetősen szokatlan műfajt. Ez az előszó ugyan nem oly értékes, mint Tom Jones fejezeteinek bevezető részei, de világosan rámutat az író céljára és jellemzési módjára. «Joseph Andrews — írja ebben Fielding — komikus epikai költemény prózában, cselekménye át van szőve nevetséges eseményekkel. Szereplői között vannak minden rendű és rangú emberek; olyanok, aminők komoly eposz, tragédia vagy komolytárgyú románc keretében nem fordulhatnak elő. A túlzott, eltorzított vo-

násokat azonban szigorúan kerültem olyan jellem rajzolásával, amelyeket az életből másoltam. Szükségtelen ugyanis a torzvonásokat, a természetellenest keresve keresnünk, mikor az élet maga hozza a figyelmes szemlélő útjába a nevetségest.» Meg is mondja, hogy az igazi nevetségesnek forrása a tettetés, akár a hiúság, akár az álszenteskedés ennek alapoka. Azért mégsem ezek az emberi gyöngeségek azok, amelyekkel leginkább megnevettet bennünket, hanem oly fonákságok és szögletességek, amelyek például Adams lelkész jellemének összetevő részei.

Bár tetszett a közönségnek Fielding műve, hatása mégsem hasonlítható össze Richardson Pamélájáéval, amely gyors egymásutánban négy kiadást ért el. Richardson természetesen sohasem szerette e művet és ahol csak tehette, gáncsolta.

Fielding előbb a vígjáték terén működött elég sikerrel, de az író istenadta tehetsége regényeiben bontakozik ki igazán. Regényeiben is szívből kacag mindenben, ami közönséges és nevetséges. Bátisan síkra száll a természetes, őszinte erkölcsi felfogás érdekében és főleg Richardson erkölcsi rendszerét állítja nagy lelki gyönyörűséggel pellengérre. Undorral fordul el Pamélának és Sir Charles Grandisonnak tettetett, önző erkölcsösségétől és fennen hirdeti, hogy ennek alapja a hazug önzés; csak az az erkölcs tiszta, őszinte és igaz, amelynek alapja a természetesség és szabadság.

A tettetett szemérmetességet és rút önzést így ostromozza regényében: Andrews Józsefet megtámadták és kirabolták az útonállók; mindenét elvették, még ruháját is. Arra halad egy személyszállító postakocsi. Amint a kocsis meghallja

az útszélen nyöszörgő embert, leszáll, hogy lássa, mi történt. Egy ember van az útszélen, de meztelenül, úgy, ahogy az Úristen megteremtette. «Egy meztelen férfi, — kiáltja egy megbotránkozott lady — hajtson tovább kedves, hagyja csak ott!» De az urak kiszálltak a kocsiból és József kérte őket, hogy könyörüljenek meg rajta, mert teljesen kirabolták és majdnem halálra verték. «Kirabolták — kiáltja egy öreg úr — gyerünk gyorsan, mert különben minket is kirabolnak.» Egy fiatal törvénytudó ember megjegyezte, hogy kár volt a dolgot észrevenni, mert most már rájuk bizonyíthatják, hogy utoljára ők voltak társaságában, ha meg talál halni, gyilkosság miatt még nekik is kellemetlenségük lehet. Azért azt tanácsolja, hogy már csak saját érdekükben is mentsék meg ezt a nyomorult embert, legalább ha meghal, a törvény nem sütheti ki rájuk, hogy elmenekültek.» Tehát a kocsira teszik a szegény nyomorultat. A meztelen, didergő embert be is kellene takarni, de a finom úri utasok között egy sem akadt, aki nagykabátját odaadta volna. Végre is a kocsisban, a nép egyszerű fiában van a legtöbb emberség és egyetlen kabátjával takarja le meztelen felebarátját. Fielding ebben és a többi regényében is irgalmatlanul suhogtatja maró gúnyjának ostorát az önző farizeusokon.

Nagy sikerén felbuzdulva tovább dolgozik és mielőtt legnagyobb művét Tom Jonest megírja, három kötet «Miscellanies» («Különfélék») jelenik meg tollából 1743-ban. Ezek közül főleg «*Journey from this World to the Next*» (Utazás ebből a világból a másikba) és «*The Life of Mr. Jonathan Wild the Great*» (A nagy Wild Jonathan élete)

című elbeszélések érdemelnek figyelmet. Az elsőnek tárgya nem új: az író meghal és a másvilágon a megholtak lelkeivel találkozik és ez bő alkalmat nyújt a fiatal, de lángeszű szerzőnek, hogy sziporkázó elméjét csillogtassa és metsző gúnyjával csipkedjen. Másik darabja «Wild Jonathan» egy nagystílű kalandor kalandjait adja elő.^{3a} Ennek a nyomán írja Thackeray «Barry Lyndon» című elbeszélését, de több szerencsével és nagyobb sikerrel, mint mestere Fielding. «Barry Lyndon» nem oly visszataszító, mint «Jonathan Wild» és jobban megközelíti a való életet, mint emez.

Fielding legnagyobb műve, *Tom Jones*, mellyel nevét halhatatlanná tette, 1749-ben jelent meg. Írói tehetsége itt tetőpontját érte el és művészetének remeke ez az örökké szép regény. Az érett férfi bőséges tapasztalatát és életbölcseiségét öntötte művébe. Életviszonyai olyanok voltak, hogy jobban alig ismerhette valaki az angol életet és társadalmat: előkelő család sarja, megfordul a felső körökben, Nagy-Britannia legnagyobb férfiaiival nevelkedik Etonban és külföldi egyetemen fejezi be tanulmányait. Mikor elszegényedik, bőséges alkalma van az alsó néprétegek tanulmányozására. Törvényszéki bíró, vígjátékíró, színházigazgató és falusi földbirtokos. Így szerzett tapasztalatait használja fel nagyszerű jellemei megalkotásában.⁴ Műve nagy haladást jelent a regény fejlődésében; a bűvös várak, kastélyok és boszorkányok már nincsenek Fielding regényében. Története az igazság alapjára van felépítve és hősei nem másvilági lények, hanem közönséges emberek, aminőkkel mindennap találkozunk.

Maga is úgy érezte, hogy új irodalmi világ-részt fedezett fel, amelynek törvényeit és jogait ő szabja meg, azért a regénynek tizennyolcadik könyvének bevezető fejezetében, velünk beszél meg tervét és célját művének egyes részeit illetőleg. Ezeket a könyveit bevezető essayket, műve becses alkotórészének tekinti és nyíltan megvallja, hogy milyen fáradságos munka eredményei: amíg más regényírók külön essaykat írnak a regényírás művészetéről, Fielding ezt a regény keretében végzi el. Mindjárt műve első fejezetében feltárja előttünk elveit: «A szerző ne tekintse magát olyan úrnak, aki a saját asztalánál látja vendégeit, vagy jótékonysági lakomát ad, hanem vendéglősnek, ki saját pénzeért mindenkit szívesen lát. Az előbbi esetben, jól tudjuk, a házigazda szabja meg a lakoma rendjét és ha ez még olyan mindennapi és íztelen is, a meghívott társaságnak nem szabad benne hibát találnia... Az ellenkezője áll a vendéglősre. Olyan emberek, akik megfizetik ebédjüket, az ő ízlésüknek megfelelő ételt követelnek... Különben szidni fogják az ebédet... Azért elhatároztuk, hogy mint a becsületes vendéglős, nemcsak általános étlapot fogunk nyújtani az egész lakomához, hanem részleteset minden egyes fogáshoz, amelyet ebben és a következő kötetekben feltálalunk. Az az étel, amit itt elkészítünk, az emberi természet... Ez különféleségében oly gazdag, hogy a szakács sokkal előbb kimeríti a világ mindenféle állataiból, növényeiből készített ételsorozatot, mint a szerző ezt a terjedelmes tárgyat...» És miként egy híres szakács először legegyszerűbb ételeit adta

éhes vendégei elé és csak azután ragyogtatta művészetét, úgy mi is először úgy fogjuk bemutatni az emberi természetet, amint a maga egyszerűségében falun találjuk, azután úgy, amint a romlott udvarok és városok állítják elénk.»

A 18. könyv elején ezt az invokációt találjuk : «Jöjj el, hírnév fényes szerelme, töltsd el hittel lángoló lelkemet, — nem Téged hívlak, aki vér és könnyek hullámain viszed a hőst győzelemre, miközben milliók sóhaja dagasztja vitorláidat, hanem Téged, gyönyörűséges szűz, akit Mnesis, a boldog nimfa először szült a Hébrus partjain, Téged, akit Maeonia nevelt és Mantua elbájolt, aki ott ültél Miltonnal azon a dombon, ahonnan a szem ellát Britannia fővárosára, édesen penggetvén a hősi lantot. Töltsd el lelkemet a jövő századok bájos reményével, jósold meg nekem, hogy egy szépséges leány, akinek még a nagyanya sem született meg, olvasván hősnőim szép jellemét, amely az én feleségemben, Charlotte-omban valóban létezett, mélyen felsóhajt majd. Vigasztalj meg azzal az ünnepélyes ígérettel, hogy ha majd az én kis szobám, amelyben most írok, már rég nem lesz, még akkor is olvasni fognak engem tisztelettel olyanok, akik sohasem láttak vagy ismertek és akiket én sem láttam vagy ismertem sohasem . . . » A költő jól tudja, érzi, hogy nagy feladatra vállalkozik és bizonyos benne, hogy műve túléli mesterét és korát.

A mű teljes címe «*The History of Tom Jones the Foundling*» (Tom Jones a lelenc története. E könyvről Gibbon azt jósolta, hogy «túléli majd az Escurial palotáját és az osztrák császári sást»!)⁵

Lássuk e mű rövid tartalmát és hogy megismerkedjünk Fielding írásmódjával, lássunk egy részt fordításban.

«Ennek a királyságnak nyugati részében, amelyet Somersetshirenek hívnak, élt, vagy talán még most is él egy nagy úr, kinek neve Allworthy. Méltán nevezhetjük mind a természet, mind a szerencse kedvencének, mert mindkettő vetekedett abban, hogy melyikök gazdagítsa és halmozza el bővebben áldásaival. Legtöbben azt vélik, hogy ebből a versenyből a természet került ki győztesen, mert igen sok ajándékkal halmozta el. A szerencse csak gazdagságot juttatott neki, de ezt oly bőségesen, hogy szinte túltett a természet bőkezűségén.

Ez az úr mint ifjú ember feleségül vett egy igen derék és szép hölgyet. Három gyermekük volt, de mindannyi még csecsemő korában elhalt. Feleségét is csakhamar eltemette, de ezt a csapást is erős férfihöz méltóan viselte el. Mégis sokszor mondogatta, hogy ő nem özvegy, felesége csak előrement oda, ahol ismét találkozni fog vele, ahol nincs többé elválás.

Azután egészen félrevonultan töltötte életét. Nővére lakott vele, akit szívből szeretett. Ez a hölgy már túl volt a harmincon, túl azon a koron, amelyben a rossz nyelvek már vénleánynak szeretik nevezni a pártában maradt hölgyeket és bizony nem minden ok nélkül. Olyan nő volt Miss Bridget, aki inkább jó tulajdonságai, mint szépsége miatt volt vonzó. Nem is említette soha a szépséget bizonyos megvetés nélkül és nem egyszer adott hálát az Istennek, hogy nem oly szép, mint ez, vagy az a lány, akit talán szépsége csá-

bított le a helyes útról, amelyen különben megmaradt volna.

Mr. Allworthy egy negyed évet töltött Londonban valami hivatalos ügyben, jöllehet néha évekig sem hagyta el úri otthonát. Késő este jött meg, rövid vacsora után, amelyet nővérével, Miss Brigittával költött el, hálósobájába ment. Mielőtt a hatalmas úr nyugalomra tért, térdre ereszkedve mondott imát — anélkül sohasem feküdt le — azután ágyába akart feküdni. De amint a takarót felemelte, legnagyobb meglepetésére egy szegényesen bepólyázott csecsemőt talált ott. Néhány pillanatig csodálkozással állt ágya előtt, de jó szíve csakhamar megszánta az ártatlan férget; csengetett és a további intézkedésig öreg nőcselédjére bízta a kis hivatlan jövevényt.»

Ilyen modorban beszéli el Fielding a történetet elejétől végig. Megindul a hajsza az anya után; legalább ezt szeretné ismerni Mr. Allworthy és szomszédjai. De hiába. Az anyasággal ezt is, azt is gyanúba fogják. Persze atyjának mindenki Mr. Allworthyt tartja, különösen mikor látják, hogy mily gondos nevelésben részesíti a kis fiút, akit Tom Jonesnak kereszteltek el.

Aztán a nagy mesterhez méltó művészettel mondja el az író, mint fejlődött a gyermek szép ifjúvá; mindenki szereti, jóságos nemes szívéért, bár nem Richardson-féle erényhős, hanem igazi ifjú, aki sokszor csetlik-botlik és aki gyakran megsérti szigorúan erkölcsös környezetének felfogását.

Mély és benső szerelem fejlődik közötté és a szomszéd földbirtokos bájos lánya között.

Főleg e két jellem fejlődésének és szerelmének története tölti meg a regény lapjait és csak a

legvégén tudjuk meg és tudja meg Mr. Allworthy, hogy Tom Jones nővérének, Miss Brigittának a fia, aki sírba vitte titkát és Mr. Allworthynak Brigitta hűséges cselédje fedi fel a valót. Tom Jones feleségül veszi Zsófiát és boldogabb, kedvesebb párt Fielding nem ismer egész Angliában.

Ami a regény meseszövést illeti, arra nézve nagyon eltérők a nézetek. Maga Scott Walter úgy nyilatkozik a műről, hogy ez Angliának legjobb regénye és hogy egy regény sem ábrázolja oly hűen az emberi természetet, mint Tom Jones. Coleridge szerint a meseszövéstnek nincs párja az egész világirodalomban⁶ — persze akkor még nem írták meg regényeiket Thackeray, Hardy, Flaubert, George Eliot, vagy Jókai. De tekintve azt, hogy a regény még gyermekkorát élte, amikor Fielding e művét írta, el kell ismernünk, hogy az író valóban nagy munkát végzett.

Hibául rovandó fel, hogy gyakran vét az igazság és valószínűség ellen; véletlen események nagy számban fordulnak elő, a kívánt szereplők mindig a kellő pillanatban jelennek meg, mintha a legjobb rendező küldené ki őket a kulisszák mögül.

Fielding első nagy jellemalkotása Adams plébános «Joseph Andrews» című regényében. Későbbi regényeiben is több oly jellemremeket alkotott, aminőt utána is csak keveset találunk a regényirodalomban.

Fielding második regényében nagy haladást észlelünk a jellemfestés terén. Első művében fő-törekvése és főcélja mégis csak kalandok elbeszélése és ezekhez keresett és alkotott jellemeket. Ennek a következménye, hogy a kalandok és jel-

lemek nincsenek összhangban és ez a disz arónia gyakran kirívó. Második regényében már a jellemhez alkalmazza a történetet, bár itt vannak túlzott jelenetek, mégis összhangban állanak a jellemeikkel.

A Fiedling alkotta jellem nagy haladást jelent a maga nemében. Az eddigi írók, az angoloknál is, a franciáknál is, inkább típusokat, mint egyéni jellemeket alkottak, Molière is ezekhez tartozik. Fielding jellemei már nem típusok: minden jellemének fővonása a természetesség, vagyis az egyes hősök nem tisztán az erény, vagy tisztán a bűn képviselői, szóval nem emberfeletti emberek, hanem oly egyének, akiknek erényeik és hibáik vannak, akik nem csupán angyali, vagy ördögi tulajdonsággal vannak felruházva.

Ilyen Tom Jones, a főhős is. Nem másvilági lény, nem félisten, hanem igazi ember, olyan, aminő százával jár közöttünk. Kedvenc lovát adja el, hogy egy nyomorba jutott családon segítsen, de nem egy ízben legfontosabb kötelességeit elmulasztja. Tom Jones jelleme ellentétes elemekből van felépítve, de oly szerencsésen, hogy gyarló és mégis vonzó, igaz ember fejlődik előttünk, kinek egész alakja és minden cselekedete természetes és valószínű. A kritikusok sok kifogást emeltek ellene. Ennek főleg az volt az oka, hogy az író hősét gyakran a leghevesebb érzéki kísértéseknek teszi ki, ami az akkori angol olvasót megbotránkoztatta, pedig Fielding csupán az életből vett tapasztalatait örököltette meg. Ő ismerte az emberi nem gyöngeségeit és volt bátorsága hozzá, hogy tapasztalatait már másfél száz évvel ezelőtt leírja. Tagadhatatlan, hogy egyes jeleneteknél kellett-

nél tovább időzik és ezért nem adható lányok kezébe.

Allworthy az igazi, méltóságteljes nagy úr, de már inkább típus, mint egyén, túlságosan finom és előkelően rideg. A nemesszívű ember mintaképét rajzolja Fielding Mr. Allworthyban. Mesteri kép, mikor a nemeslelkű úr egy májusi reggelen ott sétál kuriája terraszan, ahonnan megszire ellát és mélyen elgondolkozva jár fel s alá és egy nemes terv megvalósulását hányja-veti meg éppen, mikor a nap teljes pompájában felkel. Házában két ifjú nő fel: Tom Jones és Blifil. Az első a megtestesült önzetlenség, a másik maga az önzés. Tom Jones csupa önfeláldozás és szeretet, de a megfontoltság és vallásosság hiánya sok bajba sodorja. Jótevője egyre korholja hibáiért, de mi érezzük, hogy szíve nemes és lelke romlatlan. A másik ember merő óvatosság és minden igyekezete arra irányul, hogy felettesei rendelkezéseit pontosan teljesítse, de lelke hazug és szíve romlott. Gondosan ügyel arra, hogy cselekedetei becsületes színben tűnjenek fel és külsőleg vallásosnak és becsületesnek lássék. Ha jót tesz is, tettének rúgója gonosz. A két ellentétes jellem még inkább kidomborítja egyiknek a nemességét és a másiknak lelki romlottságát.

Western földesúr valóságos Mokány Berci, csupa élet és valóság. Ilyen egyéniséget csak az élet teremt. Megvan benne a falusi földesúr minden ferdesége. Gyűlöli a királyi udvart, maga sem tudja miért. Szűk látóköre, parasztos ízlése a legkomikusabb helyzetekbe hozza. Humora és bárdolatlansága, nevetése, esküdözései és szólásmódjai páratlanok. Mikor Tom Jones megmenti

leánya életét, mindenét odaadná neki — két lovát kivéve. Unokája sírása és gagyogása éde-
sebb zene neki «a legnemesebb fajkutya vonításá-
nál» is. Mindvégig ugyanaz : féktelen, erőszakos,
jovialis és utánozhatatlan.

A többi szereplő is az életből van véve : remek
jellemek Mr. Square, a filozófus és Thwackum,
a lelkész. Folyton együtt vannak és folyton vitat-
koznak. Folyton érvelnek, de sohasem tudja
egyik a másikat meggyőzni.

A regény hősnője Zsófia, az angol Mokány Berci
leánya. Fölséges női jellem. Alakja oly finom,
mintha ködfátyolból volna szőve, csupa báj és
kellem. Az a másfél század, mely elsuhan fölötte,
érintetlenül hagyta szépségét. Ma is megcsodál-
juk és sok modern regényben akadunk hason-
mására.

Az életbölcseiségnek minő gazdag tárháza ez a
regény. Fielding kacag az emberek hibáin, de
sohasem sérti meg az erényt. Leghevesebben az
álszenteskedést ostromozza.

Regényének igen nagy volt a sikere és az em-
berek feledni kezdték Richardson műveit. Pedig
Fielding ezt a humorral teli regényt betegen írta ;
akkor, amikor kilincse egyre-másra a hitelezők
kezében volt és közel állott az anyagi katasztró-
fához.

«Tom Jones tökéletes munka a maga nemében
— írja Thackeray — olyan tökéletes regény,
mint amilyen tökéletes drámák Shakespeare
művei. Tökéletes a szerkezete, tökéletes a benne
lüktető élet festése és jellemrajzolása. A kritiku-
sok legnagyobb dicsérete és elismerése sem túl-
zott, de a mű tartós élete más valamitől is

függ, ami még fontosabb a szerkezetnél is — a feldolgozott anyag elpusztíthatatlan jellegétől és attól a biztos alaptól, amely az olvasók szívébe van lerakva. Az író a gúny fegyverét a ravaszságnak és ennek különféle formái ellen fordította és teljes erejével neki támadt a hazugságnak.»

Regényeiben, «Tom Jones»-ban is, elnéző minden emberi gyöngeséggel szemben; szeretete az emberi jóságot és gúnyját és megvetését csupán annak tartogatta, ami álnok és hazug. Az életet széles alapon rajzolja és a színtér a falu és város között oszlik meg. A történetet az emberi természet örök igazságára építette és finom és szellemes humorával csiszolta simára.

Az angol társadalom vadhajtasait és ferdeségeit nem üres szónoklással, hanem meggyőzéssel akarta megszüntetni. «Tom Jones» bizonyossága Fielding művészetének és becsületes, férfias gondolkodásmódjának. Ebbe sűrítette bele gazdag élettapasztalatait, megfigyeléseit és érett gondolatait. Amint maga mondja, ezer és ezer órát töltött el a mű megírásával. Fielding «Tom Jones»-ban valósította meg korábbi tervét, hogy a vígjátékot átalakítja kómikus eposszá. Olvasóinak sokáig nem árulja el Tom Jones származása titkát és ezt nagyobb művészettel teszi itt, mint Joseph Andrewsban. Titkolódzása irányító hatással van az eseményekre és fokozza az olvasók érdeklődését. Mikor felfedi a titkot, nem ejti az olvasót ámulatba, mert már elkészült rá és szinte érzi, hogy Tom Jones anyja nem lehet más, mint Miss Brigitta. A jelenetek felépítése a vígjátéokra emléktet és olvasója úgy érzi, mintha vígjátéksorozatot nézne végig.

Fielding előtt a színtér nem volt fontos. Richardson Pamelájában még bizonytalan a történet helye, de az olvasók már annyira érdeklődnek eziránt, hogy kutatva kutatnak a tó után, ahol Pamela öngyilkosságot akart elkövetni. Joseph Andrews története valahol Anglia nyugati részén ismeretlen helyen történik. «Tom Jones»-ban már nagyobb gondot fordít a szerző a topografiára és részletesen leírja Mr. Allworthy kúriáját, annak környékét, a folyót, a dombokat és egy kolostor romjait. Az olvasó pontosan követheti a regény hőjét Gloucestertől Londonig.⁷

A természet szépségei nem tudják Fieldinget magukkal ragadni és legfeljebb a végtelen tenger hat rá különös erővel. Ennek tulajdonítható, hogy oly fönséges tájképeket, aminőket később Wordsworth költészetében vagy az angol regény későbbi mestereinek műveiben találunk, Fieldingnél még hiába keresünk.

A XVIII. század nagy írói mind moralisták, Fieldinget sem kivéve. Míg Richardson a külsőségek és tettek után ítél, addig Fielding a belső ösztönökre, a szív nemességére és lelki indító okokra helyezi a fősúlyt. Sokszor rámutat arra, hogy mily visszataszító bűnös motivumai lehetnek a látszólag nemes tetteknek. Gonosz jellemei nagy emberismeretről tanuskodnak és az emberi természet beható tanulmányozásának eredményei. Javarészüik hipokrita. Azok a bűnök, amelyeknek nyomában a kegyetlenség és csalás jár, szerinte a legsúlyosabbak, míg az emberi gyarlóságból fakadó kilengésekre nincs korholó szava.

Hogy Fielding alakjai nincsenek mélyebbre vésve olvasói szívében, főleg úgy magyarázható

meg, hogy a későbbi nagy írók átvették alakjait, saját művészetükkel még nagyobbakká tették és elhomályosították az eredeti Fielding-jellemeket. «A leszűrt óbort — írja Raleigh — új üvegekbe fejtették le oly művészettel, hogy a régi edények abban a veszedelemben forognak, hogy teljesen elfelejtik őket. Fieldinget és Smollettet nem rejtik el többé a dívánpárnák közé, hanem a könyvespolc tetején felejtik őket.»

Raleigh azt mondja «Tom Jones»-ról, hogy ez a regény az ifjúság eposza, amelyet egy vígjáték-író írt. «Akár a művészet szempontjából tekintjük a könyvet, akár az alapgondolatát, vagy felépítését, józanabb, őszintébb könyvet ennél még nem írtak. «Tom Jones» nem is könyv — aki ezt tanulmányozza, az embert tanulmányozza» — mondta egy amerikai kritikusa.⁸

Utolsó regénye, «Amelia», egy házaspárnak szomorú története. A férj, William Booth, szegény hadnagy, a feleség, Amelia, előkelő családból való nő, akit nagy szerelme arra indít, hogy fényes otthonát otthagyja és a szegény katonatiszttal megszökjék. A férj azonban könnyelmű és méltatlan az ideális nő szerelmére : szenvedélye a kártya, amely őt is, feleségét is a legnagyobb nyomorba taszítja. William már a fogházba jutott, amikor megjelenik Dr. Harrison, aki megmenti őket a végromlástól.

Fielding utolsó regénye mögötte áll «Tom Jones»-nak. Nagy regénye megjelenése után alig telt el harmadfél év, amikor Amelia a könyvpiacra került 1751-ben. Az író tehát nem is érhetett rá, hogy «Tom Jones»-hoz méltót alkosson, melynek megírásával, mint maga mondja, sok ezer

órát töltött el. Meglátszik a mű szerzőjén, hogy teste, lelke fáradt, hogy elérkezett az az idő, amelyben ifjúkori könnyelműségeért lakolnia kellett. Fielding hírneve biztos alapon nyugodott és ezt a könyvét is rövidesen szétkapkodták; még az első kiadás megjelenése napján hozzáfogtak a másodikhoz.

Ez időtájt az író inkább gyakorlati, mint irodalmi kérdések foglalkoztatták. Honfíui aggodalommal töltötték el az uralkodó közállapotok. Az előkelő családból származó bíró, az ünnepezt író előtt minden ajtó megnyílt és saját tapasztalatai alapján győződhetett meg arról, hogy milyen bizonytalan alapokon nyugszik Anglia társadalmi berendezkedése. A bírák nem voltak megvesztegethetetlenek, a kapzsi börtönfelügyelők pénzért mindenre kaphatók, a büntetések pedig kegyetlenek voltak, a nélkül, hogy a bűnösök megjavítását eredményezték volna.

A regény heves támadás volt az alkotmányos Anglia ellen. Fielding, a bíró, mint az angol igazságszolgáltatás egyik számottevő tagja, érezte és látta hazája törvényeinek és igazságszolgáltatásának fogyatékosságait és művészi tollával ezekre hívta fel honfitársai figyelmét. Rámutat arra, hogy mennyi kibuvó van az angol törvények szabta büntetések alól, mennyi visszaélés történik a bírói kar részéről és milyen rendezetlen Anglia börtönügye. Így lesz Fielding utolsó regénye irányregénnyé.

Hősnője, Amélia, Fieldingnek egyik legsikerültebb női alakja és sokkal közelebb áll a reális élethez, mint Sophia «Tom Jones»-ban. Igazi nő, akinek lelke és türelme a bibliai Jóbéhoz hasonló.

Nemcsak megbocsát, hanem felejt is. Férje botlásai még jobban kidomborítják a tökéletes nő erényeit. «Valóban nem tudom — írja Raleigh — hogy van-e még az angol irodalomban ilyen szép és mégis oly tökéletesen élethű női alak, mint Amélia.» Páratlanul szép hely regényében a vacsora leírása, amelyet Amélia készít urának, aki valahol éppen a kártyaszzenvedély karmai között veszti el utolsó filléreit és akit felesége hiába vár haza.⁹

Ha Zsófia jellemét és alakját ködfátyolból szőtte mesteri kézzel az író, Amelia jellemét kemény márványból faragta és ennek modellje maga az élet volt. Amelia jelleme mesteri alkotás. Az író megmutatta benne, hogy az az igazi kiváló nő, aki nem esik kétségbe, ha gond és szükség költözik házába. Amelia hűségesen kitart csélcsap férje oldalán és elfojtja utálatát a tolakodó emberrel szemben, csakhogy ura észre ne vegye és miatta bajba ne keveredjék. Alakjának mása újra és újra feltámad Dickensnél, George Eliotnál és másoknál.

Meghatóan szép jellem még egy mellékalakja, Atkinson, aki odaadással csüng Amelia férjén. Érette életét teszi kockára, mindenét felajánlja neki, hogy rajta segítsen; e mellett forró szerelemmel szereti Ameliát, de szenvedélyét magába fojtja és csak halálos ágyán árulja el.

Élénken festi a korabeli angol börtönügyet: az újonnan érkezett elítéltektől pénzt zsarolnak; ha jómódú, olyan szabadon élhet itt, mint odakint. A felügyelő kénye-kedve szerint használja ki a gondjára bízott foglyokat és esze-ágában sincs, hogy jó útra térítse őket.

Ami a regény technikáját illeti, Fielding magasan felette áll Richardsonnak és Defoenak. Látóköre sokkal szélesebb, mint amazoké. Alakjai nagyobbára a jómódú középosztályhoz tartoznak, de a nép fiai és a felső ezrek képviselői is jellegzetesek. A páthoszt nem szereti és a pathetikus jeleneteket nem aknázza ki, sőt kerüli őket.

A humor mezején úttörő. Az angol regényírók között ő az első humorista. A helyzetkomikumot felette szereti. Adams furkósbotját, amellyel a kutyákat szokta kergetni, oly eposzi lendülettel írja le, mintha Achilles pajzsáról vagy az angol király jogaráról volna szó.¹⁰

Fielding művészete éppoly ellentétben áll Richardson művészetével, mint a két író egyénisége. Nem is Richardson művészetét, hanem inkább Defoe elbeszélései és a régi selma-regények irányát fejlesztette. Ezek még teljes rendszertelenségben halmozták egymásra a legkülönbélebb kalandokat. Fielding véget vetett ennek azáltal, hogy az események középpontjába, mint főmotívumot, a szerelmet állította. Első regényében még nem hajtotta végre e tervét következetesen, de Tom Jonesban minden fontosabb esemény Tom és Zsófia szerelmét viszi előbbre és attól kezdve, hogy Tom és Zsófia megszeretik egymást, mindig ők állnak az események középpontjában. Fielding arcképcsarnoka nagyon gazdag; műkincseiből nem egy későbbi író merített.

Az angol regény fejlesztésében nagy érdemei vannak Fieldingnek. Főleg két tekintetben volt nagy mester: a legbonyolultabb cselekmény művészi felépítésében és az emberi természetnek hű festésében. Előtte csak rövid történeteket mon-

dottak el jól az angol prózaírók. Fielding volt az első, aki regényében a klasszikus eposzt választotta mintájául. Erre emlékeztetnek invokációi is. Realizmusa is nagy haladást jelent. Richardson még szemére vetette versenytársának, hogy csupa olyan zálogházat, börtönt, viszályt és veszeke-dést ír le, amit saját szemével látott és büszke volt saját fantáziájára, amely gyakran soha nem látott helyeken mozgott.

Azóta majd két század telt el és az idő Fieldingnek adott igazat. A regény fejlődése abban az irányban haladt, melyet Fielding jelölt ki számára.

Bár Johnson Richardsont Fieldingnek elébe helyezi, a későbbi kritika egyhangúlag Fieldinget tartja a nagyobbik regényírónak és ma már nem kétséges, hogy az angol regény legnagyobb mestereinek névsora Fieldinggel kezdődik.

*

Fielding regényei:

The History of the Adventures of Joseph Andrews, 1742; A Journey from this World to the Next, 1743; The Life of the Late Mr. Jonathan Wild the Great, 1743; The History of Tom Jones, a Foundling, 1749; The History of Amelia, 1751.

Magyar fordítás:

— Jones Tamás. Írta Fielding H. Fordította Szűri Dénes. Budapest, 1910. Franklin-Társulat.

¹ Austin Dobson: Fielding. Engl. Men of Letters.

² I. Dunlop: History of Fiction. — Lesage: Gil Blas, 1715—35.

³ Dobson: Fielding, III, fejezet.

^{3a} E. Gosse: H. Fielding: Life of Jonathan Wild.

⁴ H. Williams: Two Centuries of the Engl. Novel. 68. old.

⁵ U. o. 53. o.

⁶ U. o. 69. o.

⁷ Cross: Engl. Novel, 46. o.

⁸ A. Dobson: Fielding: Tom Jones.

⁹ Cross: Engl. Novel, 56. o.

¹⁰ A. Dobson: Fielding, Joseph Andrews.

VI. Smollett.

Smollett akkor lépett első regényével az angol olvasóközönség elé, mikor Richardson és Fielding már hírneves regényírók voltak. «*Roderick Random*» megjelenésének ideje *Clarissa* és *Tom Jones* közé esik.¹

Smollett jónevű skót családból származott, mely hazájában előkelő szerepet vitt. A tehetséges fiút a legjobb nevelésben részesítették. Orvosnak készült, de ez a tudomány sehogyszem elégítette ki s az a merész gondolata támadt, hogy tollával keresi meg kenyerét. Ez nem volt könnyű vállalkozás a XVIII. század közepe táján. Kevés író aratott oly anyagi sikert, mint Pope, aki egy Homér-fordításért 8000 fontot kapott. Aki tolla után akart megélni, nem lehetett válogatós, mert a szépirodalom magában csak az éherhaláshoz volt elégséges. Politikai cikkek, pamfletok, fordítások jobban jövedelmeztek, mint a jó irodalmi mű. Másrészt azonban sok volt akkortájt a mecénás is és ebben a tekintetben Anna királynő járt elől jó példával.²

De Smollett minden pártfogó nélkül állt a világon és mégsem mondott le tervéről. Érezte, hogy az írói pálya nem mesterség, hanem hivatás.

Egy kézirattal a zsebében indult neki a nagyvilágnak és szinte bizonyos volt benne, hogy első tragédiájával egy csapásra nagy ember lesz. De csalódott, mert nem akadt senki, aki darabját színrehozta volna. Garrick, a híres színész is lesújtó kritikát mondott «Királygyilkos» c. tragédiájáról, melynek tárgya I. Jakab skót király halála.

Smollett szerencsére azon emberek közé tartozott, akik mindig jó véleménnyel vannak magukról.³ Ő is másban kereste a hibát és továbbra is megmaradt abban a boldog meggyőződésben, hogy a «Királygyilkos» a legjobb tragédia és sikertelenségét egyenesen kritikusi szeszélyének tulajdonította. De gyomra korgott és így kénytelen volt kenyér után nézni. Segédorvosi állást vállalt azon a hajón, melyet az angol király Nyugat-Indiába küldött a spanyol hatalmi túlkapások letörésére. A hajó vállalkozása balul ütött ki és siralmasan végződött. Carlyletől származik az a megjegyzés, hogy az egész expedíciónak egyetlen vigasztaló eredménye az volt, hogy abban Smollett is résztvett, mert ez az út volt jövődő nagyságának az alapja.⁴ Itt ismerte meg Smollett a tengerészéletet, a matrózokat, a hajót, amelyet oly mesteri kézzel ír le «Roderick Random» és «Peregrine Pickle» című regényeiben.

Jamaikában kikötöttek. Otthagyta szegényes állását és megnősült. Csakhamar ismét Londonban van és ismét azzal a tervvel, hogy istenadta adományat, írói tehetségét érvényesítse. 1748-ban jelent meg «*The Adventures of Roderick Random*» (Roderick Random kalandjai) két kötetben.

Az első regény ez, amelyben igazi tengert és

igazi tengerészeket találunk, mert Smollett elődjei fantasztikus tengereket és még fantasztikusabb matrózokat írtak le. «Roderick Random» egy fiatal ember kalandjait beszéli el. Első részében még érdekelnek bennünket a hős élményei, de később már untatnak hazugságai. Szívből sajnáljuk azt a leányt, ki felesége lesz. A hősnő Narcissa, inkább bábu, mint hősnő, de ezek a gyöngék elenyészők a könyv örök szépségei mellett. Aki egyszer elolvasta a szebbnél szebb úti élményeket, amelyeket Smollett saját tapasztalatai alapján írt, az ismét és ismét kezébe fogja venni a könyvet. Mily mesteri kézzel írja le a sáros országutat, a gyalog vagy kocsin járó utasokat, a vendéglőket, az útszéli koresházakat és az embereket, akiket a véletlen vagy az idő viszonyosságai sodornak oda. Ezek a könyv legkedvesebb lapjai és híven mutatják be a 150 év előtti angol élet egyes jelenségeit. Bár ezek a mű legszébb és legérdekesebb részei, a könyv főértéke mégsem ezekben van, hanem a tengernek és matrózainak hű festésében. Amit e nemből nyújt, az azért oly élethű, mert csak nyugat-indiai útjának élményeit kellett megírnia.⁵

«Peregrine Pickle» 1751-ben jelent meg. E műben csupán a jellemrajzok múlják felül az első regényt, de a kalandok még lazábban függnak össze és azokat a korhű leírásokat, amelyek első művét oly kedvessé, érdekessé teszik, nem találjuk meg ebben a regényben.

The Adventures of Ferdinand, Count Fathom (Ferdinándnak, Fathom grófjának kalandjai, 1753) a következő műve. Egy kalandortörténete az elbeszélés tárgya. Hazlitt szerint kevés Smollett-

írásban van annyi őserő, mint ebben. Erről Scott a legtöbb elismeréssel nyilatkozik. Egyébként nem sok mondanivalónk akad e könyvről. Fielding «Jonathan Wild» c. elbeszélése szolgált az írónak mintául, de Smollett iróniája a Fieldingé mellett csak tollsercegés.

Tizennyolc év telik el, míg új regénye megjelenik a könyvpiacon. De ezt az időt sem töltötte tétlenül. Csodálatos tevékenységről tesz tanubizonyságot és szinte emberfeletti az az erőmegfeszítés, amit most kifejt. Megírja Anglia történetét. A mű megírása közben nem kevesebb, mint 300 kötetet böngész át és másfél év sem múlik el, már készen van a nagy munkával. Lefordítja *Don Quijote*-ot. Közben megjelenik «*Sir Lancelot Greaves*» c. munkája, amelynek megírásában Cervantes nyomdokaiban jár. Ez az első regény, mely folyóiratban folytatásokban került az olvasók kezébe. Újságíró, folyóiratot szerkeszt és e mellett Voltaire-t fordítja. Mi sem természetesebb, mint hogy túlfeszített idegei felmondják a szolgálatot. Mikor a legszorgalmasabb volt, súlyos csapás érte. Tizenötéves leánya, Erzsébet, meghalt. Ez teljesen összetöri a gyöngye idegzetű embert. Dél-Franciaországban keres gyógyulást. Utazásának emlékeit «*Travels through France and Italy*» című útleírásában örökíti meg. Életének utolsó éveiben mindent elkövet, hogy aláasott egészségét helyreállítsa, de a mult mulasztásait nem tudta többé jóvátenni és 1771-ben meghalt Leghornban. Utolsó évében még befejezte legjobb munkáját: «*The Expedition of Humphrey Clinker*».

A regény tárgya egyszerű és nem új. Mr. Bramble

vén agglegény, nagy vagyon ura, de alig van betegség, mely testét nem gyötörné. Mivel a sok orvosság nem gyógyítja meg, orvosa azt ajánlja, hogy szánja rá magát egy nagy utazásra. A jó tanácsot megfogadja és beutazza Angliát és Skóciát. Útjában vele van a házsártos Tabitha, ennek kutyája Chowder, cselédje Winifred Jenkins, Miss Lydia Melford és Jeremiah Melford, a rokonai.⁶ Smollett főcélja, hogy bennünket megneveltessen, amit helyzetkomikum segítségével el is ér. De modora már nem a régi, a metsző szatira végleg elhallgat és a beteg író hangja szelíd, szinte lágy lesz.

Maga Thackeray, aki egyébként korántsem volt elragadtatva Smollett irodalmi működésétől, így ír erről a kiváló műről: «Azt hiszem «Humphrey Clinker» a legmulatságosabb történet, amelyet valaha írtak. Jenkins és Tabitha meg fogják kacagtatni az angolokat, amíg egy is lesz a világon».

Mr. Bramble valóban sikerült alak az ő köszvényével, előítéleteivel, humorával, szarkazmusával és az orvosságok iránti gyűlöletével; úgyszintén Humphrey Clinker, a postakocsis és nővére Tabitha. Megtanuljuk e könyvből, hogy két századdal ezelőtt a férfiak és asszonyok ugyanolyanok voltak, mint a mai emberek, hogy az élet mindig ugyanaz, csak a külső keret változik.⁷

Persze sok irodalmi kellék van, amelyet a modern olvasó hiába keres Smollett műveiben. Elévülhetetlen érdemei közé tartozik azonban az erő, éles szeme és megfigyelőképesége, a szokásoknak és különböző embereknek hatásos festése. Nagy érdeme az is, hogy nagy hatása volt olyan

íróra, mint Dickens, ki minden művét majdnem könyv nélkül tudta.

A régi angol regény mestereit irányelveik szerint két csoportba oszthatjuk. Az egyik előbbre helyezi az érdekesítő eseményt, a másik az emberi jellemfestést. Az első csoport első mesterei Defoe, Fielding, Smollett és Scott, akik inkább szatirikusan tárgyalják az embert, szemben a másik csoporttal, amely páthosszal tekint fel az emberi természetre. Ez utóbbi irány első főképviselői Richardson és Goldsmith.

Ezen alapszik Fielding és Smollett rokonsága, mert egyébként a két író művészete teljesen elütő. Smollett nem a Fielding irányát követi vagy tökéletesíti, hanem a régi kalandos regény híve. Bár fiatalabb, mint Fielding, de művészete régibb, mert Fielding közvetlen elődjeinek munkáját folytatja, ő pedig a régi írók alapján áll. Tehát azt a nagy haladást, melyet Fielding művei mutatnak, nála hiába keressük; ellenben feltűnő a visszaesés Smollett regényeiben, ha a műfaj szempontjából vizsgáljuk őket.

A cselekmény lazább, a kalandos elem kirívó. Két irányban mégis előbbre vitte a regény fejlődését. Az első tengerészjellemek az ő alkotásai és új elemként a természetet vitte be a regényirodalomba. Ez Defoenél még teljesen hiányzott, Richardsonnál és Fieldingnél pedig alig jutott neki szerep. Nála is csak később találkozunk ezzel az új elemmel, főleg utolsó regényében. Milyen erőteljes hasonlatokat tud alkotni, erre példa a következő hely «Count Fathom»-ból: «Every whisper of the wind through the thicket was swelled into the hoarse menaces of murder, the

shaking of the boughs was construed into the brandishing of poignards (*tőr*) and every shadow of a tree became the apparition of a ruffian eager for blood». A legjobb természeti képeket «Humphrey Clinker»-ben találjuk ; főleg skót és észak-angol tájképek ezek. Legmulatságosabb tenge-része pedig Trunnion «Peregrine Pickle» c. regényében. De éppen ilyen jók ír és zsidó típusai, vagy a skót tanító, aki hirdetést tesz közzé, hogy megtanítja az angolokat az angol nyelv helyes kiejtésére.⁸ Mindmegannyi igen sikerült karrikatúra.

Amint említettem, Smollett regényei a kalandos regényekhez tartoznak. A kalandok hosszú sora áll egymás mellett, lazán fűzve egymáshoz. Az események egyetlen összekötő kapcsa a városról városra vándorló hős, kinek utazása a cselekmény főrésze. A regény két főmotivumát, a szerelmet és jellemképzést is felhasználja, de nem következetesen. Így «Roderick Random» c. regényének második része szerelmi történet ; «Peregrine Pickle»-ben a szerelmi történet mellett a hős jellemfejlés-tése is megállapítható. Ugyanezt mondhatjuk másik két regényéről : «Count Fathom» és «Lancelot Greaves»-ről is. Ezek mellett a modern motivumok mellett megtaláljuk a régieket is.

Utolsó regénye Smollettnak sok tekintetben elűt előbbi műveitől. Már a formája is más iskolára vall, mint amelyhez tulajdonkép Smollett tartozott. A levélforma miatt és az igazán érdek-feszítő jelenetek hiánya miatt az ember inkább azt hihetné, hogy Richardson- vagy Goldsmith-regényt olvas. Az egész könyvnek nincs is igazi hőse. Mindamellettl félreismerhetetlen a kalandos

regényfajhoz való tartozandósága: a főszemélyek folytonos utazása és vándorlása. Sok részlet Fieldingre is emlékeztet. Így Humphrey Clinker egy magasrangú úr természetes fia, miként Fieldingnél Joseph Andrews és Tom Jones; a postakocsijelenet, a párbaj és több más.

Ha jellemfestéseit elemezzük, kitűnik, hogy művészetét négy mestertől tanulta: Cervantes-től, Fieldingtől, Lesagetól és Richardsontól.

«Roderick Random» első regényének hőse Lesage hősenek, Gil Blasnak az utánzata, ugyanolyan szerencselovag, mint ez, pénzért akar házasodni és vallási kétélyei nincsenek. Ha elfogy a pénze, szolgájának a pénze is jó. Bár nem olyan igazi regényhős, mint Tom Jones, de imént említett tulajdonságai mellett nemes jellemvonásai is vannak.

Peregrine Pickle ismét Fielding Tom Jonesára emlékeztet, bár költői érték tekintetében messze mögötte áll mintájának. Érzi ezt az író is és mindenképpen arra törekszik, hogy legalább a regény vége felé legyen hőse Tom Jones méltó párja. Azért Peregrine Pickle is, miként Tom Jones, miután könnyelműsége miatt veszítette el szerelmesét, teljesen megváltozik, új emberré lesz és erényeivel hódítja vissza szerelmesét. A második részben a hős sok oly tettet visz végbe, amelyek sehogysem illenek az első részében szereplő Peregrine Pickle jelleméhez.

Lancelot Greaves az angol Don Quijote. A hős fővonásait Smollett Cervantestől vette át, de ügyesen kever a nevetségeshez Tom Joneshoz méltó jellemvonásokat is.

Nőalakjai teljesen Fielding és Richardson hős-

nőinek utánzatai. Sok eredetiséget találunk szolgálai alakjaiban. Roderick Random szolgálja Strap, részben Sancho, részben Fielding Partridge alakjából kialakult jellem. Folyton filozofál. Ura iránti hűsége megható, érte mindenre képes, bár tettei gyakran a legkényelmetlenebb helyzetekbe sodorják. Még ennél is sikerültebb alak Tom Pipes, Peregrine Pickle c. regényéből: mikor a legbölcsebben akar eljárni, a legnagyobb ostobaságokat követi el és ötletei által sokszor okoz perpatvart ura és szerelmese között. «Humphry Clinker» c. regényében egy egészen más alkotásra akadunk, amely inkább emlékeztet Don Quijote, mint Sancho alakjára. Don Quijote-ra emlékeztet, ha a szolga urát oly veszedelmekből akarja megszabadítani, amelyek a valóságban nem léteznek, hanem csak az ő fantáziájának szülöttei. De e mellett oly sok benne a nemes és előkelő vonás, hogy mindenki szereti és a nők valósággal dédelgetik. Itt az volt az író célja, hogy az egyszerű emberben is kidomborítsa a nemes jellemet. Igaz ugyan, hogy a regény vége felé az tűnik ki, hogy előkelő ember törvénytelen gyermeke és ez a tény ellentétben van a kitűzött céllal, de ilyen következetlenségre Fieldingnél is akadunk.

Nagyon sok tekintetben emlékeztet Fieldingre a Smollett regényeiben előforduló falusi nemes ember, aki ősei földjét műveli. Így Matthew Bramble Fieldingnek Squire Westernjét juttatja eszünkbe. Ennek is van nővére, miként Westernnek, akiben a vénlány összes kellemetlen tulajdonságait megtaláljuk és sokszor keseríti meg fivére életét.

A dajka alakját Shakespeare örökítette meg

«Romeo és Juliá»-jában. Fielding is utánozta és Mrs. Honour alakja elég jól is sikerült. Ennél sokkal jobb Smollett dajkája : Winifred Jenkins. Hű és odaadó úrnője iránt, de úgy érzi, hogy magasan felette áll a szolgaszemélyzetnek és ennek ezek előtt gyakran kifejezést is ad. Szóval megvet minden hiúságot, de valójában nemének méltó képviselője e tekintetben. Az író egyre a legfurcsább helyzetekbe sodorja és ezzel gyakran megnevetteti az olvasót.

A jellemzést Smollett közvetve adja. Csupán egy helyen találkozunk az önjellemzéssel, de ez is oly körülmények között történik, amelyek megokolják azt az elavult jellemzési módot : Lancelot Greavesnek és kíséretének megjelenése oly csodálkozást kelt az emberben, hogy egészen helyénvaló Lancelot önjellemzése ; világnézetét fejt ki és jelleméről így nyerünk tiszta képet. Néha a szerző maga mutatja be alakjait, mint pl. Count Fathomt a regény elején, vagy Mrs. Grizzlet Peregrine Pickleben. Ezt a módot Richardsonnál és Fieldingnél is megtaláljuk. Vagy jellemző módon jelenik meg valamely személy, majd később az író elemzi körvonalaiban a már ismert szereplőt. Levélformában is kísérletezik e téren, de kevesebb szerencsével, mint Richardson.

Smollett regényeinek a cselekménye nagyon lazán függ össze. Még Defoe Robinson Crusoejában is egységesebb a cselekmény, mint Smollett könyveiben. Az epizódokkal éppen nem fukarkodik és sokszor meg sem tudjuk okolni, hogy miért szövi őket bele történeteibe. Ilyen például egy hölgy gyónása a Peregrine Pickleben. Vagy egy egészen új mellék-cselekményt kezd el Count

Fathom című regényében. A cselekményt három regényében (Peregrine Pickle, Count Fathom és Roderick Randomban) az atyai nemzetség történetével kezdi meg.

Nagyon szereti ostorozni Smollett a magasállású egyéneket, ha visszaélnék magasztos hivatásukkal. Ebben is Fielding tanítványa. Fielding papjának legfőbb gondja a disznókereskedés, Smollett papja hamiskártyás, aki folyvást káromkodik és trágár dalokat énekel. Az ügyvéd valósággal kirabolja ügyfeleit és még a köszönésért is honoráriumot számít fel. A békebíró teljesen járatlan a törvényekben, mert azelőtt szabómester volt és egy magasrangú úr ezzel az állással fizette ki ruhaszámláját. Az orvos is félrevezeti az embereket; szolgálja hívja ki a zsufolásig megtelt templomból, utcáról-utcára kocszik egész nap, csak hogy keresett orvosnak lássék. Mindezek inkább az emberi önzésnek, mint magasztos hivatásuknak képviselői.

A börtön és fogházak képe még élénkebb Smollettnél, mint Fieldingnél, valósággal Dickensre emlékeztető. A fogházőr megzsarolja az önkényének teljesen kiszolgáltatott foglyokat. Ezek a fogházak külön kis köztársaságok, ahol minden társadalmi osztály képviselve van. Van köztük olyan fogoly, aki nem cserélné fel zavartalan nyugalma az élet ezer bajával és küzdelmével.

Sokszor van fontos szerepe Smollett műveiben a véletlennek. Jóbarátok, szerelmesek, rokonok úgy találkoznak össze, hogy maguk sem tudják hogyan. Miként Tom Jones — Lancelot Greaves is lemond szerelméről. De talál egy pénztárcát, melyet illik visszaadnia. Persze kitűnik, hogy ez

Auréliáé, szíve bálványáé. Néha ez a véletlen bajt is okoz. Peregrine Pickle levelet ír Emiliájának, de szolgája elveszti és hogy a bajból ép bőrrel meneküljön — ír egy másikat.

Felette mulatságosak azok a levelek, amelyeket más-más szereplők írnak ugyanazon tárgyról. Lydia, az érzelgős fiatal asszony így ír Ranelagh kastélyról:

«Ranelagh olyan, mint egy lángész elvarázsolt kastélya. A leggyönyörűbb festmények, famunkák és aranyozások díszítik, ezer lámpa fénye vetekszik a déli nap sugaraival. Termeiben találkoznak a nagyok, gazdagok, vidámak, boldogok és szépek; csillog benne az arany és ezüst, brokát, csipke és drágakő. Miközben a boldogság ujjongó leányai és fiai táncolnak és élvezik az élet örömeit, a legfinomabb teát és más frissítőket szürcsölve, fülüket a leggyönyörűbb ének és zene hangjai gyönyörködtetik.

Matthew Bramble is ír levelet Dr. Lewisnek és ebben így jellemzi a Ranelagh-kastélyban mulatozókat:

«Hogy hogyan mulatnak Ranelaghban? A társaság egyik fele folyvást körbe jár, mint a vak szamarak az olajgyárban... másik fele teának nevezett forró vizet iszik este kilencig, tízig, hogy ébren tartsa őket az éj hátralevő részére. Ami az énekeseket illeti, szerencse, hogy a zeneka itúiharsogja őket.»⁹

Ha Smollett kifogy a történetből, azon könnyedén segít. Beleszó valamelyes akadályt vagy félreértést, amelyet meg kell magyaráznia. Roderick Random és Narcissa boldog egyesülését a regény

vége felé már semmi sem gátolná, de Smollett egyre újabb akadályokat gördít útjukba.

Fielding és Smollett között sok rokon vonást találunk. Mindkettő szerint a regény cselszövés és kalandok egyesítése. De a két író módszerében nagy a különbség. Fielding drámai hatásra törekszik és egységes terv szerint dolgozik. Smollett kalandot kalandra halmoz logikai összefüggés nélkül. Smollett is abba a hibába esett, amelybe kortársai, akik elbeszéléseik cselekményét célkitűzés nélkül elhúzták azáltal, hogy folyton újabb és újabb epizódokat szőttek közbe.

Fielding arra a megfigyelésre alapította művészetét, hogy az ember nem az, aminek látszik és arra törekszik, hogy a nem őszinte emberekről lerántsa az álarcot. Smollett is a realizmus alapján áll, de nem egyszer abba a hibába esik, hogy a szatira kedvéért elveti a sulykot. Nem kíméli kortársait és jellemei gyakran csak arra valók, hogy mérges kifakadása tolmácsai legyenek. Kineveti Fieldinget, mert szakácsnéját vette feleségül; gúnyolja Garrickot, a nagy színművészt, élősdinek és bohócnak nevezve őt, de nem kíméli a királyi házat sem. Ilyen munkával — írja Cross¹⁰ — nem lehet regényt felépíteni. «The History of an Atom» is ilyen szatira.

*

Smollett regényei:

The Adventures of Roderick Random, 1778;
The Adventures of Peregrine Pickle, 1751; The
Adventures of Ferdinand Count Fathom, 1753;

The Adventures of Sir Lancelot Greaves, 1761 ;
The Expedition of Humphrey Clinker, 1771.

- ¹ Cross : Engl. Novel, 63. o.
- ² H. Williams : Two Centuries of the Engl. Novel, 79. o.
- ³ U. o. 81. o.
- ⁴ U. o. 81. o.
- ⁵ U. o. 85. o.
- ⁶ Cross : Engl. Novel, 67. o.
- ⁷ H. Williams. Two Centuries ... 89. o.
- ⁸ Cross : Engl. Novel, 67. o.
- ⁹ U. o. 68. o.
- ¹⁰ U. o. 65. o.

VII. Sterne.

Abban az évben, amelyben az igazi angol regény megszületett, egy fiatal lelkész foglalta el hivatását Suttonban. Akkor még senki sem sejthette, hogy nevét a művelt világ hamarabb fogja megtanulni, mint sok angol püspökét, érsekét, hogy soha többé el se felejtse.

Laurence Sterne egy szegény zászlósnak volt a gyermeke és 1713-ban született Clonmelben.¹ Gyermekeivéiben szülői valóságos nomád életet éltek, mert atyját, mint hivatásos katonát, egyik városból a másikba vetette a felsőbb parancs. Ez a bizonytalan élet mély nyomokat hagyott az író lelkében és némileg megmagyarázza azt az állhatatlanságot, mely jellemének egyik fővonása. Tanulmányait Cambridgeben végezte, ahol teológiát tanult. Majd lelkész lett Suttonban és megházasodott. Feleségül vette Miss Lumleyt, kinek atyja befolyásos egyházi személyiség volt. Sterne 46 éves koráig egy lelkész rendes életét élte. Házaselete nem volt boldog és a világi

szellemű és a női szépség iránt mindenkor fogékony pap szüntelenül más és más nő barátságát, szerelmét kereste. Ez a gyöngesége annyira közismert volt, hogy magánélete alig volt híveinek épülésére. Később felesége és leánya Franciaországba költözött. Ennek is főleg áldatlan házasi életük volt az oka. Azután még szabadabban élte világát, még kevesebbet törődve a közvélemény kritikájával.

Az 1759. év fordulópont az életében. Ekkor fogamzik meg lelkében híres művének, Tristram Shandynek a gondolata. Tervét valóra is váltja és a két első kötetet még ugyanabban az évben befejezi; 1760-ban elmegy Londonba, hogy műve számára kiadót keressen.

Itt az a kérdés merül fel, hogy miért nem érvesítette Sterne írói tehetségét addig is, miért kellett megvárnia 46. életévét, míg első műve megírásához fog?² Ennek több oka lehetett és bizonyára nem utolsó helyen áll itt írói ihletettsége, azonban közrejátszottak egyéb okok is. Amint említettük, a suttoni lelkész egyáltalán nem élt aszkéta életet, parókiája nagyon szűken jövedelmezett, családja fenntartására és kedvteléseinek kielégítésére pedig pénzre volt szüksége a vidám papnak. Előbb gazdálkodni próbált, csak mikor itt nem ért el eredményt, «tért át a kapától a tollra», mint egyik levelében maga írja.³ De ütni akart azokon az «álszenteken» is, akik életmódján megütözköztek és erre «Tristram Shandy»-ben bőven nyílt alkalma. Egyre több barátot riasztott el magától, ellenségeinek száma pedig nagyobbodott. Ezek ellen akart ő védekezni és talán kezdetben maga sem sejtette, hogy az írói mű-

vészetnek mily magas fokára fog emelkedni, teljesen megfelelkezve kicsinyes bosszújáról és káröröméről. Első két kötetében még ez a kicsinyes cél vezette tollát és mesteri kézzel rajzolt Yorick-jában könnyű az írónak saját eszményített alakjára ráismernünk. De Yorick nemsokára meghal és ezzel megszűnik önvédekezése is, mert az író azok a művészeti lehetőségek, melyeket másik két alakja nyújt, egy nemesebb irányba, a tiszta művészet felé vonzzák. Ez a két alakja: Toby, a nagybácsi és Trim, a káplár. Mikor első két kötete megjelent, olvasói két táborra szakadtak: az egyik tábor elragadtatással olvasta a zamatos humorral telített könyveket, a másik rész mély megbotránkozással telt el azon laza erkölcsi felfogás miatt, mely a műben megnyilvánul. Főleg megbocsáthatatlannak tartották, hogy Dr. Slop-ban egy köztiszteletben álló orvos torzképére ismertek, de még inkább, hogy maró gúnyja a megholtak emlékét sem kímélte. Valóban éles elmére vall azon levele, melyben az utóbbi támadás ellen védekezik: «De mortuis nil nisi bonum»? Miért? Ki mondja ezt? Sem a józan ész, sem a Szentírás . . . Ellenkezőleg, józan eszem azt sugalja, hogy ha a mult alakjait rajzoljuk, azokat olyanoknak kell rajzolnunk, amilyenek a valóságban voltak, kiválóságaikkal és gyöngeségeikkel együtt. A rajta uralkodó szenvedély és szívének vágyai azok a tényezők, amelyek a férfi jellemét kidomborítják és megkülönböztetik . . . Ha ahhoz a jámbor kánonhoz kell alkalmazkodnunk, hogy «De mortuis nil» stb. és ugyanabból a festékes tálból kell megfestenünk angyalainkat és ördögeinket . . . akkor mind az a történet-

író, aki máskép cselekedett, Sallustiustól S-ig, vádolható azzal a bűnnel, amellyel engem vádolsz: gyávasággal és igazságtalansággal . . .»⁴ Ami azonban fájt Sterne közvetlen környezetének, nem fájt a nagy Londonnak és a könyvnek páratlan nagy sikere volt. Példányait szétkapkodták és szerzőjét mindenütt ünnepelték, ahol megjelent. Mire a Föld egyszer megfordult a Nap körül, nevét az ország határain túl is ismerték.

A könyv teljes címe «The Life and Opinions of Tristram Shandy, Gent» («Tristram Shandy úr élete és nézetei»). «Tristram Shandy» eszméje Sterneben «Martinus Scriblerus» olvasása közben támadt.⁵ Ezt a Cervantes modorában írt szatirát Dr. John Arbuthnot írta. Ha Sterne művét olvasuk, csodálkozva látjuk, hogy bár már a harmadik kötet van a kezünkben, a regényhős még meg sem született, az első nadrágot a hatodik kötetben kapja és később is igénytelen az a szerepkör, melyet betölt.⁶ A főalak Tristram Shandy atyja, majd Toby, a nagybácsi — ezeknek és nem Tristram Shandynek élete és nézetei teszik a könyv anyagát, kikhez méltán sorakozik Trim káplárnak kitűnő alakja.

Feltűnő az a haladás, mely Sterne-nél kötetről kötetre megállapítható. Stílusa egyre színesebb és változatosabb lesz. Művészete, invenciója mesteri; majdnem drámai párbeszédei folyton emelkedőben vannak és az író hamar el jut művészetének magaslatára,

Sterne könyve alig nevezhető regénynek. Ugyanez áll másik művéről — «A Sentimental Journey through France and Italy» — is. A könyveknek nincs meséjük, cselekményük és így a re-

génynek egyik leglényegesebb kelléke hiányzik belőlük. Ami mégis a regényhez kapcsolja Sterne két művét, azok a benne rajzolt jellemek, amelyek a világirodalom legjobbjai közül valók. Könyvei az epizódoknak gazdag tárházai; az epizódok, mindmegannyi mozaik kő, egy sokszínű, változatos gyönyörködtető képpé olvadnak össze és a mesteri jellemek egységes egésszé forrasztják össze. Sterne nem volt hanyag író, aki elsiette volna írásait, ellenkezőleg, igen nagy gonddal és körültekintéssel írta műveit. Nyelve válogatott, dallamos és költői. Van egy szép angol közmondás: *God tempers the wind to the shorn lamb* — Isten megvédi a nyírott bárányt a szélről. Ennek Sterne a szerzője. A lelkészek bibliai mondanak vélték és prédikációik alapjául vették.⁷

Az a nagy siker, mely Sterne nyomában járt, termékeny munkára serkentette. Nemcsak Tristram Shandy kötetei szaporodtak, hanem kihasználva népszerűségét, prédikációinak két gyűjteményét is közrebocsátotta; ezeket is szétkapkodták, bár semmivel sem haladják túl a közepes mértéket.

1761-ben megjelent Tristram Shandy III. és IV. kötete. Sikerük felülmúlta a két első kötetét és a londoniak szívből kacagtak a sok elmésségen, ötleten és viaszos jeleneten, mellyel Sterne elbeszélését fűszerezte.

Szállásán egyik londoni előkelőség a másikkal adta kezébe a kilincset és a suttoni lelkészt annyi meghívással halmozták el, hogy kénytelen volt naplót vezetni. «A fél város szidja, a másik fele égis magasztalja könyvemet — írja Sterne — nagyon helyes, így csakhamar szükség lesz a máso-

dik kiadásra.»⁸ Hírneve most érte el tetőponját. Könyvének jövedelme gondtalan életet biztosított számára; hírneve maga mögött hagyta Nagy-britannia határát, Londonban minden ajtó megnyílik előtte és teli serlegből szürcsölhetette az élet örömeit. Csupán egy sötét felhő jelentkezik ennek a megelégedett, napsugaras életnek a láthatárán. Gyöngé szervezete, mely 46-ik életévéig a legteljesebb egyhangúságot szokta meg a suttoni lelkészlakban, nem bírja a londoni rendetlen életet és ez időtől fogva az író erős akaratereje és élvágya folytonos küzdelemben áll gyöngé testével. Időközben a suttoni parókiához megkapta még a jövedelmezőbb coxwoldit is, de a nagynevű lelkész, akit a fővárosban jobban ünnepeltek, mint egy püspököt vagy érseket, unalmasnak találta az egyhangú falusi életet és lelkészi kötelességei, amelyek eddig sem jelentettek számára örömet, nagyon terhére voltak. Viszont erős génusza csak a falu csöndjében tudott alkotni és az író, az unalom elől, szívesen menekült íróasztalához. Így születtek meg a hátralevő kötetek, — számra nézve kilenc és itt írta második művét «*The Sentimental Journey*» — is. A siker hű maradt hozzá élete végéig és génusza is csak akkor hagyta cserben, mikor egyházi beszédeinek második gyűjteményét írta.

Tristram Shandy tele van a legszebb epizódokkal és sok jelenete feledhetetlen. Ilyen például Bobby Shandynak a halála, vagy a Shandy házaspár vitája Tristram nadrágjáról, vagy Le Fevre halálának remek jelenete. A VIII. és IX. kötet, amely Shandy kapitány szerelmi kalandjait beszéli el, páratlan a maga nemében; élethű annak

a rajza, hogy mint fonja hálójába a vitéz kapitányt egy szép, de kikapós özvegy. A szigorú angol kritika mélyen felháborodott azon a szabadoságon, amellyel tolla a legkényesebb jelenetekhez is hozzányúlni merészkedett.

Örökszép Toby bácsinak és a légynek a jelenete. Uncle Toby-ban atyjának állított emléket az író. Egy nagy légy zümmög Toby bácsi orra körül. Végre megfogja és így beszél áldozatához: «Nem bántlak». Azzal felkel székéről és végig megy a szobán a léggel a kezében. «A hajad szálát sem görbítem meg: menj» — mondja kitárván az ablakot és amint beszél, kinyitja kezét, hogy a légy elszállhasson; «menj, szegény ördög, hordd el magad, miért bántanálak? Ez a világ bizonyára elég tágas, hogy mindketten elférjünk benne — te is, meg én is.»

Ismeretes szép jelenet az angol utas és a francia postakommisszárius között lefolyt vita: Tristram hajón akar Avignonba utazni és így postakocsin megkezdett utazását megszakítja. A kommisszárius mégis törvényszerűen be akarja hajtani rajta a további postai utazás díját. Ezt az angol utas nem éri fel ésszel és mikor a francia hivatalnok átadja a számlát, így szól: «Mi ez?» «A király számára.» «De hiszen én nem vagyok adósa a francia királynak semmivel, legfeljebb jóindulattal és kívánom is neki a legjobb egészséget és minden jót a világon, mert nagyon derék ember.» De a francia hivatalnok mégis csak követeli a törvényes illetéket a további postai utazásért. «De hisz én nem is utazom tovább a szárazon.» «De utazhat, ha tetszik...» «Nem szándékozom tovább a postakocsit igénybe venni.»

«De igénybe veheti, ha akarja.» «Meg is szólhatom a szózott heringet, ha akarom. De nem akarom.» «De fizetnie kell érte . . .» «A sóért? Tudom.» «És a postakocsiért is» tette hozzá a francia.

Mikor Tristram Shandy kilencedik kötete megjelent a könyvpiacon, Sterne úgy vette észre, hogy bár ennek is megvolt a kívánt sikere, az emberek mégis lassanként megúnják az örökös «shandysmust», ezért félbeszakította művét és másik, «The Sentimental Journey» című munkájába fogott. 1768-ban jelent meg a könyv. Sikere még nagyobb volt, mint az első munkával, mert majd minden európai nyelvre lefordították és szerzője európai hírnévre tett szert vele. Megjelent olasz, német, lengyel, francia, sőt még hollandi nyelven is. Magyar nyelven akkor még nem jelenhetett meg, mert hiányoztak hozzá a feltételek és várnunk kell, míg Bulwer és Walter Scott regényei megjelennek, csak akkor fordult főleg erdélyi főuraink érdeklődése az angol regény felé. Külföldön második művének sokkal több sikere volt, mint Tristram Shandynek; főleg a franciák kedvelték, sőt mi több, náluk még ma is vannak olvasói.

Mielőtt Sterne ezt a művet megírta volna, többször átrándult a kontinensre, főleg Franciaországba és Olaszországba. Megtámadott tüdeje nem bírta a Szigetország zord éghajlatát és gyakran menekült a brit tél elől a kontinens enyhe éghajlatú vidékeire. Ekkor gyűjtötte az anyagot «The Sentimental Journey»-hez, kiapadhatatlan humorával fűszerezve szentimentális elbeszéléseit. E könyvből Sterne szelleme árad felénk, az ő optimisztikus életbölcseége, jókedve, nevető lelke

és végtelen kedvessége. Mivel anyagát és alakjait a való életből vette, hangja sokkal közvetlenebb, mint első könyveiben és alakjai a megszólalásig élethűek. Valóban nehéz eldönteni, vajjon humora vagy szentimentalizmusa állítandó-e első helyre? Annyi kétségtelen, hogy hazájában humora tette Sterne-t nagyvá, a külföldön pedig «The Sentimental Journey» szerzett neki hírnevet.

Ezt a hírnevet egy félszázaddal halála után elhomályosította Dr. John Ferriarnek az a felfedezése, hogy Sterne sokat vett át Rabelais, Swift, Burton,⁹ Bacon, Blount,¹⁰ Montaigne¹¹ és mások műveiből. Az imént említett jelenet a légy és Uncle Toby-ról Balzac-nál is előfordul, I. Jakab angol királyra vonatkoztatva. Ez a felfedezés nagy feltűnést keltett annakidején, ma azonban más szemmel nézzük az egész ügyet. Ha Sterne vett is át egyes részleteket mások műveiből, akkor is távol állott tőle a szolgai munka. Ezek csak alapul szolgálnak az ő nagy művészetének, amelylyel az átvett tárgyat bevonja és nem az idegen anyag az, ami szép, hanem amit az ő művészete és alkotó ereje teremtett hozzá.

Sterne teli serlegből itta az élet örömeit, különösen élete utolsó hét évében, amikor mind a szellemi, mind a társadalmi élet előkelőségei keresve keresték a nagynevű író barátságát. Az ünnepeltetés boldoggá tette a lelkészt, amint barátaihoz írt leveleiből kitűnik. Londoni életmódja nagyon ártott aláásott egészségének. 1765-ben püspöke felmenti a lelkészi teendők alól, elhagyja Angliát, hogy megrongált egészségét helyreállítsa. Hiába keres gyógyulást Franciaországban és Itáliában. Mikor kétévi távollét után visszatér Ang-

liába, megírja még másik nagy művét «The Sentimental Journey». Felmegy Londonba, hogy műve kiadásának ügyeit rendezze, ágynak dől és elhagyva hal meg 1768-ban.

Sterne egyedülálló az angol regényirodalomban. Irálya, előadási módszere, temperamentuma annyira elütő, hogy hiába kíséreljük meg más íróval való összehasonlítását. Bármennyi gyöngéje volt is Sterne-nek, az embernek, írói kiválóságai csodálatra méltók. Prózai korának romantikusa ő, a pátosznak művésze. Egészen új jelenség kora irodalmában és ha Rabelais¹² és mások nyomdokaiban jár is, eredetisége el nem vitatható. Amit a francia barát nyersen, hahotázva mond el, azt Sterne a legcsiszoltabb modorban, finom humorba burkolva adja elő. Az ő életképei és jellemtanulmányai a tökéletesség oly magas fokán állanak, hogy Carlyle méltán sorozhatta őt a világ legjobb teremtményei közé. Walter Shandy és felesége, Trim káplár, Uncle Toby, Shandy kapitány és Mária oly sikerült jellemalkotások, amelyek nemcsak Sterne-nek, hanem a világirodalomnak is díszei maradnak.

Bár Sterne még életében élvezhette munkája gyümölcsét és génuszát nemcsak hazája, hanem Franciaország és Németország is elismerésben részesítette, meg kell állapítanunk, hogy akkori közönsége még nem érett meg az ő finom humorára és több megértéssel találkozott Németországban, mint Angliában. Hatása otthon leginkább Dickens, Thackeray és Meredith, Németországban Goethe regényeiben jelentkezik.

Sterne regényei:

The Life and Opinions of Tristram Shandy, Gent., 1760—1767; A Sentimental Journey through France and Italy by Mr. Yorrick, 1768.

Magyar fordítások:

- Sterne érzékeny utazásai (A Sentimental Journey). Fordította Kazinczy F. Bevezette Berki M. Budapest, 1908. Franklin-Társulat.
- Yorrick és Eliza levelei. Angolból fordította Döbrentei Gábor. Pesten, 1828. Petrózai Trattner I. M. és Károlyi István.

¹ Clonmel írországi városka.

² H. Williams: Two centuries of the Engl. Novel, 95. o.

³ D. H. Trail: Sterne. Engl. Men of Letters, IV. fej.

⁴ U. o. 38. o.

⁵ Cross: Engl. Novel, 70. o.

⁶ U. o. 71. o.

⁷ U. o. 72. o.

⁸ Trail: Sterne IV. fej.

⁹ Robert Burton (1577—1640) angol író; főműve: The Anatomy of Melancholy (1621).

¹⁰ Charles Blount (1654—93) angol író; két főműve: Anima Mundi; Great is the Diana of the Ephesians; deista (szerinte van Isten, de isteni kinyilatkoztatás nincs).

¹¹ Michel de Montaigne (1523—92) francia író, politikus, Bordeaux polgármestere. Főműve: Essais.

¹² Francois Rabelais (1483—1553) francia író; két főműve: Pontagruel (1553) és Gargantua (1535).

VIII. Goldsmith.

Goldsmith előtt még két regényről kell megemlékeznünk. Az egyik «*David Simple*», mely Sarah Fielding műve (1744). Szerkezete és felépítése a régi selma-regényekre emlékeztet, egyébként Richardson Pamelájához és a néhány évvel később (1751) megjelent Fielding-regényhez, Ameliához

sorozható. A londoni életből vett képek alkotják az anyag javarészét, különböző epizódokkal fűszerezve. David Simple baráti szívét keres, de környezetében nem bukkan ilyenre. Elhatározza hát, hogy ha kell, egész Londont átkutatja. London legkülönbözőbb negyedeiben vesz fel lakást, míg a szép Camilla személyében megtalálja a keresve-keresett baráti szívét. A Dumont és Stainvilleről szóló epizód olyan bájos, hogy a korabeli irodalomban hiába keresnők párját.

A másik mű, mely Goldsmith előtt felemlítendő, Samuel Johnson *Rasselas*-a (1759) teljes címe: *«Rasselas, Prince of Abyssinia»*. Alaphangja gyászos és olyan hatása van ránk, mint egy temetési beszédnek. Johnson akkor írta művét, mikor édesanyja, akit mindenek felett szeretett, meghalt. Az író teljesen elvesztette életkedvét és főleg ez az oka, hogy annyira hívságosnak, üresnek és céltalannak találta az ember életét e földön.² Tárgya Imlacnak, Abesszinia hercegének és egy hercegnőnek szökése a boldogság völgyéből, hogy megfelelő, az ember életet betöltő, megelégedést nyújtó foglalkozást keressenek. Haj de hiába! Csalódottan térnek vissza Abesszinia völgyébe és készülnek az örökkévalóságra. Az elbeszélésnek nyelve kiválóan szép és komor hangja tükre a benne kifejezett komoly, gyakran komor gondolatoknak. Johnson gyöngé oldala a jellemzés és *Rasselas* is inkább kiváló kritikai munka, mint jó regény.

*

A XVIII. században két regényfaj küzd az elsőbbségért. Az egyiknek megteremtője Richardson, a másiké Fielding. A két irányt főleg az élet-

nek két különböző szempontból való felfogása különbözteti meg egymástól.

Azért az írók két, teljesen különböző úton haladnak céljaik felé. Richardson, a franciák híve, elfordul a hazai kalandos elbeszélésektől, amelyeknek Fielding lesz a művelője. Richardson meghatározott számú jellemmel indítja meg történetét és a külső események csupán arra valók, hogy a főszereplők jellemét kidomborítsák. A haladás mindkettőnél abban nyilvánul, hogy elbeszélésükben egységre törekednek, amit elődeiknél még nem találunk meg. De mégis a Fielding művésze a nagyobb, az erősebb, a frissebb. Fielding könyve vége felé egyre érdekesebb lesz, Richardson ereje ellankad és színtelenné lesz. Az elbeszélés folyamán is feltűnő az a különbség, hogy Richardson tárgyilagosságra törekszik, míg Fielding leplezetlenül áll előtérbe és szinte látható kézzel irányítja a történet menetét. Mindkét író iskolát alkotott és mindegyik irányának előkelő követői voltak. De már korán meg volt az a törekvés, hogy e két irányt egyesítsék és az érdekfeszítő mesék központjába igazi embereket, igazi jellemeket állítsanak. Habár ennek csak Dickens lett a mestere, Goldsmith volt az első, akinek ez már részben sikerült.

Ő a legvonzóbb egyéniség a XVIII. század írói közül. Mindössze egy regényt írt, de ez oly jeles, oly kiváló mű, hogy halhatatlanná tette szerzőjét. Goldsmith a legrokonszenvesebb egyéniségek egyike, akik valaha világhírré tettek szert. Ilyen szeretetreméltó bohém ember nem minden században születik. «Ha valahová bement, az emberek elnémultak — írói hírneve miatt, de mire ki-

«jött, már mindenki az ő hátán lovagolt», — írja egy kortársa.³

Egyetlen regényében annyi a pátosz és humor, hogy az ő korában éppen úgy olvasta mindenki az ő lelkészét, mint Defoenak Robinson Crusoe-ját. Oly kiváló munka ez, hogy szerzője megérdemli, hogy külön fejezetet szenteljünk neki.

Goldsmith ifjúsága éppoly bohém és mulatságos, mint regénye és egyénisége. Szegény ír papnak volt a fia és Pallasban vagy Pallasmoreban, Írországban született 1728-ban. Jóságos atyja nyolc gyermeket nevelt fel. Családján kívül istápolója volt a falu szegényeinek. «Az egész világot szerette — írja fia — és abban a hitben élt, hogy őt is az egész világ szereti.»

A kis Olivér nyolc éves korában himlőbe esett, mely egész életére elrútította egyébként vonzó arcát. Olvasni egy falubeli öreg asszonytól tanult, majd egy zugtanító kontár kezébe került. A középiskolában mégis derekasan megállta helyét, melynek végeztével atyja a dublini egyetemre küldte, ahol jogot tanult, majd orvosnak készült. Atyja a kis parókia jövedelméből nem tudta őt a szükséges anyagiakkal ellátni és Goldsmith diákéveiben sokat nélkülözött, de azért a koldusnak jó szívvel adta oda utolsó fillérjét is. A nyomorúság nem tudta letörni és miként Fielding, ő is örökké jókedvű és bizakodó volt. «Sperate, miseri — cavete, felices!» volt jelszava.⁴ Hogy helyzetén könnyítsen, atyja rávette, hogy lépjen egyházi pályára. Nehezen szánta el magát e lépésre. Mikor a püspök előtt bíborvörös nadrágban jelentkezett vizsgálatra, természetesen visszautasították. Tanulmányait Leydenben folytatta, majd gyalog

indult neki a nagyvilágnak. Bejárta Svájcot, Francia-, Német- és Olaszországot. Leydenből egy font sterlinggel indult el a hosszú útra és egy fuvolával. Énekelt, fuvolázott és vitákat rendezett az egyetemeken, úgy tartotta fenn magát vándorútján egy egész éven át. Sokat látott és tapasztalt és ennek mint író nagy hasznát vette.

Megúnva a kóborlást, 1756-ban visszatért Angliába; de valahol útközben — talán Paduában — még megszerezte az orvosi diplomát és Londonba ment. Itt nehéz éveket látott. Hol volt ebédje, hol nem, mert így volt a munkával is. Most újságíró, majd meg tanító. Mikor Richardson hírének magaslatán állott, az ő nyomdájában dolgozott. Később Smollett juttatta újságírói munkához.

Első irodalmi próbálkozása névtelenül jelent meg: *An Inquiry into the State of Polite Learning in Europe* (1761). Ezzel magára vonta a figyelmet és azontúl könnyebben tudta elhelyezni cikkeit. «*Chinese Letters*» levélsorozata újból megjelent a «*The Public Ledger*» folyóiratban «*The Citizen of the World*» címmel 1762-ben, majd «*The Traveller*» című első hosszabb költeményével és «*The Good-natured Man*» című vígjátékával lépett a nyilvánosság elé 1764-ben. Ezt követte 1766-ban «*The Vicar of Wakefield*». Akkor már barátai közé számíthatta Johnstont és Percy⁵ püspököt. Kiadója megrendelésére írta «*History of Rome*» című történelmi tanulmányát (1770). Ebben az évben jelent meg «*The Deserted Village*» című költeménye.

Hírnevét jelentékenyen megnövelte «*She Stoops to Conquer*» című drámája (1773), majd a következő évben három munka is jelent meg tőle: «*Retaliation*», «*The History of Greece*» és «*Animated*

Nature.» A nagy munka annyira kimerítette, hogy ugyanabban az évben, 1774 április 4-én meghalt.

«Jeté sur cette boule
Laid chétif et souffrant
Etouffé dans la foule
Fante d'être assez grand :
Une plainte touchante
De ma bouche sortit.
«Le bon Dieu me dit : «Chante
Chante pauvre petit!»
Chanter, ou je m'abuse
Est ma tâche ici-bas.
Tou sent qu'ainsi j'amuse,
Ne m'aimeront ils pas?»

«Béranger e bájos soraiban — írja Thackeray⁶ — megtaláljuk Goldsmith életét, szenvedéseit, lángelméjét, finom lelkét és azt a szeretetet, mellyel körül vesszük. Van-e valaki a milliók között, akiket mulattatott és aki nem szereti? A legkedvesebb angol író — micsoda kitüntető cím! Az erény barátja volt, — írja W. Scott — és erről nem feledkezik meg legvidámabb írásaiban sem . . . Ifjúkori nagy hibái, könnyelműsége és hiúsága ellenére is az angol irodalom egyik legszeretetre méltóbb alakja, kinek írásai hű tükre az ő énjének, emberiségének, jókedvének és legjobb szívének a világon. Barátai között találjuk Anglia legjobbrait, Johnson-t, Burke-ot⁷ és Reynoldsot.⁸ Ők bizony nyál nevettek rajta és élceik céltáblája volt, de mindannyian szívből szerették és csodálták. Halálának hírére Burke sírva fakadt, Reynolds letette ecsetjét és nem festett többet azon a napon, Johnson pedig halhatatlan epítáfiumot írt az emlékére. A szegények, öregek és csavargók ellepték a lakásához vezető lépcsőt és megsiratták jóltevőjüket, aki

annyiszor megosztotta velük utolsó falat kenyérét.»

Bármennyire volt is munkája Goldsmithnek, adóssága mindig volt bőven. Mikor egy alkalommal nem tudta kifizetni lakbérét, barátja, Dr. Johnson, faggatta, hogy mint tudna helyzetén segíteni. Akkor mutatta meg «The Vicar of Wakefield» kéziratát, melynek nagy értékét Johnson azonnal felismerte. El is adták mindjárt 60 font sterlingért.

A mű kiadója jó üzletember volt. Nem adta ki a művet azonnal, mert Goldsmithnek akkor még nem volt írói hírneve. Várt, amíg Goldsmith «The Traveller» című költeményével ismert író lett. Mert akkor még oly idők jártak, hogy regénnyel hírnevet szerezni nehéz vállalkozás volt, mivel ez irodalmi műfaj még fiatal és megbízhatatlan volt és mint irodalmi forma nem vehette fel még a versenyt az irodalom többi formájával. Ha tehát a kiadó azt akarta, hogy a wakefieldi lelkész regénye elkeljen, várnia kellett, míg Goldsmith írói tekintély lesz. A «Traveller» című költemény meghozta ezt.

A wakefieldi lelkészről szóló regény tartalma közismert. A szerencsétlenségeknek és csapásoknak szép meséje ez a könyv, amelyek a wakefieldi lelkész fejére zúdulnak, aki gazdag jólétben kezdi meg boldog házasságát. Enni ad a szegényeknek, oltalmába veszi a gyöngéket és háza tárva-nyitva mindazok számára, akikkel a sors mostohábban bánik nálánál. De miként a bibliai Jóbot, csapás csapás után sujtja a lelkészt. Vagyonát elveszti, leánya megszökik a szülői háztól és nyomorba jut; otthonát tűz pusztítja el,

fia börtönbe jut és szégyent hoz atyja tisztes fejére. De őt, az Isten igaz szolgáját, nem tudja megtörni a sok csapás: marad a régi nyugodt, kedves és humoros wakefieldi lelkész. Nem is ember ő, hanem az erények megtestesült szimbóluma.⁹

A regénynek, mint műnek sok gyengéje van: alig van cselekménye, a regény főhőse alig mutat jellemfejlődést. A hős jelleme a jellembeli kiválóságok halmaza, amelyeken mint szirten a hullám, úgy törnek meg az élet zivatarai.

Goldsmith a mű legnagyobb részét jól írta meg, de megírhatta volna jobban is. Gyorsan dolgozott, ha megrendelésre írt, de amit lelki gyönyörűségére és inspirálva teremtett, azon lassan dolgozott és folyvást csiszolgatott rajta. Hogy ezt a munkát mégsem írta meg oly tökéletességgel, amint az ő istenadta tehetségétől elvárhatnók, annak oka abban rejlik, hogy már nem ért rá az utolsó csiszolásokra, mert hiszen Johnson sietett a kéziraton túladni, hogy a lakbért kifizethessék. Így persze a könyv tele van lehetetlenségekkel; de még ezek is nagyszerűek. A csapások, melyek a papot érik, a regény második részében úgy felhalmozódnak, hogy már nem is hatnak az olvasóra. Az események összetalálkozása pedig nagyon is próbára teszik hiszékenységünket.

A wakefieldi lelkészt az egész világ ifja-örege szerette és szereti. A nagy Goethe élte végeig csodálója volt. De erre a történetre emlékeztetnek George Sand «Mare au Diable»-je és Auerbach falusi történetei; ennek mintájára írta Björnson «Synnöve Solbakken»-t és Jón Thórødsen «Piltur og Stulka»-t stb.⁹

A könyv legnagyobb érdeme az a meghatá-

rozhatatlan báj, amely az egészen végigömlik és amely minden Goldsmith-műnek belső lényegéhez tartozik; a finom irónia, az egyszerűség és természetesség, amellyel a történetet elbeszéli.

Fel kell tételeznünk, hogy a könyv szebb részeit lassan és fáradságosan dolgozta ki, mert az egyszerűség a művészetben nem oly egyszerű. Hosszú, fáradságos munka eredménye ez. A művésznek újra meg újra át kell dolgoznia az anyagot; simít, hozzátesz és elvesz belőle.

Goldsmithnek a «The Vicar of Wakefield» c. regényével az angol regény ismét egy nagy lépéssel haladt tovább, ha keletkezésének okát elődjei keletkezésével hasonlítjuk össze. Richardson azért írta Pamelát, hogy vele az erénynek és vallásosságnak tegyen szolgálatot, amint a címben maga is jelzi «... to promote the cause of religion and virtue». Sir Charles Grandisont már az angol hölgyek ama kérésére írja meg, hogy miután az ideális nő képét már megrajzolta, adja képét annak a férfinak is, aki eszményképe lesz nemének. Fielding pedig azért írja első regényét, mert felháborítja az a kép, melyet a nem őszinte Richardson Pameláról ad. A Vicar of Wakefield keletkezésének oka mélyebben rejlik. Az író hangulatának köszönheti keletkezését, amelyet Goldsmithben ír hazája ébresztett. Az író vágya, kívánsága és lemondása szólal meg e regényben. Ily motívumok eddig ismeretlenek a regényirodalomban, mert ilyenek eddig legfeljebb a lírai költészetben szólaltak meg. Azért jelent haladást a regény fejlődésében Goldsmith egyetlen regénye, «The Vicar of Wakefield».

A wakefieldi pap mintaképe, Fieldingnek kiváló

alkotása, Abraham Adams volt. De ez utóbbi nem főhőse a regénynek, hanem Joseph Andrews. Mikor Goldsmith a jó pap alakját tette regénye hőségévé, akkor sok oly elemről kellett lemondania, amely eddig nagy szerepet vitt az angol regényben. Mert hogyan illik a jó paphoz az ármánykodás vagy a változatos szerelmi történet, vagy a kalandoknak oly szakadatlan sora, amilyenek eddig a regények legnagyobb részét alkották. El kellett ejtenie hőse jelleméből a könnyelműséget, gyöngeséget és meggondolatlanságot, szóval kevés maradt mindössze abból az anyagból, amely elődjaitól reámaradt.¹¹

Goldsmith lemondott mindezekről hőse jellemének megalkotásakor, de nem mondott le az epizódok, a mellékalakok rajzolása és a mellékesemények elbeszélése alkalmával. Ami hőse alakjához nem illik, azt a mellékalakokra alkalmazza, amelyek a wakefieldi lelkészt körülveszik. Általuk használja fel mindazt az érdekfeszítő motívumot, ami a régi kalandos regényt élvezhetővé tette. A hősnek fiát ide-oda hányja-veti az élet mint író, színészt és szolgát. E kalandok elbeszélésében sokat merített az író tapasztalataiból, de ezeket a motívumokat felhasználta már Fielding és Lesage is. A fiú párbajozik, börtönbe jut, kedvesét elrabolják tőle, de ismét visszanyeri — amint már Tom Jonesnál is olvashatjuk. Richardson szöktetéseit is alkalmazza a lelkész leányára. De azért mégsem ezek viszik előre a történetet, hanem a hős személye; az ő vállán nyugszik az egész elbeszélés épülete, éppen úgy, mint Richardson főhőségének. Bármennyire is emlékeztet e regény Fieldingre, főleg a kalandos elemek miatt,

teljes egészében mégis közelebb áll Richardson-hoz. Nem Fielding-féle regényt ad itt Goldsmith, hanem inkább Richardson-félét, amelyben azonban a Fieldingtől átvett elemek által erősebben lüktet az élet.

A Vicar of Wakefield jellemei Fielding és Richardson alakjaira emlékeztetnek. Goldsmith ifjú hőse, George, oly jellem, mely a Tom Joneséhoz hasonló, de nemesebb, komolyabb, mint amaz. Hősnői határozottan Richardson hősnőire emlékeztetnek. De amíg az ő nőalakjai minden emberi gyarlóságtól mentek, addig Goldsmith hősnőiben megtaláljuk a főbb női tulajdonságokat. Zsófia hiú és Olivia könnyen hisz a férfiaknak. Elődjeitől vette át Goldsmith az ő intrikusat a Lovelace-féle Thornhillt és a papnét, aki nagyon emlékeztet Abraham Adams feleségére. Primrose már sokkal jobban kiépített jellem, mint Abraham Adams, bár neki is megvannak a gyöngéi, de alakja sokkal inkább illő a papi méltóságához, mint az elődjeé.

A külső leírására nem fordít gondot az író és a belső jellemzésben Richardson és Fielding nyomdokait követi.

A cselekmény felépítésében Fielding tanítványa és követője. A regény kezdete eltérő és eredeti, mert általános elmélkedéssel vezeti be a regényt. Fielding *Amelia* c. regényének érdekes alakja Dr. Harrison, aki a háttérből irányítja a cselekmény menetét. Ezt az alakot használja fel Goldsmith Sir William Thornhill és Burchell szerepében, de amíg Harrison már a regény kezdetén szerepel és tudjuk, hogy ő Amelia és Booth pártfogója, addig Thornhill deus ex machinaként

szerepel Goldsmith regényében, ami által nagyban fokozza a regény érdekességét. Míg Richardson mindjárt műve elején elénk tárja mindazt, ami érdekfeszítő, de ami főoka annak is, hogy történetei ellaposodnak, addig Goldsmith cselekménye lassan halad és fokról-fokra emelkedik.

Előadásában lehetőleg tárgyilagos és ezért gyakran ékel egész leveleket az elbeszélésbe. Míg Fielding csak a legfontosabb, legjellemzőbb részletekben használja a párbeszédet, a többit ő beszéli vagy beszélteti el, addig Goldsmith sokkal inkább igénybe veszi a párbeszédet a gondolatok kifejezésére.

Goldsmith nem satirikus, mindössze egy helyen penget ilyen húrokat, amikor Primrose börtönbe kerül és ennek kapcsán az angol börtönügyre tér ki.

Nem hiányzik a didaktikus elem sem, de ezt sokkal ügyesebben szövi a történetbe, mint Richardson vagy akár Fielding is. Előnye itt, hogy főhőse pap, akinek élethivatása embertársainak javítása és tanítása. Talán azért is választotta az önelbeszélést; Primrose t. i. maga mondja el élettörténetét. Minden moralizálást a pap szájába ad, ami sokkal természetesebb, mint mikor Richardson cselédleánnyal végezteti a legelvontabb elmélkedéseket.

Nem utolsó érdeme még Goldsmithnek, mint regényírónak, hogy a humort, mely elődjének, Richardsonnak a műveiből teljesen hiányzik, meghonosítja. Pedig ez azért is volt reá nézve nehéz feladat, mivel hőse szelíd papi jelleméhez ez alig illett. Nem használhatta fel Fielding nyers élceit és helyzetkomikumát, de pótolta ezt a jellemhumorral.

Éppen azért, mert oly jó ez a regény, sajnáljuk oly őszintén, hogy Goldsmith nem írt több regényt. De írói pályája oly rövid volt, hogy nem is írhatott többet, mint amennyit írt. Mindössze rövid 18 évig működött irodalmilag: és mégis ezen rövid idő alatt írta meg az egyik legkiválóbb angol regényt.

*

A négy első regényíró után, Richardson, Fielding, Smollett és Sterne után, akikhez méltán sorozhatjuk ötödiknek a «The Vicar of Wakefield» szerzőjét, Goldsmith-t is, néhány utánzó folytatta a regényírást, akik azonban messze elmaradtak nagy mestereiktől és alig vitték valamivel előbbre a regényírás fiatal művészetét. Némelyik regény befejezte pályafutását azzal, hogy szórakoztatta akkori olvasóit, másoknak azonban történeti jelentőségük van és ezek mindenkor számíthatnak az irodalmi kutatók érdeklődésére. Ilyen Richard Cumberland drámaírónak «Henry» (1795) című könyve, mely «Tom Jones» utánzata. Henry Mackenzienek «The Man of Feeling» (1771) című regénye arról nevezetes, hogy ez az angol irodalom legérzelgősebb regénye. Hőse nem lovag párviadalban vagy csatában hal meg, elég neki a boldog halálhoz, hogy megtudja, hogy szíve bálványa viszonszereti: «Megfogta a leány kezét — halvány pír lepte el a férfi orcáját — szeme felvidult. Amint a leányra tekintett, szeme elborult, megmerevedett, becsukódott. Felsőhajtott és visszarogyott székébe. Miss Walton e látványra felsikoltott. Nagynénje és a szolgák berohantak a szobába. Mozdulatlanul feküdtek

egymás mellett. Véletlenül ugyanakkor lépett be a háziorvos. Minden tudományát összeszedte, de csak Miss Waltont tudta magához téríteni — Harley elment örökre». Ily érzелgős jelenet kevés akad az angol regényekben.¹²

A szentimentális regény egyre több politikai és ethikai motivumot szívott fel és magva lett a XIX. század tanító irányú regényeinek. Egymás után jelentek meg értekezések, röpiratok, nyílt levelek, amelyek főleg a nevelés és kormányzás örök témáival foglalkoztak. Már Richardson művei is telve voltak pedagógiai motivumokkal, mikor pedig Rousseau ért el páratlan sikereket «*Novelle Héloïse*» és «*Emil*» című műveivel, egyre több angol író követte a nagy franciát a pedagógia kényes birodalmába. Hisz éppen a pedagógia a tudománynak az a területe, ahová mindenki bemenészkedik, ahol mindenki szakembernek érzi magát. Az első ilyenmő pedagógiai elbeszélést angol nyelven Henry Brooke írta: «*Fool of Quality*» (1770). Hogyan neveljük a keresztény ifjút — ez a könyv főtárgya. Ugyancsak pedagógiai irányú regény Thomas Day «*Sandford és Merton*» (1783) című könyve, mely a szülők pedagógiai irányítását célozza és az ifjúsággal a legkülönbözőbb tudományokat akarja megkedveltetni. Elizabeth Inchbald a nőnevelés problémáját fejtegeti «*Simple Story*» (1791) című elbeszélésében és azok ellen a leányinternátusok ellen foglal állást, melyek nem állnak a Rousseau-féle elvek alapján és a koedukáció érdekében száll sikkra.

Volt a londoni íróknak egy forradalmi csoportja is, akik élesen kikeltek koruk társadalmi beren-

dezése ellen. Itt főleg a következő írók emelendői ki: Thomas Holcroft, William Godwin, Elizabeth Inchbald és Amelia Opie. Nagy műveket ezek a társadalmi forradalmárok sem hagytak rájuk, de egy-egy téglát faragtak ahhoz a hazug palotához, melynek neve kommunizmus. A leg-radikálisabb elveket Holcroft rakta le *«Anna St. Ives»* című elbeszélésében. Mi ezeket az elveket nemcsak ismerjük, hanem undorral vegyes rettegés közepett át is éljük: «Te azt mondd, hogy minden, ami birtokodban van, a tied». «Én azt mondom, hogy mindaz azé, akinek erre legtöbb szüksége van.» «Minden megromlik, amibe a kormány beleavatkozik.» «A szolgád és te egyenlők vagytok.» «A házasság kölcsönös beleegyezésen alapuló társulási viszony, amelyet a felek bármikor fel-függeszthetnek vagy meg is szüntethetnek» stb. A szerző megrajzolja azt a hazug paradicsomot, amely a jövőben az emberiségre vár. A népek testvériségben fognak élni és nem lesz csak egy nagy, boldog család, mely kölcsönös szeretetben fog élni a minden nyomortól és szenvedéstől ment földön. Cím és rang ismeretlen fogalmak lesznek, mert nem lesz többé úr és szolga, sem király, sem koldus. Az «enyém, tied, övé» elveszti jelentőségét és a profit miatt nem lesz többé a fél emberiség rabszolga. Nem lesz házasság, csak boldog együttélés. Nem lesz többé bíró, pap és börtönőr. Az emberek matuzsálemi kort érnek el és megtanulják a halhatatlanság titkát.¹³ Eszünkbe jut Ovidius *«Aranykora»*, *«Vivitur sine vindice tuto»*. Szép, szép, de mi tudjuk, hogy ez a vörös paradicsom pokol.

Holcrofthoz legközelebb áll Godwin; szerinte

a házasság a legközönségesebb család. Rég elfeledett művei: «*St. Leon*» (1799) és «*Caleb Williams*» (1794). Opie asszony «*Adeline Mowbray*» (1804) című elbeszélésében pedig arra a végső következtetésre jut, hogy csak az érdekházasság méltó a házasság nevére, egyébként ez is csak szükséges rossz, amíg a férfiak állhatatlanok és cserbe hagynák családjaikat e «szent» kötelék nélkül.

A «forradalmárok» tehát nem alkottak nagyot. Némi érdemük a regény szempontjából mégis van, mert a hát borzongató történetekhez társadalmi motivumokat vegyítettek és didaktikai irányba terelték a regényt.

Magyar fordítások:

- A vékfildi pap. (*The Vicar of Wakefield.*) Fordította P. Csorja Ferenc. Nagyenyed, 1831.
- A wakefieldi pap. Angolból fordította Ács Zsigmond. Kecske-mét, 1855. Gallia Fülöp. Újból kiadta Ráth Mór, Budapest.
- A wakefieldi pap. Budapest, Franklin-Társulat.
- Egy világpolgár levelei. Fordította Csernátorny Lajos. Pest, 1872. Légrády Testvérek.

¹ Samuel Johnson (1709—84) angol író és tudós. Fiatal évciben nyomorgott és egyetemi éveit sem tudta befejezni Oxfordban. Ujságírással kereste kenyerét, majd a királytól kapott évi £ 300 kegydíjat. Főművei: *Vanity of Human Wishes* (1749); *The Rambler* (1752); *Rasselas* (1759); *The Idler* (1758); *Lines of Poets*, amely legnagyobb műve (1781).

² Cross: Engl. Novel, 77. o.

³ H. Williams *Two centuries of the Engl. Novel*, 105. o.

⁴ Cross: Engl. Novel, 81. o.

⁵ Thomas Percy (1729—1811) Dromore püspöke, kiváló író, szerkesztő és fordító; *Reliques* című ballada-gyűjteményét H. B. Wheatley adta ki 1886-ban.

⁶ W. Raleigh: Engl. Novel, Goldsmith.

⁷ Edmund Burke (1729—97) angol államférfi, író és szónok. Főbb művei: *A Vindication of Natural Society* (1756); *Philosophical Inquiry into the Origin of our Ideas on the Sublime and Beautiful* (1757); *Reflections on the French Revolution* (1790). 1788-ban megtámadta Warren Hastings India kormányzóját és a törvényszék előtt tartott vádbeszéde (Impeachment) a legszebb szónoklatok közül való.

⁸ Sir Joshua Reynolds (1723—92) a legkiválóbb angol festők egyike. Ő alapította a Literary Club-ot (1764). Irodalmilag is működött (Discourses). III. György király udvari festője.

⁹ Stoddard: *Evolution of the Engl. Novel*, 44. o.

¹⁰ Cross: *Engl. Novel*, 80. old.

¹¹ R. Hering: *Goldsmith's Vicar of Wakefield*.

¹² Cross: *Engl. Novel*, 83. o.

¹³ U. o. 89. o.

IX. Jane Austen.

Élete, melyről csak kevés mondanivalónk lehet, teljes, szürke egyhangúságban telt el. Nem kenyérkeresetből írta nevezetes könyveit, sem hírnévre nem vágyott, hanem kitörő génusza indította művei írására. Csodálatos, hogy Miss Austen, aki alig mozdult ki szülőföldjéről és teljes visszavonultságban töltötte életét, írta a legjobb életképeket.

Steventonban, Hamp grófságában született 1775-ben. Apja pap volt, kinek műveltsége magasan felette állt paptársai műveltségének; sokban járult hozzá leánya írói tehetségének fejlesztéséhez és bátorításához. Nővérével együtt valami maradi iskolába járt, «ahol jutányos áron adták a tudományt». A család Steventonban élt Jane 26-ik életévéig; akkor Bathba költöztek, ahol apja meghalt. Később Southamptonban találjuk az írónőt anyjával és nővéreivel. Életének legnagyobb része a kényelmes vidéki paplakban telt

el, ismeretköre talán tíz falura sem terjedt ki és a családok száma, mely megfordult házukban, szintén nem volt nagyobb. Utazni sem utazott és így közvetlen környezetéből kellett vennie alakjait. Ismerőseinek alig volt irodalmi műveltségük és műveit alig vették annyiba, mint egy szép kézimunkát vagy egy jó tortát. Baráti köre legfeljebb ily témákat tárgyalt: bűn-e vasárnap utazni vagy baráti körben színelőadásokat rendezni. Winchesterben halt meg 1817-ben. Ily rövid, egyhangú Jane Austen élettörténete.

A falusi élet csöndjében írta regényeit; itt alkotta a korabeli angol középosztály mesteri kézzel rajzolt, legjobb, leghűbb, képeit. Nála lelki-szükséglet volt az írás; nem is hajhászta a kiadókat, sőt még arra sem volt hiú, hogy neve a címlapon rajta legyen. A világirodalom kevés művésze szerette annyira a művészetet a művészet kedvéért, mint ő. Ha meg akarjuk érteni Jane Austen nagyságát, nem szabad őt az irodalom óriásaival összehasonlítanunk, nem szabad munkáit Fielding, Swift, Thackeray művei mellé állítanunk; azokkal kell őt összemérni, akik hozzá legközelebb állanak: Richardson, Miss Burney, Miss Edgeworth, Trollope és követőik iránya hasonlít leginkább Jane Austen felfogásához. A regények meséje jelentéktelen, de a jellemek, a képek mesterművek. Első műve *«Sense and Sensibility»*, melyet 22 éves korában írt, de csak 15 év múlva, 1811-ben jelent meg a könyvpiacra. Elsőnek *«Northanger Abbey»* látott napvilágot (1803), mely alig talált tetszésre az angol olvasók között. Azután egymásután jelentek meg regényei az 1812—1817. évi időközben: *«Pride and*

Prejudice», «*Mansfield Park*», «*Emma*», «*Persuasion*». Regényei névtelenül jelentek meg, csak a két utolsót adták ki barátai az író halála után a neve alatt.

«*Northanger Abbey*»-ben Mrs. Radcliff modorában indul meg a történet, de csakhamar észrevesszük, hogy az író a «rémes elemet» akarja nevetségessé tenni a regényben. A hősnő, Catherine Morland, meghívást kap a northangeri apátságba. Izgatottan várja a titokzatos klostrom falai között bekövetkezendő élményeit, de csalódottan látja, hogy az apátságból modern úrilak lett, ahol nincsenek földalatti folyosók, képrámáikból kilépő ősök, éjfélkor kísértő szellemek, sem véres eseményekről regélő elfakult fóliánsok; az apátság tornyában is mélységes csönd és nyugalom honol. De a paródia nem felel meg az ő természetének és a misztikus történetet csakhamar felváltja a való élet leírása. Catherine Morland, a hősnő nem emberfeletti lény, nem csupa báj, szépség és okosság, hanem mindennapi leány, akiben semmi hősnői vonás nincsen: alakja vékony és mégis esetlen, arca halvány és színtelen, haja sötét és kevés, arcvonásai nem finomak. Külseje csak évek múlva változott meg előnyére. Ilyen hősnővel merészkedik a fiatal író a nagy nyilvánosság elé, nem törődve azzal, tetszik-e fantáziájának gyermeke másoknak vagy sem. Ő mulatott rajta, neki tetszett, gyönyörködött benne és művészi lelkét kielégítette. A kedves és ártatlan Catherine-el szembe állítja Izabella Thorpet: önző természete és balga felületessége kitűnő anyag Austen irónikus tollának. Catherine és Isabella Radcliffe asszony regé-

neyeiről beszélgetnek. «Bizonyos vagy benne, hogy valamennyi borzalmas? — kérdi Catherine aggodva. «Igen, egész bizonyos vagyok benne. Mert egy jó barátnőm, egy bizonyos Miss Andrews, bájos leány, a világ egyik legkedvesebb teremtese, valamennyit olvasta. Oh, ha ismernéd Miss Andrewst, elragadóan bájos leány. A legédesebb kabátot, amelyet csak el tudsz képzelni, maga köti magának. Aranyos leány — valami csodás ostobaság rejlik benne.» Miss Thorpe így intézi el az irodalmi problémákat és így jellemzi a világ legbájosabb leányát.¹ Alakja élethű, ma is közöttünk jár és Miss Austen élvezettel csapkodja ostorával.

Ugyanilyen üres, felületes férfijellem Isabella fivére, Mr. Thorpe. Csak egy gondolata van: a lova. Mindig erről beszél és a nyugodt, lassú állatot fantáziája olyan tulajdonságokkal ruházza fel, melyek Nagy Sándor Bucephalusának is becsületére válnának. Folyton ezzel dicsekszik, erről beszél és a végén már maga is hiszi, amit mond. Bárkiről is van szó, bizonyos, hogy megkérdezi: van-e lova, mert barátja Sam Fletcher eladna egyet, híres, kitűnő állat...²

Ezek és nem a regény meséje miatt olvassuk a könyvet. A korabeli közönség azonban jobban kedvelte még a rémregényeket és unalmasnak találta Austen könyvét. Ez volt oka annak, hogy a *Northanger Abbey* nem talált olyan tetszésre, aminőt megérdemelt volna. Walter Scott azonban nagyra becsülte Miss Austen e regényét és kedvenc olvasmányai közé sorozta.

Másik regényében, «*Sense and Sensibility*»-ben, hasonlóképpen a jellemrajz az, ami a művet értékessé teszi. Meséje ennek is gyöngé, vagy talán

inkább egyszerű. Nem is tud magával ragadni, nem izgatja képzeletünket; a cselekményt előre-vivő jellemek rajza az, ami a történetet is érdekessé teszi. Két nővér képviseli az okosságot — sense — és az érzelgést — sensibility. Elinor mélyen szereti Edward Ferrarst, de magába zárja érzelmeit, mert okossága ezt így követeli tőle. Marianne egyre hiú ábrándokat kerget és érzelgős fájdalomban leli legfőbb gyönyörűségét. Szívét John Willoughbynek ajándékozza, de ennek eszé ágában sincs, hogy feleségül vegye. Csupán kelle-mesen akarja Marianne társaságában idejét eltölteni. A leány mit sem akar tudni a becsületes Brandon ezredes komoly szándékáról, mert már harmincötön felül van és — flanellmellényt hord. Az ő ábrándjainak jobban felel meg az éretlen, üres, léha ifjú. De a kegyetlen valóság még idejekorán kiábrándítja őt és felesége lesz a derék férfinak. Marianne imádottja is megszabadul azoktól a bilincsektől, amelyek boldogságának útját állották és feleségül veszi Mariannet.

A hősök köré még több igen sikerült jellem csoportosul: így Mr. Dashwood, aki nagy ígéreteket tesz, de azok egyre jobban zsugorodnak össze, míg végre semmivé válnak. Sir John Middleton, kinek egyetlen gyönyörűsége a mulatság, társaság és üres flirt. Mr. Jennings, aki a boldogtalan szerelme miatt hervadó Marianne-nak «Constantia-bort» ajánl, mert ez nagyon jót tett boldogult urának, ha köszvénye kínozza.

Következő regénye «Pride and Prejudice» (1813) mestermű. Egységes szerkezete mintaszerű és a bonyodalom megoldása matematikai pontossággal halad előre.

Elizabeth az előítélet és Darcy a dölyf megtestesítője. A leány falusi mulatságon találkozik első ízben Darcyvel. Elizabeth látja, milyen dölyfös az ifjú a falu leányaival és akaratlanul hallania kell Darcy megjegyzéseit, hogy ő, bár tűrhető leány, de nem elég szép ahhoz, hogy vele táncoljon. Ez és az a körülmény, hogy barátját Bingleyt lebeszéli arról, hogy Elizabeth nővérét feleségül vegye, elegendő arra, hogy a leány lesujtó előítélettel viseltessék Darcy iránt. Ime a dölyf és az előítélet, mely a bonyodalmat előidézi. A két érzelmet az író nő egyre jobban fejleszti és az ezáltal keletkezett ellentét szinte áthidalhatatlannak tetszik az az olvasó előtt. De Jane Austen igazi művészettel oldja meg a bonyodalmat.

Elizabeth és Darcy ismét együtt van Hunsfordban. Az ifjú nagyon szereti már a leányt és megkéri kezét, de oly dölyfösen, mint amilyen megvetéssel Elizabeth az ajánlatot visszautasítja. Ettől fogva egyre fokozódik Darcy szerelme és enyhül Elizabeth előítélete. Ezt az érzelmi fokozást, illetőleg csökkenést finom művészettel hajtja végre az író nő. Itt oly mesteri munkát végzett Jane Austen, hogy komoly kritikusok Shakespeare vígjátékaihoz találják hasonlónak e regényt. Miután Darcy már eléggé megalázkodott és megbűnhődött dölyfösségéért, Elizabeth övé lesz.

Kiválóan sikerült alak Mrs. Bennet, kiben az író nő a hóbortos nőt ostromozza. Leánya Lydia megszökik egy férfivel. Egész családja kétségbe van esve, csak Mrs. Bennet, az anya töri azon a fejét, hogy milyen legyen leánya menyasszonyi ruhája, ha az a férfi mégis csak elveszi.

Nem hiányzik a regényből az ostoba férfi sem,

Mr. Collins, aki lelkész ugyan, de felfuvalkodott lefelé és szolgállelkű felfelé. Háztűznézőbe indul Bennetékhez. Megkéri az öt leány közül a legidősebbet, de mikor arról értesül, hogy Jane-nál már elkésett, minden lelki zökkenés nélkül megkéri Elizabethet, a regény hősnőjét és imigyen szól második számú választottjához:

«Mielőtt e tárgyban érzelmeimnek szabad utat engednék, talán helyénvaló lesz, ha előbb megállapítom azokat az okokat, amelyek arra bírnak, hogy megházasodjam. Az első ok amiért meg akarok házasodni, abbeli meggyőződése, hogy minden papnak, aki olyan kedvező anyagi körülmények között van, mint például én is, már csak azért is meg kell házasodnia, hogy községének példát adjon. Másodsorban meg is vagyok győződve, hogy nagyban növelni fogja boldogságomat; harmadszor, amit talán már előbb is kellett volna felemlítenem, ezt tanácsolta és ajánlotta az a nemes hölgy is, kit szerencsém van patrónámnak nevezni... Most azután nincs már más hátra, minthogy a leglelkesebb szavakkal biztosítsam Önt, érzelmeim hevességéről.» Természetes, hogy a regény hősnője kikoszarazta az egyház jeles szolgáját.

Ugyanaz az erő és művészet jellemzi «*Mansfield Park*» (1818) című következő regényét. Itt sem a történet a vonzó, izgalmas epizódokat is hiába keresünk, ám erőteljes jellemek fordulnak elő benne, olyannyira, hogy vannak, akik ezt a regényt tartják Miss Austen legjobb művének.

Három nővér áll a cselekmény középpontjában. Mind a három férjhez ment, de különböző rangú

és rendű férfihez. Lady Bertram férje a felsőbb tízezrek közül való és töméntelen javak ura, Mrs. Norris papné és Mrs. Price egy szegény hadnagy felesége. Azonkívül nem történik semmi különös és a regény meséje bármely angol család története lehetne. Viszály üti fel tanyáját a hármass családban és a szakadást csak Fanny, a szegény hadnagy leánya gátolja meg, kit mélységes szerelem fűz a gazdag Lady Bertram fiához, Edmundhoz. E regényes mesébe illeszti Jane Austen az ő erősvonású, biztos kézzel rajzolt jellemeit. Lady Bertram szép nő, ennek köszönheti az előkelő férjet, de egyébként önző, senkit sem szeret, hacsak nem saját önző céljaiért; a mellett nem visszataszító jellem, mert jóságos másokhoz. De Miss Austennek nincs is visszataszító jelleme. Minden alakja a jónak és rossznak keveréke. Mr. Crawford az örökös udvarló, nagy pusztítást visz végbe a leányszívekben, csak Fannyról pattannak vissza szerelmi nyilai. A leány tisztában van ennek az álgavallérnak jellemével és szíve mélyéből megveti. Fanny ridegsége még jobban ingerli Crawfordot, aki így fejt ki szándékát nővére előtt:

«Nem akarom én bántani ezt a drága gyermeket. Csak azt szeretném, hogy kedvesen nézzen rám, mosolyogjon és piruljon, bárhol legyünk is, a mellette levő széket számomra tartsa fenn és legyen boldog, ha melléje ülök és hozzá szólok, gondolkozzék mindenben úgy, amint én gondolkozom, kövessen el mindent, hogy a közelében maradjak és érezze, hogy ha én elmegyek, soha többé boldog nem lehet. Semmi egyebet nem akarok.» Azonban a költő igazságszolgáltatás sujtó keze utóléri őt is; halálosan és reménytele-

nül szereti meg a regény hősnőjét, Fannyt, ki azonban Edmund felesége lesz.

«Emma» (1815) címét hősnőjétől kapta, aki csinos, jó és okos leány, de hősnői vonás alig van benne. Teljesen befolyása alatt áll barátnője Harriet Smith, aki úgy gondolkozik, beszél, érez és cselekszik, amint Emma kívánja. Tulajdonképpen egy fiatal gazdához vonzza szíve, de Emma másként dönt: Philip Elton főtisztelendőt kell szeretnie és azontúl Harriet szemében ő a legszebb, legjobb és legokosabb férfi. Eldobott ceruzája, sőt flastroma is Harriet ereklýei közé kerülnek. Nem hal azonban bele szerelmébe akkor sem, mikor a tiszteletes úr mást vesz el feleségül. Vigasztalást talál «ha társaságba mehet, ha szépen felöltözködködhetik, ha mások ruháit megcsodálhatja, ha közöttük ülhet, mosolyoghat — szóltlanul».

A különccnek kitűnő képét rajzolta Miss Austen Emma apjában. Jó ember, kedves, udvarias, mindenki irányában figyelmes, de ezeket az előnyös vonásokat mind háttérbe szorítják ferde nézetei és különc szokásai: a házasságot tartja a legnagyobb szerencsétlenségnek és folyton barátai egészsége miatt aggódik. Egyik leánya férjhez ment, boldog anya, de apja sohasem gondol rá másképp, mint az ő szerencsétlen Izabellájára. Még ennél is inkább bántja az a gondolat, hogy az emberek folyvást csak esznek, elronthatják gyomrukat és tönkretehetik egészségüket. Ha már el nem kerülhet, hogy asztalánál vendégeket lásson, így kínálhatta őket: «Mrs. Bates, engedje meg, hogy megkínáljam Önt egy tojással. Egy lány tojás nem egészségtelen, senki sem tud főtt tojást jobban elkészíteni, mint Serle, ne féljen,

tojásaink nagyon kicsinyek, amint látja, egy ilyen kis tojás nem fog megártani... Mrs. Goddard, mit szólna egy félpohárka borhoz, jól megvizezve? Én azt hiszem, ez semmiképpen sem volna ártalmára». ²

Utolsó regénye: «*Persuasion*» (1818). Egy szerencsétlen leány reménytelen szerelme a regény tárgya. Míg Jane Austen többi műve csupa napfény és vidámság, addig utolsó regényének alaphangja mélabús. Anne Elliot, Frederick Wentworth kapitányt szereti és csak az ő felesége lehet. De rokonai és barátai addig gyötrik bölcs tanácsaikkal és figyelmeztetéseikkel, míg Anne szakít jegyesével. A mélyen sértett férfi felveszi a harcot az étellel; előkelő helyet küzd ki magának és gazdag lesz. A leányt szerelmi bánata egyre jobban hatalmába keríti, elhervad és szépsége lassan eltűnik. Mikor ismét találkozik volt jegyesével, ez élete virágjában levő fiatal férfi, ő pedig szomorú, hervadt, életűnt leány. Az író mégis szerencsés befejezést ad a történetnek: Wentworth régi szerelme visszatér, vele Anne szépsége, ifjúsága és életkedve és az erőszakkal elszakított két szív boldogságban egyesül.

... Érdekes irodalmi jelenséggel állunk szemben. Egy aránylag fiatal leány, aki nem részesül az átlagot meghaladó nevelésben, alig lépi át annak a kis falunak határát, melyet a legtöbb térképen is hiába keresünk — ez a leány írja 22 éves korában Fielding után a legjobb regényt. Kritikusai olyan jeles vonásokat fedeznek fel benne, amelyek a világirodalom egyik legnagyobb géniuszára, Shakespeare-re emlékeztetnek. Nem kisebb tekintély, mint Macaulay írja a következőket:

«Shakespearenek nincs párja, sem mása. Mégis habozás nélkül sorozzuk Jane Austent azon írók közé, akik leginkább közelítették meg a nagy mester modorát ; olyan nő ő, kire egész Anglia méltán büszke lehet! A jellemek sokaságát adta nekünk, bizonyos értelemben mindmegannyi hétköznapi alak, minőkkel mindennap találkozunk. Mégis olyan tökéletességgel rajzolja meg őket, mintha ezek volnának a legkülönb emberi lények. Hat olyan regényt hagyott ránk, melyekben alig is van valami kivetni való és amelyek mindenkor az angol regényirodalom gyöngyei és büszkeségei lesznek.»

Ennek az ihletett írónőnek mindjárt az első műve tökéletes regény. Haladás, fejlődés nála nem állapítható meg, sőt azt mondhatnók, hogy első regényei túlszárnyalják későbbi műveit. Regényeit ebben a sorrendben írta : «Pride and Prejudice», «Sense and Sensibility», «Northanger Abbey», «Mansfield Park», «Emma» és «Persuasion». És abban valóban valamennyi kritikus megegyezik, hogy két első regénye a legjobb. Legelső műve minden tekintetben olyan tökéletes, hogy iskolapéldája saját fájának. Első regénye formailag és technikailag is teljesen kifogástalan. A jellemek száma korlátolt és olyan művészettel vannak meg-rajzolva, hogy a végén jobban ismerjük őket, mint szomszédainkat, a jellemek teljes összhangzásban állanak egymással és beleillenek a szűk környezetbe. A bonyodalom a lehető legegyszerűbb és az író mindig csak annyit mond el, amennyi feltétlenül szükséges. Ez különben is Austen egyikjelessége : művésziiesen tud határt tartani. Tudja, hogy a regénynek mi sem árthat

jobban, mintha az író szabadjára engedi fantáziáját és tollát és csak akkor áll meg, ha már teljesen kifogyott a lélekzetből. A regény humora szellemes, finom, nem bántó ; sohasem támadja meg a létező világrendet ; csupán a benne levő ferdeségeket látja meg éles szeme. A természetet és a társadalmi berendezést abban a formában találja a legjobbnak, a legmegfelelőbbnek, amelyben az szeme elé tárul ; nem akar reformálni, vagy éppen elforgatni. Célja csupán a való élet hű rajza, mert Jane Austen minden ízében realista. Bár igaz emberi indulatokat elemez elbeszélésében, mégsem tudja szenvedélyeinket mozgásba hozni, mert hatalmas indulatot, szenvedélyes kitöréseket hiába keresünk Austen regényében. Nem is annyira a belső, mint inkább a külső életnek a történetét tárja elbénk. Sűrűn alkalmazza a párbeszédet és ez természetesen élénkíti elbeszéléseit. Leírások alig fordulnak elő és ezek az elbeszélésbe vannak beleszőve. Itt-ott a levélformát is alkalmazza. A cselekmény lassan halad előre, de az író sohasem veszti el szem előtt a kitűzött célt.

Alakjait rendszeren az angol középosztályból veszi és csak elvétve fordul elő egy-egy arisztokrata vagy szegény halászlegény. A férfiak rendszeren jómódúak és feleséget keresnek ; folyvást báloznak, műkedvelő színielőadásokat rendeznek, lovagolnak, kirándulnak és úgy látszik, hogy rendszer foglalkozásuk nincs is. Lelkészei szorgalmas háztűznézők, művelt, okos emberek, kivétel csak Mr. Collins, ki már a bárgyuságig ostoba. A leányok alakjai az angol középosztály leányai, akiket anyjuk és a nagynénik mindenképpen párta alá akarnak hozni, ami ellen ők nem is tiltakoznak.

Jane Austennek az a véleménye, hogy leány csak olyanhoz menjen férjhez, aki el is tudja őt tartani.⁴

Csodálatos, hogy bár egyre csak a mindennapi élet körében mozog, érdeklődésünket mégis le tudja kötni és bár alakjai mindennapi emberek, jellemük mégis a leghatározottabb vonásokkal rajzolódik meg az olvasóban. Sir Walter Scott azt írja róla : «Ez a fiatal hölgy olyan tehetséggel írja meg a mindennapi élet jellemeit és eseményeit, amilyennel még nem találkoztam. Nagy dolgokat én is meg tudok írni, mint bárki más manapság, de az a kitűnő írói tehetség, mely a mindennapi élet dolgait és jellemeit érdekessé tudja tenni, nem adatott meg nekem». Alakjai mind természetesek és ha postakocsijukról átszállanának a londoni gyorsvonatra, senki sem gondolná, hogy immáron a száz éven is túl vannak . . .

Az Austen regényeiben festett élet megfelel a valóságnak, amittől tragédiáink és vígjátékaink oly távol állanak. Az élet sem nem olyan sötét, mint azt a tragédia rajzolja, sem nem olyan víg és gondtalan, mint azt a vígjáték elénk tárja. Ez a két elem egy harmadikkal vegyül ; ennek nagy szerepe is van az életben és ez a mindennapiság. Ebben az elemben volt Jane Austen otthon. Neki nem kellett hősi kaland, pusztító szenvedély, katasztrófa, ő megelégedett azzal a kis társasággal, amely körülvette, melynek nem voltak hatalmas indulatai, szörnyű bűnei. Ennek a mindennapiságnak a festése Austen művészete és ebben még nem múlta felül senki az egyszerű falusi leányt. Ő maga is két hüvely széles kicsiny elefántcsont-hoz hasonlítja művészetét, melyre nagy fáradtsággal festi miniatűrjeit.⁵ Ezt a miniatűr-festőt

nevezte George Henry a világirodalom egyik legnagyobb regényírójának és az emberi jellem egyik legnagyobb festőjének. Nehéz volna Jane Austen műveiből olyan részleteket közölni, amelyekből írói képességeit és művészetét megítélhetnők. Ehhez a teljes regény ismerete szükséges. Hét-köznapi dolgokat, eseményeket még nem írtak meg nagyobb művészettel, mint ő és írásai oly éles megfigyelő képességről tesznek tanubizonyosságot, hogy történeti hűségük miatt a napoleoni idők társadalmi viszonyainak tanulmányozásánál is kiváló szolgálatot fognak tenni a kutatóknak. A szatira éles fegyver a kezében. De szatirája nem olyan bántó, mint amilyen sokszor a Swifté. Távol áll tőle, hogy áldozatait agyon sújtsa, ő csak javítani akar és mulatni az emberi gyöngeségeken. Főérdeme, hogy ismét arra a magaslatra segítette fel a regényt, amelyre Fielding művészete emelte és amelyről lassan lecsúszott. Fielding művésze volt mind a bohózáti, mind a szónoki stílusnak; Jane Austen nyelve a mindennapi élet nyelve, amely éppen egyszerűségével és közvetlenségével hat leginkább.⁶ A könyveiben leírt bálók, piknikek és társas kirándulások leírása oly természetes, mint maga az élet.

*

Jane Austen regényei:

Pride and Prejudice, 1813; Sense and Sensibility, 1811; Northanger Abbey, 1818; Mansfield Park, 1814; Emma, 1816; Persuasion, 1818.

¹ Julia Kavanagh: Engl. Women of Letters XVIII. fej.

² U. o.

³ U. o.

⁴ Cross: Engl. Novel, 117. o.

⁵ H. Williams: Two Centuries of the Engl. Novel, 142. o.

⁶ Cross: Engl. Novel, 122. o.

X. A történeti regény és Scott előfutárjai.

Defoe «*Memoirs of a Cavalier*» című könyve óta (1720) nem jelent meg történeti elbeszélés angol nyelven egész 1762-ig, amikor Thomas Leland lelkésznek «*Longsword, Earl of Salisbury an Historical Romance*» című elbeszélése látott napvilágot. Scott történeti regényeinek majd minden elemét megtalálhatjuk benne: a lovagi tornát, a lovagi élet minden regényes vonását, a főúri világ bűneit és szenvedélyeit és az erénydús és állhatatos szerelmet.

Horace Walpole azt a célt tűzte ki magának 1764-ben megjelent «*Castle of Otranto*» című regényében, hogy megtalálja a középutat a középkori romantikus elbeszélés és a való életet leíró realisztikus regény között. De ezt a célt nem érte el; mert, bár a XII. és XIII. században és Itáliában játszódik le a regény, annak még sincs igazi történeti háttere. Az elbeszélés anyaga is sokkal közelebb áll a romantikus történetekhez, mint a valósághoz: a kastélynak fekete a tornya, csikorgó vasajtók vezetnek hosszú, sötét földalatti folyosókba. Nem hiányzanak a mártir-asszony, a szép ifjú herceg és delnők sem. A lovagi szobában a páncélos lovag meg-megrázza fegyver-

zetét, halálra rémítve a cselédséget. A család ősének képe életre kel és kilép a keretből. Itt valóban nem lehet középutról beszélni, még kevésbé való életről.¹

Miss Clara Reeve sokkal inkább közelítette meg a Walpole által kitűzött célt *«Old English Baron»* (1777) című elbeszélésében, melyben a korabeli életet középkori keretbe helyezte.

Walpole modorában írt William Beckford is. Hatalmas kastélyt építtetett magának Weltshireben, tornyokkal, lovagtermekkel, hosszú titokzatos folyosókkal, hogy megvalósítsa otthonában azt, amit regényeiben megír. Legismertebb elbeszélése: *«Vathek, an Arabian Tale»*. Francia nyelven írta és Párizsban jelent meg 1787-ben, ugyanakkor jelent meg angol nyelven Londonban is. Beckford élvezeti olvasóját a kalifa udvarába, aki unalmában a legvéresebb tetteket követi el.²

A legkeresettebb regényeket a XVIII. század vége felé Radcliffe Anna asszony írta, aki 1789 és 1797 között a következő regényeket bocsátotta közre: *«The Castles of Athlin and Dunbayne»*, *«A Sicilian Romance»*, *«The Romance of the Forest»*, *«The Mysteries of Udolpho»*, *«The Italian»*. Radcliffe asszony regényeit mindig a történet és nem a jellemek kedvéért írta. Hőse és hősnője mindig ismétlődnek: szépek, bájosak, hangjuk kedves, megjelenésük elragadó. A történet hősnője rendszeren toronyszobába vagy zárdába van zárva, mert nem akar ahhoz férjhez menni, akit családja kijelölt számára. A vár, kastély vagy zárdá, Skóciában, Franciaországban, vagy Olaszország déli részén van. Az ég csillagos, az éjszaka holdvilágos, távolról a fuvola édes hangja hat fel a

sok százéves vár toronyszobájába, ahol a hősnő ábrándjaiba merülve elszakított szerelmesére gondol. Majd beborul, végig az égen villámok cikáznak, hősnőnk gyertyát gyújt, véletlenül egy kéziratra bukkan és rettegve tudja meg belőle, hogy mily szörnyű bűnök játszódtak le szobájában. Észrevesz egy titkos ajtót, ki akarja nyitni, de nincs elég ereje hozzá. Éjjél van. Gyertyája elalszik, óvatos lépések zaja hallatszik. Valaki jön felfelé a lépcsőkön, hozzá a toronyszobába. A leány ágyába menekül és alvást színlel. Ezalatt ismét feljött a hold és ezüstsugarai bevilágítják a szobát. Nyílik a titkos ajtó, egy férfi árnyéka húzódik a fal mentén, villogó tőr a kezében. Odalép az ágyhoz, de amint a gyönyörű alvó leányt megpillantja, arca felderül és eltűnik a titkos ajtón.³ Ilyenek és ehhez hasonlóak Radcliffe asszony meseszövései.

Ez az igazi romantika. Meghatározása nem könnyű feladat, mert a szónak sokféle értelmet tulajdonítanak, töve latin és kezdetben olyan műveket jeleztek vele, amelyeket latin vagy más idegen nyelvből fordítottak le. Ma elsősorban azt mondjuk romantikusnak, ami nem mindennapi, hanem regényes. Beszélünk az ifjúság romantikus álmairól, terveiről, beszélünk romantikus eszmékről, ideálokról stb. Romantikusnak mondjuk továbbá azt, ami ellentétben áll a valószínűséggel, például a griff-madár, a szárnyas ló, a csodakürt, az élet forrása, stb. mind romantikus fogalmak. A német romantikusoknak szimboluma volt Novalis kék virága, mely sehol e világon nem található, ám ha felfedeznék, a való világ és a költő világa közötti határvonal eltűnnék és

a költő világa is valósággá válnék. De van a romanticizmusnak még egy másik értelme, amikor t. i. a klasszicizmussal ellentétben álló műveket jelezzük vele. A klasszicizmus elfogadja a régi formákat, a régi törvényeket; mögötte áll az összhangnak, a bájnak, a szépnek nagy mesterek által megállapított eszményképe, mely klasszikus szellemmel tölti meg az ezen eszményi törvények szerint teremtett műveket. Így a klasszikus dráma teljesen alá van rendelve a régi formának, a hármas egységnek és tekintélyek által megszabott törvényeknek. Szóval a klasszikus írók az irodalom konzervatív művelői. Velük szemben állnak a romantikusok, akik nem ismerik el kötelezőnek a régiek törvényeit, nem törődnek a tekintélyekkel, hanem új törvényt, új formát és új szellemet keresnek. A romanticizmus otthona azonban nem a regény, hanem a költészet, a művészet, a vallás és a zene.

A romantikus regény fejlődésében általában három fokozatot különböztetünk meg. Első fokon találjuk a görög és a középkori romantikus elbeszéléseket; fantasztikus kalandok ezeknek a fő tárgya. Egyetlen motívum, amely a kalandokat lazán egymáshoz kapcsolja, a szerelem. A romantikus regény második fokozatához tartoznak azok a regények, amelyek Horace Walpolenak 1764-ben megjelent «Castle of Otranto»-ja után jelentek meg. Ezekhez sorozzuk Radcliffe asszony regényeit is. Ezeknek fő célja az emberi élet titokzatos jelenségeinek megfejtése. A romantikus regény harmadik fokozatához azok tartoznak, amelyek a nagy német romantikus mozgalommal állanak szoros kapcsolatban. Ennek az iránynak

a főképviselője Goethe Wertherje : «*Die Leiden des jungen Werther*». ⁴

Radcliffe asszony nagy ügyességgel ír le olyan tájakat, várakat, kolostorokat, amelyeket ő maga sohasem látott. Ez a képessége sok helyen a művészet magaslatára emelkedik. Ez legértékesebb írói kvalitása is. Sok követője volt ; ezeket «Radcliffe-iskola» név alatt foglaljuk össze. Ide tartozik Matthew Gregory Lewis («*The Monk*» 1795), Shelley, a költő («*Zastrozzi*» 1810, «*St. Irvyne, or the Rosicrucian*» 1811) és főleg Charles Brockden Brown, az amerikai regényírás atyja. Első műve : «*Wieland or the Transformed*» (1798). Az elbeszélés hőseit ismeretlen hangok üldözik (egy hasbeszélő mesterkedése). Örületbe esik és megöli a feleségét és gyermekeit. Második regénye «*Edgar Huntley*» (1801) detektívtörténet. (Egy sötét, viharos éjszakán megölnék egy embert. Ellensége nem volt. Ki lehetett hát a gyilkosa? Egy holdkóros munkás ölte meg éjszakai bolyongása alkalmával.)

A «Radcliffe-iskola» az ő kísérteteivel és hátborzongató történeteivel Shakespearet akarta utánozni, de műveik csak halvány árnyai a nagy mester Hamletjének és Macbethének. Amazoknál teljesen hiányzik a kísértetek pszichológiai magyarázata, úgy hogy a hátborzongató elem annyira erőszakolt, hogy néha már a nevetséges-sel határos.

Bármily abszurd történeteket írtak is e korban, mégis tőlük visz az út Walter Scotthoz, tőlük tanult később Hawthorne, Irving és Poe, akik a csodás és hátborzongató elemet tőlük vették át.

Amanap annyira közkedvelt detektívregénynek

is Brockden Brown az apja, bár előtte már Godwin kísérletezett e téren «Caleb Williams»-ben. A modern regényben annyira kifejlett tájképfestés és a legkisebb részletekig menő leírás is Radcliffe asszony óta hódított tért.

Az első igazi történeti regény az 1814. évben megjelent «Waverley» és így joggal nevezhetjük Scottot a történeti regény atyjának. A «történeti regény» elnevezés tulajdonképpen contradictio in se. Mert bár a regény az emberi élet hű tükre, alapja mégsem a valóság, hanem költött történet. Hisz a történeti regény is annyiban regény, amennyiben eltér a történeti hűségtől, tehát éppen ellentéte a történelemnek, mint tudománynak. Történettudomány nem is volt egész a XVII. századig, ez az oka annak is, hogy addig történeti regény sem volt. Az első angol történetírók a XVII. században éltek. Ezeknek művei hívták fel a művelt világ figyelmét a történelmi tudomány fontosságára. Camden «*Remains*» című történelmi műve 1605-ben jelent meg, Herbert «*VIII. Henrik*» című könyvét 1641-ben adta ki. «*Britannia történeté*»-t Hobbes 1679-ben írta. Nagy történettudósokkal csak a XVIII. században találkoztunk: Clarendon («*Great Rebellion*» 1704), Hume («*Great Britain*» 1754), Robertson («*History of Scotland*» 1759), Goldsmith («*History of England*» 1771) és Gibbon («*Decline and Fall of the Roman Empire*» 1776). Ezek nélkül a kiváló tudósok nélkül Scott nem tudta volna nagy történeti regényeit megírni. De nem lett volna képes nagy alkotásaira akkor sem, ha Fielding, Goldsmith és Miss Burney nem alapították volna már meg az új irodalmi kifejezési formát, a regényt. Scottnak

az érdeme, hogy páratlan művészettel tudta egybekapcsolni a regényes elbeszélést a történelemmel.⁵

Scott mind a mai napig a legnagyobb történeti regényírók egyike, érdemei a történeti regény terén még Thackerayéit is felülmúlják. Egyéb-ként nagyon kicsiny a nagy angol történeti regényíróknak a száma: Bulwer, Kingsley, Thackeray, George Eliot. Ezzel végére is értünk a névsornak.

Ezeknek a nagy íróknak azonban voltak elődjek. Miss Sophia Lee írta az első regényt, melyben a történelem az a határvonal, amely a romantikus regénytől élesen elválasztja. Címe: *«Recess»* és első kötete 1786-ban jelent meg. A regény anyaga Erzsébet királynő korából van véve és hősnője Norfolk hercegének és Máriának, Skócia királynőjének a leánya. Legjobb jellemfestését Leicester hercegének jellemében nyújtja, kinek viszonyát a királynőhöz, ármánykodását és bűneit élénk színekkel ecseteli. Ettől kezdve már számos történeti regény lát napvilágot. Legtöbbje szintén Erzsébet királynő korából veszi anyagát. E munkák szerzőjükkal együtt feledésbe mentek. Nagy haladást jelent Jane Porternek két regénye. Ezek méltán számot tarthatnak a történeti regény nevére. Az első *«Thaddeus of Warsaw»* (1803) négy kötetes és meséjét Lengyelország felszítása és Kosciuszko körül szövi. A másik regény — *«The Scottish Chiefs»* (1809) — a jobbik. Színtere Skócia. Ezt a szerző jól ismeri, miután egy időben Edinburghban élt. Felemlíthetjük még Joseph Strutt antikvárius *«Queenhoo-Hall»* (1808) című könyvét; története VI. Henrik korában játszódik. Előszavában meg is jelöli kitűzött

célját : fel akarja kelteni az érdeklődést a történeti régiségek iránt és meg akarja olvasóival ismertetni az ősök szokásait. Könyvét nem tudta befejezni, az utolsó részeket Scott írta. Hawthorne-nak is van két rövid, igen jó történeti elbeszélése : «*The Gray Champion*» és «*Endicott and the Red Cross*».⁶

Ez a néhány munka sorozható a «történeti regényekhez» és ezek voltak Scott előfutárjai.

¹ Cross : Engl. Novel, 102. o.

² U. o. 104.

³ U. o. 105.

⁴ Stoddard : The Evolution of the Engl. Novel, 121. o.

⁵ U. o. 89. o.

⁶ Cross : Engl. Novel, 111. o.

MÁSODIK RÉSZ.

A XIX. SZÁZAD REGÉNYÍRÓI.

XI. Scott.

Walter Scott műveivel az angol regény új fordulóponthoz ért. Tulajdonképpen most születik meg a történelmi regény és jöllehet régóta kísérleteztek e téren, sem angol, sem más földön nem koronázta siker az írók törekvéseit. Addig, míg igaz történetírás nem volt, nem születhetett meg a történeti regény sem. Azért maradtak Godwin, Mrs. Radcliffe és Miss Reeve kísérletei is meddőek. A történeti regény atyja Walter Scott. Az írónak gyönyörű emléket állított barátja Mr. Lockhart «Life of sir Walter Scott», melyből az író életére vonatkozó adatokat merítettük.

Scott nemesi skót család ivadéka és 1771-ben született Edinburghban. Atyja régi időkből való szertartásos, igazi úr volt, akinek az volt a legnagyobb gyönyörűsége, ha rég letűnt korok írsai és okmányai között böngészhetett.

E tulajdonságot az író is örökölte, csak hogy az ő kezei között új életre keltek az elmúlt századok nagy alakjai.

Egyetemi évei után atyja irodájában lett ügyvédbojtár. Üres óráiban hazája történelmét böngészte a nélkül, hogy sejtette volna, hogy munkája mily fontos előkészület jövőendő nagy

hívására. Megtanult olaszul, hogy Ariostót¹ olvashassa, majd spanyolul, hogy Cervantest² élvezhesse. Nagy érdeklődést tanúsított a katonai élet iránt és bizonyára erre a pályára is lépett volna, ha az egyébként is vézna fiút ebben testi fogyatkozása (sántasága), meg nem akadályozta volna. Ha pályáját nem is választhatta meg szíve szerint, az inkább az apja, mint önmaga által választott ügyvédi pályára a legnagyobb gonddal és szorgalommal készült.

A középkor iránti szeretete és csodálata olvasmányai folytán egyre növekedett és erős lendületet vett, mikor Percy püspök «Reliques» című skót ballada- és népdalgyűjteményét olvasta. Percy műve nemcsak Scottra tett mélységes hatást, hanem a nagy német költőkre is, különösen Goethére,^{2a} Schillerre és Bürgerre, kiknek gyönyörű balladái Percy hatása alatt születtek meg. Coleridge is, Scott is az ő bűvös befolyása alatt írták romantikus költeményeiket. Meg kell azonban itt jegyeznünk, hogy Scott fantáziáját nem a középkor belső élete, nem a lovagi kor lelke ragadta meg — ezt Blake és Coleridge örököltette meg költészetében — hanem annak a kornak a pompája, külső élete és a történeti események.³ Scott, az író, lassanként a saját korától elütő lelki világot épített fel magának, melyet a lovagi kor patinája vont be. Mikor abbotsfordi kastélyát építtette, ez inkább olyan volt, mint egy középkori vár és belső berendezése is régi lovagtermekből és fegyvertárakból került ki.

Ilyen lelki világgal azonban nem lehet senki sem jó ügyvéd. Scottnak az ügyvédi hivatás nem is okozott gyönyörűséget; ezt kliensei is hamar

észrevették és irodája egyre kevesebbet jövedelmezett. Balladáit minden angol ismerte, de amily arányban növekedett a költő tekintélye, úgy fogyott az ügyvéde. Hogy az elmaradt jövedelmet pótolja, Selkirkshire szolgabíróságát vállalta ügyvédi pályájának nyolcadik évében. Ha irodája nem virágzott is, Scott jogi szaktudása általánosan elismert volt, a hivatalos körök gyakran vették igénybe törvénytudását és egy időben úgy volt, hogy szolgálatai elismeréseképen családjának a báróságot adományozzák. Ez a kitüntetés azonban, nem tudni mi okból, elmaradt.

Scott küzdelmes élete némileg nyugvóponton ért, mikor 1812-ben családjával Abbotsfordba költözött. Legfőbb vágya is teljesedett. Megszerzett a hegyek között egy kis nemesi lakot, megvette a körülötte levő földeket és az író szívébe megelegedés költözött. Otthonát egyre szebbé, kényelmesebbé tette és ez nagyban hozzájárult ahhoz, hogy sokáig zavartalanul élhetett írói hivatásának. E mellett fáradhatatlanul gazdálkodott kis birtokán és ha keze elfáradt az írástól, felült kedvenc lovára és bejárta gazdaságát.

Scott sohasem volt ment pénzügyi gondoktól; ennek oka főleg abban rejlett, hogy mindig többet költött, mint amennyit keresett. Abbotsfordi kastélyát és gazdaságát is adósság terhelte, mert kölcsönpénzen szerezte. Ezt abban a meggyőződésben tette, hogy tollával könnyedén keresi meg azt az összeget, mely adóssága törlesztésére és családjá fenntartására szükséges. Tehetsége, vas idegzete és nagy szorgalma meg is hozták a kívánt sikert és gyümölcsöt és az író bizonyára

jó módba jutott volna, ha a Ballantyne testvérekkel társulva, egy szerencsétlen üzleti vállalkozás romlásba nem vitte volna. A két Ballantynehez, akik nyomdatulajdonosok voltak, régi barátság^{4a} fűzte és később csendes üzlettársa lett a két rossz üzletembernek. A vállalat már 1814-ben fizetési zavarokkal küzdött és csupán Scott hitele tartotta még egyideig benne a lelket. De 1825-ben a katasztrófa már elkerülhetetlen volt és a vállalat összeomlása Scottot anyagilag teljesen tönkretette; azontúl 117,000 angol font sterlinggel tartozott hitelezőinek. Ez oly óriási összeg volt akkoriban, hogy nem lett volna csoda, ha Scott elvesztette volna lelki egyensúlyát. De az 55 éves író nem esett kétségbe. Elhatározta, hogy ha törik, ha szakad, hitelezőit száz százalékgig fogja kielégíteni. Bízott benne, hogy tollával meg tudja keresni ezt az óriási összeget. Azontúl emberfeletti munkát végzett. Az éjt nappallá téve dolgozott. Egyik regényt a másik után vetette piacra és két év alatt annyit keresett, hogy 1828-ban tartozásainak felét már törlesztette. Ezen idő alatt a következő regényeket írta: «*Woodstock*» (1826), «*The Two Drovers*» (1827), «*The Highland Widow*» (1827), «*The Sergeant's Daughter*» (1827) és «*The Fair Maid of Perth*» (1828). Ez az emberfeletti munka azonban teljesen aláásta egészségét, írói génusza cserbenhagyta és utolsó két művén («*Count Robert of Paris*» (1832) és «*Castle Dangerous*» (1832) már meglátszik, hogy azok a sors csapásaitól megtört költői lélek utolsó alkotásai. A 61 éves beteg író lelkére köd borult, mely végleg kicsavarta kezéből a tollat, de egyben abba a boldog tudatba ringatta át, hogy nincs már többé

adóssága. Barátai unszolására még Itáliában keresett enyhülést, de visszatértében állapota anynyira súlyosbodott, hogy kedves Abbotsfordját már csak hordágyon érhetette el és néhány nappal reá meg is halt 1832-ben.

Scott költeményeivel és balladáival szép sikert és sok elismerést aratott. Hírnevét főleg a következő három románnal alapította meg: *«The Lay of the Last Minstrel»*, *«Marmion»* és *«The Lady of the Lake»*.

Mikor tudatára ébredt annak, hogy a költészet terén igazán nagyot, maradandót alkotni nem tud, mikor látta, hogy nagyobb költők hátterbe szorítják őt, búcsút mondott a költészetnek és a próza felé fordult.

Első regénye 1814-ben jelent meg, az utolsó 1832-ben és ezen idő alatt több mint 30 regénnyel és elbeszéléssel gazdagította az angol regényirodalmat. Műveivel egyszerre hódította meg az angol olvasóközönséget és hihetetlen népszerűségre tett szert. Fel kell itt említenünk, hogy 13 éven át a szerző neve nélkül jelentek meg és forogtak Scott könyvei közkezen és sokáig hiába találgatták a kritikusok, hogy ki lehet a kiváló művek szerzője. A Scott-regények tehát minden külső befolyástól menten nyerték meg az olvasók ezreinek tetszését és az írónak még csak költői hírneve sem járult hozzá, hogy könyvei egyszerre ily kelendőek lettek. Sokan nem hitték, hogy egyetlen szerző képes ily termékenységre, azért többek művének tulajdonították a könyveket, viszont Jeffrey már a *«Waverley»* megjelenésének első évében azt írta az *«Edinburgh Review»*-ben, hogy a regény csupán Scott alkotása lehet. Hogy a nagy-

szerű regények írója miért burkolódzott a titokzatosság homályába, azt ma már nem tudjuk megállapítani és Scott legjobb biográfusa sem tud rá elfogadható okot adni.⁴ Legvalószínűbb azonban, hogy az ok az író jellemében rejtett: Scott felette érzékeny és büszke patricius volt, akire nézve lelki szenvedést jelentett volna, ha a kedvezőtlen kritikák, melyek minden könyv megjelenését kísérni szokták, az ő nevéhez kapcsolódtak volna. Hogy ezt elkerülje, inkább lemondott még a nagy dicsőségről is, melyben ellenkező esetben része lett volna. Scott nem azért írt történeti regényeket, mert történelmet akart tanítani vagy mert a mult tanulmányaira akarta olvasói figyelmét terelni, hanem azért, mert lelke megtelt a mult emlékeivel — amint megtelik a zenész dallamokkal. Felépítette a maga számára az elmult világot és benne élt. Ezt a világot rajzolta meg olvasóinak és regényes köntösbe öltöztette.

Tizenhét év alatt huszonkilenc Waverley-regényt írt, amelyek az író korától számított 500 évre nyúlnak vissza az angol történelembe. «*Old Mortality*» (1816) cselekménye a Tudorok korából való, míg «*Quentin Durward*» (1823), «*The Talisman*» (1825) és «*Ivanhoe*» (1820) öt századdal nyúlnak vissza. A szó legszorosabb értelmében vett történeti regényei közül a legtöbbször meséje Erzsébet angol királynő, I. Jakab és Cromwell idejében játszódik le, míg a legtöbb romantikát azokban a regényekben találjuk, amelyek a kereszties hadjáratok és a Stuartok korát keltik új életre.⁵ A hősök és hősnők szerelme és gyűlölete, erényei és bűnei azok az elemek, amelyek a letűnt korokból vett tárgyú regényekben a mozgó erők.

Legtöbb regényében a hősök és hősnők nem is történeti alakok, úgy hogy tulajdonképpen nem is a történelem az, ami bennünket leköt, hanem az általánosan emberi. De Scott nem is helyezi a fősúlyt a történelemre, legtöbbször még csak nem is érdekli őt, hogy mik voltak a középkor mozgó eszméi, hite és meggyőződése — mert Scott nem történelmet írt, hanem regényeket. Nem is rójuk fel hibájául, hogy egyes eseményeket egyik korból önkényesen a másikba helyez át, hogy «*Kenilworthban*» a királyi udvar emberei már oly időben idézik Shakespearet, amikor ez még tízéves sem volt.⁶ Ami Scott figyelmét a középkorból megragadta, az a festői, a regényes, a külső, a káprázatos volt; ezeknek hű tükre az ő regénye, de az általa festett középkori élet korántsem hű. Emberi alakjai azonban mind abba a korba illenek, amelyekbe az író helyezi: áll ez az ő királyairól, mint pl. I. Jakab, Erzsébet vagy XI. Lajosról, valamint az ő egyszerű kis embereiről, pl. Morton vagy Monkbarns alakjáról.

Scott parasztjait, szegényeit, a nép fiait nem úgy festi, mint elődei, hanem olyanoknak mutatja be őket, aminők ezek valójában, amilyeneknek saját szemeivel maga körül látta. Legsikerültebb ilyenmű jelleme Jeanie Dean, aki egyaránt művészi alak mint nő, mint testvér és mint hősnő.

Érdemes Jeanie Dean gyönyörű jellemének néhány percet szentelnünk: a kislány édesanyja meghalt és teljesen szigorú apja gondjára van bízva. Játék helyett korán munkához kell szoktatnia kicsi kezét. Amikor a munka pihen, hozza apja a bibliát. Kis szíve telve emberszeretettel, amely

boldogságról álmodozik. Legcsodálatraméltóbb Jeanie jellemében igazságszeretete. A fényes diadal, amelyet az igazságszeretet minden nagy kísértés felett arat, teszi a regény velejét. A testvéri szeretet érzelmének küzdelmében az igazságszeretettel fejlődik Jeanie hősnővé.

Egy ismeretlen férfi éjjeli órában találkára hívja Jeaniet. Bebörtönzött nővérenek élete és becsülete ettől függ. Minden a mellett szól, hogy a hívásra ne hallgasson, de a remény halvány sugara, hogy talán mégis megmentheti szeretett nővérét, minden félelmet elűz tőle. Nővére iránti szeretete mindent leküzd — ez nagyon fontos a további fejleményekre nézve. Robertson vár reá. Tőle megtudja, hogy nővére teljesen ártatlan, hogy a bűnösök teljesen kívül állanak a törvény hatályán és ha valaki azt nem bizonyítja, hogy az ártatlanul börtönben sínylő leány vallomást tett előtte — el van veszve. Már pedig misem természetesebb, hogy Jeanie állítsa azt, hogy nővére előtte vallott. De Jeanie erre csak azt tudja felelni szíve teljes egyszerűségével: «But I cannot remember that, what Effie never told me» — «hiszen nem emlékezhetem olyanra, amit Effie nekem sohasem mondott». Robertson hiába bizonyítja neki, hogy ez nem is hazugság, mert hiszen nővérét megmenti vele a meg nem érdemelt gyalázatos haláltól és a bírakat a gyilkosságtól. Az Isten is meg fog neki bocsátani, mert testvéri szeretetből fog cselekedni. Szóval oly erkölcsi glóriával burkolja be a hazugságot, hogy csak a leg-erősebb erkölcsi alapon álló szem lát által a dolog lényegén. Jeanie ismét azt válaszolja, hogy «szívem vérét adnám nővéremért, de nem változtat-

hatom át igazsággá azt, ami hamisság». Ezt az első nagy kísértést legyőzte.

Sokkal nagyobb a kísértés, amelyet atyja és nővére támaszt szívében, de hajthatatlan marad: nem fog hamis tanuvallomást tenni. Jó a törvényszéki tárgyalás napja — Jeanie belép a terembe; nővére könyörgő tekintete megtöri lelke erejét. De elhangzik az ünnepélyes rettenetes esküforma és vallásos lelke felegyenesedik és vallja az igazságot: az erkölcsi principium legfényesebb diadalát üli, Jeanie kimondta a döntő szót — Effiet, a nővérét, halálra ítélik. Jeanie igazságszeretete küldi Effiet a halálba, testvéri szeretete menti meg őt attól.

Megtudja, hogy csak a királynő kegyelmezhet meg Effienek. «És ha ajtóról-ajtóra kell kikoldulnom a királyi audienciát, meg kell lennie.» Ezer akadály áll útjában, de nem retten vissza. Megható, amikor megteszi az előkészületeket londoni utazásához és talán a legszebb jelenet ez, amelyet Scott mesteri keze rajzolt. A királynő kegyelmet ad és a leány azt írja atyjának: «I spoke with the Queen, face to face and yet I live» — «szemtől-szembe beszéltem a királynéval és mégis élek»⁷ . . .

A XIX. század kezdetével az angol regény világ-regénnyé lett. Richardsonnak, Fieldingnek és utódjainak kétségtelenül nagy volt a befolyása a mai regény kialakulására, de a világirodalomra mégis Scott Walter műveinek volt a legnagyobb hatása. Történeti regényei által közkinccsé lett az angol történelem több korszaka és a legtávolabb eső népek is megismerkedtek vele.

Scottnak nem újat teremthő génusza csodálatra méltó, hanem inkább az a képessége, amellyel

elődjei eredményét magába fogadta és feldolgozta. Nem keresett új, ismeretlen területeket, hanem taposott ösvényen járt és a mások által felfedezett új világrész még ismeretlen szépségeit alaposan ki tudta aknázni. Egészen a hagyomány alapján áll, de mindent oly ügyesen öltöztet új köntösbe, hogy újnak és teljesen az ő sajátjának tűnik fel. Sokszor csak a legszorgosabb kutatás után fedezhetjük fel, hogy mi az övé és mit tanult másoktól.⁸

Scott sem a történeti jellemekre veti a főszűlyt, hanem inkább a külsőségekre és bár történeti színezése mesteri, mégis modern jellemeket állít meséibe. E tekintetben csak azok a jellemek kivételek, amelyek már forrásaiból készen kínálkoznak.

A történelmi regény megalkotásánál egy nagy nehézséggel kellett Scottnak megbirkóznia. El kellett döntenie, hogy miképp szerepeltesse az egyes korok történelmi alakjait. Hősei legyenek-e a regénynek, vagy csak mellékalakjai? Legtermészetesebbnek látszik, ha a régi idők történeti hősei, regényeinek is hőseivé lesznek. De Scott nem erre az alapra állt, mert ez korlátozta volna fantáziája szabadságát. Az ily történeti hősnek olyannak kell maradnia, minőnek az emberek tudatában él. Így Waverley regényének sem a történelmi Charles Edward a hőse, hanem egy teljesen ismeretlen egyén. Ennek ismét az a következménye, hogy Waverley elhomályosul a két történelmi hős mellett, viszont ezek sem emelkedhetnek ki annyira, hogy az elbeszélés hősét túlszárnyalják ; így azután egy hős helyett, három is áll az események középpontjában.

Ne tulajdonítsuk azonban ezt Scott művészi

érzékének. Ennek oka tisztán elődjei befolyásában keresendő. Defoe és Fielding elküldték hősüket a nagy világba és kalandjai lettek regényük tárgyai. Így van ez Scottnál is. Az ő történeti regénye is elődjei kalandos regényeinek a folytatása, melyen Richardson és Goldsmith iránya is világosan felismerhető. Miként elődjei, úgy Scott hőse is világgá megy és a végén hazaviszi szíve választottját. Ez a regény főmotívuma «Waverley», «Old Mortality», «Abbot», «Rob Roy», «Quentin Durward», «Count Robert» és más művében is.

Megérzik regényein még az úgynevezett szenzáció-regény hatása is. Ennek főképviselője Radcliffe asszony volt. Így Kenilworthban a regény hőset, Leicestert, mélységes titok övezi, amelyet meg kell őriznie, még emberélet árán is. Vagy «Heart of Midlothian» című művében egy anyát gyermekgyilkossággal vádolnak, míg ki nem derül, hogy a gyilkos a regény egyik főalakja, Robertson Stanton.⁹

Hasonlóképpen megtalálhatók elődei regényeiben a következő motívumok is : az utazás, a titok, az ármány, a hős megmenti menyasszonya életét (mint ezt Tom Jones is tette), párbajok ; a hőst börtönbe vetik, az elvesztett levél, a hős születését titok fedi ; a hős titokzatos hangokat hall börtönében, a titokzatos idegen, aki mindenütt ott van, mindent tud, de akit senki sem ismer. Ezek az elemek főleg Radcliffe asszonyra emlékeztetnek. Hasonlóképpen előfordul a szökés a börtönből is. Így például a «Castle Dangerous»-ben lady Augusta szökik meg egy apáca segítségével. A szellemek megjelenése, amellyel Scottnál többször találkozunk, hasonlóképp Radcliffe asz-

szony sajátossága. A holtak vélt ember ismét megjelenik; a felakasztott Bonthron ismét magához tér (The Fair Maid of Perth). Athelstane saját temetésén jelenik meg (Ivanhoe). Mindezeket réggen felhasználták Scott előtt is. Radcliffe asszony «*Sicilian Romance*»-ében a haldokló Vincent egy gyötrő titok feltárásával szeretne könnyíteni lelkén, de mielőtt ezt tehetné, meghal. Ugyanezt szeretné tenni Alice is a «*Bride of Lammermoor*»-ban, stb.

Jellemrajzai is a régi időkbe nyúlnak vissza és hőseiben felismerjük a XVIII. század típusait. Legtöbb hőse Tom Jonesra és Sir Charles Grandisonra emlékeztet és számos jelleme e két XVIII. századbéli hős jellemének az összetétele. Scott hősei sűrű hívek kedveseikhez és ha nem vegyítene e tökéletes emberi jellemekbe egy keveset a Tom Jones temperamentumából, alakjai élettelenek volnának. Grandisonra Waverley önzetlensége emlékeztet leginkább, Tom Jonesra pedig főleg Fergus.¹⁰

Női alakjait Richardson Clarissája szerint formálja; bennök a női finomság a férfias eréllyel és hősi erénnyel egyesül. Így például Flora McFoor szereti Waverleyt, de kötelességérzete útjában áll szíve érzelmének, amíg a Stuartok szent ügye szerencsésen be nem fejeződött. Szerelmét tehát politikai szenvedélyének rendeli alá. Haladást jelent Scottnál, hogy neki paraszti sorban élő Clarissája is van: Jeanie Dean.

Kenilworthban a szerző Leicestert teljesen Lovelacénak hasonmására teremtetten: ő ugyan igaz szerelmet is táplál szívében, de ennél sokkal nagyobb az önzése, mely bűnre is viszi.

Fieldingnek legjobb alkotásai közé tartozik «Partridge» jelleme. Ezt is felleljük Scottnál. Ilyen többek között Richie Moniplies, az idealizmusnak, hűségnek, önzésnek és gyávaságnak szerencsés keveréke. Urát a legnagyobb bajba keveri, de azután önként követi a börtönbe.

Sikerült Partridge-jellemalkotás Deansnek, a puritán skótnak a jelleme is «Heart of Midlothian»-ben, aki részben Partridgera, részint a wakefieldi lelkészre emlékeztet. Valóban hős a szerencsétlenségek közepette, mint a lelkész, csak ennek műveltsége nincs meg benne. Megadással viseli el a legsúlyosabb csapást — leányát börtönbe vetik — és sohasem alkuszik meg a körülményekkel, ha azért a becsület útjáról kellene letérnie. A költői igazságszolgáltatás meg is jutalmazza ezért: leánya kiszabadul a börtönből, ő pedig jómódba jut.¹¹

Hasonlóképpen megismétlődnek nála elődei többi mellékalakjai, amelyeknek száma meglehetősen nagy. Scottnak főleg hősei nem eredetiek, mert itt teljesen a hagyomány alapján áll. De nem is ezek az ő kedvencei, hanem a régi típusok és ezeknek a variálásában igazi mester. Új köntöst ad a kopott alakokra, új megvilágításban hozza őket az olvasó elé és ért hozzá, hogy értéküket emelje.

A történelmi alakok és jellemek rajzolásában finom és művészi érzéket tanusít. Itt főleg Erzsébet királynő, I. Jakab és XII. Lajos és II. Károly király alakjai említendők. Azonkívül a történelem hű köntösébe öltöztetett néhány alakot, amelyek nem történeti egyéniségek. Ilyenek Tuck szerzetes Ivanhoeben, Plegdell Guy Manneringben, továbbá a fősvény, gyáva, de jólelkű yorki zsidó: Isaac.

A skót nemzeti típust Scott fedezte fel az angol irodalom részére. De itt sem tér le a hagyomány járt útjáról és csupán legnagyobb művében «Heart of Midlothian»-ben rázza le a mult befolyását és önállót alkot. A mű hősnője is igazi skót női jellem. Ebben a regényben alig van nagyobb alak, mely ne viselne magán skót nemzeti vonásokat.¹²

Edgeworth Mária is alkotott sikerült skót jellemeket, de mindig ugyanazon recept szerint; Scott alakjai ellenben teljesen elütők egymástól és a skót faji jellemvonások más-más alakban nyilvánulnak meg. Legtöbben vallásos emberek és innen ered idealizmusuk, amely más és más a különböző jellemeknél. Jeanie Deansnek emberfeletti erőt, Evan Dluclnak és Callum Bergnek halálmegvető hősiességet ad a belső vallásosság, mely némelyiknél fanatizmusná fejlődik. Általános jellemvonásuk, hogy a kellő pillanatban mindig helyesen cselekszenek, bár magasabb szempontra emelkedni sohasem tudnak. Ezeket a sajátságokat ő öntötte először a skót regényirodalom alakjaiba; csak hogy már meglevő típusokba ültette át, amelyekben határozottan ismerjük fel Clarissa, a wakefieldi lelkész, Tom Jones és mások alakját.

Jellemábrázoló technikájával rokon az a művészte, mellyel emberi alakok külsejét rajzolja meg. Scottig az írónak ez a művészte ismeretlen volt. Ha le is írták a hősök külsejét, az teljesen kezdetleges volt, vagy miként Richardsonnál, élettelen felsorolása főleg a hősnő egész szépségének. Sok tekintetben itt is a régi nyomon halad az író. Gyakran találkozunk nála is ilyesféle leírásokkal: Dandie Dinmont nagy,

erős férfi, igazi paraszttípus, nagy fuvaros köpenyben. Kétségtelen, hogy Scottnak még nem oly fontos a szereplők külseje, mint pl. Dickensnek. Ha futólagos Scott leírása, alakja maga beszéli el élete történetét és legalább nagy vonásokban, saját külsejét is leírja. A legjellemzőbb példa erre Dominie Sampson : ő maga írja le hórihorgas alakját, amely miatt iskolatársai gúnyolták, a gyerekek az utcán utána szaladtak, ha pedig rettenetes állkapcsa mozgásba jött, azt hihette az ember, valami gépezet hajtja. Minden leírásnál világosan észlelhető a fokozás. De mihelyt oly ponthoz ér, amely a történettel vagy kultúrtörténettel vonatkozásban van, akkor aprólékos pontossággal bocsátkozik a kínálózó kérdés fejtegetésébe. Rashleigh nem lehet pap, mert sánta ; ez jó alkalom Scottnak arra, hogy a katolikus egyház elvi álláspontjával behatóan foglalkozzék.

Legérzékenyebb pontja az írónak az egyes korok ruházatának hű rajza. Írói pályája elején még nem volt e tekintetben oly aprólékos, de később szinte hosszadalmassá válik és túlzásba esik.

A cselekmény felépítésében és fejlesztésében, bár Fielding és Radcliffe asszony hatása alatt áll, nagy haladást tesz. Regényeinek elején szereti a prologot, ami Boccacióra és Chaucerre emlékeztet. Másutt egy okmány vagy festmény a cselekmény kiinduló pontja, ami ismét Mrs. Radcliffe vagy Mackenzie sajátsága.

Scott előtt Lesage, Defoe, Fielding és mások, a hősök szüleinek, őseinek vagy a hősök ifjúkori történetével kezdték az elbeszélést, szóval általánosból indultak ki és tértek át a részlegesre.

Ezt az eljárást Scottnál is megtaláljuk, főleg a következő hősöknél: *Waverley*, *Ravensword* (Bride of Lammermoor), *Oldbuck* (Antiquary) és *Yellowley* (Pirate). Máskép kezdi Scott történeti regényeit; itt a kor történetét rajzolja meg először és ebbe kapcsolja bele regénye történetét. Így teszi ezt *Legend of Montrose*, *Heart of Midlothian*, *Monastery*, *Nigel*, *Ivanhoe* és *Quentin Durward* c. regényeiben.

Scottnak egynémely elődje egyes jelenettel is kezdi az elbeszélést, ezt főleg Richardson és Fielding szereti. Így pl. «Tom Jones»-ban Mr. Allworthy félévi távollét után hazatér és ágyában egy csecsemőt talál. Előfordul ehhez hasonló Scottnál is, de rövid bevezetés előzi meg a jelenetet.

Scott már az elbeszélés kezdetén ügyel arra, hogy az olvasó érdeklődését és figyelmét egyre jobban fokozza. Ez az ő egyik legjelesebb saját-sága. Némelyik története szinte izgató jelenettel, vagy titokzatos, érthetetlen eseménnyel kezdődik, de Scott még akkor is ért hozzá, hogy a figyelmet folyton ébren tartsa és fokozza: így pl. gyermek tűnik el a történet elején, vagy titokzatos nő intéz rohamot egy börtön ellen lázadók élén, vagy titokzatos lovag, rabló stb. vezeti be a történetet; alig hogy az egyik titokra egy kis világosság árad, már egy másik titokzatos ügy szálai bogozódnak. Ez persze már a rém-regényre emlékeztet. Így pl. a *Heart of Midlothian*-ben nagyon próbára teszi az olvasó türelmét, míg megtudja a titokzatos gyermek származását és sorsát. A regény elején egy némbertámadja meg a börtönt, amelyben Effie fogva van. Megtudjuk, hogy rabságának oka gyer-

mekgyilkosság. A némben Effie kedvese, aki álruhában akarja szerelmesét kiszabadítani. De a gyermek sorsáról semmi sem derül ki, csak 7—800 oldal elolvasása után tudjuk meg, hogy Effie és Robertson gyermekét rablóknak adták el, szintén rabló lesz és saját apját öli meg. Mrs. Radcliffenak egyik sajátja, hogy az olvasót félrevezetni szereti; mérsékelten Scott ebben is követője.

Az olvasó figyelmének ébrentartására nagy segítségére van a fokozás; erre az egyes hősök szereplésében is nagy gondot fordít. Így pl. a Waverleyben nem a legérdekesebb egyéniségeket lépteti fel először, hanem Sir Waverleyt, majd a Bradwardinokat és csak a regény közepe táján jelennek meg a legvonzóbb és legfontosabb személyek. Ugyanazt találjuk Ivanhoeben és Kenilworthban is, ahol a fokozás tetőpontját a királyné udvarában éri el.

Scott egyes regényeiben fontos szerepkör jut egy-egy személynek, amely egymagában mintegy intézője a többi szereplő sorsának: mindent tud, mindent előre mond meg, mindenütt jelen van, mindent ő irányít és ha nem is látjuk őt személyében, de érezzük, hogy a történet minden egyes szála az ő kezében fut össze és hogy oly fontos az ő közreműködése, mint a láthatatlan rendezőé a színházi előadásoknál. Már Scott elődeinél is találunk ilyeneket, de amíg ezek amazoknál csak bizonytalanul hatnak a cselekmény egy részére, addig Scottnál az egész cselekményt céltudatosan és teljes egészében irányítják.

Scott éppenséggel nem mestere a szerkesztés művészetének. Több olyan gyöngéje van, amellyel

mi csak nehezen tudunk megbarátkozni. Így fölötte szereti a hosszadalmas kultúrtörténeti leírásokat, amelyek nagyban gátolják őt a gyors, élénk előhaladásában. Szeret elbeszélésébe költeményeket, dalokat, anekdotákat és a regény lényegéhez nem tartozó történeteket szőni és ezáltal vontatott lesz.

Előadásában teljes tárgyilagosságra törekszik, amit elődjeinél hiába keresünk. Hogy ezt elérje, a legaprólékosabb részletezésbe bocsátkozik, ami ismét nehézkessé teszi előadását.

Scott nagy súlyt helyezett a párbeszédre és eleinte a monológra. Ebben persze nem ő az első, mert ezt úgyszólván valamennyi elődje is alkalmazta. Főleg Fielding a mintaképe. Beszélgetéseinek megalkotásában éber figyelmet fordít arra, hogy az a beszélőre nézve jellemző legyen. Ez nagyobbára sikerül is neki. Itt ismét magasan felette áll elődjeinek, akik legfeljebb arra törekedtek, hogy a művelt és műveletlen személyek beszélgetését különböztessék meg egymástól. A tájszólást is következetesen alkalmazta, amivel előtte csupán Smollett és Miss Edgeworth próbálkoztak meg.

A regény egyik főkövetelménye a valószerűség; erre Scott nagy gondot fordít. Eljárása itt a hisztorikus tárgyilagossága. Ha pl. azt írja le, amit a hős látott vagy tapasztalt, mindig tekintettel van arra, hogy adott körülmények között mit láthatott, hallhatott vagy tapasztalhatott. Mikor Guy Mannering először látja meg Ellen-gowant, nem írja le a kastélyt a maga egészében, hanem csak körvonalaiban — mert akkor éjszaka volt. De amikor éjfél után távozik, fényes

hold ragyog az égen és akkor már pontos leírást adhat az író hőse szájába. Persze ez a következetes tárgyilagosság is útjában van a gyors haladásnak és a modern regényírók helyesen túl is teszik magukat rajta.

Scott regényeinek nincsen didaktikai irányuk. Nem törekszik arra, hogy a hősök bukása elrettentő példaképül szolgáljon, vagy a felmagasztosult hősök buzdításul. «Morált» rejtő mondatokat azért nála is találunk. Pl. Igazi boldogság nem lakozhatik bűnnel terhelt szívben, stb.

Scott elődjei nagy kedvvel alkalmazták a kísérteteket, szellemeket és érzékfeletti dolgokat, a hatás, érdekfeszítés fokozására. Scott is átvette ezt a hagyományt, csak hogy tökéletesebb formában és kerülve a túlzást. Amíg az elődöknél a szellem, a kísértet volt a főcél, itt ez másodrendű cél. Csupán az a célja az ilyen jelenetnek, hogy megfelelő hangulatot keltsen. Az író oly gyors egymásutánban mondja el mesélő művészetével a jelenet egyes részleteit, hogy az olvasónak nincs is ideje arra, hogy mérlegelje, vajjon csalás, szemfényvesztés, hallucináció vagy kísértetek műve-e a jelenet. De a hangulatot felkelti és megalapozza az olvasó lelkében a talajt a további események befogadására. Scottnak ily természetű jeleneteinél a kísérteties elem a legkisebb, de pszichológiai hatása mégis ugyanolyan, mint pl. Mrs. Radcliffe kísérteties történeteinek.

Scott humora gazdag és eredeti, bár humoros alakjait legnagyobb részben elődjeitől vette át. Nagy bőségben fordulnak elő komikus jellem-típusok. Ilyen az egyoldalú Saddletree, Holiday tanító, akinek már a neve is vakációt jelent,

Caxon borbély, aki érzi, hogy itt a világ vége, mert az emberek már parókát sem viselnek. A hős és különöc Bradwardine, akinek minden bajában Livius a vigasztalója. Leírja a rokonok viselkedését a temetésnél és a végrendelet felbontásánál, a nemesek loyaltását a Stuartok irányában, amely azonnal kétségessé válik, amint valamely tekintetben megrövidülnek. Scott felette szereti az élet komikumát és ennek megfigyelése neki sok gyönyörűséget okoz. De itt is tárgyilagos marad és nem fokozza a valószínűség határán is túl, amint ezt pl. Fielding tette.

Scott munkáinak főélessége a színgazdagság. Egyenlő színpompával fest tájképeket, egyéneket és tömegeket és pedig impresszionista felfogással; így mikor leírja a palotákat és parkokat, a lovagi játékokat, a hölgyek szépségét és ruháik élességeit és színpompáit. Scottnak nagy fogékonysága volt a színek iránt. Tájképeinek festésénél nem aprólékos és akár színgazdag őszi tájképet állít elénk, akár szürke, halálos csöndben elterülő mocsaras vidéket, főleg szubjektív hatásukat írja le.

Csoportképek festésében nem nagy tehetség, de azért sok drámai jelenetet találunk regényeiben. Ilyen pl. az előbb elmondott törvényszéki jelenet. Minden attól függ, hogy Jeanie kimondja-e a hazugságot. Szinte magunk előtt látjuk a feszült figyelemmel várakozó törvényszéket és hallgatóságot, amely elvárja, hogy a nővér megmentse a nővért.

Vagy az a jelenet az «Old Mortality» c. regényben, amikor Morton megkötözve ül egy vallási szektának ellene feldühödt tagjai között. Nézi

az óra mutatóit, amint azok éjféltől közelednek, amikor ellenfeleit már nem kötik vallási törvényeik és semmi sem áll többé útjukban, hogy őt megöljék.¹³

A «Wawerly» regényben megragadó az a jelenet, mikor Evan Maccombich felajánlja saját és még öt törzsbeli hősnek az életét vezérükért, akit halálra ítélték.¹⁴ Ime :

«Dacára az eset ünnepélyességének, az ajánlat különössége miatt elfojtott nevetés hallatszott. A bíró megütközött az illetlenségen és Evan haragosan nézett körül. Mikor csönd lett, így szólt : «Ha a Szász Urak azon nevetnek, mert azt hiszem, hogy az én és vagy öt más törzsbeli embernek az élete felér «Vich Jan Vohr» vezérünknek az életével, akkor bizonyára igazuk van ; de ha azon nevetnek, mert azt hiszik, hogy nem tartom meg szavamat, akkor tudják meg, hogy nem ismerik a hegyvidéki ember szívét és úri becsületét». — Nem volt többé nevetés a hallgatóságban és halálos csend következett.»

Több mint száz éve annak, hogy Scott megírta az első történeti regényt, amely legelső volt a világirodalomban is. Mi sem bizonyítja jobban Scott nagyságát, mint az a tény, hogy, bár azóta sok és fényes írói tehetség írt történeti regényeket és elbeszéléseket, a történeti regény lényege mitsem változott.

Scott szerette a nyugalmat, az élet örömeit, de sohasem riadt vissza az élet bajaitól. A Ballantyne-testvérek kiadócégével üzleti összeköttetésben állott ; mikor a cég megbukott, vagyonilag teljesen tönkrement és adóssága jóval túlhaladta a 100,000 font sterlinget. Akkor 55 éves volt.

Ismét hozzálátott a munkához, az éjjelt nappallá téve, négy év alatt visszafizette az óriási összegnek a felét. Bizonyára törölte volna utolsó nagy adósságát is, de gyöngé teste már nem bírta az emberfeletti munkát és amikor 1832-ben visszatért itáliai útjáról, teste egészen össze volt törve és még ugyanazon év szeptemberében halt meg kedvenc kastélyában, Abbotsfordban.

Scott nagyságáról mi már nem tudunk tiszta képet alkotni. Sokkal nagyobb embere volt ő saját korának, mint a XX-ik századnak.

Gyöngéi elenyészők és érintetlenül hagyják Scott regényeinek irodalmi értékét. Ő utána nem egy nagy lángész tűnt fel az angol regényirodalom láthatárán, de az ő fényének ragyogását nem homályosította el.

*

Amikor Scott kiváló művei egymás után jelentek meg, magyar regényirodalomról még beszélni nem lehet. Voltak ugyan már ilyfajta elbeszéléseink, de értékük messze mögötte áll a legkezdetlegesebb angol regényeknek és legfeljebb rossz rémregényeknek tekinthetők. P. Horváth Lázár, akiről alább emlékezünk meg, méltányolta nálunk elsőnek Scott nagy regényeit és ő volt az, aki később Jósikának a figyelmét is Scottra terelte.

Jósikára mélységes hatást tettek Scott regényei. A kiváló magyar regényíró irodalmi működése két periódusra osztható. Az elsőben az angol romantikusok követőjének vallja magát. Ez az az irány, amely az ő természetének és képességeinek leginkább megfelel. Ebben a periódusban alkotta művei legjavát; ekkor írja Abafit (1836),

Az utolsó Báthorit (1837), A csehek Magyarországon (1839), Zrínyi a költő (1843) és Jósika István (1847) c. regényeket. Ezek közül főleg «Abafi» és «A csehek Magyarországon» emlékeztet leginkább angol mesterére, Scottra.

A másik magyar regényíró, aki Scottot vallotta mesterének: Gaal József. Különösen *Szirmay Ilona* c. regénye van Scott-féle romantikával átítatva.

Kemény Zsigmond, úgy látszik, szintén vonzódott Scotthoz és irányához; legalább erről tesz tanubizonyságot «Izabella királyné és a remete» c. első regénye.¹⁵

A Waverley-regények:

Waverley, 1814; Guy Mannering, 1815; The Antiquary, The Black Dwarf, Old Mortality, 1816; Rob Roy, The Heart of Midlothian, 1818; The Bride of Lammermoor, A Legend of Montrose, 1819; Ivanhoe, The Monastery, The Abbot, 1820; Kenilworth, The Pirate, 1821; The Fortunes of Nigel, 1822; Peveril of the Peak, Quentin Durward, St. Roman's Well, 1823; Red Gauntlet, 1824; The Betrothed, The Talisman, 1825; Woodstock, 1826; The Two Drovers, The Highland Widow, The Sergeant's Daughter, 1827; The Fair Maid of Perth, 1828; Anne of Geierstein, 1829; Count Robert of Paris, Castle Dangerous, 1832.

Magyar fordítások:

- Ivanhoe. I—II. Fordította Thaisz András. Pesten, 1829. Landerer Lajos.
- Ivanhoe. Fordította Győri Ilona. Budapest. Révai.
- A kárpitozott szoba. Ungvár, 1908. Lévai Mór.

— Lucia, a lammermoori menyasszony. (The Bride of Lammermoor.) Fordította Pálóczy Lajos. Budapest, Ráth Mór.

¹ *Ludovico Ariosto* (1474—1533) olasz író. Halhatatlan műve: *Orlando Furioso*.

² *Miguel de Cervantes Saavedra* (1547—1616) spanyol regény- és drámaíró és költő. Világhírű műve, *Don Quixote*, 1605-ben jelent meg.

^{2a} L. K. Roesel: Die liter. u. freundschaftl. Beziehungen Sir W. Scott's zu Goethe.

³ H. Williams: Two Centuries of the Engl. Novel, 150. o.

⁴ Lockhart: The Life of W. Scott.

^{4a} J. A. Brühl: W. Scott u. seine Freunde.

⁵ R. H. Hutton: Scott, 100. o.

⁶ Cross: Engl. Novel, 133. o.

⁷ R. H. Hutton: Scott, 118. o.

⁸ R. L. Abramczyk: Über die Quellen zu W. Scott's Romanen.

⁹ G. F. Ebert: W. Scott.

¹⁰ J. Gärdes: Scott als Charakterzeichner.

¹¹ U. o.

¹² U. o.

¹³ H. Williams: Engl. Novel, 165. o.

¹⁴ U. o.

¹⁵ Fest: Angol-magyar vonatkozások.

XII. Scott követői.

Scott műveinek irodalmi hatása igen nagy volt Európaszerte. Sikerének oka részben a kor szellemében, részben pedig sokoldalúságában rejlett, mellyel műveit megírta. A regénynek minden eleme bőségesen van bennük képviselve és mindenki megtalálta azt, ami iránt leginkább érdeklődött. A romantika hívei megtalálták a titokzatost, a rendkívülit, a várromokat, a titkos folyosókat és ajtókat, a képrámákból kilépő szel-

lemeket. A kalandos történetek hívei élvezhették a legfantasztikusabb kalandokat, gyönyörködhettek a banditák hajmeresztő vakmerőségében és fantáziájuk bekalandozhatta a legsötétebb börtönöket és kriptákat. Azok pedig, akik a hű korképeket szeretik, Scottnál jobb, nagyobb korfestőt hiába kerestek akkoriban.¹ Regényeivel új korszaka kezdődött a romantikának, amely egész a XIX. század közepéig tartott. Scott íróársai tucatszámra gyártották a regényt, utánozni akarván a nagy mestert, de törekvésüket nem koronázta siker. Nemcsak Angliában voltak követői; szava messze elhallatszott és sehol sem maradt visszhang nélkül. Németországban Wilhelm Häring vágyott Scott dicsőségére. 1824-ben írta *«Walladmor»* című regényét, amely *«Waverley»* utánzat. Hasonlókép Gustav Freytag, Scott rajongója, mestere modorában írta *«Die Ahnen»* című történeti, katonai és háborús elbeszéléseinek gyűjteményét. De nem ők az egyedüliek Németországban; sokan iparkodtak ott Scott nyomdokain haladni. Itáliában Alessandro Manzoni volt az első Scott-tanítvány. Első ilyenmű műve *«I promessi Sposi»*. Franciaországnak már megvolt a történelmi regénye. Gautier de Costes de la Calprenède még a XVII. század első felében írt történeti románcokat, melyeknek tárgyát Dárius, Cyrus és Cleopatra történetéből vette. Alfred de Vigny szintén Scott híveihez csatlakozott *«Cinq Mars»* című történeti regényével 1824-ben. Néhány évvel később Prosper Mérimée *«La Chronique du règne de Charles IX»* című regénye jelent meg (1829), majd Viktor Hugo *«Notre Dame de Paris»* híres regénye és az idősebb Dumas

munkái gazdagították a francia történeti regényirodalmat.²

Scott természetesen odahaza sem maradt soká egyedül. Elsőnek Anna Eliza Bray asszony jelentkezik, ki «*The Protestant*» című munkájával (1825) szerez híveket. Története Tudor Mária királynő korában játszódik és a protestánsok üldözését tárgyalja történeti alapon. Sikerén felbuzdulva, egymás után veti könyvpiacra a jobbnál jobb történeti regényeket, melyeknek még ma is vannak olvasói. «*The Romances of the West*» gyűjteményéhez tartoznak: «*Fitz of Fitzford*», «*Warleigh*», «*Courtenay of Walreddon*», «*Trelawny of Trelawne*», «*Henry de Pomeroy*», «*Hartland Forest*» és «*Rose-teague*».³

A második helyen Horace Smith említendő, ki mindenképpen történeti hűségre törekedett. Regényei ezek: «*Brambletye House*» (1826), «*The Tor Hill*», «*Reuben Apsley*», «*Oliver Cromwell*» és «*Arthur Arundel*».

Scott követői nem elégedtek meg azzal, hogy irányát követik, termékenységet is utánozták. Ebben a tekintetben legtöbbször vitte R. James, aki nem kevesebb, mint száz elbeszélést írt huszonöt év alatt. Legjobbak ezekben történeti jellemei, mint Richelieu, Wolsey biboros, VIII. Henrik, Fülöp és Lajos királyok. Egyébként egy kaptafa szerint készítette regényeit. Ismertebb művei ezek: «*Richelieu*» (1829), «*Morley Ernstein*» (1842), «*Arabella Stuart*» (1843), «*Agincourt*» (1844), «*Heidelberg*» (1846), «*The Castle of Ehrenstein*» (1847), «*Darnley*» (1847), «*Russel*» (1847).⁴

Ugyancsak történeti alapon állott William H. Ainsworth (1805—1882) is, de a történelemből

csak a bűnt, a kegyetlenséget, a rettenetést vette át. Míg Scott művészi keze ezekre fátyolt vetett, addig Ainsworth oly részletességgel, szinte kedvteléssel rajzolta őket, hogy modora már az ízléstelenséggel határos. Legismertebb két műve: *«Rookwood»* (1834) és *«Jack Sheppard»* (1839). Később nem elégedett meg Scott irányzatával, hanem Viktor Hugo követőihez csatlakozott. Megfelelőbb volt fantáziájának a nagy francia író irányzata, tágabb tere volt itt a költőinek, a fantasztikusnak, a szenvedelmesnek. Miként mestere, ő is egyes történelmi nevezetességű monumentális épületekhez, várakhoz, templomokhoz, kastélyokhoz kapcsolta véres történeteit, melyek főleg a boldogtalan Lady Jane Grey, a vérengző VIII. Henrik életéből, vagy a londoni tűzvész történetéből voltak véve. Ilyen regények: *«The Tower of London»* (1840), *«Old Saint Paul's»* (1841) és *«Windsor Castle»* (1843). Ainsworthnak a regényírás nem hivatása, hanem mestersége. Történeteit ügyesen meséli el, de művészi érzéke kevés. Valósággal gyártotta a regényeket. Harminchárom regényt írt 55 kötetben.⁵

Előkelő helyet foglal el író társai között Sir Edward Lytton Bulwer. Őt történeti regénye a legjobbak közül valók: *«Devereux»* (1829), *«The Last Days of Pompeii»* (1834), *«Rienzi»* (1835), *«The Last Days of the Barons»* (1843) és a befejezetlen *«Pausanias»*, mely csak halála után, 1876-ban jelent meg. *«Devereux»*, XVIII. századbeli történet, a *«The Last of the Barons»* című műnek pedig a királyt koronázó és királyt buktató Warwick a hőse, aki IV. Edwardnak szerezte meg a trónt, hogy ugyanő meg is buktassa, míg végre Edward

a barnéti csatában (1471) legyőzte, ahol Warwick el is esett. Bulwer e művében kiváló pszichológusnak bizonyul, aki nemcsak történelmi eseményeket beszél el, de éles elmével mutat rá azokra az okokra, amelyek Anglia polgárságát arra indították, hogy Warwick ellen felkeljen és hatalmát megtörje. Finom művészettel rajzolja meg annak a kornak a kultúrképét, melyben elbeszélése játszódik és főleg ez teszi könyvét oly értékessé és emeli művét többi műve és kortársai történeti regényei fölé. Nem elégszik meg azzal, hogy regényeinek történelmi színt adjon, neki mellékes a romantikus mese. Fő nála a történelem, bár ezáltal nem egyszer lesz vontatottá, sőt unalmassá. Mielőtt legolvasottabb és nálunk is legismertebb regényét «The Last Days of Pompéii» megírta, tanulmányútra indult Itáliába. Felhágott a füstölő Vezúvra, bejárta a klasszikus ó-kor helyeit, mindenütt tanulmányozva a rómaiak kultúráját, életmódját, szokásait. A latin és görög klasszikusokat töviről-hegyire ismerte és otthonos volt a görög bölcselők műveiben. Pompéiiről írt regényében minden történelem, csak meséje költött, de ez annyira a klasszikus kor szelleméhez simul, hogy a mű alakjai igazi római jellemek, akik teljesen a hanyatló Róma Fórumára illenek. Páratlan művészettel olvasztja egyggyé a történelmi eseményeket a költött eseményekkel és jellemekkel.⁶

Bulwer hatása alatt állott az az első magyar író is, kiben először nyilatkozik meg az angol regény hatása Magyarországon. Ez Petrichevich Horváth Lázár, aki 1832-ben írta »*Az elbujdosott*» című regényét, melyről Ferenczi Zoltán írt felette értékes essayt; ez volt székfoglalója a Magyar Tudo-

mányos Akadémián (1917). Értekezésének címe «Egy elfeledett regényről».

Horváth Lázár, aki nagy hatást gyakorolt nagybátyjára, Jósika Miklósról is, Erdélyben élt és Kolozsvárott írta regényét. Erdélyben sokkal előbb terjedt el az angol nyelv és irodalom ismerete, mint minálunk. A XVIII. század vége felé már sokan beszélnek és olvasnak angolul. Ez az oka annak is, hogy Erdélyben fordították le először *Shakespeare*-t és Döbrentei is itt fordítja le 1812-ben «*Macbeth*»-et. Míg erdélyi mágnásaink a nyugati külfölddel keresték az érintkezést, addig magyarországi főuraink Bécsben telepedtek le. Ennek azután az volt a következménye, hogy míg az erdélyi vezető körökben egyre terjedt a nyugati műveltség, de magyarságukban mitsem vesztek, addig a magyarországi vezető emberek mindjobban elnémetesedtek. Ferenczi Zoltán az első, aki ezt a tényt megállapítja. Erdély egészen a XIX. századig állandóan túlszárnyalta Magyarországot az irodalom, színészet és nyelv művelésében.

Hogy hazánkban a regényirodalom meginduljon, az attól függött, hogy mikor hódítja meg az angol regény a magyar olvasót. Természetes tehát, hogy a regénynek is Erdélyből kellett útnak indulnia, mert az angol nyelvnek, irodalomnak és regénynek csak itt voltak ismerői. Ezek közül való Horváth Lázár, aki főleg Bulwernek, akkor megjelent regényeinek hatása alatt áll, azokat mind jól ismeri s választja megírandó művének mintaképeül. Szinte azt kell hinnünk, hogy a többi angol regényt alig, vagy sehogysem ismeri, mert míg Bulwer hatása lépen-nyomon érezhető Horváth regényén, a többi nagy író nem ihlette meg őt.

Nem is csinál belőle titkot. A regény kezdetén a következő invokációt intézi mesteréhez : «Hasonlíthatatlan teremtetője az annyira kedvelt Pelhamnek! te, ki a század gyöngeségeit oly kellemesen, oly kíváncatosan terjeszted előnkbe, hogy azokat, bármily csömörthozók legyenek is különben, kívánva-kívánjuk magunk elébe tálatlatni; ki új fényt és egy nagy ismert világot vetssz azon írói pályára, mely a hasznost édessel vegyíteni szokta; aki furesázkodni láttatol a fölött, míg valósággal a legélesebb acéllal érinted a politikai test vad-húsait; ki románidat a legszebb morál s legmélyebb filozófiának virágos kertjévé varázsolni tudod! Kedves író te, kinek szembetűnő eredetisége, játszó elméssége s kimondhatatlan élénk festései egyaránt láncolják le olvasóid osztatlan figyelmét ... Nemes polgára szabad Britanniának, kinek kezében, a maga tökélyében tündöklök ki anyanyelved krözüsi gazdagsága! Te, kinek tolla a kényes Pelham világi hiúságait és a vidám Clasence kellemes elevenségét, vagy a szerencsétlen Devereux fényes tapasztalásait éppen oly könnyen, oly találva tudta előnkbe adni, mint mennyei türedelmét a szegény Mordauntnak, bájtéljes magaviseletét a tolvaj Cliffordnak, vagy a fátum vaskeze alatt összerogyó Aram istenítő szerelmét ... szóval, szabad nemzeted méltó csil-laga, Bulwer! vajha dús szelleme szállná meg az ujonc író, ki a pályán, melyet te annyi fénnel tapodsz, legalább árnyad szeretne lenni s kinek vagy a legfőbbike: művelteket gyönyörködtetni!»

Horváth itt Bulwer hat regényét aposztrofálja és ezek mindegyikéből vett át részleteket, leírásokat és főleg elmélkedéseket.

Az angol regényirodalomnak egyik kiváló művelője Charles Kingsley, aki egy értékes művel gyarapította az angol történeti regény irodalmát. «Hypatia» című művében Schillerrel és rokonérzésű társai ellen száll harcba, akiknek rajongása a klasszikus pogányság iránt a nagy német költő «Die Götter Griechenlands» című költeményében van megörökítve. Kingsley azon a véleményen volt, hogy a görög filozófia és tudomány túlbecsülése a keresztény vallás rovására történik és ezt a vallása elleni támadást Eversley lelkésze nem nézhette tétlenül. Ez volt az egyik ok, amely őt a regény megírásánál inspirálta. A másik ok az ő mélységes, szinte már nem keresztényi gyűlölete volt a római katolikus egyház és főleg a pápai Róma iránt. Így tehát Kingsley műve célját tekintve, eltér az eddigi történeti regények céljától, mert amíg emezeknek az a céljuk, hogy vagy történelmi tanításban részesítsék vagy mulattassák olvasóit, «Hypatiának» célja a Róma elleni támadás. Ez azonban nem volt szerencsés gondolat, mert amikor az író a római egyházat támadja, támadja egyszersmind az angol egyházat is, amely elvégre mégis csak a római katolikus egyházból fejlődött és a két terebélyes fa egy gyökérből nőtt a magasba. A regény cselekménye a Krisztus utáni ötödik században történik. A korfestés nem hű, mert a Hypatiában festett egyház nem az ötödik század egyháza. A regény szempontjából ez ugyan nem volna hiba, de Kingsley azon állításával ellenzekszik, hogy regényében történelmileg minden hű és amit hozzáköltött, teljesen az ötödik század szellemének megfelelő.⁷ Még egy történeti beállítású regénye van Kingsleynek: «Westward Ho».

Szintér a tenger, az idő pedig Erzsébet királynő kora. Főképpen arra törekszik benne, hogy hű korképet fessen, olyannyira, hogy még nyelve is régies. A regényt főleg az teszi érdekessé, hogy híven fejezi ki Erzsébet királynő korának felfogását, szellemét és szokásait. Élénk képet fest, mikor leírja, hogy Sir Humphrey Gilbert hogyan indítja útnak nyugat felé induló hajóját, amelyen a rendes személyzeten kívül muzsikuskok és táncosok is vannak a vademberek csalogatására és elbűvölésére. A királynő Sir Walter Raleighvel küldi üdvözlését a hajó kapitányának. Szépen jellemzi Sir Richard Grenville kapitányt: «Az emberek azt beszélték róla, hogy büszke, — de mikor mindig volt körülötte valami, amire büszkének kellett lennie; hogy nyers és rideg matrózai iránt, de csak akkor, ha a gyávaságnak vagy ravaszságnak árnyékát vette észre valamelyikben; hogy néha-néha oly rettentően dühöngött, hogy fogaival rágtta meg a poharak üvegét, le is nyelve azt, de csak akkor, ha valami kegyetlenség vagy igazságtalanság miatt háborodott fel . . . »⁸

Kingsleynek nem ez a két történeti regénye a mesterműve. Sokkal olvasottabb két irányregénye: «Yeast» és «Alton Locke»: mindkettőt 1848-ban írta. Ez az év nemcsak a magyar szabadságharcot hozta meg, hanem felfordulást okozott úgyszólván egész Európában. Londonban a munkáság lépett fel követelésekkel a parlamenttel szemben. A helyzet valóban fenyegető volt, mert minden pillanatban attól kellett tartani, hogy a munkások felizgatott kedélye miatt felborul a helyzet és véres összeütközésre kerül a sor a készenlétben

álló kormánycsapatok és a munkások között. Az egész szigetország tekintete London felé fordult és mindenki lélekzetét visszafojtva leste-vártta, hogy minő fordulatot vesz a hatalmas angol munkásmozgalom. Kingsley akkor a Hampshireben fekvő Eversley lelkésze volt. Szomorú elhagyott vidék ez, ahol a nagynevű író kicsiny hitközségben néhány műveletlen parasztnak hirdette Isten ígését élete fogytaig. Ő is feszült figyelemmel várta a londoni híreket, miután egész figyelmét a munkás és munkaadó kényes kérdéseire irányította. Ekkor írja ezt a két regényt, melyet szintén a nagy cél szolgálatába állított. A mozgalom tíz év előtti időkre nyúlik vissza. 1838-ban a nép a parlament elé terjesztett követeléseit a következő pontokban foglalta össze: vagyon nem képesít a parlamenti tagságra; a parlament évenként üljön össze; a képviselők díjazandók; új egyenlő választókerületek létesítendőek; a választás legyen titkos és általános. Ezekért az elvekért lelkesedett az eversleyi lelkész is. 1872-ben még megérte az első titkos választást. Két irányregényében «Yeast» és «Alton Locke»-ban a munkás védelmére kel és nem egyszer heves és szenvedélyes hurokat penget. Az első a földmunkás és a napszámos bajait, a másik az iparos tanoncévek keserveit tárja fel.⁹

Alton Locke története szomorú és megrázó. A vézna fiúcska szenvedés és nélkülözés közepette cseperedik fel. Anyja olyan szegény, amilyen szegény egy özvegyasszony csak lehet. A költői tehetség csakhamar jelentkezik az okos fiúban, de anyja csak szabóinasnak adhatja. Öt esztendőt tölt el szabóműhelyben. Vallási kérdésekben val-

lott szabadelvűsége miatt családjá szakít vele, egyéb kérdésekben vallott szabadelvűsége pedig barátait riasztja el tőle. Mikor mestere meghal és fia a szerződésrendszert honosítja meg, összevesz vele és elveszti munkáját. Ezzel életének új fejezete kezdődik. A munkásság közös ügyének szolgálatába szegődik. Felrázza a munkásságot. Arra igyekszik, hogy befolyásos embereket szeressen a munkások nagy ügyének. Most tollához folyamodik, költeményeivel feltűnést kelt és egy előkelő leány ajándékozza meg szerelmével. De ő a nép fia, lelke visszaviszi a nép közé. Úgy érzi, hogy őt az isteni gondviselés küldötte, hogy munkástartvéreit felszabadítsa. Folytatja lázító munkáját. A tömeget nem tudja féken tartani; ez gyújtogatni kezd és Alton Locke börtönbe kerül. Mikor innen kiszabadul, barátai már nem élnek, szerelmese elhagyta és ő reményvesztetten bujdosik ismeretlen országok felé. Alton Locke célját nem tudta elérni, de Kingsley és harcos társai célt értek. Ha nem is ez a két regény szabadította fel az angol munkásságot, velük sok hívót szerzett ügyüknek.¹⁰

Thackeraynek «Esmond» című történeti regényéről máshol szólunk.

Itt említjük fel Conan Doyle történeti regényét: «*The Refugees*». Conan Doyle úgy él a köz tudatban, mint a detektívregény főmestere, kinek Sherlock Holmesé immáron világhírré tett szert. Szinte kíváncsian vesszük kezünkbe történeti regényét és nem minden kételkedés nélkül, hogy vajjon képes-e az író megbirkózni azokkal a nehézségekkel, amelyek a történeti regényíróra várnak? Ha egyszer belefogtunk a könyv olvasásába,

csak nehezen tesszük le. Kevés történeti regényt írtak meg oly érdekfeszítően, mint Conan Doyle ezt a művét.

Tárgya a XIV. Lajos korabeli hugenották üldözése. A cselekmény háttéréül XIV. Lajos udvara szolgál és a király maga a történet első részének egyik főalakja. Mesteri kézzel állítja elénk az író a fényt és pompát, melyben a versaillesi udvar úszott, de nem kevésbé megkapó az a kép, amelyet az udvari ármányról, a hazug és képmutató udvaroncokról fest. Történeti tény, hogy ha XIV. Lajos reggel felnyitotta szemét, az előkelő udvaroncok hosszú sora leste-várta parancsait és mindennap a legelső és legfontosabb államaktus a király felöltöztetése volt. Boldog volt, aki odanyujthatta a király papucsát, még boldogabb, aki a mosdótálat hozhatta, vagy a felséges úrra ráadhatta a ragyogó, gyémántokkal és briliánsokkal ékes királyi köntöst. Ez magában véve oly regényes és mégis reális aktus, hogy itt az írónak könnyű volt a dolga, mert alig is kellett valamit hozzáköltenie. Ha a király jókedvű volt, rózsás hangulatban volt az udvar, Versailles fényárban úszott, a jókedv nem ismert határt. Egyik mulatság a másikat érte; ezeknek lelke a király. Az ő jókedve világított... De ha — az író szerint — közelébe férkőztek jezsuita lelkiatyái, akkor ez a nap hirtelen beborult, az udvaroncok elkomolyodtak, a könnyűvérű udvarhölgyek komor színekbe öltöztek, mindenki az udvari kápolnába iparkodott, mert a király a pokol kínjaitól való félelmében napokon keresztül ott imádkozott. Ez mindannyiszor megismétlődött, valahányszor a jezsuiták befolyása erősebb volt némely udvarhölgy befo-

lyásánál. Ezek és azok teljesen hatalmukban tartották azt a férfit, aki büszke volt arra a mondasára, hogy «az állam én vagyok . . .»

Conan Doyle elfogult volt a jezsuitákkal szemben. A hugenották százezreinek minden szenvedéséért őket teszi felelőssé és az az alapgondolat vonul keresztül művén, hogy az elvakult vallássosság romboló hatása iszonytató. Erőteljes színekkel festi a király lelkitusáját a jezsuiták azon törekvésével szemben, hogy szüntesse meg a nantesi ediktum érvényességét, mely a hugenották vallásszabadságát biztosította. Az író szerint a jezsuiták semmi eszköztől sem riadtak vissza. A királyt a pokol minden kínjával fenyegetve, kedvesével, Madame Maintenonnal szövetségbe, kimerőszakolták XIV. Lajos legszörnyűbb rendeletét, mely a hugenottákat földönfutóvá tette.

A jezsuiták rávették a királyt — írja Conan Doyle, — hogy vegye feleségül Madame Maintenont, ennek fejében a nőnek meg kellett ígérnie, hogy rábeszéli a királyt a nantesi ediktum visszavonására. Madame Maintenon szobájában a király, Bossuet püspök és két jezsuita. Az asztalon a kész visszavonó rendelet, toll és tinta.

— Tehát lelkiatyám azt hiszi, hogy ha ily módon taposom el az eretnekséget, lelkem üdvösségét biztosítom a túlvilágon? — kérdezte a király.

— Nagy jutalmat érdemelsz.

— És ön is úgy gondolja, püspök úr?

— Kétségtelenül, uram.

— És ön, abbé du Chayla?

— Ami² felséged üdvözülését illeti, arra nem tudok válaszolni. Ehhez azt hiszem, ennél jóval

több volna szükséges. De egyet kétségtelenül tudok, hogy elkárhozik, ha nem teszi.

A túlvilág kínjaitól rettegő király aláírja az okmányt, mely százezrek boldogságát dönti halomra. A börtönök megtelnek hugenottákkal és több mint kétszázezer világgá megy, külföldön keresve új hazát. Franciaország pedig sok ezer hűséges hazafival lett szegényebb.

Conan Doyle nem a katolikus alsópapság zélusa felett tör pálcát, ellenkezőleg, ezeknek önfeláldozása csodálattal tölti el. E csodálatának szülöttje a hittérítő is, kivel Amerika vadonjában találkozunk. Indiánok annyira megcsonkították, hogy emberi formájából teljesen kivetkőztették. Mégis boldog, hogy hitéért szenvedett, «ha nem is adatott meg neki a vértanui halál dicső koronája». «Erre bizonyára méltatlan voltam.»

Ez az a történeti keret, melybe az író vékony szerelmi meséjét illeszti. A király első gárdistája, De Catinat, aki a hugenották felekezetéből való, mélyen szereti unokanővérét, Adelet. De Catinat a király bizalmasa, életét uráért nem egyszer teszi kockára, de amikor XIV. Lajos fényes ígérettel arra akarja rábírni, hogy hagyja cserbe hugenotta testvéreit, gondolkodás nélkül választja a fényes jövő helyett a száműzetést és szenvedést és az új világban keres és talál kedvesével együtt új hazát.

A regény két részből áll. Az első rész színhelye Franciaország, illetőleg XIV. Lajos udvara, a másik rész színhelye pedig Amerika.

Az első rész főszereplői a király, annak kedvese Madame Montespan, ennek utóda Madame Maintenon, De Catinat és az amerikai Amos Green.

A királyt csupán mint embert mutatja be, in-

kább gyöngéit domborítva ki, úgy hogy e regény alapján nem ismerünk XIV. Lajosban arra a fejedelemre, politikusra, katonára, aki valóban volt: Európa leghatalmasabb, legtehetségesebb, de legerőszakosabb királyára.

Megkapóan élénk színekkel festi az író a királynak két kedveséhez, Madame Montespan és Madame Maintenonhoz való viszonyát. Mindkettő történeti személy. Montespan, aki két évtizeden keresztül volt a király kedvese, Franciaország legszebb és legszellemesebb asszonya volt. A király tehetetlenül vergődik hálójában; csak mikor egy új nap kel fel Versailles palotájában, mikor a még szebb és erényes Madame Maintenon kerül mint XIV. Lajos törvénytelen gyermekeinek nevelőnője a királyi udvarhoz, tűnik le e hatalmas asszonynak szerencsecsillaga. Elvonul az udvartól, aszkéta életet él, szöges korbáccsal ostromozza bűnös testét, hogy «a gyönyörrel teljes földi élet után a túlvilágon is megfelelő helyet és rangot biztosítson magának».

Madame Maintenon csupa életszentség, szépségével lebilincseli a királyt és — az író szerint — a jezsuiták mesterkedésével a király törvényes felesége lesz. E két nő küzdelme a király szerelméért, az első rész legérdekesebb része és Conan Doyle meseszövése itt minden dicséretet megérdemel.

A regény egyik mellékalakja Amos Green. Az új világból jött látogatóba francia rokonaihoz. Csodás testi erő, józan, természetes ész, őszinteség, becsületesség, önfeláldozó barátság: ezek azok a vonások, melyek jellemét kidomborítják.

Az első rész a nantesi ediktum visszavonásával

ér véget. Ez a rész a regény értékesebb fele ; ez teszi a regényt történeti regénnyé : a háttér tiszta história és a főszereplők fele is történeti alak. Nem így a másik rész : itt csak az alap történelem, a többi csupa fantázia. De Catinat és jegyese elmenekül Franciaországból. A tengeren és az új világban elszenvedett viszontagságaik teszik a második rész anyagát. Főleg a franciák és indiánok harcát rajzolja az író élénk színekkel.

A regény főhibája, hogy hiszékenységünket nagyon próbára teszi. A leglehetetlenebb kalandokat találja elénk, amelyek, bár nagyon izgatók, de hihetetlenek. Conan Doyle érdekfeszítő marad mindvégig és alig van oldala a regénynek, mely meglepetést nem tartalmazna számunkra.

Külön meg kell említenünk, hogy a regény nyelve kiválóan szép. Stílusa egyszerű, mégis választékos. Természeti leírásai bájosak, de legjobban ragyogtatja stílusát a versaillesi udvar fényének és pompájának leírásakor.

Magyar fordítások :

- Pompéji utolsó napjai. (The Last Days of Pompeii). Írta Bulwer Edward. Budapest, Franklin-Társulat.
- A párizsiak. (The Parisians.) Írta Bulwer Edward. Fordította Fáy Béla. I—IV. Budapest, 1875. Légrády Testvérek.
- Pausanias. Írta Bulwer Edward. Fordította Gyene Gusztáv. Budapest, 1878. Zilahy S.
- A hősök. Írta Charles Kingsley. Angolból fordította Pulszky Ágost. Budapest, 1893. Athenæum.
- Hypatia. Írta Charles Kingsley. Budapest. Franklin-Társulat.

¹ Cross : Engl. Novel, 138. o.

² U. o. 137. o.

³ U. o. 140. o.

⁴ U. o. 141. o.

⁵ U. o. 142. o.⁹ Stoddard : Engl. Novel,⁶ U. o. 143. o.

169. o.

⁷ U. o. 147. o.¹⁰ U. o. 172. o.⁸ U. o. 157. o.

XIII. Burney. Edgeworth.

A XVIII. század 80-as éveiben Miss Frances Burney volt a legnevesebb angol regényíró. 1778-ban jelent meg *Evelina* című regénye, mely-lyel hírnevét egy csapásra megalapította. Azok közé a könyvek közé tartozott Miss Burney regénye, melyeket mindenkinek el kellett olvasnia. Neve nagy volt nemcsak Angliában, hanem túl a szigetország határain is. Azóta sok regény jelent meg az angol könyvpiacra, kelendőbbek mint Miss Burney regényei — a legtöbb ma már a feledésé, de *Evelina* és *Cecilia* szerzőjének neve ma is az angol klasszikusok között áll.

Frances Burney Lynnenben született 1752-ben. Atyja zenetanár volt, kit zenetörténeti tudományos munkássága miatt az oxfordi egyetem doktori címmel tüntetett ki. Feleségének korai halála után reáharult gyermekeinek nevelése. Bár gyöngéd, szerető apa, de saját gyermekeinek legrosszabb pedagógusa volt. A kis Frances csupán egyik nővére taníttatta az írás-olvasásra, de más nevelésben nem részesült.

Olvasmányait apja könyvtárából vette, amely nagyon egyoldalú és szegényes volt arra, hogy a leány nevelésének hiányait pótolhatta volna. Az élet lett a serdülő leány tanító mestere. Szeme nyitva volt, semmi sem kerülte el figyelmét. Minden ami rendkívüli, megragadta őt és mély nyomokat hagyott érzékeny lelkén.

Atyjának házában a legváltozatosabb ember-típusok fordultak meg és nem egy közülük fényes név ma is az angol nemzet kultúrtörténetében. Nemcsak Anglia szellemi nagyságai fordultak meg dr. Burney szerény otthonában, hanem a világ legnagyobb zeneművészei is, kiket a jónevű zenetörténész egyénisége vonzott oda. Dr. Burney estélyein sűrűn fordultak meg hercegek, lordok, miniszterek, katonai és egyházi méltóságok és külföldi diplomaták. Frances sohasem érezte magát otthonosan ebben a nagyvilági társaságban. A sok fényes ruha, ragyogó ékszer, rendjel és nagy név elriasztotta a szelíd, félénk leányt. Nem is törődött senki sem az igénytelen külsejű, zárkózott házikisasszonnyal, aki csupán kötelességből jelent meg a fényes társaságban. Ott voltak el előtte azok, akikből később híres regényalakjait alkotta. Figyelte, hallgatta, tanulmányozta a sok embertípust, angol mágnást, tudóst, politikust, külföldi művészt és az akkori angol társadalom körülrajongott asszonyait. De nemcsak az előkelő világ alakjait, a tudósokat és művészeket tanulmányozta, hanem a padlás-szobában tengődő segédszínészt, a koplaló költőt, a szegény varrónőt, az utca gyermekét is, akiket az élet forgataga sodort elébe. Akit ő egyszer meglátott, aki megragadta figyelmét, azt nem felejtette el soha többé.

A benne felgyülemlett anyag nemsokára utat tör magának. Először rövid történeteket ír, de csak nővére számára. Atyja nem vesz tudomást ezekről, mert nagyon leköti a hivatása. Mostoha-anya megtudja, hogy a leány szörnyű terven töri a fejét — regényt akar írni. Pedig minden

anya féltékenyen vigyázott leányára, hogy regény még csak a kezébe se kerüljön. A papok a szószékről óva intették híveiket, hogy kerüljék «az ördögi tudomány örökzöld fáját» — amint a regényt körülírták. Nem csoda tehát, ha mostohanyja minden befolyását latba veti, hogy a reábízott leányt e ballépéstől visszatartsa. Frances engedelmes gyermek volt és egy ideig hallgatott az «okos» szóra — de géniusza nem sokáig hagyta nyugton.

Egyik rövidke történetnek Caroline Evelyn volt a hősnője. Lovagja elcsábítja, a szegény sírba viszi a boldogtalan leányt, gyermekét árván hagyja e sívár világon. Ennek a kis árvaleánynak az alakja tovább zsong a leintett író fejében, egyre határozottabb alakot ölt, fantáziája elkíséri az élet szövevényes útjain és így született meg Evelina című első regénye, melyhez halhatatlan írói hírneve fűződik. A félénk leány nem bízott első műve sikerében, álnév alatt keresett kiadót. Csak nehezen talált üzletembert, aki 20 font örök áron vette meg a kéziratot. Atyját beavatta titkába. Ő megdicsérte okos leányát, de sem a mű értékével, sem a megkötendő üzlettel nem törődött. Így lett a tapasztalatlan Frances másfélezer fonttal szegényebb és indult útnak első regénye. A szerző álneve «Grafton», ismeretlen volt, a kiadó cég másodrendű és az akkori felfogás szerint nem volt dicsérendő szórakozás a regényolvasás: a vállalkozót nem kecsegtette tehát valami különös haszon.

Evelina 1778-ban jelent meg. Akik elolvasták, elragadtatással beszéltek róla. Olvasóinak tábora egyre növekedett. Hosszú ideig nem volt kelen-

dőbb könyv a könyvpiacra, és keresettebb a könyvtárakban. Mindenki a szerző iránt érdeklődött, de a kiadó is csak álnevét tudta. Híre járt, hogy Anstey a regény írója, aki «*The New Bathguide*» című munkájával tett némi hírnévre szert. Mikor kitudódott, hogy a mű szerzője nő, sőt fiatal leány, a kritika még jobban magasztalta a regényt és Anglia legelső írói elismeréssel adóztak Frances Burneynek. Johnson, akire akkoriban mindenki úgy tekintett, mint az angol irodalom fejére, aki dr. Burney benső barátja volt, Fielding művei fölé emelte Evelinát.¹ Burke, Sheridan,² Gibbon,³ mindannyian dicsőhimnuszokat zengtek a nagyszerű regényről. Mindez felette hizelgett hiúságának, de legfőbb öröme mégis abban telt, hogy atyját, testvéreit boldoggá tette hírnevével, amely hamar eljutott Franciaországba és Németországba is. Talán Walter Scott «*Waverley*»-je szerzett még ily hirtelen dicsőséget szerzőjének, mint «*Evelina*».

A regénynek alig van meséje és ennek vajmi kevés köze is van a mű nagy sikeréhez: Evelina atyját csak névleg ismeri, anyja meghalt. Mr. Villars tiszteletes házában nő fel, a nélkül, hogy nagyszüleit vagy rokonait ismerné. Mikor nagyanya, Madame Duval, rátalál, magához veszi és bemutatja a rokonoknak. Ezeknek jellemfestésében ragyogtatja Miss Burney nagy művészetét, mely főleg a mindennapinak, a nevetségesnek rajzolásában éri el tetőpontját. Miss Burney bemutatja az akkori angol társadalmat, a londoni életet, a főváros operáját, mulatóhelyeit s kiállításait. A regény úgy végződik, amint azt akkori olvasói el is várták: a csodaszép hősnő

előkelő férjet kap ; lord Orvillenak lesz a felesége, négyes fogaton jár és teljes boldogságban él.

A regényben sok művészien alkotott jellem van, de legbiztosabb az író tolla, mikor mindennapi, kicsinyes, önző, visszataszító jellemeket rajzol. Ezek az ő legbecsesebb alkotásai. Művészi szempontból kifogásolható, hogy nincs bennük egy parányi kedves, vonzó tulajdonság sem, ami enyhítené a sötét színeket. Alakjai nem ördögök ugyan, de nem is igazi emberek, hanem egyoldalú regényalakok. Ebben a tekintetben nem egy honfitársa szárnyalta túl. Miss Burneyben hiányzott az erő, hogy az emberi szív mélyére hatoljon. Alakjai karrikaturák, amelyekben az emberi gyöngeségek eltorzítva jelennek meg. Az emberi szív hatalmas indulatai, szenvedélyei, a szerelem, a gyűlölet nem érdeklik őt és másodrendű szerepet juttat nekik.

A Branghton-leányok legsikerültebb típusai a közönséges jellemeknek. Nincs bennük egy szikrányi nemes vonás : tapintatlanok, irigyek és a legnagyobb mértékben kárörvendők ; hiúságuknál csak önzésük nagyobb. Velük szemben áll Evelina ragyogó alakja, megáldva minden külső és belső jeles tulajdonsággal és így az ellentét annál kirivóbb. Atyjuk Mr. Branghton telve van előítélettel, önhitt, nagyravágyó. Tekintélye csak városi embernek van előtte ; a vidékieket lenézi. Mr. Smith tipikus agglegénny, kifogástalanul öltözködik, mindig udvarol, de a házasságot pokolnak nevezi ; ez csak nőnek való, a férfinak szabadság kell. Johnson szerint ez a jellem Miss Burney legművészebb alkotása : «Ilyen tipikus agglegénnyt csak nő tud festeni, aki így áll bosszút a sok

igazságtalanságért, mely a női nemet az aggleények részéről éri». A regény férfinőse lord Orville, szép férfi, nemes jellem, csupa előkelőség, finomság. Evelinának férfimása. Hiányzik belőle az emberi gyöngeség és teljes ellentéte Miss Burney sötét jellemeinek.

A regény finom korkép. A XVIII. századbeli angol társadalomnak hű tükre. Miss Burney szeme éles, tolla hű. A képet gondosan dolgozza ki és a legapróbb részletekre is kiterjedő. A könyvben leírt opera, kerti mulatságok, hangversenyek, kiállítások a XVIII. század patinájával vannak bevonva. A társadalmi osztályok között fennálló ellentétekre eddig még egy regényíró sem mutatott rá. Az előkelő társaságokról rajzolt kép oly hű és találó, hogy semmi kívánnivalót sem hagy hátra.

Evelina sikere további munkásságra serkentette az írónőt. Hallgatva barátaira, a vígjáték terén is próbálkozott — de siker nélkül.

Ismét visszatért oda, ahol első nagy sikerét aratta. Négy év múlva jelent meg másik nagy regénye: *«Cecilia»* (1782). A közönség türelmetlenül várta a könyvet. Ez teljesen ki is elégítette a várakozást. A kritika még jobbnak találta, mint Evelinát és a «klasszikus» jelzővel tüntette ki. Ismét Miss Burneynek az a jelessége teszi értékessé a könyvet, mellyel az emberek hibáiból gyúrja meg alakjait és teszi nevetségessé az emberi gyöngeségeket.

Meseszövése ennek is felette egyszerű: Cecilia tökéletes szépség és nagy vagyon örököse. Férje csak az lehet, aki lemond saját nevéről és a leány családi nevét veszi fel. Ebből keletkezik a bonyo-

dalom. A leánynak három gyámja van. Megrajzolásuk mesteri: az egyik zsugori, a másik tékozló, a harmadik származására döllyfös gentleman, aki nem tud elégszer felháborodni azon, hogy a sors olyan társaságba keveri őt, mint aminő a másik két gyám. Cecilia hol az egyik, hol a másik házában él, míg egyiknek a fia titokban el nem veszi.

Legjobb alakjai ezeken kívül még Mr. Meadows, Mr. Hobson és Mrs. Belfield.

Mr. Meadows nem kelne fel székeről, ha mellette a legszebb hölgy roskadna is össze a fáradságtól. Órák hosszat áll a tükör előtt, ha öltözködik. Annyira szórakozott, hogy felét sem hallja annak, amit neki mondanak. A legnehezebb rabszolgamunkát is könnyebbnek és értékesebbnek tartja, mint egy fiatal leány mulattatását.

Mr. Hobson elbízott, közönséges egyén, büszke a pénzére, vagyonára: ez az ő öröme, boldogsága és istene. Mrs. Belfield az alsó néposztálynak sikerült típusa. Közönséges, hiú nő, aki meg van győződve, hogy minden leány az ő fiába szerelmes; büszke, hogy fia egyetemre jár és többre tartja őt minden arisztokratánál. — A regény sikerült torzképe a francia forradalom előtti angol társadalomnak.⁴

Miss Burney ünnepelt író nő lett. Minden ajtó megnyílt előtte. Szívesen fordult meg Mrs. Delany házában, aki előkelő társadalmi szerepet játszott abban az időben. A véletlen összehozta itt az angol királlyal, III. Györggyel és a királynéval. A két felség kitüntető szívélyessége mély benyomást tett az író nő fogékony lelkére. Charlotte királynénak megtetszett a híres író nő és azt az ajánlatot tette neki, hogy vállalja el udvaránál

ruhatárának gondozását: teljes ellátás és 200 font sterling lesz évi fizetése.

Macaulay annyira felháborodott ezen az ajánlaton, hogy érdemes essayjének erre vonatkozó részét szószerint adnunk.⁵

«Ha meggondoljuk, hogy Miss Burney volt abban az időben a legnépszerűbb író, hogy jólét, ha nem gazdagság lehetett volna osztályrésze és hogy minő boldog volt a szülei házában és ha összehasonlítjuk az áldozatot, amelyre felszólították azzal a fizetéssel, amit neki felajánlottak, valóban nem tudjuk, ne vessünk vagy bosszankodjunk miatta. Azt követelték tőle, hogy úgy váljék meg családjától és barátaitól, mintha Calcuttába menne és olyan fogoly legyen, mintha rágalmazás miatt börtönözték volna be. Azzal a tehetséggel, amely a legnagyobb elméket gyönyörködtette, ezentúl burnótszelencét töltsön, gombostűkkel dolgozzék, vagy egy komorna szolgálataira álljon; hogy egész életét siralmas formások korláta között töltse el; hogy néha addig böjtöljön, míg össze nem esik az éhségtől; hogy gyakran addig álljon egy helyben, míg össze nem roskad a fáradtságtól; hogy beszélni és mozdulni se merjen addig, míg nem tudja, hogy úrnője szereti-e majd, amit mond és ahogyan mondja. Azok helyett a kiváló férfiak és nők helyett, akik vezetői voltak a politikai pártoknak és akikhez benső barátság fűzte, a főruhatárosnő lesz majd egyetlen, örök társa, egy német boszorkány, alacsony műveltséggel, kihívó viselkedéssel, akinek amúgy is durva természetét betegsége még fokozza. De hiszen néha-néha szegény Frances Burke és Windham társaságáért

ő felsége istálló mestereinek társaságával is vigasztalhatta magát.

«És mi volt a jutalma azért, hogy önmagát e rabszolgaságra eladja? Peerri méltóság? Vagy talán 2000 font nyugdíj élete végéig? Vagy eszéresség bátyja számára. Nem. Az ár, amennyire őt becsülték, szállás, teljes ellátás, egy inas és 200 font egy évre.

«Az az ember, aki éhségtől gyötörve egy tál lencséért odaadja elsőszülöttségi jogát, balga. De mit tartunk arról az emberről, aki odaadja elsőszülöttségi jogát és még e tál lencsét sem kapja meg érte? ... Magától értődött, hogy amíg állásban van és a királyi udvartartásnak a tagja, nem jelenhetik meg a nagy közönség előtt mint szerző, de ha ilyennemű kikötés nem is lett volna, elfoglaltsága nem engedett volna időt szellemi munkára. Hogy állása összeférhetetlen volt irodalmi működéssel, azt a király is elismerte, amikor Frances leköszönt: «Feláldozott öt évet a tollából», szölt a király ... A megegyezés lényege röviden ez volt: Miss Burney rabszolga lesz és jutalmul ezért koldussá teszik.

«Hogy mi célból vitték őt őfelségeik palotájukba, felfogni képtelenek vagyunk. Nem lehetett az a céljuk, hogy irodalmi működésre serkentsék, mert hisz kiragadták őt olyan körből, amelyben irodalmi működését minden bizonnyal folytathatta volna és az udvarnál olyan helyzetbe került, hogy lehetetlen volt tovább írnia. Nem lehetett céljuk, hogy anyagi helyzetén javítsanak, mert olyan helyzetből ragadták ki, amelyben minden valószínűség szerint meggazdagodott volna és olyan körülmények közé juttatták,

amelyekben szegénynek kellett maradnia. Az sem lehetett céljuk, hogy kiváló komornára tegyenek szert, mert világos, hogy Miss Burney volt korának egyetlen írója, aki meg tudta írni Harrel halálát, de olyan leányt, aki szalagokat tud megkötni vagy burnótszelencéket megtölteni, ezret is találtak volna. Ha kegydíjat adományoztak volna neki, az igazságos és nagylelkű eljárás lett volna: méltó a királyi udvarhoz. De ha az nem volt lehetséges, a legjobb lett volna őt békében hagyniok. Nincs kétségünk aziránt, hogy a király és királyné csak jót akartak . . . Azt hitték, hogy az már magában véve is boldogság, ha ők valakit észrevesznek, ha közelükben lehet, ha szolgálhat nekik: és hogy Frances Burneynek is áradoznia kell a hálától azért, hogy egészsége, jóléte, szabadsága, családi körének szeretete és írói hírneve árán megvásárolhatta azt a jogot, hogy ott állhatott a királyi szék mögött, kezében egy pár királyi kesztyűvel. »

Macaulay mesteri elmélkedéséhez semmi hozzáadnivalónk nincs.

Miss Burney a királyi udvar szolgálatába állott. Keserves öt esztendő, a rabságnak évei következtek ezután. Kora reggeltől késő estig rendelkezésre kellett állania; ha szólt a csengő, a királynőhöz kellett sietnie, hogy felöltöztesse vagy levetkeztesse. De nemcsak a királynénak kellett rendelkezésre állania, hanem az udvarhölgynek is, aki egyébként oly műveletlen volt, mint egy szobalány. Ennek a társaságában kellett eltöltenie szabad idejét is. Éjfél tájban még egyszer szólt a csengő: a királynő aludni tért és csak azután térhetett ő is nyugalomra.

Ez az élet beteggé tette és csakis betegsége nyitotta meg börtöne ajtaját.

Mikor egészsége helyreállt, sokat fordult meg a francia emigránsok között és felesége lett egy derék, művelt tábornoknak: így lett France Burneyből Madame D'Arblay. 1796-ban megjelenik harmadik regénye *«Camilla»*. Majd Franciaországba költözik, ahol tíz évet töltött el. Férje halála után visszatér fiával Angliába. Nemsokára kiadja utolsó regényét, *«The Wanderer»* (1814) és később (1832) atyja emlékiratait. 1840-ben hal meg 88 éves korában.

Még két művéről kell szólnunk: *«Camilla»* és *«The Wanderer»*.

Miss Burney művészete nem fejlődött az idők folyamán. Első két műve körülbelül egyenlő értékű: *«Camilla»* határozott hanyatlást mutat, *«The Wanderer»* pedig már méltatlan Miss Burney tollára. Ennek a visszaesésnek az oka abban rejlik, hogy egyrészt elhagyja azt az ösvényt, melyen hírnevét szerezte és Johnson nyomdokaiba akar lépni, a nélkül, hogy ereje és tehetsége volna ennek irányához, másrészt pedig tíz évet Franciaországban töltve, elszakadt szülőföldjétől, melyből tolla erejét merítette. Utolsó két regényében is fel-felvillan még régi tehetsége, élénkségének egy-egy sugára, de a régi magaslatra felemelkedni többé nem tud.

Camilla, a regény hősnője, szegény papnak a leánya, udvarlója Edgar, gazdag és előkelő. Az óvatos hős nem akarja addig Camillát feleségül venni, amíg meg nem győződik arról, hogy a leány őt és nem vagyonát és rangját szereti. Most kezdődik a két fiatal szív vergődése, mely őt

köteten keresztül tart. Végre megtartják az eljegyzést, de a sors mégis elválasztja őket örökre.

Miss Burney jellemfestései itt is sikerültek. A legbájosabb mégis az öreg nagybácsi: ártatlan és tapasztalatlan, mint a gyermek és minden tévedését, baját annak tulajdonítja, hogy fiatal korában elhanyagolta a latin és görög tudományokat. Fiataloktól körülvéve boldogan szövögeti terveit, mindenik számára kijelöli élete párját és csodálkozva látja, mint keresztezik a fiatalok az ő terveit.

Utolsó regénye «The Wanderer» gyöngé alkotás, mely írói hírnevének is nagyon ártott.

Juliet Granville a regény hősnője; szenvedései és bolyongásai az elbeszélés tárgya. Egy angol nemes titkos házasságot köt és Juliet ebből származik. Franciaországban nő fel, ahol jó barátok veszik őt oltalmukba. Születését igazoló okmányai elégnék, vagyonát egy köztársasági biztos keríti hatalmába és arra kényszeríti őt, hogy vele házasságot kössön. Angliába menekül, névleges férjének halála visszaadja szabadságát, társadalmi állását és boldogságát.

Miss Burney, illetőleg Madame D'Arblay meseszövése kezdetleges, erőszakos és nagy fantáziáról sem tesz tanubizonyságot. Jelessége a jellemfestés művészete: más kiválósága még az élénkség, mely az olvasó figyelmét is leköti. Ezzel végére is értünk e mű dicséretének. Egyoldalúsága miatt nem szabad őt túlbecsülve, Fieldinggel, George Eliottal, vagy Thackerayval egysorba helyeznünk. Viszont el kell ismernünk, hogy korának társadalmáról írt képei oly kiválóak, oly

igaz művészettel vannak megrajzolva, aminőkkel előtte sohasem találkozunk.⁶

Goldsmith halála óta egészen Scott felléptéig nők dolgoztak a legszorgalmasabban a regényirodalom terén. Frances Burneyt követte Miss Maria Edgeworth; róla alább lesz szó. Majd Susan Edmondstone Ferrier, kinek a múlt század negyvenes éveiben megjelent három regénye érdemel figyelmet: «Marriage» (1818), «The Inheritance» (1824) és «Destiny» (1831). Scott modorában festett skót életképek ezek. Lady Morgan-nek egy közismert regénye van: «The Wild Irish Girl». Felemlítendő Még Anna Maria Porter, kinek két regénnyel volt nagy sikere: «Thaddeus of Warsaw» (1803) és «Scottish Chiefs» (1809). Azután jött Jane Austen, akiről már szólottunk.

*

Miss Maria Edgeworthnak két nagy érdeme van: ő alapítja meg a nemzeti irányt az angol regényben és őtőle tanulja meg a nagy Scott a skót jellem rajzolását. Angol anyától és angol földön született 1767-ben, de életének legnagyobb részét Írországbán töltötte; ezért természete, egyénisége és vérmérséklete nem angol, hanem ír. Atyja, ki életét huszonegy gyermeke nevelésének szenteli, Máriában korán fedezi fel az írói hajlamot és ő, aki maga is íróember, lesz leányának lelki kalauza. Az írónő atyjával beszéli meg terveit és az ő kritikáját becsüli a legtöbbre. Az atyai befolyás oly hatalmas volt a leányra, hogy Miss Edgeworth csak addig tud értékeset alkotni, míg atyja él.

Hírnevét «Castle Rackrent» c. regényével alapította meg, mely 1800-ban névtelenül jelent meg. Tulajdonkép nem is regény, hanem egy ír uradalomnak és urainak tragikus története, melyet egy öreg szolga beszél el. Minden sora morált tanít — ezt Miss Edgeworth annyira túlzásba viszi, hogy unalmassá lesz általa. Többi történetének alakjai nem valószínűek, hősei és hősnői nem gyarló emberek. Csupa erény, jóság és nemes vonás alkotja a képet; árny, hiba vagy gyarlóság nem található bennük. Történeteit azért nem hisszük el. Már az első oldalon tudjuk, hogy az író mire akarja olvasóját megtanítani és előre tudjuk a történet végét. Semmi meglepő fordulat sem zavarja meg az előre hajszálpontos-sággal megállapított cselekményt és ha mégis végigolvastuk e történeteket, csalódottan tesszük le a könyvet, mert tudjuk, hogy az egész történet távol áll nemcsak az igaztól, hanem még a valószínűtől is.

Ilyen tanulságos, de valószínűtlen történet «Belinda» (1801) is, amelyben egy nemeslelkű leány és egy férjes asszony harcol egy férfi szerelméért.

Későbbi elbeszélései «Tales of Fashionable Life» (1809—12) című gyűjteményében jelentek meg: «Ennui», «Almeria», «The Absentee», «Manoeuvring», «Vivian». Itt is a morál a fő: a szereplő személyek, egy-egy emberi gyöngeség megtestesítői. Az író csak tanítani, javítani akarja olvasóit, de mind ezt írói művészetének rovására teszi. Említést érdemelnek azok a drámai jelenetek, melyek elbeszéléseinek legérdekesebb részei. Ilyen például «Ennui» c. elbeszélésében Glenthorn grófnak tör-

ténete. Öreg dajkájának fia az 1798-iki zendülésben vesz részt, fogságba jut és anyja térdenállva könyörög a grófnak, szabadítsa ki fiát. A keményszívű gróf nem hajlandó erre. Akkor a dajka elkeseredésében felfedi féltve őrzött titkát. Elárulja, hogy állítólagos fia, Christy O'Donoghoe az igazi Glenthorn gróf és az összes birtokok ura, Glenthorn pedig az ő fia és vak anyai szeretete bírta rá, hogy a gyermekeket kicserélje. Mikor Glenthorn ezért lemond a birtokokról, melyek törvény szerint nem az övéi, anyjának, a dajkának szíve megszakad.

Walter Scott, ki személyes ismeretségben állott az írónnal, legjobbnak találta «Vivian» alakját. A gyöngye jellemű férfi példaképe ő, aki képtelen az élet terheinek a viselésére. Jószívű, nemes, de gyöngye, gyarló jellem, mely kísértéseknek sohasem tud ellentállni. A legszebb reményekkel indul neki az életnek. Nagy vagyon ura, egy bájos leány szerelme az övé, igaz, jó barátok veszik körül, de gyöngye jelleme romlásba viszi. Megszöktet egy asszonyt, feleségül vesz egy harmadikat, vagyona elúszik, megvesztegetik mint politikust és mikor párbajban halálra sebzik, utolsó szavai ezek: «Oh gyöngye akaratom, te vagy oka minden bajnak». Miss Edgeworth ügyes kézzel állítja elének az akaratnélküli ember visszaretentő példaképét, de szilárd jellemre és erős akaratra ő sem fogja megtanítani olvasóit.⁷

Másik jó elbeszélése «The Absentee», melyet lord Macaulay az íróő legjobb meséjének tartott. Absentee-nek nevezik Írországból azokat a földbirtokosokat, kik uradalmaikat idegen kézre bízva, messze idegenben élik világukat és fecsé-

relik el lassan tönkremenő birtokaik hozadékát. Sajnos, nekünk magyaroknak is megvoltak és megvannak a mi absenteeink, akik nem törődtek és nem törődnek a hazával, a hazának száz bajával, akiknek csak a nevük magyar, de lelkük és szívük «absentee».

Lord Clonbrony is ebből a fajtából való, Londonban él, Írorszáiban levő birtokait ispánjai és kasznárjai teszik tönkre: a lord felesége kedvéért lett hűtlen hazájához. Lady Clonbrony pedig annyira rabja az angol divatnak, társaságnak és szokásoknak, hogy még ír akcentusát is szégyenli. Fia egy alkalommal fültanuja annak, amint társaságukból való angolok megvetően nyilatkoztak családjáról azért, mert üres mulatságukért ott hagyták hazájukat és ősi birtokaikat. Az ifjú lord életfeladatául tűzi ki, hogy a családot visszatelepíti az ősi földre. E célját el is éri. Az író itt is nemes és dicsérendő célt tűzött ki magának: hazájának akarja visszaszerezni azokat, akik azt könnyelműen cserben hagyták.

Még öt novellát írt Miss Edgeworth: «*Leonora*», «*Delphine*», «*Patronage*», «*Harrington and Ormond*» és «*Helen*». Mikor észrevette, hogy a közönség elfordul tőle, mikor látta, hogy erkölcsös tanításai untatják a kalandos után vágyódó új nemzedéket, letette a tollat és bár 15 évig élt még, több elbeszélést nem írt. 1849-ben halt meg 82 éves korában.

Frances Burney regényei:

Evelina, 1778; Cecilia, 1782; Camilla, 1812; The Wanderer, 1814.

Miss Maria Edgeworth regényei:

Castle Rackrent, 1800; Tales of Fashionable Life, 1809—1812.

Magyar fordítás:

— Miss Evelina. Írta Burney. Regény. Budapest, 1899. Budapesti Hirlap kiadása.

¹ Macaulay: Madame D'Arblay, 21. o.

² Richard Brinsley Sheridan (1751—1816) angol-ir drámaíró, szónok és politikus. Főművei: *The School for Scandal*; *The Critic*; legkiválóbb mint színműíró.

³ Edward Gibbon (1773—94) angol történetíró. Főműve: *Decline and Fall of the Roman Empire* (1764).

⁴ Kavanagh: Engl. Women of Letters, 58. o.

⁵ Macaulay: Mme D'Arblay, 29. o.

⁶ Kavanagh: Engl. Women of Letters, 90. o.

⁷ U. o. 237. o.

XIV. Viktória királyné kora.

Ebben a korban a brit birodalom anyagi és szellemi téren óriási arányokban fejlődött; e fejlődésnek nincs is párja Nagybritannia annaleseiben; Viktória uralkodása alatt az ország népessége kétszeresére, gazdagsága pedig háromszorosára növekedett.

Pedig az angol szociológusok felette sötét képet festenek a királynő uralkodását megelőző időszakról. Byron ezeket mondotta a Lordok-házában 1812-ben: «Ott jártam Törökország elnyomott provinciáiban, de oly szörnyű nyomort seholsem láttam, mint ennek a keresztény országnak a szívében». Disraeli egyik beszédében megállapította, hogy Anglia két nemzetből áll: a gazdagok és a szegények nemzetéből. A szegények analfabéták

voltak és minthogy a művelt középosztály teljesen hiányzott, minden hatalom a nemesség kezében volt. Ez az osztály pedig kevesett törődött a szegény néppel. Nem egyszer éhinség tizedelte meg soraikat. Amíg nem nyíltak meg Amerika és Ausztrália mezősei, a brit szigetek lakói gyakran vívtak élet-halálharcot az éhinséggel. Főleg Írország földhözragadt szegény népe szaporodott el annyira, hogy az akkori viszonyok szerint szükség-szerűen éhinségnek kellett jönnie, mely nagy pusztítást vitt véghez a legsóbb néprétegekben. A népességnek túlságos elszaporodása pedig a műveltség hiányának volt a következménye, amint ezt ma is látjuk Oroszországban vagy Kínában.

Ennek az elnyomott osztálynak voltak szószói, lelkes védelmezői, felszabadítói azok az írói lángelmék, akik felhívták nemzetük figyelmét arra a szörnyű nyomorra, szenvedésekre és ember-telenségekre, amelyek a szegény nép életét elviselhetetlenné tették. Itt elsősorban Shelley, Dickens, Carlyle, Ruskin, Gaskellné, Disraeli, William Morris és Throllope neveit kell felemlitenünk.

Lássunk néhány adatot Sadlernek, a nagy emberbarátnak a jelentéséből, melyet a képviselőháznak tett 1831-ben, egy évvel Viktória királynő születése előtt :¹

Manchester, Glasgow, Dundee, Leeds és Bradford ipari körzeteiben a férfiak és nők 17 éves korukban már vén emberek. A gyermekeket öt éves korukban fogják munkára és a munkaidő reggel hat órától este nyolc óráig tartott és csupán félórai ebédidő szakította meg. A bányákban ezek a szerencsétlen gyermekek kezelték a tárnaajtókat és gyakran tíz órát is álltak vízben bokáig. Ők

tologatták a szénnel megrakott talyigákat oly alacsony bánya-folyosókban, hogy felnőtt e munkára nem is volt alkalmazható. Tizenkét órán át el voltak zárva a világosságtól, napsugártól és játéktól, úgy hogy életük a legsötétebb börtönben sem lehetett volna ennél szörnyűbb. A gyárak is hemzsegték gyermekmunkásoktól, akik 14 órát dolgoztak felügyelők korbácsaitól fegyelmezve. Az éjszakát a gyár körüli barakkokban töltötték, hogy reggel annál korábban lehessen őket munkába állítani. Ételük alig volt emberinek nevezhető.

De nem volt jobb sorsa a szegény nőnek sem. Ezrivel alkalmazták őket bányában öszvérek helyett és gyakran meztelenül, négykézláb kellett tolniok a szenestalyigákat az alacsony bánya-folyosókon. Sokan hetekig nem látták a napvilágot, sőt gyermekeiket is a föld mélyén szülték. Az analfabéták száma még 1841-ben is igen nagy: a házasuló férfiak 40%-a és a nők 65%-a nem tud írni-olvasni.

Így tartott ez az állapot 1841-ig, amikor a törvényhozás vetett véget ennek az embertelen állapotnak.² De a kapzsi munkaadók csak nehezen engedelmeskedtek a törvény parancsának és oly lánglelkű férfiaknak kellett jönniök, mint aminők Shelley, Dickens, Carlyle és Ruskin voltak, hogy megmentsek az ezer és ezer agyongyötört angol gyermeknek, nőnek testét-lelkét. Ha ezeket előre bocsátjuk, jobban értjük meg azt a magasztos hivatást, amelyet a Viktória-korabeli regényírók annyi sikerrel betöltöttek.

Viktória királynő uralkodásának első felében minden téren megindul a fejlődés és haladás.

A nemzet jóléte olyan gyorsan emelkedett, mint eddig soha. Anglia tengerentúli dominiumai és gyarmatai benépesedtek és a pihent szűzi föld dús terméseket hozott. Az anyaországban a nép felszabadult, a közoktatás ügye fellendült, az általános műveltség egyre szélesebb rétegekre terjedt és az ipar és kereskedelem is virágzásnak indult. Az általános jólét pedig a legtermékenyebb talaja az irodalmi palántáknak.

Ami az irodalmi irányokat illeti, megállapíthatjuk, hogy a romantikus revolúció bizonyos értelemben már 1825-ben tetőfokát érte éppúgy Angliában, mint Német- és Franciaországban. Angliában inkább a költészetre, mint a prózára volt erős hatással. E kor nagy költői fiatalon haltak el, csak Wordsworth volt kivétel, aki öreg korában részesült abban az elismerésben, melyet még 1798 és 1820 között írt költeményeivel érdemelt ki.

Azután tizenöt évig csend és nyugalom honolt az angol irodalmi berkekben és ez az idő válaszfal a napoleoni időszaknak és Viktória korának nagy költői között.

1840 körül újból megindul az irodalmi élet. Az olvasók tábora egyre növekszik és költői és prózai művek nagy számmal jelennek meg a könyvpiacon. Különösen az elbeszélő irodalom terén próbálkoznak sokan olyanok is, akik maradandót alkotni nem tudnak.

A Viktória-korabeli költészet óriása Tennyson, aki majdnem annyi ideig volt király az angol irodalomban, mint Viktória a brit szigetekén.

De méltó társai a regényirodalom terén Dickens és Thackeray és a nőírók közül George Eliot, mind-megannyi ragyogó csillaga Viktória korának.

Az ötvenes években alkotta műveit e kor többi nagy regényírója: Charlotte Brontë, Trollope, Charles Kingsley, Disraeli, Bulwer Lytton, Hardy és Meredith, akik mind halhatatlan művekkel ajándékozták meg nemzetüket. Később némi visszaesés tapasztalható, de azután ismét nagytehetségű írók folytatták nagynevű elődeik munkáját.³

¹ A. Quiller-Couch: Ch. Dickens, 158. o.

² L. Seligman: Principles of Economics, pp. 643—46.

³ Seligman: Principles of Economics, 643. o.

⁴ A Quiller-Couch: Ch. Dickens, 177. o.

XV. Dickens.

Charles Dickens egy kishivatalnoknak volt a fia és Portsmouthban született 1812-ben. Családja kilenc év múlva Londonba költözött és a családfő kicsiny fizetésének a nagy városban kevés volt a vásárló ereje és London drágasági hullámai elnyeléssel fenyegették az öttagú családot. Az alig tíz éves Károlyt atyja egy cipőkenőcsgyárba adta, ahol a vézna kis fiú szenvedések közepette ismerkedett meg a kenyérkeresés keserveivel. A játékhoz szokott, de a gyárban egy helyhez kötött gyermek úgy érezte magát, mint a kalitkába zárt madár és az ott uralkodó nyers hang és durva bánásmód testi szenvedését lelki kínokkal tetézte. Ki tudja, hogy meddig sínylődött volna e szomorú helyen, amelyre még férfi korában is úgy gondolt vissza, mint a pokol kínjaira, ha a véletlen nem szabadította volna ki innen. Atyja összeszólalkozott a gyár egyik társtulajdonosával, aki feleségének rokona volt és ennek következményeképen elbocsátották a kis Károlyt a gyárból. Dickens

az itt töltött idő alatt hetenként csak egyszer látogathatta meg szüleit, az adósok börtönében. A régi angol törvény t. i. börtönnel sújtotta az adóst, ha fizetni nem tudott és ez a sors érte Dickens apját is. Erről az időről az író sohasem beszélt és lelki szenvedést jelentett számára élete végéig, ha a gyárnak csak a tájékára került is. Ezeket a sötét emlékeket szívébe zárta; sem feleségének, sem gyermekeinek nem beszélt róluk. Egyetlenegyszer mondta el gyermekkori szenvedéseit Mr. Forsternek, aki az író biográfiáját megírta.¹ Dickens örökké szép *David Copperfield*-jében örökítette meg szomorú gyermekkori emlékeit.

Ilyen volt a gyermekora annak az írónak, kinél nagyobb optimistát keveset találunk a világirodalomban. Jól mondja Chesterton² egyik könyvében, hogy az élet összetörheti az ember csontjait, de optimizmusát sohasem!

Más fiú előbb elvégzi iskoláit, azután lép ki az életbe. Dickenst végzete előbb vitte a gyárba és csak azután folytathatta tanulását. A kis Károlynak az utca volt a kedvenc játékhelye, az utca volt az ő második otthonja. Talán innen van, hogy egy angol regényíró sem ismeri úgy az utcát és annak népét, mint Dickens.

Iskoláinak elvégzése után atyja ügyvédi irodába adta, majd a whigpárti «*Morning Chronicle*» szerkesztőségében kapott állást. 1833-ban jelentek meg első elbeszélései «Boz» írói álnév alatt. Ezeknek száma egyre szaporodott és «*Sketches*» név alatt maradtak reánk. A nevezetesebbek ezekből: «*Seven Sketches from our Parish*», «*Scenes*», «*Characters*», «*Tales*». Ezek az elbeszélések még nem

a kiforrt író alkotásai, de annak a közönségnek, melynek Dickens írta, megfeleltek és neve mihamar közismert lett az országban. A «*Sketches by Boz*» még nem igazi Dickens könyv, de a benne rajzolt alakok már előképei azoknak az igazi dickensi túlzással rajzolt, angol torzpolgároknak, akiket röviden «Dickens-alakok» név alatt szoktunk összefoglalni.

Mikor Dickens «*The Pickwick Papers*» című művének első része megjelent, már híres író volt, neve fogalommá lett és sűrűn emlegették nemcsak Nagy-Britanniában, hanem mindenütt a föld kelekségén, ahol angol család lakott. Írásai oly kelendőségnek örvendtek, hogy szerzőjük egyszerre jó módba jutott.

Egy kiadócég 1836-ban arra szólította fel Dickens-t, hogy írjon szöveget azon karrikatúrák alá, amelyeket Seymour, a jónevű művész fog rajzolni. Az író vállalta a megbízatást. Azonban alig jelent meg a sorozat első száma, amikor a rajzoló művész öngyilkos lett. Dickens ezután csak úgy volt hajlandó folytatni e munkát, ha a művész ezentúl az ő szövegéhez alkalmazza karrikatúráit. Így is történt és a vállalkozás sikere páratlan volt. A füzetekben megjelent sorozat a «Nimrod Club» tagjainak szerencsétlen, de nevetséges kalandjait beszélte el, melyeknek illusztrációit Hablot Browne rajzolta. A kalandok főhőse Mr. Pickwick. A sorozatot róla nevezték el «*Pickwick Papers*»-nek.

A «*Pickwick Papers*» nem regény, de nem is regényes történet, hanem kalandos románc. A «Pickwick»-jellemeket nem vehetjük oly komolyan, mint más regényjellemeket. Weller Samuel jellem a valóságban nem létezik, olyan emberek,

mint az ő klubbtársai sem járnak közöttünk, azért azok felértékelésénél nem is alkalmazhatjuk a regényhősök elbírálásánál alkalmazott mértéket. Igaza van Harrisonnak, amikor azt mondja, hogy ez a könyv azon művek közül való, amelyek kritikán felül állanak. Bár az alakok túltrajzoltak, valóságos torzképei az angol polgároknak és bár a kalandok mindig a valószínűség határain túl játszódnak le, még senki sem vonta kétségbe, hogy Dickensnek ez a munkája az igazi angol humor mesterműve.³

Mr. Samuel Weller és társainak mulatságos kalandjai oly nagy kelendőségnek örvendtek nemcsak Nagy-Britanniában, hanem a tengeren túl is, hogy szerzőjük általuk csakhamar meggazdagodott. Ennek viszont az volt a következménye, hogy Dickensnek nem kellett többé megrendelésre írnia, hanem írói géniuszának sugallatát követve, dolgozhatott kedve szerint és saját gyönyörűségére. A «Pickwick Papers» után gyors egymásutánban jelentek meg a következő regények: «*Oliver Twist*» (1838), «*Nicholas Nickleby*» (1839), «*The Old Curiosity Shop*» (1840) és «*Barnaby Rudge*» (1841). Ami az elbeszélés művészetét illeti, legjobb regénye e csoportból «*The Old Curiosity Shop*», melyről még alább lesz szó. Ezzel véget ért az első periódus Dickens írói működésében.

Életének és írói munkásságának második szakasza amerikai utazásával kezdődik. Tapasztalatban és emberismeretben gyarapodva tér vissza az új világból. Ebben a periódusban írta «*Martin Chuzzlewit*» (1843) és «*Dombey and his Son*» (1848) című regényeit. Az első a legdickensebb regény. Benne megtaláljuk az írónak minden erényét és

hibáját. Olyan igazán dickensi alakokat, mint ebben a könyvében, seholsem találunk. Vagy van-e párjok még Dickensnél is az öreg Martin Chuzzlewitnek, Pecksnifnek vagy Tom Pinchnek? Ez a könyv tulajdonképpen szatíra és az amerikai nép, szokások és intézmények ellen intézett támadás. A *«Dombey and his Son»* című regényről alább lesz szó.

Dickens írói munkásságának harmadik szakasza *«David Copperfield»*-del kezdődik. Ez volt írói szívének legkedvesebb gyermeke. Saját gyermekkorának hű tükre ez a valóban szép történet. Ezért szerette ezt a művet valamennyi közül a legjobban és ezt tartotta legértékesebb munkájának is. Mikor ezt a könyvet olvassuk, érezzük, hogy az író itt szilárd talajon mozog, a benne rajzolt élet valóság és alakjai a mindennapi élet emberei. Ha a regény felépítése ellen fel is merültek kifogások, valamennyi regénye közül ebben lüktet a legtöbb élet és úgy érezzük, mintha nem is regényt, hanem igaz történetet olvasnánk.

A harmadik periódusba tartoznak még a következő regények: *«Hard Times»* (1854), *«Little Dorrit»* (1857), *«A Tale of Two Cities»* (1859) és *«Great Expectations»* (1861). Az első kettőnek nagy ártalmára van, hogy a szerző irányregénynek szánta őket. *«A Tale of Two Cities»* történeti regény. Komoly, ünnepélyes alaphangja és szónoki stílusa szinte szokatlan egy Dickens könyvben. A regény cselekménye a francia forradalomban játszódik és forrásmunkául Carlyle *«French Revolution»* című művet használta.

Dickens utolsó két regénye: *«Great Expectations»* (1861) és *«Our Mutual Friend»* (1864). Az

előbbi aránylag rövid regény és meglátszik rajta, hogy a szerző nagy gonddal építette fel a történetet. Utolsó műve : «*The Mystery of Edwin Drood*» (1870). Ez töredékben detektívregény ; befejezésében a halál gátolta meg az író.

Dickens regényei az akkori szokás szerint nem könyvalakban, hanem sorozatos füzetekben jelentek meg, ami természetesen az egységes szerkezet rovására ment.⁵ Sok olyan epizód fordul elő a történetekbe szőve, amelyek feleslegesek és sem a cselekményt nem viszik előbbre, sem a jellemek kidomborítására nem szolgálnak. Hasonlóképpen sok felesleges alak szerepel regényeiben ; amilyen véletlenül rántja őket elő a szerző, éppoly hirtelen és nyomtalanul el is tűnnek. Egyébként minden regény úgy végződik Dickensnél, mint a korabeli színdarabok : az utolsó felvonásban és legtöbbször az utolsó jelenetben megjelennek az összes szereplők és érdem szerint veszik el jutalmukat vagy büntetésüket.

Ami a szerkezet egységét illeti, méltán sok gáncs érte az író. E tekintetben csupán három műve kifogástalan : «*The Old Curiosity Shop*», «*Great Expectations*» és «*David Copperfield*». Ezeket a műveket építette fel a legnagyobb gonddal és ezeken csiszolt a legtöbbet, amint az kézirataiból is kitűnik.

A regényeiben szereplő jellemek száma légió. Nincs még egy regényíró, akinek annyi és oly közismert jelleme volna, mint neki. Egy könyvében több mesteri jellemrajz fordul elő, mint más írónak összes műveiben. Legjobb alakjait a középosztályból, annak is az alsóbb rétegéből vette és gyakran bizony úgy beszél a karzathoz, hogy a kényesebb fület sérti.

Dickens a nép fia volt és a népnek írt. Résztvett a kispolgár szenvedéseiben és sohasem felejtette el, hogy miközben ő mint tízéves gyermek cipőkenőcsgyárban senyvedt, addig atyja — az ő becsületes, jó atyja — az adósok börtönébe volt zárva. Mikor azután tollával már meghódította az olvasók táborát, felemelte szavát olyan angol intézmények ellen, amelyek nemzetének szegénysére váltak. Így lett három műve irányregény: «*Nicholas Nickleby*», «*Little Dorrit*» és «*Bleak House*». Ezekben megsuhogtatja ostorát a maradi iskolák, az igazságtalan törvénykezés, a tébolydák embertelenségei és sok más társadalmi visszaélés felett. Hogy azóta ezek a társadalmi kinövészek megszűntek, és ezek a reformok megszülettek, ebben oroszlánrésze volt a nagynevű író messzire elhangzó szavának és ha nem is ő volt a reformátor, az ő regényei hívták fel a nemzet figyelmét olyan dolgokra, amelyek nem állottak összhangban a művelt nagy angol nép tekintélyével. Még egy irányregénye van Dickensnek: «*Martin Chuzzlewit*», de ez nem az angol, hanem az amerikai intézmények ellen intézett támadás.⁶

Igen sikerültek gyermekalakjai. Ő volt az első angol regényíró, aki művészi kézzel szótt bájos, vonzó gyermekalakokat elbeszéléseibe. Alig van regénye, melyben egy-egy gyermek ne szerepelne, sőt négy regényében: «*Oliver Twist*», «*Old Curiosity Shop*», «*Dombey and his Son*» és «*Great Expectations*» című regényeiben egy-egy gyermek áll a történet középpontjában.

«*Oliver Twist*» az első nagyobb regény, amelyben gyermekalak körül szövi a történetet. Egy szegény árvának a sorsát beszéli el benne, aki

gonosztevőknek jut a kezébe, de Isten félelme megmenti őt a bűntől és kiszabadítja a büzhödt mocsárból, ahová hurcolták. Szemrehányást tettek Dickensnek, hogy túlsok erényt halmozott össze Olivérben és hogy lehetetlen, hogy olyan gyermek, mint Olivér, aki csak bűnt látott életében, akinek nem volt barátja, hogy őt a helyes útra terelje, így őrizte volna meg lelke tisztaságát. De ha ezt elvesszük Olivér jelleméből, összeomlik az egész regény épülete, bár tagadhatatlan, hogy Olivér tényleg úgy tűnik föl előttünk, mint egy földönjáró angyal.

Dickens e regényében be akarja bizonyítani, hogy a lelki tisztaság magában is elégséges arra, hogy bennünket a földi élet szennyétől megőrizzen; kifejezést ad bizodalmanak az isteni gondviselésben, amelytől Dickens mindenkor át volt hatva. Ezeket a regényeket az angol szülők bátran adhatták leányaik kezébe. De nézzük, hogy milyen mesteri kézzel rajzolja meg Dickens az ő gyermekhőseit.

A legszomorúbb körülmények között látja meg a kis Olivér a napvilágot. Anyja előkelő társaságbeli hölgy. Elbukik és hogy szégyenét elrejtse, megszökik a szülői háztól. Vértó lábbal, sártól és portól fedve roskad össze az országúton. A szegények házában szüli meg a kis Olivért, akinek életét saját életével fizeti meg; meghal a nélkül, hogy elárulná kilétét. És a gyermek ott marad a község nyakán, igazán nem tehet róla, hogy él. Él, hogy a kegyetlen élet és balsors egyik helyről a másikra vesse. Így jut a beteges testű, de erőselkű fiúcska a dologházba, melynek élén a ke ményszívű Mr. Bumble áll. Kéményseprő, majd

meg sírásóinas lesz és mint ilyen sok gyermeket sirat meg. De nem bírja az életet így elviselni és Londonba szökik. Útközben barátságot köt egy fiúval, Jack Dawkins-szal, aki híres zsebtolvaj. Kitűnő alkotása ez Dickensnek. Külsejét így írja le: férfikabátot viselt, amely majdnem a sarkáig ért, a kabát ujjait könyökig visszafordította, hogy keze kint legyen. A csöpp ember úgy viselkedett, mint egy felnőtt.

Ez a kis gazember gonosz emberek közé juttatja a kis Olivért, aki így London leggyanúsabb zugaiban tölti napjait. Ilyen realiztikusan, mint itt, még senki sem írta le Dickensig London sötét utcáit.

A betörőbanda feje egy öreg zsidó, Fagin, aki csakhamar tisztában van azzal, hogy Olivér rossz tanuló az ő mesterségében, mégis mindent elkövet, hogy gonosztevőt neveljen belőle. A fiú lelki tisztaságán minden kísérlet hajótörést szenved. Egy alkalommal arra kényszerítik, hogy a legügyesebb betörőnek segédkezzék egy éjjeli betörésnél, különben halállal fenyegetik. Mégis elhatározza, hogy inkább meghal, de munka közben zajt fog ütni. A betörés nem sikerül, Olivér halálosan megsebesül és cinkostársai holtnak vélik. A ház lakói nem tudják elhinni, hogy a bájos gyermek betörő, ápolják és idővel kitűnik, hogy nagynénje házában törtek be, aki Olivért magához fogadja és sorsa jobbra fordul.

Talán még ennél is bájosabb gyermekalak «Little Nell» a «*The old Curiosity Shop*»-ban. Dickens elhagyja a földet és egy szebb álmországba vezet minket. Ha figyelemmel kísérjük a kis Nell szenvedéseit, nagylelkűségét és lelki

tisztaságát, akkor úgy tűnik fel előttünk, mintha nem e földről való volna.

Hogy minő hatást ért el Dickens Nell alakjával, bizonyítja Bret Harte-nak, a híres amerikai regényírónak egyik elbeszélése. Elmondja az író, hogy mint hallgatják a messze Kalifornia félig elvadult aranyásói a tűz körül a kis Nell szomorú történetét és hogy miként sugárzik le arcukról a boldogság, hogy lélekben ott bolyonghatnak a kis Nellel Anglia vidékein.

Dickens maga a legnagyobb részvéttel csüngött a kis Nellen. Egyik levelében azt mondja, hogy képtelen elbeszélését befejezni, mert fél, hogy szíve meghasad fájdalomában.

A kis Nell mint árva nő fel nagyatyja oldalán, aki ritkaságokkal kereskedik, hogy sok pénzt takaríthasson meg kis kedvence számára, aki minden gondolatának és tervének központjában áll. Ezek között a régi rozsdás, porral és penésszel belepett páncélok és fegyverek, fantasztikus alakok és tárgyak között, tölti el gyermekéveit és ifjúságát a kis Nell. Szívből szereti nagyatyját. Fiatalsága ragyogja be még ezeket a porlepte régiségeket is, amint a penészes kincsek között végig lépdel. Az aggastyánnak minden igyekezete oda irányul, hogy kedvencének sok kincset, gazdagságot halmozzon össze, de mikor látja, hogy üzlete nem elég jövedelmező, a játékban keresi szerencsáját. Egészen e szenvedély hatalmába kerül és rövidesen még azt a keveset is elveszíti, amije van. Ennél is nagyobb baj, hogy egy uzsorás kezébe jut és búbanat költözik eddig boldog otthonába. Szegény kicsi Nell hamar észreveszi a bajt és a gondolat, hogy földön-

futóvá kell lenniök, mély fájdalommal tölti el szívét. Amikor az uzsorás foglalni jön, elrohan, mert nem tudja végignézni szeretett otthonának feldulását. Öregatyja e közben elveszti épelméjét. Éjjel, titokban tűnnek el a vidékről.

Így indul neki a nagy világnak pénz és segítség nélkül a gyermek és a beteg öreg ember. Az örökös vándorlásnak a szenvedései teszik a további cselekményt.

Testi ereje nemsokára cserben hagyja a hőselkű leányt és a fáradtságtól kimerülten roskad össze az országúton. Egy régi ismerősük, egy falusi tanító bukkan rájuk és oltalmába veszi a két fáradt vándort, otthonába vezeti őket, ahol még néhány rövid boldog napot tölt szegény beteg Nell.

Kedvenc tartózkodása a temető közepén álló falusi templom és amint rátekint a régi lovagok sírjaira, amelyeken páncélok és régi fegyverek hevernek, eszébe jut boldog gyermekora a régiségkereskedésben. De nemsokára meghal. Öreg nagyatyja nem tudja elhinni, hogy Nell már nem él. Egy napon holtan találják unokája sírján.

Szép gyermekalakokat találunk más regényében is.

Így «Dombey and his Son» és «David Copperfield»-ben művészete tetőpontját éri a gyermek-jellemek megalkotásában. Dombey Pál ugyan csak mellékalak a regényben, de a gyermek pszichológiai fejlődését oly tökéletes művészettel rajzolja meg, hogy ez Dickens legtermészetesebb és legszimpatikusabb gyermekalakja. Megható gyermekalak Pálnak a kis nővére is, akinek anyja meghalt, atyja pedig nem szereti. Sohasem tapaszt

talta önmagán, hogy mi az az atyai szeretet, de látta, hogy a szomszédjuk hogyan szereti gyermekeit. Már messziről int nekik, ha este a munkából jön és sorra öleli és csókolja őket. Megható, ha ez a kis leánygyermek éjjel, mikor mindenki alszik, szobájából kilopódzik, atyja dolgozószobája előtt a hideg kövön összekuporodik, hogy legalább mozdulatait hallhassa és szobája küszöbét csókolgatja.

Gyermeki szívének minden szeretetével csüng atyján, de ez nem szereti őt, mert amíg fia élt, úgy érezte, hogy a kis fiú jobban szereti nővérét, mint őt és halálos ágyán is kis nővérét ölelgette és nem őt. De amily mértékben növekszik az atyja ellenszenve leánya iránt, úgy növekszik a leány szeretete atyja iránt és életcéljául tűzi ki, hogy addig fog tanulni, amíg atyja felismervén értékét, feléje nem fordul. De ez később teljesen eltaszítja magától, mert azt hiszi, hogy második hűtlen feleségével egy húron pendül. Csak mikor a Dombey & Son cég tönkre megy, súlyos betegségében ismeri meg eltaszított leánya nagyszerű jellemét, aki hozzásiet, hogy őt ápolja és elhagyatottságában vigasztalja.

«David Copperfield»-ben is egy gyermek élet-története áll a cselekmény központjában. Ezt a könyvet szívének vérével írta az író, mert saját gyermekkorának emlékeit örökíti meg benne. Dickens büszke is volt e művére; valamennyi könyve közül ezt szerette a legjobban. Egy Dickens-regény sem hat reánk oly közvetlenül, mint ez, mert érezzük, hogy a szerző való életet tár elénk. A szerző előre megállapított terv szerint építette fel művét, ellentétben a legtöbb regényével, melyeknél tolla ragadta magával.

Dickens már gyermekkorában olvasta Smollett könyveit és ennek rendszertelensége, a kalandoknak laza összefüggése oly mély nyomokat hagyott az íróban, hogy első műveit teljesen Smollett modorában írta és ettől nem tudott szabadulni élete végéig. *Pickwick* könyve tulajdonképpen kalandos selmaregény modern köntösbe öltöztetve. Összefüggéstelen jelenetek hosszú sora ez, melyeket csupán az a körülmény fűz lazán össze, hogy a szereplők mindig ugyanazok. *Oliver Twist*-ben és *Nicholas Nickleby*-ben nagyobb egységet látunk a melodramai hatás következtében, mellyel egyrészt Nancy sorsát, másrészt Squeers költői igazságszolgáltatás követelte bukását kísérik. Ha szigorú szemmel vizsgáljuk *Martin Chuzzlewit* vagy *David Copperfield*-et, azt kell mondanunk, hogy ezek is csupán krónikák. *The old Curiosity Shop*-ban is jóformán csak a kis Nell tartja össze az eseményeket. Sokkal jobban ügyel a szerkezet egységére *Bleak House* című regényétől kezdve (1852) és meseszövése néha annyira bonyolult, hogy megértése nagy figyelmet tételez föl. Ezzel együtt jár, vagy talán ennek a következménye, hogy alakjai elhalványodnak és a jelenetek, jellemek sokat veszítenek frissességükből.

Dickens regényírói kiválóságához nem fér szó, egynémely fogyatékosága azonban szinte szembeötlő. Egy író sem tudott előtte olyan mesteri városi képeket rajzolni, mint ő és egy elődjénél sem találunk olyan művészi leírásokat a ház, a szoba belsejéről, egy-egy bútordarabról, az utcáról és annak népéről, mint nála. Különösen utcai alakjaiban annyi élet lüktet, hogy ezzel teljesen leköti figyelmünket. Vannak azonban olyan kri-

tikusok is, akik kétségbe vonják az általa festett életképek valódiságát.

Dickens regényalakjainak sora igen hosszú, de inkább csak azok az alakok élethívek, amelyeket az alsó néposztályokból vesz. A magasabb osztályok képviselőivel nem volt szerencséje, de az előkelő körök embereit és életét nem is ismerte. Fiatal korában a szegény, egyszerű sorsból származott írónak nem is volt alkalmja, sem módja arra, hogy az előkelő családok életmódjába betekintszen, azt tanulmányozhassa. Később a nagynevű író előtt minden ajtó megnyílt, de akkor nagy elfoglaltsága gátolta abban, hogy új mesgyéken haladjon. Hibájául róják fel, hogy gyakran tudákos és sokszor oly kérdések tárgyalásába mélyed, amelyekhez nem ért és kellemetlenül bőbeszédű olyan témáknál, amelyek tudását felülmúlják.

Meg kell még emlékeznünk amerikai útjáról is,⁷ mert hozzátartozik írói működéséhez és mert más írásokon kívül ennek köszönhetjük «*Martin Chuzzlewit*» című legdickensebb regényét.

Az 1842. év elején indult útnak feleségével. Az utazás akkor még 5—6 hétig tartott és a télen való tengeri út még valóban istenkísértés volt. Bostonban kötöttek ki és Dickens útja az Egyesült-Államok nagy városain keresztül valóságos diadalút volt. Nem volt sok angolul beszélő család túl az oceánon, amely Dickens leghíresebb könyveit «*Pickwick Papers*», «*Oliver Twist*», «*Nicholas Nickleby*», «*The Old Curiosity Shop*» és «*Barnaby Rudge*» c. regényeit ne olvasta volna. Négy hónapot töltöttek «in the Land of the free» és a miután megtekintették a Niagara vízesés örökké tomboló

zuhatagjait, átkeltek Kanadába. Dickenst mindenütt ünnepelték, de legjobban New-Yorkban, ahol a nemzet vendégének tekintették. Bár csak ünneplésben és elismerésben volt része odaát, benyomásai az új világról nem voltak kedvezőek, aminek a sovány tartalmú «*American Notes*»-ban és «*Martin Chuzzlewit*» c. regényében kifejezést is adott. Sértőt ezek a művek nem tartalmaztak ugyan, de az amerikaiak méltán nehezteltek reá. A yankeek főleg azt a megjegyzését vették rossz néven, hogy az amerikai főistenség a dollár; ezt hajszolja mindenki, még a tisztesség és becsület rovására is. Zokon vették, hogy Dickens a szabadság hazájának csupán ferdeségeit látta meg, de nem vette észre sem a haladást, sem a polgári egyenlőség és szabadság előnyeit. Kevés Dickens-regény volt annyira közkedvelt Angliában, mint Martin «*Chuzzlewit*» és szokatlan kelendőségét éppen az Amerikáról szóló fejezeteknek köszönhette.

Dickens hallgatva a dollár csábító szavára, még egyszer hajózott át Amerikába és 1866-ban Bostonban kötött ki, hogy nyolcvan felolvasást tartson az Egyesült-Államok különböző városaiban. E felolvasó útját főleg anyagi siker koronázta, mely félév alatt 20,000 font sterlinget jövedelmezett az írónak. Dickens híres felolvasó volt és a közönség nemcsak Amerikában, de odahaza is szétkapkodta az előadásaira szóló jegyeket. Ő annyira beleélte magát regényeibe, hogy felolvasásából színielőadás lett és értett hozzá, hogy egymaga egy egész színtársulat munkáját elvégezze. Hallgató közönsége a legnagyobb lelkesedéssel fogadta őt, de az író örömét folytonos betegeskedése zavarta meg és csak erejének végső

megfeszítésével bírt kötelezettségeinek megfelelni. Az örökös megfeszített szellemi munka akkor már megőrölte idegeit és vasakarata nélkül gyöngye teste már nem lett volna képes egész estéket betöltő előadásokra. Mikor felolvasó körútját befejezte, oly kimerült volt, hogy alig tudott már részt venni a tiszteletére rendezett newyorki búcsúünnepségeken.

Mikor az ünnepelt író hazatért, az angol társadalom, élén a királynővel, különböző kitüntetésekkel halmozta el. Viktória királynő kétszer hívta meg Buckingham palotájába, polgártársai pedig képviselőiséget ajánlottak fel neki. Ezt a megtiszteltetést azonban nem fogadta el, mert véleménye a politikáról nem volt éppen kedvező. A politika porondján való tülekedés nem fért össze idealizmusával. Könyveivel, irány-regényeivel többet használt az alsó középosztálynak, mint egész politikai pártok.

Bár megrendült egészséggel tért vissza Amerikából, nem tudta többé nélkülözni a tapsot, a hallgató közönséget. Ismét száz előadásra vállalkozott. Az ezzel járó izgalom teljesen aláásta egészségét. Oly idegesség vett rajta erőt, mely megkeserítette nemcsak a maga de családja életét is. Idegességének kell tulajdonítanunk feleségétől való elválását is. Vállalt felolvasásait már nem tudta befejezni, mert az 58 éves író 1870-ben utólérte a halál.

Dickens géniusza halhatatlan műveket teremtett és kevés író szerzett a realista iránynak annyi hívőt, mint ő. Ő az angol nemzet egyik büszkesége. Egy regényírójának sem volt olyan csapongó fantáziája. Ebben a tekintetben Balzac-kal és Jókaival együtt nincsen is párja az irodalom-

ban és három legjobb munkája, *Pickwick*, *David Copperfield* és *Great Expectations* a legnagyobb mesterművek a maguk nemében. Mestere lett az orosz regényíróknak, de a mi íróinkra is mély és maradandó hatást gyakorolt. Főleg Abonyit, Jókait és Nagy Ignácot kell e helyütt felemlítenünk.

Dickens regényei:

Scetches by Boz, 1836 ; *Pickwick Papers*, 1837 ; *Oliver Twist*, 1838 ; *Nicholas Nickleby*, 1839 ; *The Old Curiosity Shop*, 1840 ; *Barnaby Rudge*, 1841 ; *Martin Chuzzlewit*, 1843 ; *Dombey and Son*, 1846 ; *David Copperfield*, 1849 ; *Bleak House*, 1852 ; *Hard Times*, 1854 ; *Little Dorrit*, 1855 ; *A Tale of Two Cities*, 1859 ; *The Uncommercial Traveller*, 1861 ; *Great Expectations*, 1861 ; *Our Mutual Friend*, 1864 ; *The Mystery of Edwin Drood*, 1870.

Magyar fordítások :

- *Twist Olivér. Regény.* Budapest, 1900. Szent István-Társulat.
- *Twist Olivér. Fordították Gondol Dániel és Voinovich Géza.* Budapest. Révai Testvérek.
- *Twist Olivér. Fordította Gondol Dániel I—IV.* Budapest.
- 1893. *Kisfaludy-Társaság.*
- *Pusztaház. (Bleak-house.) Fordította Récsi Emil I—VII.* Budapest, 1870. Heckenast.
- *Nehéz idők. (Hard Times.) Fordította Récsi Emil. I—II.* Budapest, 1870. Heckenast.
- *A Pickwick-club. Fordította Hevesi Sándor. I—II.* Révai.
- *A Pickwick-club. I—II. Fordította Huszár Imre I—IV.* 1863. Emich G.
- *Két város. (A Tale of Two Cities.) I—II.* Budapest, 1865. Emich G.
- *Barnaby Rudge. I—II. Fordította Berczik A.* Budapest, 1877. Ráth M.

- Dombey és fia. Ford. Bús Vitéz. I—V. Budapest, 1874. Franklin-Társulat.
- Nickleby Miklós élete és viszontagságai. I—VI. Fordította Benedek Aladár. Budapest, 1875. Aigner L.
- Copperfield Dávid. Fordította Mikes L. Budapest, Révai Testvérek.
- Chuzzlewit élete és kalandjai. I—III. Fordította Gyöngyösi László. Budapest, 1885. Légrády Testvérek.
- Amikor a tücsök megszólal. (The cricket on the Hearth.) Fordította Hevesi Sándor. Budapest, Révai Testvérek.
- A tűzhely tücske. (The cricket on the Hearth.) Fordította Júlia. Kolozsvár, 1873. Stein J.
- Nehéz idők. — Karácsonyi ének. (Hard Times. — A Christmas Carol.) Fordította Mikes L. Budapest, Révai.
- Karácsonyi ének. (A Christmas Carol.) Fordította Belényesi G. Olcsó Könyvtár. Új sorozat 21—22. sz. Franklin-Társulat.
- Karácsony éj. (A Christmas Carol.) Kisérteties beszély. Angolból fordította Nagy Péter. Kolozsvár, 1846. Tilsch János.
- Vázlatok. (Sketches.) Fordította G. Pogány Irma és Margit. Magyar Könyvtár 205. sz. Budapest, Wodianer.
- Válogatott elbeszélések. (Selected Sketches.) Fordította Mutschenbacher Gyula. Nagyszombat, 1895. Winter Zsigmond.
- Dombey és fia. Fordította Győri Ilona. Budapest, 1912. Révai Testvérek.
- Két város. Fordította Bálint Mihály. Budapest, 1912. Athenæum.
- Ódon ritkaságok boltja. Budapest, 1913. Franklin-Társulat.

¹ J. Forster : Life of Dickens. London, 1872—74. John Forster (1812—76) angol író, Dickens barátja.

² G. K. Chesterton : Dickens. London, 1911.

³ W. Dibelius : Charles Dickens. Leipzig, 1916. 91. o.

⁴ H. Williams : Two Centuries of the Engl. Novel, Novel 181. o.

⁵ Dr. Leon Kellner : Die engl. Literatur der neuesten Zeit, 47. o.

⁶ A. W. Ward : Dickens. Engl. Men of Letters, 55. o.

⁷ U. o. 49. o.

XVI. Cooper. — Poe. — Hawthorne. — Az első humoristák.

Az amerikaiaknak tulajdonképpen nem volt történelmük egész a forradalomig. Így nem is igen állt olyan anyag az amerikai írók rendelkezésére, amelyet történeti regényben feldolgozhattak volna. Jeremy Belknapnak van egy történeti színezetű elbeszélése az amerikai gyarmatosok életéről *«The Foresters»* (1792) és Washington Irvingnek két amerikai ízű elbeszélése: a közismert *«Rip van Winkle»* és *«The Legend of Sleepy Hollow»* (1809). Coopernek (James Fenimore, 1789—1851, amerikai regényíró) *«Spy»* (1821) című elbeszélése, melynek anyaga a forradalom idejéből való, nagy sikert ért el és majd minden nyelvre lefordították. A történeti anyag feldolgozása nem volt Cooper erős oldala, azért ebből a szempontból gyöngén megalapozott mű. Teljesen feledésbe ment ilyenmű munkája még *«Lionel Lincoln»*.¹

De nem is ezek, hanem a *«Bőrharisnya elbeszélések»* alapították meg Cooper világhírét. Ezeknek anyagát azokból a mozgalmakból vette, amelyek egyre jobban nyugat felé vonzották az amerikai gyarmatosokat. Főleg két ilyen nagy mozgalomra gondolunk itt: az egyik, mely a forradalmat követő 1783-iki béke után következett be és Ohio felé terelte a kivándorlókat; a másik ilyenmű mozgalom az 1812-iki háború után indította útnak az új hazát kereső gyarmatosokat. Ezeknek a romantikáját dolgozta fel Cooper következő *«Bőrharisnya elbeszélései»*-ben: *«The Pioneers»* (1823), *«The Last of the Mohicans»* (1826), *«The*

Prairie» (1827), «*The Pathfinder*» (1840) és «*The Deerslayer*» (1841). Az első, «*The Pioneer*», tulajdonképpen az író gyermekkori emlékeinek a leírása. Mint kisfiú az Otsego-tó melletti Cooperstown nevű faluban élt és itteni emlékeit örököltette meg művében. Többi Bőrharisnya elbeszélése, amelyeket Cooper maga «tisztára legendának» nevez, a Glens vízesésnél, a prairieken, az Ontario és Otsego-tónál játszódik le.

Ami Cooper fantáziájára legjobban hat, az az erdő, az amerikai őserdő, a maga titokzatosságával, végtelenségével, ezer színével és borzalmas égezeivel. Ezekben a rengetegeken van Cooper fantáziája otthon; itt tanyázik képzeletének két kedvenc gyermeke, Chingachgook és Nathaniel Bumppo, a bőrharisnya. Az előbbinek jellemében művésziesen olvasztja össze az író az angol és indián fajnak jeles tulajdonságait, az utóbbinak élete története végigvonul mind az öt elbeszélésben. Bumppo «*The Deerslayer*»-ben, mint egész fiatal fiú, «*The Last of the Mohicans*»-ben mint ifjú az elbeszélés hőse; kitűnő céllövő, ellenségeivel nagylelkű és az őserdők rengetegeinek hős fia. «*The Pathfinder*»-ben a fiatal férfi lángoló szerelmét Mabel Dunham iránt festi az író. «*The Pioneers*»-ben már aggastyán, a civilizáció nincs az őstermészet fiának ínyére, búcsút mond régi barátainak és a Nagy-Tavak felé veszi útját. Az utolsóban, «*The Prairie*»-ben, az ősi hazájába betolakodott fehér kultúra már a Missouri felső vidékére szorította és a bátor, tiszta életű, hűséges, nemeslelkű Bőrharisnya halála már nincs messze. Még számos író ír az indiánok életéből vett elbeszéléseket, de oly kiváló jellemet, mint aminő Bőrharisnyaé,

egyik sem alkot. Legjobban közelíti még meg Cooper művészetét Gustave Aimard *«Last of the Incas»* című elbeszélésében. Coopernek érzéke volt a tenger szépségei iránt is, melyet hadihajón töltött szolgálati évei fejlesztettek benne. *«The Pilot»* című regényében (1824) gyönyörű képeit festi a nap és hold sugaraiban hullámozó, vagy a viharban, orkánban felkorbácsolt tengernek és a matróz regényes életének.

*

Edgar Allan Poe (1809—49) három elbeszélésével alapította meg hírnevét. *«The Fall of the House of Usher»* (1840), *«Ligeia»* (1840) és *«The Masque of the Red Death»* (1842). Poe a természetfölöttit, a borzalmasat szereti és ezt kevesen festették élénkebb színekkel, mint ő. Ha a tengerről ír, nem a tenger fensége, hanem borzalmait ragadják meg fantáziáját, ha detektívregényt ír, az üldözendő bűn minden rettenetességét írja le. A reális, fizikai élet borzalmait még senkisé is rajzolta le oly megkapóan, mint Poe. De mestere ő a művészi szerkezetnek is. Meseszövése annyira tökéletes, hogy egyetlen mondat sem zavarja a gyors haladást. Az emberek, a tájképek, az időjárás, minden teljes harmóniában áll a mű alaphangjával. E tekintetben még többi művét is felülmúl a mesterműve *«The Fall of the House of Usher»*.³

A legélénkebb színekkel fest *«The Masque of the Red Death»* című elbeszélésében: A városokban sorban szedi áldozatait a Vörös Halál. Az orvosi tudomány tanácstalanul áll vele szemben. Egy kastélyba menekülnek előle a gazdagok, a nábobok. Kapui bezáródnak, hogy senki magá-

val ne hurcolhassa a rettenetes vörös halált. Mégis rettegésben élnek benne az életükért remegő dúsgazdagok. Orgiákat ülnek, csak hogy elfeledjék az odakint dúló pestist, mely nem kegyelmez meg sem gazdagnak, sem szegénynek, sem erősnek, sem gyengének. De íme a táncolók közé vegyül maszkkal az arcán a halál, a Vörös Halál. Ami azután következik, annak festésére csak Poe ecsete képes. Kétségtelen, hogy annyira leköti olvasóit minden elbeszélése, hogy valóra válik az az elve, hogy az elbeszélés csak olyan hosszú legyen, amennyit az ember egy ültében elolvasni képes.⁴

*

Nathaniel Hawthorne (1804—1864) szintén kedvelője a természetfölöttinek, a titokzatosnak és elődjektől abban tér el ennek az elemnek a felhasználásában, hogy vagy csak részleges, vagy semmiféle felvilágosítást nem nyújt a titkok, a rendkívüliségek megfejtésére. Mesterműve: «Scarlet Letter».⁵ Páratlan a maga nemében. 1850-ben jelent meg. A történet hősnője Hester Perynne. Bűnt követett el, azért bűnhődnie kell: örökre egy A betűt kell viselnie a keblén. Ezentúl ez legyen elaszott lelkének szimbóluma. Ezzel legyen örökre kivetve az emberi társadalomból. A bostoni puritánok törvényszéke ezt a rettenetes ítéletet hozta és hajtotta végre a megtévedett leányon 1658-ban. Az elbeszélésnek történeti évszáma, történeti háttere van, anélkül, hogy történeti regény volna. Szemünk előtt fejlődik az elbeszélés folyamán Hester jelleme. Szívében fokozatosan fejlődik, egyre erősebb lesz lelkiismeret

szava, a felelősség és vallásosság érzete. Hester küzdelme ez nem a külső, hanem a belső világgal és lelke egyre nagyobb, egyre erősebb és neme-
sebb lesz ebben a belső harcban. A szintér Massa-
chusetts, ahol a puritánok gyarmata a legmosto-
hább viszonyok között tengődik; mindenük a
vallás. Ez a vallás rideg, ennek elvei, mint levél-
len az erek, behálózzák a puritánok egész életét
és ez az élet örömtelen, sívár. Csak igen kemény
szívek hozhatták az irgalmatlan ítéletet. Való-
ságos tragédia ez — görög tragédia. Miként a
görög tragédia, ez a regény is azzal kezdődik,
hogy valaki szörnyű bűnt követett el és e miatt
felelősséggel tartozik a Nemezisnek és az Igazság
istennőjének. A hősnő jelleme is egységes és az
egész klasszikus, tökéletes tragédiára emlékeztet.

Hawthorne szereti a szimbólumokat.⁶ Szim-
bolum a leány keblén a bíborvörös A betű; Hester
bűnének és bukásának szimboluma az ő kis
leánya, Pearl, aki egyszersmind jelképe az el-
jövendő megbocsátásnak és reménységnek. Pearl
bíborvörös ruhája, az állati Donatello szőrös füle,
a sötét erdő, melyben Hester áll, a templom fes-
tett ablakain átszűrődő fény — mind-mind jelkép
külső jele annak a belső állapotnak vagy mély
érzelemnek, melyre az író vonatkoztatja. Há-
rom léleknek kell bűnhődnie a multért: Hester-
nek, aki keblén hordja malomkőnél súlyosabb
terhét; Dimmesdale vétett, de hogy bűnét fel
ne fedjék, mintaszerű, nemes életével akarja el-
kerülni az Igazság sujtó kezét. De a nagyobb
bűnös Chillingworth, akinek van lelke hozzá,
hogy szerelem nélkül vegye el Hestert, sőt odáig
megy, hogy Hesterrel szemben ő akar a Nemezis

képviselője lenni. Számára nincs bocsánat. Dimmesdale megtisztul nemes élete és bűnbánó gyógyása által, Hestert szenvedése emeli fel és viszi egy új boldog jövő felé. A regény világosan fejezi ki azt a gondolatot, hogy a bűn nem a testhez, hanem a lélekhez tartozik, tehát a léleknek kell érte meglakolnia.

Hawthorne művei közül felemlítendő még «Wonder Book» és «Tanglewood Tales» c. elbeszélései; de ezek nem jelentős munkák; ezeknél sokkal kiválóbb «*The House of Seven Gables*».

*

Már Scott korában is voltak olyan regényírók, akik nem követték a nagy mester irányzatát, nem törődtek a történelemmel vagy a titokzatossal, hanem saját koruk társadalmából vették anyagukat. Voltak, akik a skót ember életéből a humoros helyzeteket festették. Sem az angol, sem az ír emberben nincs annyi humor, mint a skótban. Ezek az írók főleg Susan Ferrier, John Galt és Dr. David Macbeth Moir. Miss Ferrier Scottal volt barátságban és ez a baráti viszony nagy előnyére vált a leány írói fejlődésének. Mintaképe Miss Edgeworth, kinek «Absentee» című regényét tartotta szem előtt, amikor három regényét «*Marriage*» (1818), «*The Inheritance*» (1824) és «*Destiny*» (1831) címmel megírta. Hősnője rendesen egy londoni nagy úri társaságból való elkényeztetett leány, ki skót urával és ölebeivel külön skót anyós vagy sógorsághoz kerül; itt aztán bőven nyílik alkalma az írónőnek, hogy a legviszásabb és legmulatságosabb helyzeteket teremtsen. A há-

rom regény eléggé sikerült munka, úgy hogy volt idő, amikor Scottnak tulajdonították ezeket.⁷

John Galt szintén a skót életből vette képeit. Legjobb *«The Ayrshire Legatees»* (1820), *«The Annals of the Parish»* (1821) c. kétregénye. Az utóbbiban jól sikerült jellem Mr. Micah Balwhidder, (falusi pap) és Mrs. Malcolm, az utóbbinak élete folyását egy naphoz hasonlítja az író: reggel zord az idő, de délfelé már reá mosolyog a nap, este meleg és csöndes és a csillagok, az ég szemei fényesen ragyognak, mikor a nő fejét örök álomra hajtja. Mr. Moir egy szorgalmas és egyszerű dalkeithi szabómesternek élményeit írja meg *«The Autobiography of Mansie Wauch»* (1828) című elbeszélésében. Megható benne a szabóinasnak a története, aki szülőföldje utáni vágyódásában elped és hazafelé az útszélen hal meg.⁸

Itt említjük fel Benjamin Disraelinek *«Vivian Grey»* (1826) című regényét az ő cinikus sziporkáival és *«Conningsby»* (1844). Utóbbiban ravasz észjárással tárgyalja az állam és egyház egymáshoz való viszonyát, a népszerű sajtó befolyását a népművelésre és a megfogyott királyi tekintély helyreállítását. Ebben lerakta a politikai regény alapját. Disraeli inkább politikus, mint regényíró és 1837-től, mikor bejutott a parlamentbe, sokat szerepel a politikai életben; kevés ideje is maradt arra, hogy irodalmi tevékenységet fejtsen ki. Kisebb jelentőségű elbeszélései közül felemlítendő még *«Henriette Temple»* (1837), *«Sybil»* (1838), *«Tancred»* (1839), *«Lothair»* (1840) és *«Erydymion»* (1846). Legjobban sikerültek azok az életképek, amelyeket az angol politikai életből vett. Népszerűsége azonban nem tudott szert tenni, mert az

angol olvasó idegenkedve fogadta Disraelinek túlzó áradozását, ha a zsidó fajról vagy a Keletről írt.⁹

Kevés másodrendű író tett Angliában olyan népszerűsége szert, mint Pierce Egan *«Life in London»* (1821) című és folyóiratban folytatólagoosan megjelent regénye, melynek teljes címe magyarul: «Londoni élet, vagy nagyságos Jerry Hawthornnak és előkelő barátjának Corinthian Tomnak éjjeli és nappali élményei (fővárosi kirándulásaikon és kóborlásaikon Bob Logic által kísérvé)». Ez volt az első regény, mely folytatásokban jelent meg; továbbá ez honosítja meg az angol regényben a cockneyt, a London külvárosaiban dívó tájszólást, mely annyira eltérő a londoni «standard» angol beszédétől, hogy bennszülött is alig érti. Nemcsak sajátos szavai vannak, de különös módon fejezi ki az egyes fogalmakat is: szemüvegét négy szemnek, agyát felső emeletnek, kalapját felső kéregnek, esernyőjét nyári káposztafejnek nevezi stb. Végre ez az első illusztrált regény. Maga Dickens is forrásul használta a könyvet, mikor *«Pickwick»* c. munkáját írta.¹⁰

Magyar fordítások:

1. Cooper:

- Bőrharisnya. Írta Cooper J. Fenimore. Öt elbeszélés az ifjúság számára. Fordította Füredi F. Budapest, 1817. Lampel R.
- Bőrharisnya. Fordította Kárpáti E. Budapest, Légrády.
- Bőrharisnya. Fordította Mikes L. Budapest, Wodianer.
- Vadölő. Fordította Vachott Sándorné. Budapest, Légrády Testvérek.
- A vadölő. Fordította Mikes L. Budapest, Wodianer.
- A vadölő. Elbeszélés az ifjúság számára. Fordította Fésűs György. Pozsony—Budapest, 1894. Stampfel K.

- Az útmutató. Fordította dr. Pallagi Gyula. Budapest, 1900. Athenæum.
- Az útmutató. Budapest, Légrády Testvérek.
- Az útmutató. Fordította Mikes L. Budapest, Wodianer.
- A kém. (The Spy.) Fordította Cserey I—II. Budapest, 1876. Franklin-Társulat.
- Az utolsó mohikán. Elbeszélés az ifjúság számára. Fordította Fésüs György dr. Pozsony—Budapest, 1894. Stampfel K.
- Az utolsó mohikán. Fordította Vachott Sándorné. Budapest. Légrády Testvérek.
- Az utolsó mohikán. Fordította Gondol Dániel. Budapest, 1847. Kisfaludy-Társaság kiadása.
- Az utolsó mohikán. Fordította Mikes L. Budapest, Wodianer.
- A vadfogó. Budapest. Légrády Testvérek.
- A vadfogó. Fordította Mikes L. Budapest, Wodianer.

2. Poe:

- Rejtelmes történetek (Tales) I—II. sorozat. Fordította Tolnai Vilmos. Magyar Könyvtár 45. és 141. sz. Budapest, Wodianer.
- A vörös halál álarca. (The Masque of the Red-Death.) Fordította Király György. Budapest, 1914. Kétnyelvű kiadás.
- Poe Edgar érdekesebb novellái. Fordította Haug Ferenc. Budapest, Lauffer.
- Utazás a holdba. Pfaal Hans csodálatos kalandja. Fordította Haug Ferenc. Budapest, 1877. Tetty és Társa.
- Roget Mari titokteljes kimulása. Budapest, 1878. Zilahy S.
- Csodálatos történetek. Fordította Haug Ferenc. Budapest, 1878. Zilahy S.
- Az arany bogár. Budapest, 1918. Athenæum.
- Artur Gordon. Budapest, 1918. Singer és Wolfner.

3. Hawthorne:

- A skarlát betű. Írta Hawthorne N. Budapest, 1918. Athenæum.

4. Disraeli:

- Coningsby vagy az új nemzedék. Fordította Bokor. I—III. Budapest, 1862. Emich G.
- Coningsby vagy az új nemzedék. Angolból fordította Sugár Fábius I—II. Budapest, 1891. Révai Testvérek.

- Temple Henrika. Fordította Deutsch József. I—II. Pápa, 1861. Magda L.
- Lothair. Fordította Földy Geyza. I—II. Pest, 1871. Ráth Mór.

¹ Cross : Engl. Novel, 150. o.

² U. o. 153. o.

³ U. o. 161. o.

⁴ U. o. 162. o.

⁵ Stoddard : Engl. Novel, 74. o.

⁶ Cross : Engl. Novel, 165. o.

⁷ U. o. 168. o.

⁸ U. o. 170. o.

⁹ U. o. 172. o.

¹⁰ U. o. 176. o.

XVII. Thackeray.

Dickensnek volt a kortársa. Félévvel volt idősebb, de Dickens már egy évtizede élvezte irodalmi munkásságának gyümölcseit, mikor Thackeray «Vanity Fair»-je megjelent, mely nevét világszerte ismertté tette. Thackeray nagysága halála óta egyre növekedett és a kritikusok többsége Fielding mellett ma őt tartja az angol regény legnagyobb mesterének.

Élete, miként a Dickensé, nem volt eseményekben gazdag. Feleségének tragikus elvesztését és saját kínzó betegségét leszámítva, élete nyugodt és csendes lefolyású volt és alig különbözött egy előkelő családból származott angol gentleman életétől.

Thackeray szigorúan megtiltotta leányainak, hogy halála után bármit is közzé tegyenek, ami az ő magánéletére világot vethetne. Gyermekei sohasem vétettek atyjuk e szigorú rendelkezése ellen és így súlyos feladat előtt állottak életírói. An-

thony Trollope angol regényíró oldotta meg azt a legjobban, aki alig négy évvel volt fiatalabb Thackeraynél és két évtizeddel élte őt túl.

William Makepeace Thackeray Kalkuttában, Keletindiában született 1811-ben. Atyja itt hivatalnok volt; korán elhalt és kis fia már ötéves korában árvaságra jutott. Anyja újra férjhez ment egy angol őrnagyhoz, aki mindenkor szeretetteljesen viselte gondját mostohafiának és Thackeray is őszinte szeretettel ragaszkodott hozzá.

A gyarmatokban élő angolok rendszerint hazai intézetben neveltetik gyermekeiket. Így került az alig nyolc éves Thackeray is a Londonban lévő «Charter House»-ba. Ez jónevű nevelőintézet, mely egy XV. századbéli karthauzi kolostor épületében van és még ma is fennáll. Az intézet vezetője rideg ember volt, aki sokszor megkeserítette a fiúk életét. Thackeray nem is emlékszik vissza szívesen az itt töltött időre, ahol gyermekkorának legszebb, játékos éveit az igazgatói ridegség tette tönkre.¹

Tizennyolc éves volt, mikor a Cambridgei Egyetemre beiratkozott. Itt csupán egy évet töltött és így egyetemi tanulmányai és a Trinity-College alig tehetett mélyebb benyomást lelki életére. Talán érdemes felemlitenünk, hogy a Cambridgei Egyetemen abban az évben megjelent «The Snob» című folyóirat szerkesztését ma neki tulajdonítják, mert teljes életében ellenszenvvel viselkedett a snobizmus iránt. (Snobon az angol olyan embert ért, aki mindig többnek akar látszani, mint amilyen valóban.) Részt vett az egyetemi költői versenyben is, de a győzelmi pálmát abban az évben Tennyson vitte el.²

Mikor az egyetemet elhagyta, Weimarba és Párizsba ment. Festőnek készült és két évet töltött e két városban. Bár a rajzban kiváló tehetségről tett tanubizonyságot, igazi festőművész sohasem vált volna belőle. Hiányzott benne a kitartás és a szorgalom. Mikor Seymour, a «Pickwick Papers» illusztrátora meghalt, Thackeray azzal a kéréssel kopogtatott be Dickenshez, hogy Seymour munkáját folytathassa, de nem tudtak meg-egyezni.

Mikor 21-ik életévében nagykorú lett, kézhez kapta atyai örökségét. Ha takarékos lett volna, kamataiból megélhetett volna és tanulmányait is befejezhette volna. De az ifjú Thackeray nem szerette a munkát, bohém és könnyelmű volt, mint az a társaság, melyben mint leendő festő utolsó két évét töltötte. Örökségének egy részét kártyán vesztette el, másik része két szerencsétlen vállalkozásra ment rá. Két ujságot vett meg: a «*National Standard*» és «*Constitutional*» című lapokat. Ez első irodalmi, a másik politikai folyóirat volt. Azt hitte, hogy e két vállalkozása híressé és gazdaggá fogja tenni; csalódott, mert vagyona teljesen elűszott.

Miután ecsetével nem tudott annyit keresni, hogy magát fenntarthassa, más foglalkozás után kellett néznie. Tollához folyamodott és részint a «*Times*»-nak, részint a «*Fraser's Magazine*» című folyóiratnak dolgozott. Ez utóbbiban jelent meg 1837-ben az az elbeszélése, amellyel az olvasók tetszését először megnyerte: «*History of Samuel Titmarsh and the Great Hoggarty Diamond*» (Titmarsh S. és a Hoggarty-gyémánt története). A folyóirat szerkesztői nem sokra becsülték az elbe-

szélést, sőt fel is szólították, hogy szabja rövidebbre.

Mivel most már megélhetését biztosítottnak vélte, megházasodott. Shawe ezredes leányát vette feleségül, kitől két leánya született. Házassága boldog volt, de tragikusan végződött.³ Felesége elméje megzavarodott és Thackeray két gyermekével egyedül maradt. Nem is házasodott meg többé.

Első írásai többnyire a «Fraser's Magazine»-ben láttak napvilágot. 1840-ben «*Paris Sketchbook*» (Párizsi vázlatok), majd 1843-ban «*The Irish Sketchbook*» (Ír vázlatok) című könyve jelent meg. Később a közkedvelt «*Punch*» című folyóiratnak lett a munkatársa.

Az író bizonytalannak vélte az írói jövedelmet, azért valamely közhivatalban szeretett volna elhelyezkedni. Ez szerencsére minden összekötése ellenére sem sikerült. A pontatlan, bohém természetű íróból rossz közhivatalnok lett volna és rá sem ért volna, hogy halhatatlan műveit megírja. Így kénytelen volt továbbra is tollával biztosítani családjá megélhetését. Most írja meg legértékesebb műveit: «*The Luck of Barry Lyndon*» (1844), «*Vanity Fair*» (1847—48), «*Pendennis*» (1849—50), «*Henry Esmond*» (1852) és «*The Newcomes*» (1853—55). E mellett rövidebb munkákat is írt, amelyek közül főleg kettő érdemel figyelmet: «*John Leech's Pictures of Life and Character*» és «*The Genius of George Cruikshank*». Mindkettő jeles karrikatúra rajzolóművész volt és az író, aki maga is értett valamelyest ehhez a művészethez, szakértelemmel bírálta meg munkáikat.

Thackeray minden törekvése arra irányult, hogy

gyermekének a jövőjét biztosítsa és ő maga gondtalanul élhessen. Azért határozta el magát arra is, hogy az ország nagyobb városaiban felolvasásokat tartson. Dickens is tartott ily felolvasásokat, de Thackeray megelőzte őt ebben. A két nagy író felolvasásai között lényeges különbség volt. Míg Dickens csupán már ismert regényeiből olvasott fel, illetőleg adott elő egyes részleteket, addig Thackeray külön műveket írt e célra. Első felolvasó körútjának tárgya a XVIII. századbeli humoristák voltak, második útja alkalmával a négy György királyról tartott felolvasásokat. E vállalkozásának nagy anyagi sikere volt. Azért elhatározta, hogy miként Dickens, ő is átrándul az Amerikai Egyesült-Államokba, ahol művei épp oly közkedveltségnek örvendtek, mint otthon. Sikere óriási volt és a yankeek még jobban ünnepték őt, mint honfitársai, jóllehet beszédtechnikája nem volt alkalmas hatásos előadásokra és színpadi hatásra nézve messze mögötte maradt Dickensnek.^{3a}

Politikával is foglalkozott, de politikája nem volt reális. 1857-ben Oxfordban mint whigpárti képviselőjelölt lépett fel és csupán néhány szavazaton múlt, hogy nem választották meg az angol regényirodalom nagy előnyére.⁴ Még ugyanabban az évben jelent meg «*The Virginians*» című regényének első füzete, míg az utolsó, a huszonegyedik füzet 1859-ben hagyta el a sajtót. Majd a «*Cornhill Magazine*» című folyóirat szerkesztését vette át, de rossz szerkesztőnek bizonyult, mert a bohém íróban nem volt meg az a pontosság, szorgalom és kitartás, amely egy folyóirat szerkesztéséhez feltétlenül szükséges.

Élete utolsó éveiben minden anyagi gondtól menten élhetett az irodalomnak. Szép családi házat építtetett magának, melybe 1862-ben, egy évvel halála előtt költözött leányaival. A halál túlkorán ragadta ki kezéből a tollat: 1863-ban 53 éves korában halt meg. Hálás nemzete szobrot állított nagy fiának a Westminster-apátság templomában, a *Poets' Corner*-ben.

Kevéssel halála előtt még két regény írásába fogott: *«Philip's Adventures»* és *«Denis Duval»*. Az első nagyobb részt a *«Cornhill Magazine»*-ben jelent meg, míg a másodiknak a befejezésében megakadályozta a halál. Thackeray nem volt szorgalmas író, de nemzete regényirodalmát nagyértékű művekkel gazdagította.

Halála óta sok szó esett Thackeray pesszimizmusáról, cinizmusáról és különösen Hermann Conrad német kritikus ment e tekintetben túlzásba *«Thackeray ein Pessimist als Dichter»* című munkájában. Bár nem tagadható, hogy műveiben az emberi jellemnek sötét oldalát fordítja felénk, mégis őt magát barátai jókedvű, jószívű embernek ismerték, kinek az volt a legnagyobb öröme, ha másnak örömet okozhatott.

Kortársait értékes szatirákkal ostromozta. Ilyen volt a *«Yellowplush Correspondence»* (1837), melyben az arisztokrácia ferdeségeit állítja pellengére; *«Catherine Hayes»* (1839) egy nyomorult nő története; *«A Shabby Genteel Story»* (1840) és *«The History of Samuel Titmarsh and the Great Hogarty Diamond»* (1814), amelyben a zugrészvénytársaságok csalásai és visszaélései ellen kel ki.^{4a} Ezeknél nagyobb szabású és érdekesebb *«Barry Lyndon»*, melynek teljes címe: *«The Luck of Barry*

Lyndon; a romance of the last century (1844). (B. L. szerencséje; románc a mult századból.) Ebben már minden jelességét megtaláljuk. A történet hőse nagyszabású kalandor, kinek főfoglalkozása a hamis játék. Bár jellemtelen ember, ki bűnt bűnre halmoz, alakja mégsem visszataszító. A kritika azért súlyos szemrehányással illette az írot. Barry meg van győződve, hogy a hamis játék miben sem különbözik sok más foglalkozástól, mely nem találkozik az emberek megvetésével. «Kérdem, tisztességesebb foglalkozás-e a tőzsde-ügynökség, mely államtitkok birtokában vesz és elad, spekulál és nyer; vagy a teával való kereskedés, melynél a teli ládák a kártya és a tenger a zöldasztal; vagy az ügyvédség, mely annak az érdekében hazudik, aki fizet; vagy tisztességesebb-e a hamiskártyásnál az orvos, aki nem hisz gyógyszerei csodás erejében. De azt a bátor férfit, aki szemtől-szembe felveszi a harcot ellenfeleivel, aki egy kártyára teszi fel mindenét, azt megveti az erkölcsös világ...» De bármily érdekesítően írta is meg az elbeszélést, egy olvasója sem fogja a hamiskártyázás művészetét magasabbra értékelni, mint azelőtt.⁵ A költői igazságszolgáltatás természetesen itt is igazságos mértékkel mér, mert a hitvány kalandor nyomorultul pusztul el.

Thackeray neve csak lassan lett ismertté és hírnevét valójában csak első nagy regényével «*Vanity Fair*» című munkájával alapította meg. Ez a mindennapi, a szürke élet regénye. Ebben hiába keresünk romantikus hősöket, titkokat és meglepetéseket. Csupa gyarló ember benne a fő- és mellékszereplő. Nincs is a regénynek hőse; azért a műalcíme: «a novel without a hero» (regény hős nél-

kül). Az író főcélja itt az emberiség főbűneinek az ostromozása, azért a kép, amit a szerző elének tár, sötét színekkel van festve. A hősi elem száműzve van e könyvből és főalakjainak szíve telve van léha kívánságokkal, sőt aljas tervekkel is. A regényben előforduló legerényesebb jellem Dobbin kapitány, de ő viszont oly rút, félszeg és esetlen, hogy a regényhős fogalma igazán nem illik rá. Ha azonban a cselekmény középpontjában álló főszereplőt tekintjük a regény hőségének, úgy itt Rebekka Sharp és Rawdon Crawley töltik be ezt a szerepet.

Becky — vagyis Rebekka Sharp — minden elv nélkül való jellemtelen teremtés, kinek egyetlen célja, hogy oly férfit kerítsen hálójába, kinek nagy a vagyona, sok a pénze. Mint fiatal leány Sir Pitt Crawley házába kerül nevelőnőnek. Érdeemes azt a jelenetet, mikor Becky az öreg báró házába érkezik, szószerint közölnünk :

«Midőn a csengőm megszólalt, az ebédlőablak redőnye mögül valaki kidugta a fejét és egy ócska nadrágú férfi piszkos kabátban nyitott kaput ; a férfi szőrös nyakát maszatos, régi kendő díszítette ; feje oly kopasz volt, hogy szinte villogott, arca vörös, szürke szeme egyre pislogott, szája pedig szüntelenül vigyorgott.

— Itt lakik Sir Pitt Crawley? — kérdezte a kocsis a bakon.

— Igen, — felelt a férfi bólintva.

— Vegye le ezt a podgyászt, — szólt John.

— Vegye le maga, — szólt az ember.

De a kocsis vonakodott, mert nem hagyhatta magára a lovakat. A kopasz ember kivette nadrágzsebéből kezét, előre lépett, vállára

vetette Sharp kisasszony podgyászát és bevitte a házba.

— Remélem már ebédelt? — kérdezte a kopasz.

— Óhajt egy pohár sört?

— Hol van Sir Pitt Crawley? — kérdezte Miss Sharp büszkén.

— Há! há! há! Én magam vagyok Sir Pitt Crawley. Ne felejtse el, hogy málhájának becipeléseért egy pohár sörrel adósom!

Az ügyes, ravasz Becky hamar otthonosan érzi magát a nagy úr házában, aki báró, képviselő, földbirtokos, vállalkozó, nagyszállító, de akinek a modora, lelkivilága olyan, mint egy durva paraszté vagy kocsisé. Vagyonán kívül semmi sem érdekli, családjával nem törődik, nem szeret senkit, de őt sem szereti senki sem. Becky síma, mint a kígyó, alkalmazkodó, mindenkinek a kedvében jár és rövid idő alatt nélkülözhetetlen tényezője Sir Pitt háztartásának. A leány tudja, hogy a báró nemsokára özvegy lesz és kiveti reá hálóját. De nemcsak reá; minden gazdag férfire, akinek a közelébe férközik. A férfi egyénisége, műveltsége, jelleme teljesen közömbös reá nézve, csak pénze legyen, sok pénze.

Egy napon Sir Pitt fiatalabbik fia, Rawdon Crawley dragonyos kapitány látogatja meg a szülői házat. A ravasz Becky hamar befonja az üreslelkű, iszákos katonatisztet, aki megkéri és titokban meg is esküszik vele. De közben Sir Pitt is meggyőződött arról, hogy Becky nélkül nem tud többé meglenni és alig hunyta le szemét felesége, még temetése előtt megkéri a kezét. Erre még Becky sem számított. De ha már nem lehet Lady Pitt Crawley, mint Mrs. Rawdon Crawley

akar annyi pénzt és örökséget szerezni, amennyit csak tud. Meghódítja Sir Pitt Crawley idősebb fiát — nem baj, hogy nős ; a leánynak csak az fontos, hogy ő fogja örökölni apja címét és vagyonát. Behálózza Steyne márkít is, egy erkölcsileg teljesen züllött mágnást, aki azonban nagy vagyon ura és pazarul bőkezű. Mivel Becky férje a jeles pár útjában van, egyszerűen lecsukadják. De Rawdon megszökik és a márkít holtra veri. Végre az utóbbi Coventry-sziget kormányzójává nevezteti ki a férjet, ki felesége iránti undora miatt el is fogadja az állást, melynek betöltéséhez semminemű előképzettség nincs, hiszen a nevét is alig tudja leírni. Ez az esemény kitűnő alkalmat szolgáltat Thackeraynek, hogy a protekciós rendszeren suhogtassa csípős ostorát. Rawdon alakja nem hoz nagy becsületet az angol tisztikarra. Mindenesetre feltűnő, hogy Thackeray műveiben alig fordul elő olyan katonatiszt, aki az olvasóból a tisztelet érzését kiváltaná.

Becky történetével párhuzamosan halad Amália története. Ő az angol polgári nő mintaképe : szeretetreméltó, takarékos, önzetlen és férjének hűséges élettársa. Férje szürke, mindennapi egyéniség, éppen olyan, mint a család barátja, Dobbin kapitány, ki titokban mély szerelemmel viseltetik barátja felesége iránt és aki tizenöt évi özvegység után végre kezével jutalmazza meg hűségeért.

Becky ezalatt folytatja ármánykodásait, még pedig sikerrel. Egyre magasabbra tör. Megfordul a legelőkelőbb körökben, sőt a királyi udvarba is bevezetik. Ebből a magaslatból zuhan a feneketlen mélységbe. Városról-városra kóborol, mint

félvilági hölgy, míg a végén szegény diákok jószívűségére utalva tengeti életét.

A regénynek egy másik sötét alakja az öreg Osborne, Amália apósa. Fiát kitagadja, mert szegény leányt vesz feleségül. Mikor fia elesik a waterlooi csatában, csak azon feltétel alatt hajlandó házába venni unokáját, ha ennek anyja, Amália, megfogadja, hogy soha szeme elé nem kerül.

Az angol mágnást Sir Pitt Crawley képviseli. Ez a zsugori, hitvány, részeges nagy úr azzal fejezi be életét, hogy feleségül akarja venni pincemesterének züllött leányát, csakhogy gyűlölt rokonságának keserítse meg az életét — de a halál meggátolja ebben. A többi előkelő és nemes ember Sir Pitt hasonmására van alkotva: valamennyi üres, léha, megbízhatatlan ember, akiknek egyetlen életcéljuk az életörömök hajhászása és a becsületnek és tisztességnek csak külső színetét őrzik meg. A lakájok hada, mely őket körüveszi, természetesen éppoly züllött, mint kenyéradó gazdáik.

A papság egyetlen képviselője Sir Pitt Crawley öccse; de az Úrnak ez az üresfejű, iszákos, világiasan gondolkodó és tékozló szolgája nem válik díszére az egyházi rendnek. Thackeray kétségtelenül ellenszenvvel viseltetett a papság iránt, mert valamennyi papi alakja a gyarló ember típusa.

George Osborne állhatatlan ember. Alapjában véve nem romlott természet, tele van jó szándékkal, de akaratereje gyöngé és derék barátjának, Dobbin kapitánynak erkölcsi támogatása nélkül képtelen volna jó cselekedetek végrehajtására. Ő

is Becky rabja lesz, ki azért veti ki reá hálóját, hogy férje hamiskártyázással kerítse hatalmába pénzét. Két cselekedetével mégis kibékíti az olvasót: szívtelen atyja akarata ellenére veszi feleségül az elszegényedett Amáliát és Waterloónál hősiezen küzd hazájáért, melyért életét is feláldozza.

Mihelyt első nagy regényét befejezte, azonnal hozzáfogott második nagyobb művének megírásához. A *«Pendennis»* első füzeté 1849-ben, az utolsó 1850-ben jelent meg. Bár sok gáncs érte az író az erősen reális életképért, melyet a *«Vanity Fair»*-ben nyújtott, felfogása az életről és az író kötelességeiről a második regényben sem változott meg; bár nem festi alakjait oly sötét színekkel, mint amott, romantikus, emberi gyarlóságtól ment tökéletes hőst e könyvében sem találunk. Maga Thackeray hívja fel e körülményre olvasói figyelmét a regény előszavában.

«Fielding *«Tom Jones»*-a óta — írja — egy angol írónak sem engedték meg, hogy kedve szerint igaz embert rajzoljon meg... Az emberek nem szeretnek arról tudomást venni, ami a való világban, a klubbokban, az egyetemeken, a társaságban vagy a tiszti asztaloknál történik, hogy hogyan élnek és beszélnek a mi faink... Ma az írók Rafael vagy más olyan festők modorában írnak, akik távol állnak a valóságtól még akkor is, ha a borzalmast ábrázolják. Én el fogom beszélni, hogy cselekszik egy igazi ember — ebben Fielding példáját követem — de Ti e miatt elégedetlenkedtek. Az én fiatal Pendennisem nem fog tetszeni, mert nem angyal, se nem ördög. De hát mit tegyek? Én nem rajzolok sem angyalt,

sem ördögöt, mert ilyeneket sehol sem látok. Leírom Nektek a mai fiatal embert, amint őt mindennap látom; bensejét és külsejét pontosan ismerem. Be fogom őt Nektek mutatni, tekintet nélkül arra, hogy vajjon Nektek tetszik-e vagy sem.»

Pendennis, a regény hőse, valóban nem angyal, sem félisten, de még az eszményi férfi mintaképe sem. Ez a regény egyébként nem oly fordulatokban gazdag, mint a «Vanity Fair» és cselekménye valóban egyszerű. A regény sok tekintetben az író önéletrajza. Mivel Thackeray élete nem volt oly viszontagságos, eseménydús, miként a Dickensé vagy a George Elioté, e regény sem lehet oly érdekesítő, mint «*David Copperfield*» vagy «*The Mill on the Floss*». A könyv nagyjából az író egész életét öleli fel, utazásait és a festőművészetnek szentelt éveket kivéve.

A regény hősnője Laura. Csak kevés ily harmonikus életű hősnő fordul elő Thackeray műveiben. Valószínűleg feleségének állított emléket ebben a női alakban; szinte kiérzik a kegyelet a hangból, mellyel róla szól. Eszményi feleség és takarékos háziasszony. Minden erénnyel felékesített női lélek lakozik benne, emellett nem természetfeletti lény, hanem egyszerűen igazi angol nő.

Pendennis sem romantikus hős, hanem gyarló ember. Kezdetben rabja a játéknak, eltékozolja vagyonát és sok gondot okoz azoknak, akiket szeret. Hálójába kerül egy olyan nőnek, aki nem érdemli meg szerelmét. Nem is saját lelkierője szabadítja meg csábítójától, hanem az állhatatlan asszony fordul el tőle.

A regény egyéb szereplői közül felemlítendő a

hős nagybátyja, Pendennis őrnagy, aki életének főcéljául azt tűzte ki, hogy származásánál és rangjánál magasabb körökben fordulhasson meg. Ha részt vehet egy főúri bálon, az neki nagyobb lelki gyönyörűséget okoz, mint a legnemesebb műélvezet. Sikerült torzképe a felfelé törtető embernek.

Costigan kapitány jellemének rajzában ismét megfigyelhetjük, hogy minő ellenszenvvel viselkedik az író a katonatiszti kar iránt. Benne egy üresfejű, tékozló, iszákos tisztet állít elénk, akinek semmi érzéke sincs az életnek szép és nemes oldalai iránt. Minden büszkesége magas származása.

Még egy sikerült karrikatúrája van a regénynek: «Miss Fotheringay, a «nagy» színésznő. Szív és tehetség nélkül való nő, ki érzéki szépségével, magas természetével, gömbölyű karjaival és művészet nélküli, felületes rutinjával hódítja meg az éhesszemű tömeget, melynek nincs érzéke az igazi finom művészet iránt.

Thackeray főcélja e regényben az volt, hogy megmutassa, miként neveli fiait az angol középosztály, hogyan él az angol ifjú az egyetemen, a társaságban, odahaza és a klubban. Bár Fielding «Tom Jones»-a volt mintaképe, hőse mégis sokban tér el mestere hősétől és a finomabb hang és művészi kivitel által magasan túlszárnyalja a Fieldingét.^{5a}

Pendennis utolsó füzete 1850-ben jelent meg és Thackeray híveinek két esztendeig kellett várniok, míg következő nagyszabású regénye megjelent. Thackeray kritikusan közöl sokan azon a véleményen vannak, hogy az írónak ez a mester-

műve. Annyi bizonyos, hogy *«Henry Esmond»* (1852), mint történeti regény, páratlan a maga nemében. Elüt az író eddigi műveitől abban is, hogy nem saját kora társadalmi életét festi benne. Cselekménye a XVIII. században történik és erről olyan képet fest, amely minden dicséretet megérdemel. Az író Anna királynő korát, annak vezérlő eszméit, társadalmi berendezését, történelmi eseményeit, kis és nagy embereit oly pontosan ismeri, mintha abban a korban élt volna. De e munkáját hosszú és fáradságos tanulmányok előzték meg. Évek hosszú során át gyűjtötte az anyagot és tanulmányozta a XVIII. század nyelvi sajátságait és stílusát. Alakjai úgy éreznek, gondolkoznak és beszélnek, mint Anna királynő alattvalói. Thackeray egyik műve megírásánál sem dolgozott oly tervszerűséggel, mint itt. Meglátszik e gondos munkán, hogy előre megállapított terv szerint építette fel regényét, melynek minden részlete érdekfeszítő és viszi a cselekményt előre a kitűzött cél felé.

Az alakok, amelyek a regény színpadát benépesítik, élet- és korhűek : a whigek és torik, a jezsuiták és lelkészek, az udvaroncok és hölgyek, a katonák és polgárok ; mindannyian mesteri kézzel vannak megrajzolva.

A regény rövid tartalma a következő : II. Károly az Esmond-családnak egy északamerikai birtokot adományoz. Henry, a regény hőse, politikai okból kénytelen elhagyni hazáját, Angliát, és a Virginiában fekvő családi birtokon telepedik le. Itt írja meg élete történetét, elzárkózva a világtól. Életének alakulására két nő volt sorsdöntő befolyással : Lady Castlewood és ennek

leánya, Beatrix. Henry Beatrixot szereti, de nem viszonzozza szerelmét, mert magasabbra tör és lenézi a rajongó ifjút. Az anya nagyra-becsüli Henryt és saját szavai szerint jobban szeretné, ha ő lenne a veje, mint Európa bármely fejedelme. Minden befolyását latba veti leányánál, hogy az általa annyira óhajtott frigy létrejöjjön, mert hisz ő már régen ismeri a derék ifjút, ki gyermekkorá óta védence. Mikor látja, hogy törekvése kárba vész és leánya sohasem fogja odanyujtani kezét Henrynek, szerelem lopózik az asszony szívébe. Lady Castlewood himlőbe esik, elrútul, amiért férje hűtlenül elhagyja. Leánya kijelenti, hogy sohasem lesz a Henry felesége. Férje párbajban elesik — most tehát már semmi sem tiltja szerelmét Henry iránt, ki csak lassan veszi észre Lady Castlewood mély érzelmeit és feleségül veszi.

Az író sok támadás érte azért, hogy a regény hőse feleségül veszi Lady Castlewoodot, mert a kritika szerint a köztük levő viszony természetellenes. De aki ezért pálcát tör az író felett, az nem értette meg az író finom művészetét.

Thackeray művészi kézzel rajzolta meg a szép, hideg, önző Beatrix alakját; jobban is tudott bánni a sötét színekkel és legplasztikusabb képei mind ilyenek. Beatrixot a női hiúság kerítette hatalmába: rang és mód életének egyetlen célja. Minden külső feltétele megvan hozzá: szeme, arca, termete királynői, esze éles, mint a beretva. Olyan férfi nincs, kit szépségével, elmésségével elkápráztatni ne tudna. Sokan versenyeznek kezéért, de ő az öreg Hamilton herceget részesíti előnyben: hercegi korona és óriási vagyon tulaj-

donosa. De Beatrix álma szertefoszlik, mikor a herceg párbajban elesik. Ha már hercegné nem lehet, legalább királyi szerető szeretne lenni. Mikor ez sem sikerül neki, a család tanítójához megy feleségül, aki aztán az ő mesterkedései által később püspök lesz.

E regény folytatásának tekintendő a hat évvel később megjelent *«The Virginians»* c. könyv. A benne szereplő ikerfivérek Lady Castlewood és Henry Esmond leányának a fiai. Ebben folytatja az író Beatrix történetét is.

A *Henry Esmond* megjelenését követő évben, tehát jóval *«The Virginians»* kiadása előtt, Thackeray egy másik kiváló regénye első füzetét bocsátotta közre. Ennek mindenkor meglesz a kultúr-történeti jelentősége, mert plasztikus képét rajzolja benne a XIX. század társadalmának. E regénynek a címe: *«The Newcomes»* (1853—55). A felső tízezrek életének képe benne oly megkapó, hogy az olvasó csak nehezen teszi le a könyvet.

A regény tulajdonképpen hőse Newcome ezredes. Az élet Kelet-Indiába veti, ahol a szerencse kedvez neki, vagyonra tesz szert és álma, vágya, hogy visszatérhessen hazájába, Angliába, teljesedésbe megy. Régi hazája még úgy él emlékezetében, amint azt mint ifjú elhagyta — de visszatérve, lépten-nyomon nagy csalódás éri. Rokonai, barátai elhidegedtek tőle, formaruháját, melyet pedig a XVIII. század végén a legelső szabó készített Angliában, kicsúfolják és a régi kedélyes angol társaságok helyett, fennhéjázó embereket talál, akik trágár beszédben és dorbézolásban lelik örömüket. A XVIII. század íróit, akiknél nagyobb lángelmék szerinte még nem éltek és

nem is fognak születni, mindenki lenézi és sohasem hallott nevek lettek divatosakká. Pope, Addison, Johnson és Scott csillagai leáldoztak és Keats és Tennyson az olvasóközönség kedvencei. Az ezredesnek nincs érzéke a művészetek iránt és mélyen lesujtja az a tudat, hogy fia Clive, kit mindennél jobban szeret e világon, «csak» festőművész lett. Még inkább megsebzí érzékeny szívét, mikor megtudja, hogy Ethel Newcome, a szép és okos leány, aki tetszését annyira megnyerte, nem lehet fia felesége, csak azért, mert a család sohasem egyeznék bele abba, hogy a City bankárjának leánya egy festő felesége legyen. Közben elfogy pénze és előbb kénytelen Indiába visszatérni, mintsem gondolta. Szerencsétlen vállalkozásba fog, elveszti vagyonát és a Charter Houseban mint kolduló barát fejezi be életét.

Fia Clive, a Thackeraynál szokatlan élénk színekkel festett alak. Vidámllelkű ifjú, kit mindenki szeret. Élete csupa öröm és boldogság. Későbbi szerencsétlenségének egyedüli oka az, hogy nincs címe és rangja, sem vagyona és így sohasem lehet az övé az, akit szeret: felesége méltatlan szerelmére, anyósa pedig pokollá teszi életét.

Ethel Newcome alakja sokban hasonlít a Beatrixéhoz. Mindketten gazdag és előkelő férjre vadásznak és e hajsza alatt elszalasztják azt, aki őket valóban boldoggá tehetne volna.

Sok élesen rajzolt karrikatúra népesíti meg be a vásznat, amelyek ugyan mind mellékalakok, de mint ilyenek is tökéletesek. Legtöbbje a felső tízezrek osztályából való, amelyben az előkelő családból származott író otthonos volt és így saját tapasztalata irányította azok rajzolásában.

Amint már említettük, Thackeray legutolsó műve: «*Denis Duval*». 1864-ben jelent meg az elbeszélés első része, de alig készült el a regény nyolcad része, a toll kiesett az író kezéből. A töredékről ítélve, a halál értékes műtől fosztotta meg az angol regényirodalmat. Ez a történeti regény a XVIII. század utolsó évtizedeiben lejátszódó nagy történeti eseményeket ölelte volna fel és a cselekmény hátterét az amerikai szabadságharc, a francia forradalom és az angol-francia háború alkotta volna. Thackeray mélyreható történeti és kultúrtörténeti előtanulmányokat végzett, mielőtt nagy munkájához fogott és nem lehet kétségünk aziránt, hogy e művét éppoly gonddal és tervszerűséggel írta volna meg, mint ahogyan megírta másik kiváló történeti regényét, «*Henry Esmond*»-ot. Nem egy kritikus «*Esmond*» után e töredéket tartja az író legértékesebb alkotásának.

Thackeray nyelve választékos, stílusa világos és könnyed. Mondatkötései egyszerűek, mert az író ellensége minden cikornyának. Ez jellemzi minden egyes művét és haladás, fejlődés alig állapítható meg e tekintetben. Kifejezésmódja leggondosabb «*Esmond*» c. regényében; a stílusbeli simításokat azonban legtöbb művénél elmulasztotta. Ennek főleg az az oka, hogy nagy műveinek legtöbbje folytatólagos füzetekben jelent meg, ami nemcsak a mű egységének, hanem stílusának is nagy hátrányára volt.⁶

Thackerayt végzete nem áldotta meg hosszú élettel — a regényirodalomnak pedig csak két évtizedet szentelhetett, mert írói pályájának első hét éve újságírói robotmunka volt. Bármennyi támadás is érte őt realizztikus és pesszimista

íránya miatt, abban azonban valamennyi kritikus megegyezik, hogy Thackeray nagy író volt.

Thackeray a magyar irodalomra is megtette hatását. A realizmus az ő és Dickens regényei által nyert nálunk híveket. Főleg két író említendő, akiken határozottan felismerhető Thackeray hatása: Tolnai és Beöthy Zsolt. Az előbbinek «Nemes vér» (1884), az utóbbinak «Kálózdy Béla» (1875) c. regénye emlékeztet Thackeray világfelfogására és modorára. Mindkettő a «Vanity Fair» visszhangja, sőt Beöthy az epizódokat is Thackeray módja szerint szövi történeteibe és használja fel a regény cselekményének felépítésénél. Azonban egyik sem volt csupán utánzója az angol mesternek, hanem saját művészetének zománcával vonta be azt, ami Thackerayra emlékeztet.⁷

Thackeray regényei:

Catherine, 1839; A Shabby Genteel Story, 1840; The History of Samuel Titmarsh and the Great Hoggarty Diamond, 1841; The Luck of Barry Lyndon, 1844; Vanity Fair, 1847—48; Pendennis, 1849—50; Henry Esmond, 1852; The Newcomes, 1853—55; The Virginians, 1858—59; Lovel the Widower, 1860; Philipp, 1861—62; Denis Duval, 1864.

Magyar fordítások:

- Hiúság vására. (Vanity Fair.) Írta Thackeray Vilmos. Fordította Récsi Emil. Olsó Könyvtár 647—652. és 653—660. sz. Budapest, Franklin-Társulat.
- Hiúság vására. (Vanity Fair.) Fordította Gineverné Győry Ilona. Budapest, Révai Testvérek.

- Pendennis története. I—II. Fordította Fáti I. Béla.^a Budapest, 1877. Révai Testvérek.
- Titmarsh Sámuel históriája. I—II. Fordította ifj. Szinnyei József. Budapest, 1877. Athenæum.
- Esmond Henrik. I—II. Olcsó Könyvtár 1021—24. és 1025—28. sz. Budapest. Franklin-Társulat.
- Esmond Henrik. Fordította Szász Károly és Szász Béla. I—II. Budapest, 1863. Kisfaludy-Társaság kiad.
- A négy György. (The Four Georges.) Fordította Szász Béla.^b Budapest, 1867. Ráth Mór.
- Vig elbeszélések. Fordította Balázs Sándor. I—II. Budapest, 1870. Athenæum.

¹ Dr. Leon Kellner: Die engl. Literatur der Neuzeit, 121. o.

² A. Trollope: Thackeray. Engl. Men of Letters, 5. o.

³ U. o. 20. o.

^{3a} Canning: Dickens and Thackeray.

⁴ U. o. 48. o.

^{4a} Th. Mühe: Zur Ethik Thackeray's.

⁵ U. o. 73. o.

^{5a} A. J. Rumilly: Thackeray Studies.

⁶ W. C. Brownell: Victorian Prose Masters.

⁷ Fest: Angol-magyar vonatkozások.

XVIII. Bulwer. — Reade. — Trollope.

Edward Bulwer, lord Lytton széleskörű tudással bíró, sokoldalú és sokféle tehetséggel megáldott férfiú volt; csak kár, hogy erejét szétforgácsolta. A helyett, hogy tehetségének megfelelő határozott munkakört választott volna, mindig a körülményekhez és kortársai ízléséhez alkalmazkodott és keresve kereste a népszerűséget. Legszebb sikereit mégis mint politikus aratta.

Saját korának kritikusi általában elismerőleg nyilatkoztak irodalmi működéséről, de már akkor is akadtak, akik felületességgel és opportunizmussal vádolták. Kétségtelen, hogy tehetséges író

volt és ha minden erejét a regénynek szentelte volna, neve a legnagyobb regényíróké között állana.

Sir Edward Lytton Bulwer öt történeti regényéről már volt szó. Ez az élelmes és teheséges író mindig olvasóközönsége ízléséhez alkalmazkodott. Írt ő mindenről, amivel olvasóközönségének kedvében járhatott. Mestere a XVIII. századbeli Sterne, kinek *«Tristram Shandy»*-je és (egy évvel későbbi) *«Sentimental Journey»*-je voltak mintaképei. *«The Caxtons»* (1849) című művében a vidéki életből veszi jellemeit, ennek mintegy folytatása *«My Novel, or Varieties in English Life»* (1853). Csupa falusi kép, még abból az időből, amikor Angliában nem volt vasút, az emberek el voltak zárva a világtól és így Bulwer csupa őseredeti jellemeket ad e műben.¹ Ezek leginkább régidivatú, ósdi felfogású földesurak, lelkészek, felcserek és lezüllött katonatisztek. Előadása gyors, drámai menetű, mondatai rövidek, a történet gyorsan halad kifejlődése felé. Jóval előbb írta meg tündérmeséjét *«Pilgrims of the Rhine»* (1834) címmel. Virágokban és levelek alatt alvó angol tündérek látogatnak el a Rajna vidékén lakó testvérekhez, kicsiny, hűvös barlangokban fogadják őket, itt barátkoznak, udvarolnak, esküsznek egymásnak örök szerelmet. Másik titokzatos régiókban mozgó regénye *«Zanoni»* (1842). A teozófok kedvenc olvasmánya, mert kedvez tanaiknak; szerintök az ég és föld tele van természetfeletti lényekkel, akik döntő befolyással bírnak az ember sorsára. *«Pelham»* (1828) története a londoni «high life»-ból van véve. Scott halála után a filantropok is részt kértek a regény hatalmas fegyvertárából. Bul-

wer, aki mindenkor alkalmazkodott a kor igényeihez, az emberbaráti egyesületek szolgálatába is szegődött.² *«Paul Clifford»* című irányregényében azt igyekezett bizonyítani, hogy az embertelen börtönfegyelem és a ridegen büntető, de nem javító kódex, nemhogy elejét venné a bűnözésnek, ellenkezőleg előmozdítja azt.³ *«Haunted and the Hunters»* (1860) című romantikus elbeszélése pedig a spiritiszták szolgálatában áll. Legújabb tudományos regények is kerülnek a könyvpiacra. Ezek egyes tudományos kérdéseket tárgyalnak regényes köntösbe burkolva. Ilyen Bulwernek *«Coming Race»* című regénye (1871), amely az elektromosság korszakának ideális társadalmi berendezését állítja elibénk. Sokat foglalkozik a szocializmus kérdésével és az író valóságos prófétaja itt a később csakugyan bekövetkezett szocialista mozgalomnak.⁴

George Borrow számottevő híve a kalandosnak, excentrikusnak és természeti erőnek. *«Lavengro»* (1851) és *«The Romany Rye»* (1857) című regényének tárgya a cigányéletből van merítve és a könyv a Defoe alkotta kalandokra emlékeztet.⁵

George Borrow-val rokonfelfogású író Charles Reade (1814—84). *«Élete csupa ellenmondás — írja róla Stoddard — tanár volt, de sohasem tanított, ügyvéd volt, de senkit sem védett a bíró előtt, drámaíró volt, de nem mint ilyen lett nagy, agglegény volt, és könyvet írt a cölibátus ellen».* Reade Ipsden és Huntercombe lordjának volt a fia. Oxfordban végezte az egyetemet 1835-ben és abban a kitüntetésben részesült, mint kiváló diák, hogy a Magdaléna Kollégium *«fellowjává»*⁶ választották meg. Azután az ügyvédséget tanulta a lon-

doni törvényszéknél. Majd visszatér Oxfordba, hol mint a Magdaléna Kollégium alelnöke irodalommal foglalkozik. Itt írja meg első nagy irányregényét: *«Never too late to Mend»* (1856). Ebben az időszakban jelentek meg a világirodalom legjobb irányregényei. Ezek közé tartozik Turgenieff regénye *«Egy vadász naplója»* (1846) címmel. Ez ugyan nem egységes regény, hanem történeteknek gyűjteménye és célja Oroszország szabadságának kivívása. Kitűnő munka, mely felrázta az irányadó orosz köröket, bár nagyobb olvasóközönsége volt Turgenieff többi művének: *«Az apák és fiai»*, *«Füst»*, *«Költemények prózában»* és *«A szűz föld»*. Stowe asszony *«Uncle Tom's Cabin»* is ebből az időből való (1852). Az angol regényirodalomban nagyon kicsiny az igazi irányregények száma. Nem nehéz őket felsorolni. Readenek alább tárgyalandó művein kívül még a következőket nevezhetjük meg: Kingsleynek két műve *«Yeast»* és *«Alton Locke»*, Dickensnek három regénye: *«Nicholas Nickleby»*, *«Martin Chuzzlewit»* és *«Bleak House»*, George Eliottól: *«Daniel Deronda»*, Besanttól: *«All Sorts and Conditions of Men»*, Wilkie Collinstól *«Man and Wife»* és Ward asszonytól *«Marcella»*. Hogy ilyen kevés irányregényt találunk, annak oka abban rejlik, hogy csak későn fedezték fel a regény harcos erejét, másrészt azonban azért is, mert a regény természetével ellenkezik a célnak egyenes kitűzése; hisz a regény az emberi életnek, indulatoknak a története, az életnek hű másolata és így csak nehezen állítható be egy a természetével ellenkező idegen cél szolgálatába. Ha tehát kritika tárgyává tesszük az irányregényt, az találjuk, hogy mennél jobban szolgálja

a kitűzött célt, annál kevésbbé nevezhető tökéletes regénynek. Ennek a két oknak tulajdonítható, hogy főleg 1840 előtt alig akadunk irányregényre az angoloknál, viszont megállapítható, hogy 1890 óta számos regény jelent meg, melyeket didaktikai, vagy reformáló elem és szellem hat át. Reade-nek határozottan az volt a felfogása, hogy a regénynek nem egyedüli hivatása az, hogy tessenek s olvasóit mulattassa, hanem tanítania, nevelnie és a társadalmi berendezést is javítania kell. Azért még történeti színezetű regényeiben is erre törekszik. Első irányregénye *«Never too late to Mend»*. Ezt Reade harcos kedvében írta. Az angol fogházak és börtönök állapota még a múlt század 50-es éveiben is minden kritikán aluli volt. A jobb-érzésű polgárok felháborodással szálltak síkra ezeknek az áldatlan állapotoknak a megszüntetése érdekében és Reade könyve harsona volt ebben a küzdelemben, melynek riasztó szava messzire elhallatszott. Tulajdonképpen három történet vonul végig a regényen: egy szerelmi történet, egy az ausztráliai aranyásókról és egy elhanyagolt börtön története. A három nincs eléggé egybeforrasztva, nem azért, mintha Reade ilyen munkára képtelen lett volna, hanem azért, mert három oldalról akart támadást intézni. Ez a támadás sikerrel is járt, mert nincs még angol könyv, mely élesebben domborította volna ki azokat a bajokat, melyek az angol fegyházakat hírhedtté tették. Az angol börtönügyet rövidesen rendezték is és ebben Reade regényének nagy érdemei vannak.

Négy évvel rá adta ki legnagyobb művét *«The Ciloster and the Hearth»* (1860); ez Reade mester-

műve. Itt is egy kitűzött cél vezérelte: szembezállt a kényszer nőtlenség ellen. Hangja itt nem támadó, nem a harcos, hanem a művész szól hozzánk e könyvből. Nem a kitűzött cél, a kényszer-nőtlenség természetellenességének sokat vitatott kérdése ragad meg minket, hanem a toll mesterének a művészete, mely a XV. századot varázsolja elénk; azt az időt, amikor a középkori homály oszladozni kezd, az aszkéták száma egyre fogy és mély emberi érzések, barátság, szerelem, féltékenység, szenvedély lettek úrrá az ember szíve felett. A mű megírását hosszú tanulmány előzte meg és Reade mindig a tudós felkészültségével látott munkához. Jellemei kidolgozásánál egyenlő gondot fordított úgy a nagy, mint a kisebb jelentőségű alakokra. Az ő korcsmárosai, kis bírái, parasztjai, kalandorai, mind gondos alkotások, nemcsak ebben, de minden más művében is.

«*Hard Cash*» (1863) is irányregény, mely a magán elmeegógyintézetekben előforduló kegyetlenkedések ellen kelt ki. Művével elérte, hogy az ilyen intézetek felelőtlensége Angliában megszűnt és az állam ma hivatalos felügyeletet gyakorol felettük. Utolsó irányregénye: «*Put Yourself in His Place*», melyben a tőke és a munka kibékítésére törekszik, megállapítván azt, amire Leninék Oroszország keserves kínszenvedése árán csak elkésve eszméltek rá, hogy t. i. a nagytőke szükséges rossz, amely nélkül lassan, de biztosan megáll a termelés bonyolult gépezete.

Többi regényében nem harcol kitűzött célért. Ezek a következők: «*Peg Woffington*» (1853), «*Christie Johnstone*» (1853); ez Miss Edgeworthnak «*Ennui*» című műve hatása alatt íródott; «*Griffith*

Gaunt» (1866) pedig érzelgős bűnregény, mintaképül Bulwernek «*Eugene Aram*»-ja szolgált.

Readenek még egy érdekes sajátosságára akarunk rámutatni. Ő nem vont határt a regény és a dráma között. Azért műve néha színdarab formában kezdődik, mely később regényalakba csap át, vagy viszont.

*

A múlt század ötvenes és hatvanas éveinek egyik legtermékenyebb írója Anthony *Trollope* (1815—82). Regényeinek száma meghaladja a harmincat és legtöbbje háromkötetes. Ő a mennyiséghez is kötötte az írói névfogalmát és csak sajnálnunk kell, hogy a mennyiség nála a minőség rovására ment. Egyszerre három regényt is írt és ha az egyiket befejezte, a következő órában minden előtanulmány nélkül megkezdte a másikat. Ilyen rendszer mellett valóban csodálnunk kell, hogy olyan alkotásokkal gazdagította az angol regényirodalmat, mint aminők a «*Cathedral Stories*». Ezzel a névvel foglaljuk össze Trollope azon regényeit, melyeknek története Barchester városában, püspöki székhelyen játszódik le. Az ide tartozó regények a következők: «*Warden*» (1855), «*Barchester Towers*» (1857), «*Doctor Thorne*» (1858), «*Framley Parsonage*» (1861), «*The Small House at Allington*» (1864) és «*The Last Chronicle of Barsetshire*» (1867).⁷ A főszereplők különböző rangú papok és azok családtagjai, továbbá vidéki előkelőségek, falusi doktorok stb. Már Goldsmith «*The Vicar of Wakefield*» című munkájában jelenik meg Primrose személyében papi jellem. Kingsley volt az első, aki csoportképet mutat be a papi életből «*Alton Locke*»

című művében. Trollope már a püspöki székhely életét választja regénye témájául. A sorozatos regények cselekményének középpontjában a püspök és közvetlen környezete áll. A püspöki palota ura azonban nem dr. Proudie, hanem élete párja, a püspökné, aki egyáltalán nem mondható gyöngé nőnek, még kevésbé gyöngéd feleségnek. Aki vele szembeszáll, az rövidesen kibukik a püspöki udvarból és a püspök úr arcán nem egyszer látszanak a feleségével való nézeteltérésnek különböző színű nyomai. De a zsarnok asszony is emberére akad Josiah Cranley főtisztelendő úr személyében. Egy alkalommal ráförmed a nyelveskedő püspöknére: «Asszony, csönd!» A püspök felugrott székéből, nem haragból, hanem csodálatból. Ennyi férfias bátorság felülmulta az ő képzeletét. De ezt már nem bírta az asszony túlélni. Mikor meghalt, mindenki megkönnyebbülten sóhajtott fel. Trollope keveset forgott papi körökben és papi jellemei fantáziájának alkotásai. Egészséges logikája azt diktálta, hogy miként minden rangú és rendű embereknél a legváltozatosabb jellemekre bukkanhatunk, ugyanúgy a papi testületek tagjai sem egyenlőek becsület, tudomány és életszentség szempontjából és hogy az egyház szolgálói éppoly gyarló emberek, mint laikus felebarátaik. Sikerült ebből a szempontból főtisztelendő Obadiah Slope alakja, aki szerelmi kalandokban leli legfőbb örömét és dr. Grantley főesperes, aki világiasan él, divatosan öltözködik és várja a jó öreg püspök halálát, hogy ő költözködhessék mint utódja a pompás palotába, nem Isten nagyobb dicsőségére, hanem saját úri kedvteléseinek kielégítésére.

Meseszövéseben nem nyújt újat. Mindig tekintettel volt könyveinek kelendőségére, tudta, hogy ehhez szerelmi történet szükséges, azért rendszeren leány áll meséje középpontjában, aki nem tudja udvarlói közül, melyik lesz a legjobb férj vagy olyan fiatalember, aki nem tudja, kit vegyen nőül.

Nem nagy mestere a meseszövésnek, de annál pontosabban, részletesebben írja le a püspöki székváros férfait és asszonyait és valósággal a fényképezőgép munkáját végzi. Nagyobb realista, mint kortársai, főleg azért is, mert saját személye távol áll a beállított jellemektől. A legkiválóbbak ezek közül: Madame Neroni, aki leleplezi Mr. Slope szerelmeskedéseit; Stanhope, aki játékot űz Proudiené szerelmével; továbbá Eleonor Bold, Grace Crawley, Isabella Deale Johnny Eames és Lord de Guest. Ő háttérben áll és a mű drámai részébe nem vegyíti bele alanyi érzelmeit. Ugyanaz a jellem több regényben bukkan fel, de mindenkor a megfelelő életkor és új viszonyokhoz alakítva. Modora sok tekintetben Thackerayéhoz hasonló, jöllehet mondatszerkezetei egyszerűbbek és világosabbak, mint mestereéi. Thackerayvel benső baráti viszonyban állott, tőle sokat tanult, de barátja szellemi magaslatára felemelkedni sohasem tudott.

Azt mondhatnók, hogy Trollope nem művésze a meseszövésnek. Történeteiből hiányzik a logika. Könyvei olvasásakor az az érzésünk, hogy az író maga sem tudja még a történet végét és szinte szabadjára engedi tollát a mese szövéseénél. Humora kissé erőltetett és nehézkes. De mindössze ennyi kivetni valót talál nála még a legridegebb kritika is, míg fényoldalai gazdagon kárpótolnak

minket gyöngeségeiért. Különösen megcsodáljuk megfigyelő képességét, mellyel a legérdekesebb jellemeket lesi el az életből.

Bulwer regényei:

Falkland, Pelham, Paul Clifford, Eugene Aram, The Last days of Pompeii, Rienzi, Harold, The Last of the Barons, The Caxtons, My Novel, What will he do with it?, Kenelm Chillingly, Zanoni, The Haunted and the Haunters, A Strange Story, The Coming Race.

Reade regényei:

Peg Woffington, Christie Johnstone, It is never too late to Mend, Hard Cash, Put Yourself in His Place, Griffith Gaunt, A Terrible Temptation, The Cloister and the Hearth.

Trollope regényei:

Cathedral Stories, Warden, Barchester Towers, Doctor Thorne, Framley Parsonage, The Small House at Allington, The Last Chronicle of Barset.

Magyar fordítások:

1. *Bulwer* regényeit lásd a XII. fejj. után.
2. *Reade*:
— Titok. Írta Reade Károly. I—II. Budapest, Singer és Wolfner.
- Oltár és tűzhely. Budapest, 1918. Athenæum.
3. *Trollope*:
— Szemet szemért. (An Eye for an Eye.) Fordította Huszár Imre. Budapest, Légrády Testvérek.
- Szemet szemért. (An Eye for an Eye.) Budapest. Pallas-nyomda.

¹ Cross : Engl. Novel, 209. o.

² U. o. 182. o.

³ U. o. 160. o.

⁴ U. o. 281. o.

⁵ U. o. 211. o.

⁶ Valamely egyetemi collegének ünnepélyesen beiktatott tagja, aki tudományos kutatások céljaira ösztöndíjban részesül.

⁷ Cross : Engl. Novel, 218. o.

XIX. George Eliot.

Az író nő Warwick grófságban született 1819-ben, ugyanabban az évben, melyben Charles Kingsley született.¹ Apja asztalosmester volt, egyeneslelkű, derék, becsületes iparos, akinek nagy gondja volt arra, hogy gyermekei vallásos nevelésben részesüljenek. Az író nő Adam Bede regényhősben állított neki emléket. Ebben a szűk polgári környezetben nőtt fel Mary Ann Evans, mert ez volt az ő családi neve, a George Eliot nevet csak akkor vette fel, amikor regényeivel a nyilvánosság elé lépett. Ez az egyszerű környezet hagyta lelkében a legmélyebb nyomokat és mint regényíró is akkor igazán kiváló, ha ezen a talajon mozog. Képeihez is a mintát a vidéki középosztály életéből választja és regényeiben visszatér arra a tájra, melyen gyermekéveit töltötte. Gyermeki lelke felette fogékony lehetett és emlékeit megtudta őrizni élete végéig.

Mikor tizenhat éves volt, kilépett az iskolából és anyja halála után atyja háztartását vezette. De azért otthon is tovább tanul minden vezetés és támogatás nélkül. Megtanul olaszul és németül és sok gyönyörűséget talál a zenében. Mint leány

rendkívül vallásos lélek és szigorúan megtartja vallása parancsait. A család főolvasmánya a biblia. A munka és a biblia pedig komoly és zárkózott természetűvé formálják a leányt, aki alig ismeri az élet örömeit.

Húsz éves korában Coventrybe költözik családjá, ahol megismerkedik a Hennels-családdal, melynek egyik tagja, Charles Hennels, a keresztény vallás eredetéről szóló munkájával írói hírnévre tett szert. E családdal való barátsága nagy befolyást gyakorolt a leány lelkiületére, olyannyira, hogy teljesen szakított eddigi vallásos életével, sőt istentiszteletre sem járt többé, amiért atyja haragját vonta magára.²

Atyja halála után teljesen egyedül maradt a szépnek nem mondható leány és kenyérkereset után kellett néznie. Tollához folyamodott. Lefordította Stráuss «Leben Jesu» című munkáját angol nyelvre, amely 1846-ban meg is jelent, de nem az ő neve alatt. Később lefordította: Feuerbach, *Wesen des Christentums* c. könyvét. Mégis ezeknek köszönhetette, hogy George Chapman, a *Westminster Review* szerkesztője és kiadója maga mellé vette az ügyestollú, nagyműveltségű leányt, aki a külföldi irodalmat éppen olyan jól ismerte, mint a hazait. A *Westminster Review* szerkesztőségében Anglia legjobb íróival ismerkedett meg. A legnagyobb befolyást mégis a nála egy évvel fiatalabb Herbert Spencer³ filozófus gyakorolta reá, aki akkor az *Economist* kiadója volt. Mary Anne Evans boldog volt, ha az író társaságában lehetett. Hogy vajjon Spencer filozófiája nem volt-e káros hatással az író géniuszára, nincs még eldöntve.⁴ Erőltetett filozofálása, mellyel

későbbi regényeiben annyiszor találkozunk, bizonyára a Spencerrel való barátságra vezethető vissza. De Spencer is keresve kereste az íróő barátságát és barátai előtt nem egyszer úgy nyilatkozott e csodálatraméltó nőőről, hogy kevés emberrel akadt össze, akivel annyi élvezettel tudta volna megvitatni a legbonyolultabb filozófiai kérdéseket, mint George Eliottal. Barátaik már-már azt hitték, hogy e barátság vége házasság lesz ; de nem Spencer Herbert, hanem ennek barátja, Lewes Henrik kérte meg a kezét.

Lewes tehetséges ember volt, de nem tudott egy tudományág mellett kitartani. Volt ő jegyző, kereskedő, orvostanhallgató, majd színész, míg végre mozgalmas pályáján szerzett tapasztalatait mint újságíró értékesítette. Később természet-tudományi és lélektani dolgozataival tűnt fel és egy Goethe-biografiát is írt. Lebilincselő modora és nagy olvasottsága mély benyomást tett a komoly íróőre és a két rokonlélek között mihamar mély szerelem fejlődött.

Lewes házasember volt, de családi életét feldőltá csapodár felesége, aki végre is férje egyik barátjával szökött meg. Lewes magára maradt három kis fiával és a szerencsétlen férfi addig kérlelte a 35 éves íróőnt, amíg ez nagy lelki tusa után engedett és felesége lett az íróőnak.

Lewes nem tudott feleségétől elválni és az akkori angol törvények szerint az író nem köthetett második, törvény szerint is érvényes házasságot. Lewes és Mary Ann Evans azonban mindenél többre becsülték egyéni boldogságukat és nem törődve a közvéleménnyel, Weimarba utaztak,

ahonnan mint férj és feleség tértek vissza 1855-ben. Az író nő Lewes nevét viselte és aki vele továbbra is fenn akarta tartani az érintkezést, attól megkövetelte, hogy Lewes törvényes feleségének tekintse. Mary Ann szomorúan tapasztalta, mint maradoznak el házától legjobb barátai is és bár szívében meg volt győződve cselekedetének helyességéről, az emberek viselkedése sok fájdalmat okozott érzékeny lelkének. Meg kell még állapítanunk e házasságról, hogy felette boldog, sőt eszményi volt. Bár sok barátját vesztette el bátor elhatározása miatt, sőt házassága volt oka annak is, hogy nem a westminsteri apátságban az angol nemzet többi nagy írói közé temették el George Eliotet, mindezért sokszorosan kárpótolta őt boldog családi élete, melyet minden hírnél, dicsőségnél többre becsült.⁵

Lewes volt az, aki meggyőzte feleségét arról, hogy a regény az irodalomnak az az ága, melynek minden tehetségét szentelnie kell.⁶ A boldog családi otthon, a gondos, szerető férj, aki az anyaggyűjtés fáradságos munkájában segítette és lelki harmóniája voltak azok a tényezők, melyekre alkotó munkájában támaszkodott. *«The Sad Fortunes of the Reverend Amos Barton»* volt az első novella, mely egy folyóiratban látott napvilágot. Első regénye 1859-ben jelent meg: *«Adam Bede»* és egy évvel később *«The Mill on the Floss»* (A vízi malom). Ez a két regény nemcsak ünnepezt íróvá tette szerzőjét, de kedvező anyagi körülmények közé is juttatta családját. Lewessal Itáliába utazott és ezzel szívének egyik vágya ment teljedsébe. Ismét egy év múlva *«Silas Marner»* c.

regényét adta ki és 1863-ban *«Romola»* c. történeti regényébe fogott, melyért kiadója 7000 font sterling tiszteletdíjat fizetett.

George Eliot — ezt az írói nevet választotta, mivel törvény szerint mégsem használhatta a Lewes nevet — most állott híre és dicsősége tetőpontján. Előkelő otthonjában az angol írói gárdának vezető férfiai fordultak meg és tehetségének mindenki csodálattal adózott. 1872-ben jelent meg *«Middlemarch»* c. regénye, melyet némelyek legjobb művének tartanak.

Nyarylót vesz ; azontúl az év nagy részét falun tölti és zavartalan magányában teljesen a regényírásnak él. Utolsó nagy regénye 1876-ban jelenik meg, mert 1876-ban — Lewes halálával — felborul lelki egyensúlya.

George Eliot úgy érezte, hogy Lewessal sirba szállt élet- és munkakedve is és szinte készült a halálra. De szeretet nélkül nem tudta elviselni az életet és egy évre rá egy nála sokkal fiatalabb bankár felesége lett. Néhány hónappal később hűlés következtében ágynak dőlt és 1880-ban halt meg Chelseában, 62 éves korában.

Mikor 36 éves, tudományos cikkeivel, értekezéseivel és fordításaival vonja magára az irodalmi körök figyelmét, de a regényt, azt a műfajt, mely tehetségének leginkább felelt meg, Lewes fedezte fel számára. Már negyven éves volt, amikor férje biztatására, még minden önbizalom nélkül, fogott a regényíráshoz. Három nagyobb elbeszélése 1858-ban látott könyvalakban napvilágot, *«Scenes of Clerical Life»* (Jelenetek a papi életből) címmel és a következő elbeszéléseket tartalmazta : *«Amos Barton»*, *«Mr. Gilfil's Love Story»* és *«Janet's Re-*

pentance». Bár az író nem volt szorosabb összeköttetésben papi egyénnel, barátai sem tartoztak ehhez az osztályhoz, mégis csodálatosan hű képeket fest a papi életéről. Smollett óta a regényekben szereplő papi személyek nem sok dicsőséget hoztak az egyházi rendre; George Eliot volt az első, aki példás papi életet élő lelkészeket állít története középpontjába. A vidéki élet hű tükrői ezek az elbeszélések.⁷ Még ma is vannak kritikusok, aki George Eliot első könyvét tartják az író legértékesebb alkotásának.

A teológiai szempont az elbeszélésekben háttérbe szorul az általános emberi mellett, bár a történetek papjai egyházi szempontból is mintaszerűek. Az író nyilván arra törekedett, hogy az olvasóban az egyház férfiai iránt tiszteletet ébresszen. E történeteket a való élettel a legszorosabb kapcsolatba hozták azok a valóban létező személyek és helyek, amelyeket az író szülőföldjéről, Nuneatonból vett át, de fantáziája művészi mezbe öltöztetett.

A könyv nemcsak a közönség tetszésével találkozott, de még ily férfiak, mint Dickens, Carlyle és Thackeray is elismeréssel adóztak szerzőjének. A George Eliot név azonban ismeretlen volt még akkor. Az író két okból rejtőzött álnév mögé: egyrészt attól tartott, hogy a szerzőnek női mivolta ártana a mű kelendőségének, de másrészt mily. nevet is használt volna? Törvény szerint nem volt Mrs. Lewes, leánynevét pedig a helyzet kényességénél fogva sem használhatta. Az emberek azt hitték, hogy a könyv szerzője férfi, csak Dickens érezte meg, hogy a mű női lélek megnyilatkozása.

A következő évben, 1859-ben, jelent meg második könyve: «*Adam Bede*». A regény hőse egyszerű asztaloslegény és a könyv maga a munka dicsőítése. Ádám gyönyörű szál legény, kinek legfőbb gyönyörűsége a munka. Apja, az öreg asztalos, nem is mester, hanem művész és csodás, remekbe készült műtárgyak dicsérik művészetét. De az ördögi alkohol karmai közé került és menthetetlenül elveszett ő is, a művészete is. Fia, aki maga a becsületesség, a jóság, a nemesség, borzadállyal nézi apja pusztulását, de a köteles tiszteletről egy pillanatra sem feledkezik meg és apjával szemben türelmes és elnéző. Klasszikus szépségű az a hely, amely elbeszéli, mint dolgozik Ádám éjt nappallá téve, hogy a koporsót, melyet apjának kellett volna elkészítenie, reggelre elszállíthassa. Amikor pirkadni kezdett, Ádám délcegen, gyors lépésekben haladt át az ezer és ezer harmatcsepptől ragyogó réten, vállán a kész koporsóval. Ilyen asztalost csak George Eliot mesteri tolla teremthetett, aki maga is asztalosműhely mellett nőtt fel. Ádám több mint regényhős; ő maga az élet.

Egy év sem mult el *Adam Bede* megjelenése óta, mikor George Eliot egy új értékes művel ajándékozta meg az angol regényirodalmat: *The Mill on the Floss*» (1860). Hősnője Maggie Tulliver, egy molnár leánya. Saját ifjúkori szenvedéseit és küzdelmeit rajzolja meg benne az író oly megkapó igazsággal és hűséggel, amilyennel még George Eliot sem tudta volna megfesteni, ha nem saját élményeit írta volna meg.⁸ Maggie és fivére Tom nem tudnak beleilleszkedni abba a szűk keretbe, melybe őket az élet és száрма-

zásuk beleszorította és mindkettő lelki tusájának a Floss folyó vet véget, melynek hullámai elnyelik őket. E regény, amely tulajdonkép ennek a testvérpárnak a története, művészet és irodalmi érték tekintetében mégsem éri utól az előbbi regényt. A legértékesebb benne Maggie jellemrajza. Ez valóban mesteri. De igazán népszerű e regény sohasem volt, mert cselekménye nem vonzó.

«*Silas Marner*» a következő regény. Ebben az író tiszván fantáziájára hallgatott és sem tanítani, sem erkölcsi tételt bizonyítani nem akart. A történet egy kerek egészet képez, szerkezete egyszerű és világos.

Silas Marner egy szigorú vallási szektának a tagja. Mikor a hitközség sekrestyése súlyosan megbetegszik, a hívek felváltva virrasztanak ágya mellett. Egy elvetemedett hitsorsos megfojtja a halódót, kirabolja és magával viszi a templom pénzét. A gyanút Silas Marnerre, a hívő, becsületes takácsra hárítja. Az ártatlanul üldözött Silas meggyűlöli embertársait és más vidékre költözik, ahol nem ismeri őt senki sem. Életét azon túl szövőszéke mellett tölti és egyetlen öröme a csillogó aranyak, melyek fáradságos munkájának gyümölcsei. Egy gazdag család züllött sarja elrabolja kincsét, mialatt Silas Marner a kész munkát szállította a megrendelőhöz. Amikor hazajön és meg akarja olvasni aranyait, melyeknek csengése és csillogása az ő egyetlen gyönyörűsége, felfedezi a lopást. Annak a kétségbeesésnek a leírása, mely a zsugori takácson erőt vesz, a regény legszebb részei közül való.

A véletlen útjába sodor egy gyermeket — tűz-

helye mellett egy este egy kicsiny leánykát talál. Mintha csak Isten küldötte volna az e rabolt kincs helyett. Felneveli és ezentúl övé minden gondolata. A kis Eppie gyönyörű hajadonna serdül és már van is kérője, kit a leány szívével ajándékozott meg, amikor a törvényes gazdag apa jelentkezik és magához akarja venni leányát. Silas Marner nem tudja mitévő legyen: a leányt, akit mindennél jobban szeret, nem akarja önzően a gazdagságtól és jólétől megfosztani, de érzi és tudja, hogy ha meg kell válnia tőle, azt nem éli túl. A kérdést Eppie oldja meg: inkább lemond a jólétről, amelyet nem ismer és amelyre nem vágyik, semhogy szerető atyját elhagyja.

Az író nő egységesebb regényt sohasem írt. Nem bölcselkedik, nem áldozza fel a regény szépségeit mellékcéloknak és nyelve is ebben a könyvben a legszebb.

Silas Marner után lefelé halad George Eliot írói pályája. Teremtő ereje már nem bír magasabbra szárnyalni, de megállni sem tud, csupán *«Middlemarch»* c. regényében éri el még egyszer azt a művészi szintet, mely első négy munkáját jellemzi.

George Eliot most 43 éves. Mennél idősebb lesz, annál nagyobb fáradságába kerülnek művészi alkotásai. Növekvő korával apad teremtő ereje, mely néha annyira cserben hagyja, hogy egyes részletek megírása szinte lelki szenvedést okoz neki. Most jut arra a nagy elhatározásra, hogy a történeti regény terén tesz kísérletet. Pedig tudatában volt annak, hogy egy regényfaj sem teszi annyira próbára az író erejét, mint éppen a történeti regény. A regény e fajánál

nemcsak írói géniuszra van szüksége a szerzőnek, hanem a széleskörű ismereteknek gazdag tárházára, különösen akkor, ha az író cselekménye színterül rég elmúlt korokat választ.

Az írónőt nem riasztották vissza e nehézségek attól, hogy terve végrehajtásához fogjon.

Még *«Silas Marner»* megjelenése előtt utazott le férje társaságában Itáliába. Róma antik kincseivel és légkörével nem tudta őt annyira lebilincselni, mint Flórenc, melynek úgyszólván minden történelmi emléke renaissance-szellemet sugároz. Itt fogamzott meg lelkében *«Romola»* c. történelmi regényének az eszméje.⁹ A cselekmény színtere Flórenc, kora pedig a XV. század, melynek vezéralakja Savonarola. Lelkesedéssel lát hozzá e kor embereinek és gondolatvilágának tanulmányozásához és bámulatos szorgalommal és kitartással végzi történelmi, filozófiai és teológiai tanulmányait. Az anyag egyre nő keze alatt és az írónő úgy érzi, hogy lelke szinte roskadozik súlya alatt. Walter Scott hat hét alatt is írt történeti regényt, George Eliot három évig buvárkodik, tanul és gyűjti az anyagot, míg hozzá mer fogni műve megalkotásához. «Mint fiatal asszony fogtam e regény megírásához és mint öreg asszony fejeztem be» — vallja be maga az írónő.

A morál sem hiányzik e műből: «Mindenki saját szerencséjének a kovácsa és minden mag, ha jó, ha rossz, megtermi gyümölcsét».

A történelem a regénynek csak háttérül szolgál, maga a cselekmény teljes egészében fantáziájának a gyermeke.¹⁰ Amit a történelemből átvessz, az a valóságnak felel meg; a történelmet

a cselekmény kedvéért sohasem hamisítja meg. Ez a jellemvonása különbözteti meg őt a többi, a legtöbb történeti regényírótól. Mily más felfogást vall e tekintetben a mi Jókaink, aki maga őszintén bevallja, hogy a történeti hűség kedvéért sohasem hajlandó regényhőseit feláldozni. Ha Jókai egyes alakjai mégis a történeti hűségnek megfelelően sikerülnek, ezt inkább történeti érzékének kell tulajdonítanunk. George Eliot fő-törekvése odairányul, hogy hű maradjon a történelemhez, úgy, hogy ebből hősei kárt ne szenvedjenek. Csupán Savonarola gigászi alakjával nem tudott megbirkózni, pedig ennek szelleme, mint viharfelhő lebegett kora felett. Savonarola hatalmas egyénisége főleg a hősnő gondolatvilágában tükröződik vissza.

Flórenc Savonarola korában renaissance-lázban égett és a görög tanítómestereknek nagy volt a becsületük különösen a flórenciek előtt. Ezt a kedvező körülményt használta ki Tito, egy görög származású ifjú, a regény hőse. Szegényen, ismeretlenül érkezik a Mediciek városába, elnyeri az előkelő és gazdag Romola kezét, családja befolyása következtében magas tisztségeket ér el és befolyásos embere lesz a Mediciek udvarának. Tito nem jellemtelen ember, nem rossz ember, mikor a sors Romolával összehozza, de nem is jó ember. Az élet bábja ő, akit végzete kényekedve szerint gyúr formába. Férfierény nincs benne. Gyöngeségből egyszer lép rá a hazugság ösvényére és nincs ereje hozzá, hogy hibáját jóvá tegye. Az író így jellemzi Titót: «A nagy uzorásnál hamisságot vett kölcsön és adóssága évek múltán annyira felszaporodott, hogy végre tes-

testől-lelkestől az uzsorás hatalmába kerül.» Nevelőapja, Baldassare, fogságban sínylődik. Egy szavába kerülne Titónak és a börtön ajtaja megnyílnék legnagyobb jóltevője előtt. De attól tart, hogy kitudódik alacsony származása és állása, tekintélye megrendülne. Kényelmesebb tehát reá nézve, ha elaltatja lelkiismeretét, minthogy meg-ingassa tekintélyét. De a lejtőn nincs megállás: mikor Flórencbe hozzák fogoly nevelőapját, megtagadja őt, majd örülnék mondja reá hivatkozó jóltevőjét. Árulója nemcsak jóltevőjének, hanem az államnak és feleségének is, akik őt a posványból kiemelték. Valamennyi árulása között az író névelőapja ellen elkövetett árulását tartja a legszörnyűbb véteknek. De a nemezis utóleri: a fellázadt tömeg felgyújtja házáat. Tito, hogy megmentse életét, az Arnóba ugrik, de a túlsó parton nevelőatyja kezeibe kerül, aki megöli.

Míg Tito maga a megtestesült önzés, addig Romola csak másokért él és mások jólétének áldozza fel életét. Jellemfejlődésének egész folyamata szemünk előtt történik. Leányéveit örökös tanulással tölti, senkinél sem talál megértésre. Ekkor tűnik fel boldogtalan életének horizontján Tito alakja. Ő lesz eszményképe. A leány nem ismeri az életet és azt hiszi, hogy választotta emberfeletti ember. Vakon bízik abban a hitvány emberben, akiben semmi eszményi sincsen. Házassága boldogtalan lesz; Romola kétségbeesetten látja, hogy mint foszlik szerte az az eszménykép, melyet leányfantáziája magának Titóról alkotott.

A végső kétségbeeséstől Savonarola menti meg. Hatalmas egyénisége döntő befolyást gyakorol

lelkére. Miután apjában és férjében annyira csalódott, Savonarola önfeláldozó felebaráti szeretete az egész emberiség iránt felemeli lelkét a porból és Romola élete hátralevő részét felebarátai szenvedései enyhítésének szenteli. Önfeláldozásában odáig megy, hogy oltalmába fogadja férje törvénytelen gyermekeit és elhagyott kedvesét.

Következő regénye *«Felix Holt»* (1866), szociálpolitikai irányregény.¹¹ Hogy pedig a szociális probléma a regényben meg ne fojtsa a szépirodalmi elemeket, különös gondot és fáradságot fordított a cselekmény kidolgozására. Ezáltal azonban egy másik végletbe tévedt: oly bonyolult családi pör vonul végig az egész történeten, hogy azt teljes egészében legfeljebb törvénytudó olvasói érthetik meg.

Tárgya a következő: John Justus Trausome, a regény hősének egyik őse, 1729-ben fiára, Thomasra hagyja vagyonát, oly kikötéssel, hogy ha családja kihal, az uradalmak Bycliffe utódjaira szállanak. De Thomas könnyelmű tékozló, ki öröklési jogát apja tudta nélkül egyik unokafivérének, Durfeynek adja el. Törvény szerint a Trausome-uradalmak tehát a Durfey-családéi mindaddig, amíg Thomas családja ki nem hal. És Thomas családja a XIX. század elején kihal. De a Durfey-család utolsó úrnőjének, Izabellának kedvese, Jermyn ügyvéd, felkutat egy részeges kalandort, kinek véletlenül szintén Trausome a neve és a ravasz ügyvéd őt szerepelteti mint Thomas utolsó sarját.

A birtokok egyedüli örököse Harold Trausome lesz, aki Izabella és Jermyn szerelmének gyümölcse. A mitsem sejtő Harold törvény elé

akarja állítani a becestelen Jermynt, aki szorultságában kénytelen elárulni, hogy Harold az ő fia, tehát nem jogos örököse a Trausome-birtokoknak, melyek az ősi végrendelet szerint Thomas családjának kihalása után a Bycliffe-családra szálltak és amelynek egyetlen élő tagja Esther, egy falusi pap fogadott leánya. Már-már úgy látszik, hogy a bonyodalom Esther és Harold házassága által oldódik meg. De a leány Felix Holtot szereti, lemond Trausomecourtról és felesége lesz Felixnek.

Az író művészetének rovására történik, hogy ez a hosszú családi per semminemű összefüggésben sincs a regény hőisével, Felix Holttal és egy másik mellékhőst állít fel Harold személyében. Harold és Felix két érdekes ellentét. Felix, egy szegény takács fia, gyógyszerésznek, majd orvosnak készül, de egy napon belső érzése és leküzdhetetlen vágya arra az elhatározásra bírja, hogy pályát cseréljen. Munkás lesz és életét azoknak szenteli, akiket a társadalom elnyom, akiknek sok szenvedés és keserűség, de kevés öröm jut osztályrészül. A munkásság, a szegény ember védelmét tűzi ki élete céljául. Hogy célját elérhesse, a radikális politikusokhoz szegődik. Harold, az arisztokrata, szintén a radikális politikát választotta és ő is mint radikális képviselő akar célhoz jutni. De az ő célja nem a nép, a nagy tömegek boldogulása, ő csak saját egyéni érdekeit tartja szem előtt és úgy véli, hogy a grófságban mint radikális képviselő juthat legkönnyebben tekintélyhez. Az ő radikalizmusa nem meggyőződés, csak eszköz önző céljának eléréséhez. Hogy anyagi helyzetén javítson és hogy a csa-

ládi pert is rövidesen és kedvezően megoldja, mélyebb érzelmek nélkül közeledik Estherhez, aki Trausomecourt törvényes örököse. Szóval Harold, bár becsületes ember, maga a megtestesült önzés. És az önző jellemek festésében az író valóban mester. Felix Holt törekvései és tervei igazán eszményiek, de ha a regény végére értünk, sajnálattal állapítjuk meg, hogy mindabból, amit tervezett, csupán egy népkönyvtárt valósított meg.

«Felix Holt» c. regényének tárgyával rokon «Middlemarch» (1872) c. regénye, melyben szintén a politika és képviselőválasztások játsszák a főszerepet. A két szembeállított politikus Brooke földbirtokos és a fiatal Will Ladislav. Az előbbi Harold Trausomera emlékeztet. Politikai meggyőződése ennek sincsen, a lehangzatosabb népboldogító reformokkal lép választói elé, de saját birtokán elnyomja zsellérjeit. Will Ladislav viszont tüzes ifjú, aki tehetség híján nem tudja megvalósítani nagyszerű terveit.

«*Daniel Deronda*» George Eliot utolsó regénye, mely 1876-ban jelent meg.¹² A zsidókérdés költői feldolgozása a regény tárgya és célja, melyből kitűnik, hogy az író határozottan filoszemitának vallja magát.

A regény hőse, Daniel Deronda, Sir Hugo Malinger törvénytelen gyermekének tartja magát és ez a szegényfolt annyira égeti lelkét, hogy életerejét teljesen elernyeszti. Amint egy este a Thames folyón felfelé evez, egy szép leányt pillant meg, aki éppen a folyó hullámaiba akarja vetni magát. Daniel megtudja, hogy a leány, Mirah, zsidó származású és züllött apja elől kere-

sett a halálban menekvést, miután Londonban sem anyját, sem fivérét megtalálni nem tudta. Daniel elhelyezi őt jóbarátainál, felkutatja a leány fivérét, Mordechait, kinek az a terve, hogy népét visszavezesse ősei földjére. De teste beteg és évek óta hiába keresi azt a hőslelkű embert, ki tervét megvalósítsa. Mordechai felismeri Danielben a zsidót és azt az egyént, ki egyedül volna képes arra, hogy álmát megvalósítsa. Daniel megtudja, hogy ereiben valóban zsidóvér csörgedez, mert anyja zsidó énekesnő volt, ki fiát Sir Hugo Mallingerre bízta. Most felébred benne a faji érzés, magáévá teszi a meghalt Mordechai eszméit. Mirah lesz élettársa, elköltözködik Palesztinába, hogy a megváltás munkáját megkezdje.

... George Eliot teljes életében a munkának élt. Leánykorában ő vezette atyja háztartását, később újságírói munkát végzett, azután Lewes három gyermekét nevelte fel és e mellett halhatatlan irodalmi műveket alkotott. Ezt a munkakedvet atyjától örökölte és a «munka» szónak szinte glóriája volt az öreg Evans házában.

Kezdetben Mrs. Gaskell volt mintaképe,¹³ de később nagy hatást gyakorolt reá is, mint minden angol regényíróra, Dickens. Tőle tanulta az élet pontos megfigyelését és a művészetet, hogy miként fesse a való életet költött alakjaihoz. Ő a való életet vitte be regényeibe és amint maga vallotta: olyannak akarta festeni a való életet, mint a hollandi iskola mesterei.

Első regényeiben (*Scenes of Clerical Life*, *Adam Bede*, *The Mill on the Floss* és *Silas Marner*) leginkább saját ifjúkori élményeit örökítette meg és

e regényeinek eredeti alakjait a kutatók mind megtalálták azok között az emberek között, akik az író ifjúkori életét benépesítették. Későbbi regényeiben elhagyja a biztos talajt, sőt más országokba is mérészkedik művészetének rovására.

Volt idő, amikor George Eliot műveit túlértékelték. Kevés írónak volt annyi rajongó híve, mint neki életében. Voltak, akik Shakespeare-rel, Sophoklessal helyezték őt egy sorba; Edmund Scherer pedig azt írta róla, hogy «meki jutott a dicsőség, hogy a legtökéletesebb regényt megírja».

Halála óta félszázad telt el és bár ma is sok olvasója van, a kritika lehozta őt a meg nem érdemlett magaslatról arra a helyre, mely őt valóban megilleti. Annyi kétségtelen, hogy hírnevét négy első regényével alapította meg és későbbi munkái csupán a másodrendű regényírók műveivel egyenértékűek.

Ha George Eliot helyét¹⁴ az angol regényirodalomban meg akarjuk állapítani, nyugodtan mondhatjuk, hogy a regényírók között Jane Austen és Charlotte Brontë után bizonyára őt illeti meg az első hely és a férfi regényírók közül is legfeljebb Fielding, Sterne, Scott, Dickens és Thackeray helyezhetők elébe.

George Eliot regényei:

Scenes of Clerical Life (1858), Adam Bede (1859), The Mill on the Floss (1860), Silas Marner (1861), Romola (1863), Felix Holt (1866), Middlemarch (1872), Daniel Deronda (1876).

Felemlítendő még két rövid elbeszélése: The Lifted Veil, Brother Jacob és egy kötet tanulmány: Impressions of Theophrastus Such.

Magyar fordítások :

- Romola. I—II. Írta Eliot György. Angolból fordította Pataki Béla. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Budapest, 1898. Franklin-Társulat.
- Bede Ádám. Fordította Salamon F. I—II. Pest, 1861. Kisfaludy-Társaság kiad.
- Bede Ádám. Olcsó Könyvtár. Új sorozat. 621—30. sz. Budapest, Franklin-Társulat.
- A vízimalom. (The Mill on the Floss.) I—II. Angolból fordította Váczy János. Budapest, 1900. Franklin-Társulat.
- Middlemarch. Fordította Csukássy József. I—II. Budapest, 1874—75. Kisfaludy-Társaság kiad.
- A raveloei takács. (Silas Marner.) Fordította Kacziány G. Olcsó Könyvtár. Új sorozat 491—94. sz. Budapest, Franklin-Társulat.
- Holt Felix, a radikális. (Felix Holt, the Radical.) I—II. Budapest, Légrády Testvérek.

¹ H. Richter : G. Eliot, 2. és következő oldalai.

² E. Platzhoff : G. Eliot, die Entwicklung ihrer Persönlichkeit und Weltanschauung.

³ Herbert Spencer (1820—1903) angol filozófus. Főművei : First Principles ; Principles of Biology ; Principles of Psychology ; Principles of Sociology ; Principles of Ethics ; Education.

⁴ G. Cooke : G. Eliot, a Critical Study of her Life, Writings and Philosophy.

⁵ Ch. G. Ames : G. Eliot's Two Marriages.

⁶ J. Bell : G. Eliot as a Novelist.

⁷ Ch. Olcott : G. Eliot, Scenes and People in her Novels.

⁸ M. Müller : Autobiographisches in The Mill on the Floss.

⁹ D. Panard : Romola.

¹⁰ H. Richter : G. Eliot, 125. o.

¹¹ Bayerland : G. Eliots sozial-politischer Roman. — H. Richter : G. Eliots politisch-sozialer Roman.

¹² D. Kaufmann : G. Eliot's Judaism.

¹³ Bayley : G. Eliot, Gaskell.

¹⁴ F. Harrison : G. Eliot's Place in Literature.

XX. Charlotte Brontë. — Gaskellné. — H. B. Stowené.

«Jane Eyre» az első angol regény, melyben a szerző a hős egyéniségének kidomborítását tartotta főfeladatának. Sajátságos, hogy a regény hatalmas egyéniségű hősnője és a regény szerzője, Charlotte Brontë (1816—55) is falusi leány volt. Az író életének java részét Skóciának zordon, mocsaras vidékén egy kicsiny jelentéktelen faluban töltötte, ahol atyja szegény sorsban tengődő lelkész volt. Atyjának szülőföldje Írország, édesanyja pedig Cornwall enyhe éghajlatú földjéről szakadt Skócia barátságtalan vidékére. Szüleinek élete küzdelem volt a létért. Az isteni gondviselés hat gyermekkel áldotta meg őket. Charlotte környezete nem volt napsugaras és nem volt alkalmas arra, hogy víg kedélyt fejlesszen a kis leányban. Alig volt öt éves, mikor édesanyja meghalt, pedig a legidősebb gyermek is csak nyolcéves volt. A lelkész feje felett megnehezült az idők járása és a sok gond komorrá tette a gyermekeiért aggódó apát. A kis Charlotte-t nyolc éves korában adják egy rideg iskolába. Megbetegszik. Hazakerül. Szülői házában gyász üti fel tanyáját: két idősebb nővére elhal, bátyja elzüllik, naplopó, iszákos ópiumevő lesz belőle, végleg elkeserítvén a sors csapásai által úgyis mélyen sujtott apát. A lelkész megkönnyebbülten lélezkzik fel, mikor a halál megszabadítja tőle. De a sors kíméletlen keze még két leányát ragadja el rövid egy éven belül, úgy hogy Charlotte¹ egyedül maradt életben a hat gyermek közül. Ilyen szomorú családi élet közepette nőtt

fel Charlotte. Már gyermekkorában erős egyéniséget árult el, amelyet Skócia zordon vidéke és a komor szülői ház még fejlesztett benne. Amikor tizenkilenc éves volt, már mint tanítónő működött, később pedig nevelőnő volt Brüsszelben. Majd ismét hazakerült, hogy a sorscsapások következtében félig örült atyjának viselje gondját. Mikor huszonhárom éves volt, egy igen jóra való lelkész megkérte a kezét, de semhogylly oly férfinak nyujtsa a kezét, akit megszeretni nem tud, inkább tovább küzd, tengődik, mint szegény tanítónő. «Tudom — mondja, — hogy ebben az életben még egy ilyen kedvező alkalom nem vár rám, de nem szeretem őt úgy, hogy érte meghalni is képes volnék . . . »² Harminchatéves korában írja meg utolsó regényét és ezzel be is záródik életének története, mert három évre reá meghal.

Az író egyéniségét megtaláljuk két regényében, «Jane Eyre»-ben és «Vilette»-ben; saját egyénisége tette két hősnőjét is az eddigi regényhőstől eltérő acéljellemű egyéniségekké, akik bámulatba ejtették a kritikát és olvasóközönséget egyaránt. «Jane Eyre» (1847) Currer Bell álnév alatt jelent meg. Az emberek nem tudták, hogy férfi vagy nő rejlik-e az álnév alatt: az új felfogás merészsége férfira vall, viszont a női lelket, szokásokat, ruházatot csak nő ismerheti ily pontosan. Ha a regényt férfi írta, kétségtelenül nő segítette munkájában, de ha nő írta, akkor ezt a nőt a sors bátor férfi lélekkel áldotta meg.³

A regény minden angol családhoz beférkőzött, átkelt az Óceánon és meghódította az amerikaikat is. Valóságos Jane Eyre-láz szállotta meg a nőket, akik mindenben a regény hősnőjét próbál-

ták utánozni. A regény hősnője eddig vakító szépségű leány vagy asszony volt : királynői termet, villogó vállak, hattyúnyak, reáomló arany- vagy ébenfa-fürtökkel. Hangja az ezüstcsengő szava, járása a tovalebbső tündéré volt. Ruhája suhogó selyem, lelke hófehér, mint az angyalé.⁴ Charlotte Brontë hősnői nem ilyenek voltak, hanem éppen az ellenkezőek.

Charlotte Brontënak a külső csak salak, még ha az oly szép is, mint a szokott hősnőké. Jane Eyre igénytelen külsejű, alacsony termetű és egyszerű megjelenésében ; azonfelül szegény, sőt a sors által másoknak alárendelt idegen családnál élő nevelőnő. Ez a hősnő. A regény hőse még különb. Már több, mint negyven éves, felesége van, modora sértő, erőszakos, ügyetlen, sőt brutális, orra nagy és széles, félszemére vak, egyik karja béna, de e mellett az igazi gentlemannek a mintaképe. Janenek ő az eszményképe, jöllehet mindezekhez még ismeri ifjúkori kalandjait is, de tudja, hogy ami azokból ballépésnek nevezhető, az nem Rochester bűne, hanem azoké, akik a tapasztalatlan ifjút félrevezették. Szinte vakmerő vállalkozás volt 1847-ben, hogy az író ilyen szokatlan emberpárt tegyen regénye hőseivé.

Ami a hősnőben megragadja az olvasót, az a jelleme. Megbízhatósága olyan, mint az acélé és az igazságért képes volna meghalni is. Sorsa nagy-nénje kezében van, mégis szemébe mondja neki, hogy a rajta elkövetett igazságtalanságért és kegyetlenségért szívből gyűlöli őt. Amikor valaki álszentelkedő szemforgatással azt kérdezi a kis-leánytól, hogy mit kell tennie, hogy a halál után a pokol kínjait elkerülje, azt feleli, hogy vigyázzon

az egészségére, hogy meg ne haljon.⁵ Ilye volt gyermekkorában és ilyen maradt élete végéig. Mindig kimondja az igazságot; az mellékes reá nézve, hogy miatta kár háramlik reá vagy kedveseire. Mint nevelőnő is mindig ura önmagának és a kicsiny leány magasan felette áll környezetének. Mikor megszereti Rochestert, habozás nélkül tudtára adja ezt, és anélkül, hogy Rochester megkérné a kezét, kijelenti, hogy kész hozzá férjhez menni. Mikor az imádott férfi elveszti karját és félszemét, nem tágit többé mellőle; ápolja, becézgeti és a csonkakezű, csúfarcú férfit, ha lehet, még jobban szereti. Ez már a megtisztult, magasabb lelki élet hősnője.⁶ Szerelmét nem külsőségek keltik életre és szenvedélyét saját belső indulatai hevítik. Jane Eyre alakja állandó helyet biztosított ennek az új elemnek, a szenvedélynek, az angol regényirodalomban. Az eddigi regényhős viaszka a sors kezében. Jane Eyre maga vágja útját az élet rengetegében és a lenézett kis tanítónő megkeresi és megtalálja az őt megillető helyet a társadalomban.

Az egész műben Jane Eyre jellemrajza a leg sikerültebb alkotás. Ez adja meg a regénynek az irodalmi értéket és emeli a legjobb angol regények sorába. A jellemet az író nő önmagáról mintázta és azért benne minden az igaz és természetes benyomását teszi reánk.

Ilyen könyvnek a hatása nem maradhatott el és az író nő nagy sikert is aratott vele. Egyszerre híres lett a neve.

Az angol írók eddig is foglalkoztak a vallási és társadalmi berendezés hibáival, de beérték egy kis szatírával és szellemeskedéssel, egyébként változ-

hatatlannak és természetesnek tekintették a társadalmi állapotokat.⁷ De Jane Eyre oly kérdésekkel ostromolja a társadalmi rendet, hogy ennek alapja is megrendül bele. Charlotte Brontë bátran kimondja, hogy a férfinek és nőnek egyaránt joga van saját sorsának intézésére, bármennyire ellenkezik is ez a szokással, a közvéleménnyel, sőt a tekintélyekkel is. Ez persze ma már nem hangzik olyan szörnyűnek, mint a mult század ötvenes éveiben.

A közvélemény ítélete nem váratott sokáig magára. Erkölcstelennek mondták e könyvet, antikrisztusi alkotásnak a regényt. Erre főleg az adott okot, hogy Charlotte Brontë a vallási kérdéseket sem hagyta érintetlenül, pedig a vallásos angol nép ezeket örökérvényűeknek tekinti. Még hevesebben támadta a társadalmi rendet és az angolok aggódva látták, hogy ha a társadalom csupa Jane Eyrekből és Rochesterekből állana, ezek sarkaiból fordítanak ki az évszázados rendet. Az írónőnek felfogása a nemek egyenlőségéről pedig már teljesen esztelennek látszott 1847-ben.⁸ Ilyen nyílt, őszinte hang még nem szólalt meg angol regényben. Kíméletlenül támadta azonfelül az álszenteskedőket is. Az író sőt saját lelkét, saját énjét önti a regény hősnőjébe és a könyv saját életének a tükre.

A szigorú kritika mégis zavarba hozta az írónőt, aki tanulni akart belőle. Főleg George Henry Lewes bírálata hatott reá, amely azt mondta, hogy művének főhibája, hogy sok benne a poézis, az érzelgés és a melodráma. A bíráló Jane Austent ajánlotta Brontënak követendő mintaképül. Mielőtt tehát következő művéhez fogott, Jane Austent tanulmányozta. Azután megírta *«Shirley»*

(1849) című regényét. Jane Austen mintájára akarta itt a yorkshirei életet megfesteni. A jellemek modelljeiül atyja, nővére, egy udvarlója és barátnői alakjait használta fel; a meseszövéseben előforduló események is az életből voltak véve. A mese felépítésében, a regény szerkezetében, a békés nyugodt alaphangban is Jane Austen nyomdokait követte. Azonban nem nagy sikerrel. «Shirley» messze mögötte maradt Austen «Pride and Prejudice» című művének. A szokottnál magasabban akart szárnyalni, de mihelyt túlment kis birodalma határán, tolla felmondta a szolgálatot. Ecsete nem képes sok jellemző alakkal benépesíteni a vásznat, két-három regényalak a legtöbb, mellyel megtud birkózni.

Ha nem is tudta a «Pride and Prejudice» mását megalkotni, mégis rendkívül értékes könyv, főleg a külsőségek pontos leírása és nővérenek Emily Brontënek sikerült jellemrajza miatt. A yorkshireieknek még ma is egyik legkedvesebb olvasmánya, mert a regényalakjaiban önmagukra ismernek.

Mikor e művével sem nyerte meg bírálói tetszését és ő maga sem volt megelégedve új könyvével, visszatért eredeti felfogásához, meseszövésehez és modorához. Utolsó könyve «*Villette*» (1835) nagyon sok tekintetben emlékeztet első művére, «*Jane Eyre*»-re, sőt alapjában véve annak mintájára készült. A történet színtere egy leányiskola Brüsszelben, hősnője Lucy Snowe; férfi főalakja M. Paul Emanuel, az irodalom tanára. Szerelmük története alkotja a sovány cselekményt. De «*Villette*» mégis a múlt század jobb angol regényei közül való, azzá teszi a két jellemrajz, Lucy Snowe és Paul Emanuel alakja.

Első könyvében a hőst és hősnőt a nagy társadalmi különbség választja el, utolsó regényében a vallási különbség a két hős egyesülésének akadályá.

«Villette» korántsem találkozott azzal a tetszéssel, mellyel első művét fogadták. Ennek főoka abban rejlik, hogy sem a színtér, sem a jellemek nem angolok.

Charlotte Brontë realista⁹ ugyan, de a romantika ragyogó színeit ügyesen vegyíti a mindennapi élet szürkéségébe. A nagy ideák megszemélyesítői nem mindig valószínű alakok és sokszor hamis képeit rajzolja a katolikusoknak, methodistáknak és francia nőknek. De nem is ezen a téren keressük Brontë kiválóságát, hanem abban a kvalitásában, mellyel saját szívét, annak forró szenvedélyét nagyszerű fantáziájának szülötteibe, regényeinek hőseibe átplántálta. Az igazságnak a fanatikusa: «Egész életemben az igazságot kerestem, felkerestem az igazság istennőjét saját templomában, levettem arcáról a fátyolt és volt merészségem hozzá, hogy szigorú arcába tekintsek».

Charlotte Brontënek két nővére, Emily és Anne, szintén írtak regényeket és költeményeket. A «*Wuthering Heights*» (1847) című regényt kivéve, maradandó értékűt nem igen alkottak. Inkább csak Charlotte híre és dicsősége hozta nevüket és írásaikat forgalomba.

Annenek korai halála előtt két regénye jelent meg: «*Agnes Gray*» (1847) és «*The Tenant Wildfell Hall*» (1848). Jelentéktelen két elbeszélés.

Annál jobb Emily regénye. «*The Wuthering Heights*». «*Jane Eyre*»-vel egy időben jelent meg ez az erőtől duzzadó sorstragédia. Az író az

Earnshaws-család szomorú történetét beszéli el benne, mely a Wuthering Heights nevű farmon lakik és amelyet az ádáz lelkű Heathcliff visz romlásba. A harag, irigység s gyűlölet szörnyű indulatai vívnak itt halálharcot, melynek elültével egy jómódú család boldogsága és jóléte hever romokban. A regény alakjai nem az élet emberei, hanem az író fantáziájának szülöttei. Különösen Heathcliff, az utcáról felszedett lelenc, inkább szörny, mint ember. Emily alakjait oly biztos kézzel rajzolja, hogy az írói tehetség valóban nem vitatható el tőle.

Az angol kritika sokat foglalkozott Charlotte Brontë műveivel. Egész Brontë-irodalom keletkezett a nyomában. A legismertebb róla szóló dolgozatok Sir John Skelton, Swinburne, Sir Leslie Stephen, Clemnet Shorter, Sir Wemyss Reid és Sir Robert Nicoll munkái. Talán első helyen kellett volna felemlítenünk Gaskellné biográfiáját. Vannak oly kritikusok is, akik kétségbe vonják az író kvalitásait, jelentéktelen, egy kaptafa után összetákolt, értéktelen munkáknak tüntetve fel Brontë regényeit. Szerintük ezek iskolázatlan, kevés logikájú női agynak a termékei. De a kritikusok legnagyobb része elismeréssel adózik Brontë írói tehetségének és szavuk elnyomja a jelentéktelen ellentábor gáncsoló szavát. Kétségtelen, hogy Brontë könyvei haladást jelentenek az angol regény fejlődésében és neve a Thackeray és George Eliot-é mellett foglal helyet. Mély meggyőződés hangján szól hozzánk és nagy hatásának is ez a kulcsa. Méltó előfutárja volt George Eliotnek, az angol regényírás egyik női mesterének.

Mrs. Elizabeth Gaskell (1810—65) atyja és férje is unitárius lelkész volt, ki 1832-ben vette feleségül. Házasságuk mindvégig boldog volt, csupán 1844-ben érte őket súlyos csapás. A házaspár gyermekeivel együtt Festiniogba utazott, ahol nász-utazásuk alkalmával oly boldog napokat töltöttek. Legidősebb leányuk vörhenybe esett és a ragályos betegség megölte kis fiukat. Gaskellné bánatában az írásban keresett vigasztalást. Ekkor írta *Mary Barton* c. regényét. Tárgyát a szegény nép köréből vette.¹⁰ Íme egy részlet fordításban, hogy lásuk, mily nemes egyszerűséggel beszéli el történeteit :

«A szegény takács nem tudja megérteni, hogy miként lehet az, hogy miközben munkaadója egyre szebb és nagyszerűbb házakba költözik, amíg olyat nem épít, amely valamennyit felülmúlja, vagy kiválik a vállalatból, eladja malmát, hogy falun birtokot vegyen, addig a takács, aki meg van győződve, hogy ő és társai munkaadójuk gazdagságának igazi megteremtői, alig tudja megszerezni gyermekei számára a száraz kenyeret a folytonos bérleszállítás, munkaszünet stb. miatt. Tudja, érti, hogy ha pang az üzleti élet, nincs vásárló, aki a kész árut megvegye, sok mindent el is viselne zokszó nélkül, ha ez a munkaadót is éppen úgy sujtaná, mint őt. De gondolkodóba esik, ha látja, hogy a munkaadókat ez nem érinti. Továbbra is nagy házakban laknak, míg a fonók és takácsok házai kiürülnek, mert családjaik pincékbe kénytelenek költözni. Az utcákon most is egyik fogat a másikat kergeti, a hangversenytermek zsúfoltak, a fényűzési cikkekkel megtöltött üzletek megtelnek vevőkkel —

a szegény munkanélküli munkás ezalatt ott kóborol az utcán, önkéntelenül is szemlélve a gazdagok gondtalan életét, miközben maga előtt látja sápadt feleségét, aki panaszszó nélkül viseli el sorsát, jajgató gyermekeit, akiket még kenyérrel sem tud jóllakadni és pusztulni látja azoknak az egészségét és életét, akik legközelebb állanak szívéhez. Az ellentét égbekiáltó. Miért csak őt sujtják a rossz gazdasági viszonyok?

Tudom, hogy ez nincs egészen így, ismerem az igazi tényállást, de azt akarom megmutatni, hogy mit gondol és érez ilyenkor a munkás.

Vannak közöttük igen komoly emberek, férfiak, akik panasz nélkül viselték el az igazságtalanságokat, de feledni nem tudják őket, sem megbocsátani azoknak, akik okozták.

Ilyen volt Barton János. Szülei sokat szenvedtek; anyjā nyomor és éhinség következtében halt meg. Ő maga kiváló munkás, aki úgy érzi, hogy nem is kell attól tartania, hogy elveszti munkáját és azzal az önbizalommal költötte el amit keresett, hogy mindig képes lesz két kezével megkeresni azt, amire szüksége van. Mikor munkaadója váratlanul csődbe jutott és a kezek megálltak a műhelyben, azon a kedd reggelen, mikor meghallotta, hogy Mr. Hunter beszüntette a munkát, mindössze néhány shilling volt a zsebében. Remélte azonban, hogy majd csak kap valahol munkát és útközben hazafelé minden gyárba betért, hogy munkát szerezzen. De minden malomban a pangás jeleit észlelte. Néhol csak néhány órát dolgoztak, másutt csökkentették a munkások számát és Barton heteken át munka nélkül volt és hitelből élt.

Abban az időben történt, hogy kicsiny fia, szeme-fénye, szíve minden szeretetének tárgya, vörhenyben megbetegedett. A gyermek túlélte a krízist, de élete egy hajszálon függött. Az orvos szerint bőségesen kell táplálni a gyermeket, hogy megerősödjék és leküzdhesse a láz következményeit. Minő gúny! Mikor annyi ételmiszer sem volt a háznál, hogy belőle ebédre teljék. Hitele elfogyott . . . Úgy vélte, hogy az sem volna bűn, ha lopna, de nem nyílt rá alkalma, amíg gyermeke így vergődött . . .

Éppen egy csemegeüzlet inyenc falatokkal teli kirakata előtt állott, mikor az üzletből kilépett Hunterné, volt munkaadójának felesége. Ez kocsijához sietett, követve a kereskedő által, aki vendégséghez szükséges holmikat cipelt a kocsihoz. A kocsi ajtaja becsapódott és elhajtatott, Barton pedig a düh keserű érzelmével a szívében tért haza egyetlen kis fia holttestéhez.

Elképzelhető-e a bosszúérzés, mellyel a munkaadók iránt szíve megtelt? Mert mindig vannak, akik önző érdekekből beszédrel vagy cikkekkkel tüzelik fel a munkásosztályt . . .»

Lacashire munkássága mélységes tisztelettel vette körül az írónőt és amint Sir A. Ward írja, egy Oldham nevű munkás gyakran vezette el gyermekeit *Mary Barton* szerzőjének háza előtt, aki egész életét a szegény munkásosztálynak szentelte.

Cranford c. regénye 1853-ban jelent meg és az irodalmi körök elismerték Gaskellné írói érdemeit; Dickens «*Household Words*» c. folyóiratában közölte «*North and South*» c. elbeszélését 1854-ben. «*Sylvia's Lovers*» és «*Cousin Phillis*»

pedig a Cornhill Magazinben jelentek meg 1863—4 között. Ugyanitt tették közzé utolsó elbeszélését *Wives and Daughters* címmel, mely befejezetlen maradt.

Nem követelte a maga számára a regényíró címet. Elbeszéléseit meséknek nevezte. Mese-szövéseben Edgeworth volt mintaképe; történeteit, mint emez, szintén első személyben mondta el és ő is saját nemének épülésére írta műveit. Csevegő modorban írja meg történeteit, stílusa nőies, néha azonban legjobb férfi író társainak a magaslataira is felemelkedik. Amit írt, saját megfigyelései alapján írta.

Minden fölös idejét a szegényeknek szentelte. Körútjain bejárta a nagy város végeit és saját szemeivel látta a szegénységet, a nyomort, az elhagyatottságot és züllést. Jótékonyága nem ismert határt: habozás nélkül ápolta az elhagyatott tifuszbetegeket, vigasztalta a kétségbeesetteket és segítséget vitt a nélkülözőknek. A szegény ember szíve így nyitott könyv volt előtte és a munkásnak minden baját ismerte. Ezért történeteit leginkább a gyári életből vette. A munkáskérdésben elfoglalt álláspontja igen észszerű, de saját véleményét nem akarja ráerőszakolni sem a munkásra, sem a tőkére.

Legismertebb munkája *«Cranford»* (1853). Egy faluról szól, ahol csupa nő, özvegyek és vénleányok laknak. Férfinak oda belépni tilos; kivétel csak a falusi doktor, kinek, ha körútján arra tart, szabad egy-egy éjt ott töltenie. Legjobb boldogságuk, ha tea mellett ülve szapulhatják a férfivilágot. Igen jellemző, hogy esténként, mielőtt aludni térnének, jól megvizsgálnak

minden zeget-zugot, vajjon nincsen-e ott a mumus. Gaskell asszony így teszi nevetségessé azt a regényírányt, amely a titokzatos, a borzalmas elemet vegyíti regényeibe, amelyekben sötét, titokzatos folyosókon és termekben elátkozott lelkek és kísértetek kóborolnak.¹¹

Gaskell asszonynak már szinte feledésbe ment műve *«Ruth»* (1853). A mű alapgondolata, hogy minden emberi tettnek, akármilyen titkos is és bármily hosszú idő van is mögötte, következményei elmaradhatatlanok. Ruth, a csinos varróleány, hallgatva egy ficsúr szerelmi csábításaira, kétségbeesésében öngyilkosságot akar elkövetni, de végzetes tetteiben megakadályozza egy lelkész, ki őt is, gyermekét is házába fogadja. Hogy a leányt megvédje a rossz nyelvektől, a lelkész, vele lakó nővérének tanácsára, özvegy asszonyként szerepelteti a bukott leányt és ezáltal legalább egy időre biztosítja a szerencsétlen teremtés nyugalma. De az egyházközség megtudja a valót, elfordul papjától. Ruthnak nincs többé maradása, ápolónővé lesz. Egy tifuszbetegtől — akiről később kiderül, hogy ő volt a csábítója — megkapja a ragályt, melynek áldozatul esik. E könyvnek az a főérdeme, hogy a főjellemtetteinek motívumait pszichológiai analízisnek veti alá. Egyik elfeledett regénye még az 1850-ben megjelent *«The Moorland Cottage»* c. könyve.

*

Azon írókhöz, akik a regényirodalom terén szereztek halhatatlan nevet, sorozzuk az amerikai Harriet Beecher Stowe-nét (1812—96) is. Világhírű műve *«Uncle Tom's Cabin»* (1852) irány-

regény, melynek célja a rabszolgaság megszüntetése; szózat honfitársaihoz és az egész kereszténységhez, hogy a fehér emberrel egyenlő lélekkel bíró négernek adják vissza azt, amit tőle elvenniök sohasem állt jogukban: a szabadságot. Ez az első és eddig legtökéletesebb amerikai irányregény.

Az amerikai rabszolgatartás nem menthető intézmény volt a XIX. században, de magyarázata az akkori viszonyokban rejlik. Az észak-amerikai végtelen déli síkságokon nem volt munkaerő és az ültetvényesekre kényelmes és előnyös volt a rabszolgaság intézménye. Északon mások voltak a viszonyok, ott könnyen ment a felszabadítás; de délen mélyen fekvő gazdasági okok álltak ennek útjában. A kormány «Minden ember egyenlő» alapelvén állott és így az összeütközés elkerülhetetlenné vált.

A felszabadítás lelkes harcosai egyre több hívót szereztek a nagy ügynek és ezeknek nagy táborra abban a meggyőződésben volt, hogy ütött a cselekvés órája. Ebben a tizenkettedik órában szólalt meg Stowe asszony harsonája és szavát meghallották északon és délen. Élénk színekkel festi meg a rabszolga helyzetét, amely emberséges, ha jószívű gazdához veti végzete, de irgalmatlan, ha embertelen ember veszi meg testét-lelkét a szegény rabszolgának. Jellemei elsőrendűek, főleg Topsy Harris, Éva és Tamás bácsi.

Valósággal lázba ejtette az amerikaiakat és sokban hozzájárult ahhoz, hogy Amerikában a rabszolgák felszabadultak. Ehhez hasonló hatása és sikere még nem volt irányregénynek. Minden nyelvre lefordították és bár mi távol esünk attol

a világrésztől, ahol ezek az események lejátszódtak s már majd egy század választ el ezektől, mégis érdeklődéssel olvassuk a kiváló könyvet, mely nagy mű lesz még akkor is, amikor a rab-szolgaság már csak kellemetlen emlék lesz az emberiség történetében.

Magyar fordítások :

1. *Gaskellné* :
 - Cranford. Írta Gaskellné. Fordította Belényesi G. Budapest, Franklin-Társulat.
 - Phillis unokahugom. (Cousin Phillis.) Fordította Huszár Imre. Pest, 1867. Kisfaludy-Társaság kiad.
2. *Stowené* :
 - Tamás bátya kunyhója. (Uncle Tom's Cabin.) Elbeszélés az ifjúság számára. Írta Beecher-Stowe Henriette. Fordította Fésüs György dr. Négy színnyomatú képpel. Pozsony—Budapest, 1894. Stampfel K.
 - Tamás bátya kunyhója. Budapest, 1925. Athenæum.
- 1 Mrs. Gaskell, *Life of Ch. Brontë*.
- 2 Stoddard : *Engl. Novel* 62. o.
- 3 Leon Kellner : *Engl. Literatur der Neuzeit*, 138. o.
- 4 Cross : *Engl. Novel*, 227. o.
- 5 Cross : *Engl. Novel*, 229. o.
- 6 U. o.
- 7 Stoddard : *Engl. Novel*, 70. o.
- 8 U. o. 71. o.
- 9 Kellner : *Engl. Literatur*, 143. o.
- 10 Quiller—Couch : *Mrs. Gaskell*, 205. o.
- 11 Cross : *Engl. Novel*, 235. o.

XXI. Meredith.

Azokhoz a nagytehetségű írókhoz tartozik, akik a XIX. század ötvenes éveiben és azután leghűbb kifejezői voltak koruk vezető eszméinek és törekvéseinek. Ezek többé-kevésbbé összefüggésben álltak azokkal az eseményekkel, amelyek mély

nyomokat hagytak a mult század társadalmán. Ilyen volt a Reform Bill, amely által a politikai hatalom a főnemesség kezéből a középosztály kezébe ment át; a természettudományok és művészet felvirágzása; a népoktatás mélyítése és szélesebb rétegekre való kiterjesztése; a Krimháború; a kereskedelemnek óriási arányokban való fejlődése a gőzhajózás és a vasutak következtében; Ausztrália megnyitása stb.

Charlotte Brontë, George Eliot, Charles Kingsley, Anthony Trollope és Charles Reade munkáival majdnem egy időben jelent meg George Meredith feltűnést keltő első regénye: *«The Ordeal of Richard Feverel»* (1859). De előtte már két hosszabb elbeszéléssel vonta magára a figyelmet: *The Shaving of Shagpat* (1855) és *Farina* (1857). Ezeket termékeny írói pálya követte, mert Meredith számos kiváló regénnyel gazdagította az angol irodalmat. A legsikerültebbek, legértékesebbek ezek: *«Emilia in England»*, melynek későbbi címe *«Sandra Belloni»* (1864), *«Harry Richmond»* (1871), *«The Egoist»* (1879), *«Diana of the Crossways»* (1885), *«The Amazing Marriage»* (1895) és *«Beauchamp's Career»* (1876).

George Meredith Portsmouthban született 1828-ban. Mikor anyja meghalt, még csak hároméves volt. Németországba került mint gyermek; itt végezte iskoláit is Neuwiedben és hazájába csak 16 éves korában tért vissza. Valóban csodálkoznunk kell, hogy a sokévi külföldi tartózkodás nem rontott nyelvén. Mikor hazatért, újra meg kellett tanulnia angolul és mégis oly mestere lett anyanyelvének, mint rajta kívül csak igen kevés angol író.

Először ügyvédbojtár volt, de erre a pályára nem igen érzett hivatást. Jóllehet szegény anyagi viszonyok között élt, mégis otthagytá az ügyvédi pályát és mint újságíró próbálkozott. Huszonkét éves korában már megházasodott és apósa, Thomas Peacock, aki maga is jónevű regényíró volt, kedvező hatással volt a fejlődő ifjú íróra. Első két elbeszélésében még teljesen Peacock hatása alatt állt. Közben újságírással kereste meg kenyerét és csak 1859-ben jelent meg első nagy regénye: *«The Ordeal of Richard Feverel»*. E mellett a legváltozatosabb írói munkát végezte, csakhogy családját fenntarthassa.

Richard Feverel c. munkájával nem aratta azt a sikert, amit értékes művével megérdemelt volna. Ennek oka főleg abban rejlett, hogy műve nem könnyű olvasmány és kifejezés módja, nyelve szokatlan és egészen újszerű volt, úgy hogy csak az átlagosnál műveltebb olvasó élvezheti a könyv szépségét. A nagyközönség a regény jelentékeny részét nem értette meg. Stílusa, kifejezés módja homályos, de homályba burkolt a regény cselekménye, sőt főalakjai is. Meredith annyira szereti az allegóriát és aforizmát, oly sűrűn hinti tele velük a regény fejezeteit, hogy a legtöbb olvasó nem érti meg. Olyan e tekintetben, mint Sterne, Carlyle vagy Browning. De ezenfelül felfogásával, világnézetével, eszméivel messze maga mögött hagyta korát, úgy hogy inkább a XX. század első évtized íróihoz sorozhatjuk őt, mint a múlt század hatvanas éveinek regényíróihoz. Ez is egyik oka volt annak, hogy kortársai nem értékelték meg és amíg jelentéktelen írók hírnévre tettek szert, addig az ő híveinek száma bizony

csak kicsiny volt. A haladó korral azonban egyre növekedett olvasóinak tábora és élete vége felé sok elismerésben és ünneplésben volt része. Nem minden regénye nehéz olvasmány. Így *«Evan Harrington»* és *«The Adventures of Harry Richmond»* c. könyvei könnyen olvasható és élvezhető regények.

Túltette magát kora racionalizmusán. Egészséges optimizmusa arra ösztökölte, hogy idejét ne az akkori elméket foglalkoztató divatos kérdések fejtegetésének szentelje, hanem, hogy embertársait megtanítsa arra, hogy az emberi természet alapján véve jó és hogy az élet legszebb célja a munka, mely nélkül nincs boldogság a földön. Ilyen nemes értelemben vett tanítómesztere embertársainak és tiszta erkölcsi felfogása minden művén végig vonul. Kevés angol író értett úgy hozzá, hogy életfilozófiájával regényeit annyira átszője, mint ő. Férfi és nőalakjai mindmegannyi megtestesítői erkölcsös világnézetének.

Az érzelgősséget nem szívlelte; ahol csak tehette, ellene fordult. Ide sorozta a tüntető jótékonykodást és az álszívettséget is, mert ezek félrevezetést célzó külső cselekedetek, melyektől távol áll a szív. A nőnek és férfinak egymáshoz való viszonya a jelen társadalmi rendben szerinte a szentimentalizmusban gyökeredzik, mely az érzelgős barbár lovagi kornak a maradványa. A két nemnek egymáshoz való viszonyát szabályozó illem-szabályok az érzékiségnek színes, de illat nélkül való virágai, amelyek igen alkalmasak arra, hogy eltakarják, elrejtsek azt, ami az emberben nem emberi.¹

Első regénye *«The Ordeal of Richard Feverel»* kiváló alkotás; azzá teszi a benne megnyilvánuló hatalmas jellemzési erő, a költői emelkedettség, a finom humor és az igazi pátosz. Életképei oly mesteriek, hogy az angoloknál csak Dickens, Thackeray, Jane Austen és Hardy vetekszenek vele. Míg Dickens és Hardy a nép fiai közül választják hőseiket, addig ő, mint Thackeray is, a felső tízezrek légkörében mozog. A könyv legszebb része a 19. fejezet; olyan az, mint egy költemény prózában. Sohasem felejtjük azt a jelenetet, amikor Sir Austin Feverel a kialvófélben levő tűz előtt ül és fiára gondol, akiben annyira csalódott s aki életének minden reményét összezúzta. A regény humoros alakjai Berryné, az öreg hűséges cseléd, Hippias, az ingyenc és a cinikus Adrian Harley, akiknek szereplése sok derűt visz a komoly történetbe.

A *Richard Feverel* megjelenését követő húsz évben mindössze hat regény jelent meg Meredith tollából. A megérdemelt siker az említett oknál fogva most is csak lassan jelentkezett. De az író nem is ezt hajhászta; nem azért írt regényt, hogy a nagy tömegeket meghódítsa, hanem azért, mert neki ez a munka gyönyörűséget okozott. Nem olvasói ízlése irányította őt, hanem saját meggyőződése, erkölcsi felfogása és világnézete. Ha az átlagos ízlésnek hízelt volna, regényei is kelendőbbek lettek volna, de méltóságán alólinak tartotta, hogy elveit feladja, élet filozófiáját megtagadja.

Politikai hitvallását *«Beauchamp's Career»* c. regényében találjuk meg. Meredith a radikális politikának volt a híve, minthogy ettől várta a

legtöbbet a társadalmi rend megjavítását illetőleg. Ugyancsak politikát találunk utolsó befejezetlen regényében, melynek címe: «*Celt and Saxon*». A politikai regény nehéz irodalmi forma, mégis olyan könnyedén kezeli ezt, mint ennek két legnagyobb mestere, Turgenieff és Disraeli. A legtöbb olvasóját «*Diana of the Crossways*» c. regényével szerezte, amely 1885-ben jelent meg.

Legjellegzetesebb regénye «*The Egoist*»; 1879-ben jelent meg. Az emberi önzést ostromozó hatalmas szatira ez a könyv és Willoughby Patterne nem egy vonásában magunkra ösmerünk. A regény hőse meg van győződve, hogy nincs olyan nő, kire nem jelentene nagy megtiszteltetést, ha megkéri kezét. Megköveteli választottjától, hogy ha felesége lesz, lemond a világról és annak minden örömről; elvárja tőle, hogy övé lesz nemcsak ezen a földön, hanem a túlvilágon is. Az *Egoist* alcíme *A Comedy in Narrative*. A vígjátékra vonatkozó felfogását külön essayben is megírta: *Essay on Comedy* (1877). Ez a kis munka a kulcs Meredith műveinek megértéséhez. Szerinte a vígjáték lényege a valószínűség. A bohózat torzít, de a vígjáték olyan, mint az élet tükre. A bohózat üres és felületes emberek mulattatására való, de a vígjáték a komoly értelemhez szól.

Még a többi Meredith-regénynél is nehezebb olvasmány «*One of Our Conquerors*» című regénye. Ha azonban legyőztük a homályos stílus okozta nehézségeket, nagyon értékes könyv magvához férkőzünk, mely telve van költői szépségekkel. Nataly a regény hősnője, Meredith legjobb női alakjai közül való. Meredith egyik főerőssége a női jellemrajz. Bármelyik regényét is vizsgáljuk

meg, szembetűnő a hősnők jellembeli különbsége az addigi típushősnőktől; nem csodalények, nébántsvirágok, vagy angyalok. Szépek, de nem selyembe öltöztetett divatbábok, hanem piros-pozsgás, viruló teremtések, ideáljai az igazi angol leánynak és asszonynak, akik szeretik a táncot, a sportot, a munkát és akik nem egykönnyen veszítik el a talajt lábuk alatt.² Az özvegyeknek valóságos szószólója az író. Érthetetlennek tartja, hogy a leánynak több férjhezmenési lehetősége legyen, mint az özvegynek. Hiszen a házasság akkor boldog, ha a házastársak hűséges pajtások. Ebből a szempontból pedig igazán mindegy, leány vagy asszony-e az a jó pajtás.³ Legjobb női alakja talán mégis Charinthia *«The Amazing Marriage»* című regényében, amely valóban házassági tragédia. Charinthia heroikusan viseli el gyermeke kedvéért azt a megaláztatást, mely házaseletét kálváriává teszi.⁴ Ha meggondoljuk, hogy az író már hatvan éves volt, mikor e művét megalkotta, csodálkozunk azon a fiatalos tüzön, amely a könyvből kisugárzik.

Hősei tragédiájához nem szükséges feltétlen a halál. A halál nem tragédia. A halál közös sors. Sokkal nagyobb tragédia, ha a férfi látja, hogy összedűl a világ, amelyet felépített magának, vagy ha csalódik abban, akire mindenét feltette. Ha hősei vétenek a világrend ellen, azt meg kell bűnhődniük, ha bűn terheli lelküket, tisztítótűzön kell keresztülmenniök. Ha vihar tombol is fejük felett, valahol a távolban mégis boldogabb jövő dereng feléjük.⁵

Meredith minden regényében valamely eszme ölt testet. A történet csak arra való, hogy az alapul

szolgáló gondolatot megvilágítsa. Ez az eljárás persze ellenkezik a regény fogalmával. Az igazi regény életkép; tehát nem tűzhetjük ki előbb a tételt, melyre azután ráhúzzuk a történetet. Azért volt olyan kritikusa is, aki azt mondta, hogy Meredith nem volt nagy regényíró, hanem nagy ember, aki regényt is írt. Meredith egyoldalú fel-fogása és módszere azonban jelentéktelen fogyatkozás, mely eltörpül nagy kvalitásai mellett. Alig is vannak rokonvonásai a Viktória-korabeli vagy a korábbi nagy regényírókkal. Egyedül áll a regény birodalmában, mint világító torony a tenger közepén.

George Meredith regényei:

The Shaving of Shagpat (1855); Farina (1857), The Ordeal of Richard Feverel (1859), Evan Harrington (1861), Emilia in England (későbbi címe: Sandra Belloni, 1864), Rhoda Fleming (1865), Vittoria (1866), The Adventures of Harry Richmond (1871), Beauchamp's Career (1876), The Egoist (1879), The Tragic Comedians (1880), Diana of the Crossways (1885), One of our Conquerors (1891), The Tale of Chloe and Other Stories (1895), Lord Ormont and His Aminta (1894), The Amazing Marriage (1895), Celt and Saxon (befejezetlen, 1910).

Magyar fordítás:

— Az önző. (The Egoist.) Írta Meredith György. Budapest, 1918. Singer és Wolfner.

¹ Cross: Engl. Novel, 255. o.

² U. o. 255. o.

³ U. o. 256. o.

⁴ H. Williams: Engl. Novel, 276. o.

⁵ Cross: Engl. Novel, 257. o.

XXII. Hardy.

Az újabb regényeknek nagy része valamely komoly cél szolgálatába szegődik és fontos társadalmi, vallási vagy etikai kérdések megoldására törekszik. Ezáltal tudományos színezetet kapnak. Komoly a tárgyuk, komoly az alaphangjuk és valóságos tanulmányai az élet nagy kérdéseinek. Az ilyen regényektől olvasójuk megköveteli, hogy teljesen az igazság alapján álljanak; a történeti regénytől is igaz történelmet vár az olvasó és nem fogadja el még Jókai érvelését sem, aki «Egy az Isten» című regénye függelékében azt mondja, hogy a történelem kedvéért nem hajlandó a regényt feláldozni. Jókainak kétségtelenül igaza van a maga szempontjából, de az olvasó sokkal szűkebb korlátok közé szorítja az író poética licenciáját.

Az angoloknál főleg Mrs. Humphry Ward köré csoportosul több regényíró, akik a jelen nagy társadalmi kérdéseit tárgyalják a regény keretén belül.¹ A legváltozatosabb problémák kerülnek bonckés alá: a házasság felbonthatatlansága, a válás, az osztályharcok, a munka és a tőke halálosan komoly harca, a politika, az államformák és így tovább. Főleg azok számára készülnek e regények, akik a komoly nagy kérdéseknek száraz, tudományos fejtegetését nem szívlelik, de örömet foglalkoznak velük, mielőtt a komoly tárgy megragadó történet színes köntösébe van burkolva.

Mrs. Humphry Ward ilyenmű regényei a következők: «*Helbeck of Bannisdale*»; ebben egy hitbuzgó katolikus ember lelki harcát írja le,

melyet a körülötte élő hitetlen világ támaszt benne. Másik két ösmert regénye «*Marcella*» és «*Robert Elsmere*». Tanító irányú regényeiben mindenkor mély meggyőződéssel száll síkra azokért az elvekért és tanokért, melyeket hirdet.

Meg kell itt jegyeznünk, hogy bár Mrs. Humphry Ward másodrendű írói tehetség, kevés regényírónak van oly széles olvasótábora, mint neki, jöllehet nem hajhássza a népszerűséget. Ennek oka főleg abban rejlik, hogy regényei olyanok, mint valami folyóirat, amely az összes társadalmi problémákkal foglalkozik és melytől a közönség azt várja, hogy meg is fogja fejteni a legbonyolultabb társadalmi kérdéseket. Ilyenek a Wardné regényei, amelyek a mindennapi politikai és társadalmi kérdéseket taglalják, boncolják és azok megfejtésére törekednek, a nélkül azonban, hogy valóban egy lépéssel is előbbre jutnánk e tekintetben. Nem is regényírói tehetség, inkább essay-író, aki a regényt nem a művészet kedvéért műveli, hanem azért, mert a legalkalmasabb irodalmi kifejezési módnak tartja arra, hogy nézeteit, felfogását az életről és ennek számos kérdéséről tetszetős mezbe öltöztetve tárja olvasói elé. Hogy olvasóinak a száma oly nagy, annak másrészt az is az oka, hogy Wardné teljesen modern író, aki számára a jelen társadalma az a terület, ahol alakjai mozognak és olvasói teljesen otthonosak abban a légkörben, melyben az író nő időzni szeret. Olyan ő, mint egy ügyes újságíró, aki mindent tud, mindenütt ott van és a közönség szája-íze szerint tudja elmondani a napi eseményeket. Ennek ellenére sem nevezhető Wardné regényírói tehetségnek és a túlzás hibájába estek azok a kritikusok,

akik Dickens, Thackeray, Jane Austennel helyezték egy sorba, vagy akik második George Eliotnek nevezték őt.

Zola Emil óta az úgynevezett tapasztalati regénynek van sok hívője, mind az írók, mind az olvasóközönség körében. Ennek az iránynak a főelve az, hogy az írónak nem a fantáziájából kell vennie regénye történetét, hanem egyenesen az élethez kell fordulnia, mint egyetlen forráshoz, amelyből az igazi naturalista regényíró tárgyát merítheti. Ilyen forrás lehet a közvetlen megfigyelés, az újság, a rendőri krónika, a törvényszéki tárgyalás vagy elbeszélés olyan megbízható egyén szájából, aki az elbeszélte történetnek szem- és fültanuja volt. Ha az író a történet megragadta, hozzáfog az anyaggyűjtéshez. Felkeresi a szereplők otthonát, kutatja életmódjukat, családi és anyagi viszonyaikat; megismerkedik szüleik, barátaik, ellenségeik felfogásával. Miután valamenynyí tényező ismeretes előtte, melyek a főszereplők jellemének kialakulására befolytak, még számos hasonló esetet tanulmányoz, míg művének megírásához fog. Az író szubjektív érzelmeinek hátterbe kell szorulniok, nem irányíthatják a történet folyását, mert ha az író fantáziája erőszakosan nyúl bele a fejleményekbe, ellaposítja azt, amit a következetes élet oly nagyszerűen, minden költői fantáziát felülmúló művészettel megalkotott. A naturalisták szerint a legnagyobb realista regényírók is — mint például Fielding, Dickens vagy Thackeray — ott vették a regény lényege ellen, mikor az életből merített történet befejezését már nem az életre, a valóságra bízták, hanem, hogy az olvasók kedvébe járjanak, maguk

költöttek hozzá «szerencsés» befejezést. Ezzel meg is mondtuk a naturalista és a realista regényírók közti különbséget.²

Ilyen naturalista az angoloknál *Thomas Hardy*. Dorsetshire a szülőföldje (1840); ennek népét nála senkisé ismeri jobban. Elfordul a városi embertől, mert ennek szívét lelkét elrejtí a városi máz; nem úgy az egyszerű vidéki ember, akinek minden mozdulata, minden szava lelkének, szívének megnyilatkozása.

Hardyt atyja papnak szánta, de mérnök lett belőle.³ Ha nem is dicsérte az Istent a templom szószékéről, dicsérte azokkal a templomokkal, amelyeket épített és ezek a kőből faragott szentbeszédnek szebbek azoknál, amelyeket tollával írt volna. Ha később fel is cserélte a körzót a tollal, építőművész maradt élete végéig. Hősei közül több építőmérnök és leírásai közül azok a legértékesebbek, ahol szülőföldjének műemlékeit, templomait festi le; ezek díszítik az ő egyébként is szép tájképeit a legjobban. Saját mérnöki életéből legtöbbet a «*Laodicean*» című regényében találunk. A regény hőse, Somerset, mérnök, aki egy régi vár tanulmányozásánál ismerkedik meg jövőendő feleségével. «*Two on a Tower*» és «*A Pair of Blue Eyes*» című regényeiben is jelentékeny szerepe van az építészeti leírásoknak. Weatherbury városkának öreg temploma is annyira hozzátartozik a «*Far from the Madding Crowd*» történetéhez, hogy az olvasó szinte maga előtt látja, mint gyülekezik a község népe bejárata előtt.

Az új realizmus hangja szólal meg 1873-ban megjelent «*A Pair of Blue Eyes*» (Kék szempár) című regényében. «*The Return of the Native*»

(A bennszülött visszatérése, 1878) című elbeszélésében kifejezést ad a nagyszerű, a titokzatos természet iránti szeretetének. Mesterműve *«Tess of the D'Urbervilles»* (1891). Története tragédia, de az eddigiektől eltérő tragédia. A régiéknél, de Shakespearénél is, bűnt követ el a hős és ezért lakolnia kell. Ilyen bűn például a Macbethé. Bűnös Brutus, bűnös hiúságaiért Lear király is.⁴ Hardynek e könyvében Tess a hősnő; ő áll az egész tragédia középpontjában. Teljesen büntetlen jellem és nem felelős azért, ami vele és körülötte történik. Hiába van akarata és lelkiismerete, a vele szemben álló környezet, a természet, az öröklés törvénye hatalmasabb, mint ő és éppen azért nem felelős tetteiért. Bár könnyre fakad kalitkába zárt madár láttára, de Alec szívében minden lelkiismeretfurdalás nélkül forgatja meg a kést. Halála nem a saját, hanem családjának bűneiért való kiengesztelés.

Regényében leplezetlenül nyilvánul meg az író pesszimizmusa. Tess valóssággal üldözi a bal-szerencse, a sors, a természet; mintha minden összeesküdött volna ellene. Kétségbe vonja, hogy az isteni Gondviselés segítő kezét nyujtana a bajba jutott embernek, még ha az oly ártatlan is. Megállapítja Hardy, hogy a kereszténység elvei még mindig nem formálták át a nép szívét, mert ez bensejében ma is pogány.

Mikor a nap felkeltét figyeli, oly kimondhatatlan gyönyörűséggel telik meg szíve, hogy a napimádást tartja a legészszerűbb vallásnak és teljesen megérti azokat a népeket, melyek a napot imádják.⁵ Ilyen eszmékkal telített Hardy legnagyobb regénye, melynek alaphangja teljesen po-

gány. Figyelemreméltóak az ő természet perszoni-
fikációi. Erdő, mező, fa, virág, hold, csillagok, fel-
hők, szellők, nem élettelen tárgyak, hanem élő
lények, melyeknek lelkük van és szavukat meg-
érti az ember szíve.

Többi műve: «*Far from the Madding Crowd*»
(1874); ez első nagyobb regénye, melyhez méltán
csatlakoznak «*The Mayor of Casterbridge*» (Caster-
bridge polgármestere, 1886) és «*The Woodlanders*»
(Az erdei lakók, 1887). Ezek mind wessexi tör-
ténetek és hőseik a nép fiai.

Nem olyan sikerültek azok a művek, melyekben
az író elhagyja szülőföldjét egyszerű földművesei-
vel; ilyen «*The Hand of Ethelberta*» (Ethelberta
keze, 1876), «*A Laodicean*» (1881), «*Two on a
Tower*» (Kettő egy tornyon, 1882), «*The Well-
beloved*» (Szívből szeretve, 1887). Wessexi történet
«*The Trumpet-Major*» is (1880), de nem oly hatá-
sos, mint ilyenemű nagyobb regényei.

Szülőföldjét nagyon szereti és wessexi történe-
teiben megörökíti azt a régi, falusi életet eredeti
alakjaival együtt, melyet azóta a vasút és iskola
kiforgatott formájával. Alakjainak rajzolásában
oly mesteri munkát végez, hogy hírnevét velük
minden időkre megalapította. Megtanuljuk Har-
dytól, hogy az angol paraszt ma is olyan, mint
kétszáz évvel ezelőtt; hogy az arcok ma is azok,
mint két évezreddel ezelőtt. Az ottani nép ma is
a pogány babona híve; háza és gazdagságának
berendezése évszázados; szokásai és lassú beszéde
pedig olyanok, mint aminők őseinek őseié voltak;
nevük norman vagy római eredetű; arcuk hason-
másai ma is ott függnek az olasz képtárakban.⁶

Lássunk egy életképet *The Woodlanders* c.

regényéből. Winterborne és Marty South fenyőfát ültetnek. «Hogy sóhajtoznak e fák, mihelyt elültetjük őket, pedig ha a földön vannak, nem sóhajtoznak» — szól a leány. «Érdekes — mond a legény — ezt én eddig észre sem vettem.» Mikor a leány már elhelyezte a fiatal fenyőt, felemelte újját, hogy csendre intse társát. És megkezdődött a szellők susogó lágy zenéje a fa ágai között, hogy többé el se hallgasson, sem éjjel, sem nappal, míg egykoron ki nem vágják az évig nőtt fát, bizonyára sokkal később, azután, hogy az ültetők rég kidőltek. «Nekem úgy tetszik — szólta a leány, — hogy a fák azért sóhajtoznak, mert kezdődik a komoly élet . . . Teljesen a mi esetünk.»⁷

Az erdő, a síkság, a pusztaság — szóval a természet, fontos szerepet játszanak Hardy regényeiben.⁸ Az író más szemmel nézi a mindenséget, mint Lenau vagy Wordsworth — szerinte a természet valósággal ránehezedik az ember életére és nem is vesszük észre, hogy csupán csak vak eszközei vagyunk a sorsnak és a körülötte ólálkodó titkos erőknél. A természet Hardy könyveiben nem háttérül szolgál, hanem fontos tényező a regény alakjainak tragédiájában. Nála ritka a derült ég, az éltető napsugár. A természet képe nála komoly, sokszor méltóságteljes és ennek rajzolásában Hardy nagy művész. Ha Hardy könyveit olvassuk, más szemmel látjuk a mindenséget; a madárnak, mintha szíve-lelke volna, a fa, mintha beszélne hozzánk. Hardy a vadászatot nem sportnak, hanem öldöklésnek nevezte. Ha gazdátlan állatra talált, azt pártfogásába vette, gondoskodott róla. Miként lehetséges, hogy Hardy, aki kér-

lelhetetlennek tartotta a természetet, mégis szeretettel csüngött rajta?

Sajátságos, hogy mennyire eltérnek egymástól a világirodalom írói abban a tekintetben, hogy a jónak vagy rossznak a forrása-e a természet.^{8a} Némelyek a természetet tökéletes műnek tekintik, de amely a többi teremtménnyel irgalmatlan és kegyetlen, olyan, mint egy szépséges tündér, mely megbűvöli a halandó embert; szépségével, bájával magához csalogatja, csak azért, hogy rabjává, áldozatává tegye. Mások — de ezeknek száma korántsem oly nagy — jóságos anyának tekintik a mindenséget, amely minden jónak a forrása, szigorú, de nem kegyetlen, igazságos, de nem rideg és tőle ered minden vigasz, bit és reménység. Hardy az előbbiekhöz tartozott. Nem hitt Istenben, de alázattal és csodálattal tekintett fel a nagy mindenségre. Ilyen szerep jutott például *«The Return of the Native»* című regényében Egdon pusztájának, melynek leírásával az első fejezet kezdődik és amelynek oly nagy hatása van a regény minden alakjára és a jellemeik kialakulására. Hardy minden ízében annyira pogány, mintha a Krisztus előtti századokban írta volna műveit és e mellett a legőszintébb pesszimista. De cinizmusnak még a nyomát sem találjuk műveiben.

Bár az író világa komoly, sőt gyakran sívár, humora mégis van bőven. E tekintetben első regénye *«Far from the Madding Crowd»*, magasan felette áll a többinek. Mark Clark például azt mondja: «Nagyokat inni oly tehetség, melyet nem szabad elhanyagolnia annak, kit az Úr véle kegyesen megáldott». «A káromkodást meg-megkívánja a természet és ezek a pogány sóhajtások az élet

szükségletei közé tartoznak.» Ilyen népies, bölcs mondásokkal sűrűen találkozunk ; mindannyi természetes és jellemző és azokon senki meg nem ütközhetik.⁹

Hardy egyszerű embereit nemcsak a humor jellemzi, hanem mély érzés és sok nemes vonás is. Hogy csak egy példára hivatkozzunk, rámutatunk arra a jelenetre, mikor a fentidézett Marty South felkeresi Giles sírját, akit oly mélyen szeretett. Amint ott állt kedvese sírjánál, eszébe jutott, hogy milyen ügyes fiú volt és ez oly naggyá tette őt előtte, hogy Hector sem lehetett nagyobb Andromache szemében.¹⁰ Aztán így szól : «Derék ember voltál, sok jó dolgot míveltél!» Csak ennyit mond, de az egyszerű leány ajkáról szebben hangzik ez, mint a legszebb himnusz.

Hardy és Meredith egymást egészítik ki az angol életképek¹¹ rajzolásában, éppen úgy, mint Dickens és Thackeray. Hardy is, Meredith is Viktória korának nagynevű írói. Meredith a felső tízezrek légkörében szeret mozogni, Hardy hősei a nép fiai, parasztok, mesteremberek és főleg földművelők. Meredith telve optimizmussal tekint bele a nagy mindenségbe — ez számára olyan, mint egy pompázó virágos kert. Hardy sötétnek látja az ember életét e földön, amely ellen a természet, a körülmények és a véletlen összeesküdnék. Az emberiség története szerinte szörnyű tragédia : férfi és asszony merül fel a semmiségből, pokoli testi és lelki kínokat szenvednek át egy életen, azután ismét eltűnnek a semmiségbe. Nem tudja felfogni, miért ostromolják a szerencsétlenek az eget, mely minden bajt rájuk zúdított.

Hardyt felfogásáért sok támadás érte.¹² Szemére

vetették, hogy az élet tragédiáit önmagukért keresve-keresi és azok ecsetelésében túlságos örömet leli. Ez a szemrehányás igazságtalan, mert Hardy azért fest sötét színekkel, mivel így látja a világot; látja a sötét árnyakat és veszedelmeket, amelyek az ember életét gyászba borítják. «*Tesse of the D'Urbervilles*» c. regényében például a hősnő futva menekül tragédiája elől, mely életét romba dönteni készül — de hiába! Vallomását tartalmazó levele nem éri el azt, akihez intézte; azok, akiknél védelmet keres, «véletlenül» nincsenek otthon — és pusztulnia kell; bűnhödni kell ősei bűnei miatt. Az események annyira egymásból folynak, az író oly meggyőződéssel szól hozzánk, hogy őszinteségében nem kételkedhetünk. Míg más regény olvasásánál úgy érezzük, hogy a cselekmény menetét az író irányítja, addig Hardy olvasásánál az az érzésünk, hogy az másképp meg sem történhetett volna. Bármennyi támadás is érte már Hardyt, eddig még senki sem vonta kétségbe, hogy mint regényíró az elsők között áll.

Hardy még nem foglalta el az angol irodalomban az őt valóban megillető helyet, művészete még nem részesült abban az elismerésben, melyet megérdemel. Tulajdonképp mérnöknek indult és meg is érzi művein, hogy előre kidolgozott, pontos művészi terv szerint halad előre munkájában. Helyén van nála minden szó, minden mondat és fejezet. Műveit oly művésziesen dolgozta ki, hogy a szobrász mesterművének benyomását teszik reánk. A tiszta művészetnek alkotásai ezeké és éppoly gyönyörűséget okoznak az olvasónak, mint a nagy szobrász alkotásának

harmonikus vonalai. Hardynak íróársával Meredith-szel szemben az a meggyőződése, hogy a regény főtényezője a történet. Szerinte a regény oly egységes egész, mint egy élő szervezet és minden legkisebb résznek úgy bele kell illenie a közös keretbe, hogy egy teljesen harmonikus épület benyomását keltse.

Csupán két könyve kivétel a művészi egység tekintetében. Az egyik: *«Desperate Remedies»* (1871). Ez az ő első műve. Inkább vázlat, mint regény, de művészi vázlat, mely jövőre nagy mestert sejtet. A kiadó lektora, George Meredith, őszintén mondta meg véleményét a nála 12 évvel fiatalabb szerzőnek; szavai azonban oly biztatóak voltak, hogy Hardy azontúl őszinte ragaszkodással viseltetett szigorú bírálója iránt és a két férfi benső barátságot kötött. Hardy később sok tekintetben túlszárnyalta kortársait és Meredith őt tartotta kora első regényírójának.

A másik *«Jude the Obscure»* (1895); ez leggyöngébb regénye, pedig húsz évvel később írta. Sok támadás érte miatta. Nagyon elkeserítette, hogy félreértették és több regényt nem is írt. *«The Well-Beloved»* (1897) később jelent meg ugyan, mint *«Jude»*, de korábban írta.

Hardy 1895 óta nem írt több regényt. Ez kétségkívül érzékeny veszteség az angol regényirodalomra. A költészetre tért át, a nélkül azonban, hogy ezen a téren oly maradandót és értékest tudott volna alkotni, mint a regényirodalom terén. De ez a tünet más nagy írónál is előfordult; hogy csak Miltont említsük, kiszámíthatatlan kárára az emberiségnek, aki húsz éven át prózát írt.

«*The Well-Beloved*» c. regényének cselekménye a lehetetlenséggel határos. Más író bizonyosan hajótörést szenvedett volna ily történettel, Hardy mégis művészi regényt épített fel reá: egy férfi megkéri egy leány kezét, de kosarat kap. Két évtized múlva leányát, majd ismét két évtized múlva unokáját kéri meg ugyanaz a férfi.

Hardy női alakjai felette bájosak. Különösen vonzóak a férfiolvasókra nézve. Azért mondják róla, hogy ő a férfiak regényírója, miként Wardné az asszonyoké. Hősnői nem mindenkit elbájoló lények, kiknek lábánál hever a világ, hanem legtöbbször áldozatai saját érzelmeiknek. Elfride, Bathsheba, Eustacia, Constantine, Marty South és Tess a legkülönbözőbb rangú nők, de mindannyi alázatos szerelemmel csüng a férfin, aki szívük választottja.

Férfialakjai közül a legjobban sikerült Gabriel Oak «*Far from the Madding Crowd*» és Venu «*The Return of the Native*» című regényeiben. Mindkettő a természet gyermeke; becsületes, derék, őszinte emberek, akiket nem rontott meg a városi élet. Gonosz jellemei közül a legvisszataszítóbbak Troy őrmester, Dare és Alec D'Urbervilles.

Hardy úgy írja le az életet, amint valójában van és gyakran a legkényesebb erkölcsi és és vallási kérdéseket is a maguk rideg valóságában fejtegeti. Így pl. felveti azt a kérdést, hogy miért kell gyakran az ártatlannak szenvednie és miért nem lakol a bűnös? De hiszen ugyanezt a kérdést veti fel a bibliai Jób is.¹³ Elfogult kritikusai ezért lelkiismeretlenek, laza erkölcsűnek bélyegezték őt. Pedig mi sem áll távolabb tőle; gyakran szinte túlzásba viszi tanítói irányzatát,

mely seholsem lépi túl a keresztény erkölcsök határát.

Ha majd a gáncsoló, kicsinyes kritika elhallgat és honfitársai felismerik belső értékét és azt a nagy szolgálatot, amelyet regényeivel hazájának tett — Hardy neve az első angol íróké között fog állani.

Hardy regényei:

Desperate Remedies (1871); Under the Greenwood Tree (1872); A Pair of Blue Eyes (1873); Far from the Madding Crowd (1874); The Hand of Ethelberta (1876); The Return of the Native (1878); The Trumpet-Major (1880); A Laodicean (1881); Two on a Tower (1882); The Mayor of Casterbridge (1886); The Woodlanders (1887); Tess of the D'Urbervilles (1891); Jude the Obscure (1895); The Well-Beloved (1897). — Rövidebb történetei: Wessex Tales, Life's Little Ironies és A Group of Noble Dames.

Magyar fordítás:

— Otthon a szülőföldön. (The Return of the Native.) Írta Hardy Tamás. Fordította Békési György és Pallagi Gyula. Olcsó Könyvtár 1090—1101. sz. Budapest. Franklin-Társulat.

¹ Dr. Leon Kellner: Die Engl. Literatur der Neuesten Zeit, 251. o.

² Cross: Engl. Novel, 271. ol.

³ MacDonnel: Thomas Hardy.

⁴ Cross: Engl. Novel, 274. o.

⁵ U. o. 277. o.

⁶ H. Willimas: Engl. Novel, 291 o.

⁷ U. o. 293. o.

⁸ Cross: Engl. Novel, 278. o.

^{8a} Kundt E.: Lenau és a természet, 146. o.

- ⁹ H. Williams : Engl. Novel 298. o.
¹⁰ U. o. 299. o.
¹¹ U. o. 285. o.
¹² Abercrombie : T. Hardy, a critical Study.
¹³ H. Williams : Engl. Novel, 300. o.

XXIII. Stevenson.

A realizmus korszaka elég hosszú az angol regényirodalomban. Kezdődött Dickenssel és Hardyval ért véget. De a romantika azért nem halt meg, csak aludt. Charles Reade *«The Cloister and the Hearth»* című regénye már erősen romantikus ízű és George Eliot is szereti a romantikus elemet. A spiritizmus a múlt század második felében dívott és szerzett sok hívót. Visszhangja a regényben is támadt. Legismertebb ilyenmű regény Bulwernek *«Haunted and the Haunters»* (1860) című munkája.

A regénynek sajátságos kinövése a bűnregény, mely kifogyhatatlan a borzalmak, szörnyűségek kitalálásában. Ennek az iránynak főképviselője Wilkie Collins (1824—89); legismertebb könyve *«The Woman in White»* (1860). Miután e regénnyel nagy sikert ért el, egymásután vetette a könyvpiacra ehhez hasonló regényeit. Főleg kettő érdemel még említést : *«A Terribly Strange Bed»* (1863), melynek már a címe is jelzi az irányt és *«The Moonstone»* (1868). Tagadhatatlan, hogy Collins ügyes meseszövő és az olvasó figyelmét a végsőig tudja felcsigázni. A titok, amely körül az egész történet szövődik, titok marad a regény végéig és rendesen csak az utolsó lapon derül ki. Tőle tanult Conan Doyle, a híres Sherlock Holmes szerzője.

Wilkie Collins főbb művei: *Antonina; or, the Fall of Rome* (1850); *Basil* (1852); *Hide and Seek* (1854); *After Dark* (1856); *The Dead Secret* (1857); *The Woman in White* (1860); *No Name* (1862); *Armada* (1866); *The Moonstone* (1868); *The New Magdalen* (1873); *The Frozen Deep* (1874); *Heart and Science* (1883).

Majd az úgynevezett tudományos regény kezdett tért hódítani, főleg a hatvanas és hetvenes években. A legkülönbözőbb tudományos tételeket, találmányokat öltöztették regényes mezbe. Itt is Bulwer érte el a legnagyobb sikert *«Coming Race»* (1871) című elbeszélésével, mely az elektromos berendezések csodálatos jövőjét tárja az olvasó elé. Megemlítést érdemel még e helyen Edward Bellamy *«Looking Backward»* (1888) és Oliver Holmes *«Elsie Venner* (1861) című elbeszélése.

H. Rider Haggardról, bár számottevő olvasóközönsége van, a kritikának lesújtó a véleménye. Elbeszéléseiben főleg Kelet mesés világába vezeti olvasóit. Afrika titokzatos világát 12 regényében tárja elénk. Ezek közül kiemelendő: *«King Solomon's Mines»* (1886), *«She»* (1887), *«Jess»* (1887), *«The Witch's Head»* (1887), *«Cleopatra»* (1889), *«The People of the Most»* (1894), *«The Wizard»* (1897) és mások. *«Montezuma's Daughter»* (1893) története Peruban, *«The Heart of the World»* (1896) c. regényeé pedig Délamerikában játszódik le. *«Pearl Maiden»* (1903) színhelye Jeruzsálem, *«Fair Margaret* (1907) történeté pedig Spanyolország. Ha Haggard műveinek nem is nagy az irodalmi értékük, mégis sokban járultak hozzá ahhoz, hogy a romantika diadalmaskodjék a realiztikus irányzat felett.

Az újraéledő romanticizmus legbájosabban William Morris elbeszéléseiben szólal meg. R. D. Blackmore (1825—1900), «*Lorna Doone*» (1869), William Black «*A Princess of Thule*» (1873) c. regények szintén a romanticizmus termékei. Ezek között kétségtelenül «*Lorna Doone*» a legértékesebb. Szerzője nem mindjárt ért el vele hatást, de az értékes munka becse évről-évre emelkedett és ma már a jó könyvek közé sorozza a kritika. Annyi bizonyos, hogy ha a hatvanas évek helyett a kilencvenes években jelent volna meg, a világ hozsannával fogadta volna. A regény cselekménye a lehető legegyszerűbb: egy derék férfi megszeret egy szép leányt és sok akadály leküzdése után egymáséi lesznek. De nem is ez az igénytelen történet, hanem Blackmore írói modora, közvetlensége — az egész történet első személyben van elmondva — és a két hős vonzó, kitűnően rajzolt jelleme teszik az elbeszélést értékessé. Ismertebb regényei, amelyek értékre nézve mégis messze mögöttes maradnak előbbi regényének, a következők: «*Cradock Nowell*» (1866), «*The Maid of Sker*» (1872), «*Alice Lorraine*» (1875), «*Erema*» (1877), «*Christowell*» (1881), «*Springhaven*» (1887), «*Dariel*» (1807).

*

A legújabb regényirodalomban előkelő helyet foglal el Róbert Louis Stevenson (1850—94), aki ismét a kalandos történeteknek szerez nagy olvasó táborot. A romantikus iránynak volt egyik oszlopa, amely, sajnos, csakhamar kidőlt. Híres mérnökcsaládnak a tagja és apja és ősei mind jónevű világítótoronyépítők voltak. Természetes,

hogy apja őt is erre a pályára szánta. Tanulmányait Edinburghban végezte és mivel a mérnöki pályára nem érzett hivatást, jogot tanult és ügyvéd lett. Írói génusza azonban nem hagyta nyugton és amikor látta, hogy az ügyvédi pályán nem tud jelentősebb sikerekre szert tenni, teljesen az irodalomnak szentelte életét. Neve azonban csak a múlt század hetvenes éveinek vége felé lett ismeretes, amikor egy-egy essayje jelent meg a *Cornhill Magazin*-ben és néhány elbeszélése a rövidéletű *London* folyóiratban. Majd két kötet útleírást adott ki *An Inland Voyage* (1878) és *Travels with a Donkey in the Cevennes* (1879) címmel és két kötetben gyűjtötte össze a folyóiratokban megjelent essayit *Virginibus Puerisque* (1881) és *Familiar Studies of Men and Books* (1882) cím alatt. Ugyancsak 1882-ben hagyta el a sajtót *The New Arabian Nights* c. kötete, amely a *London* folyóiratban közzétett elbeszéléseit tartalmazza.

Az olvasóközönséget azonban nem tudta meghódítani, amíg nem jelent meg *«Treasure Island»* c. ifjúsági regénye (1884) — a legjobb Marryat regényei óta, messze túlszárnyalva emennek írói jelességeit. Azontúl majd minden esztendőben újabb kötettel gazdagította az angol regényirodalmat.

Legkedveltebb és legismertebb regényei a következők: *Prince Otto* (1885), *The Strange Case of Dr. Jekyll and Mr. Hyde* (1886), *Kidnapped* (1886), *The Black Arrow* (1888), *The Master of Ballantrae* (1889), *«Catriona»* (1893) és *Weir of Hermiston* (1893). Költeményeit *«Child's Garden of Verse»* c. alatt adta ki. Samoa szigetének a tör-

ténetét is megírta *A Foot Note to History* cím alatt. A tüdővész ellen itt keresett gyógyulást és itt esett áldozatul gyógyíthatatlan betegségének, 1894-ben, aránylag nagyon fiatalon, 44 éves korában.

A szerelemnek Stevenson könyveiben alig van szerepe, de annál nagyobb jut a kalandos elemnek, annyira, hogy sok helyen szinte Defoe-ra emlékeztet.

Stevenson befejezett regényei közül a «Treasure Island» kétségtelenül a legsikerültebb regény. A történet egységét és az előadás frissességét kell itt kiemelnünk és Stevensonról írt kitűnő essay-jében Henry James azt mondja, hogy az elbeszélés hangja e könyvében oly közvetlen, hogy az olvasó úgy érzi, mintha a szerző nyaka köré fonná karját és vele együtt élvezné a gyönyörű művet. Olyan ez a könyv, mint Defoe Robinsonja: mohón olvassa az ifjúság és élvezettel az érett férfi.

A regény tárgya a következő: Jim szüleivel az «Admiral Benbow» nevű korcsmában lakott a tenger partján. Ide vetődött egy öreg kalóz, aki ládájában rejtegette annak a szigetnek a térképét és leírását, ahol az összerabolt töméntelen kincset elásta.

Egy napon váratlanul meghalt és a kalóz ládájának okmányai Jim kezébe kerültek. A család barátai, egy tengerészkapitány, egy orvos és egy földbirtokos, elhatározzák, hogy megszerzik a kincseket és a köz javára fordítják azokat. Mikor hajójuk már a nyílt tengeren van, tudják meg, hogy a legénység csupa kalózból áll, akik egykor a megholt kalóznak voltak cimborái, de ez megcsalta őket. Az író megkapóan írja le azt az egyen-

lőtlen harcot, mely Jim barátai és a túlnyomó többségben lévő kalózok között folyik le. De az igazság győz; a kalózok elpusztulnak és a kincsek Jim és barátai kezébe kerülnek.

A történet két hőse Peco és Silver, az egyik kalóz vak, a másik féllábú, mégis tőlük retteg minden rabló. Ők a banda vezérei és parancsuknak vakon engedelmeskedik minden kalóz.

A legnagyobb sikert mégis *Jekyll* (*The Strange Case of Dr. Jekyll and Mr. Hyde*, 1866) c. regényével érte el. Az érdekfeszítő cselekmény, mely igaz történeten alapszik, ma is lebilincseli az olvasót és megjelenésekor valósággal lázba hozta az embereket, úgy hogy Mansfield amerikai író és színész drámában dolgozta fel a tárgyat, sőt Jekyll hőse lett egy operának és paródiának is. A történet alapgondolata szerint az emberben két természet lakozik — az egyik isteni eredetű, de a másik, az erősebbik rész, a ragadozó vadállathoz hasonló.

Dr. Jekyll előkelő családból származik; kitűnő nevelésben részesül, amely azonban nem tudja belőle kiirtani második énjét, mely végromlással fenyegeti. Minden idejét és képességeit lelke megmentésének szenteli, de amikor pszichológiai tanulmányai közepette arra a szörnyű öntudatra ébred, hogy lelke menthetetlen, közel van a kétségbeeséshez. Még egy utolsó kísérletet tesz. Laboratóriumában olyan bűvitalt kotyvaszt, mely két természetét egymástól elszakítja. De célját most sem éri el: az ital ördögi bűvitalnak bizonyul; ez teljesen elfojtja jobbik énjét, állati ösztönei rabjává teszi és a legszörnyűbb bűnöket követi el, míg méreggel nem vet véget életének.

Stevenson legnagyobb művészete a stílus. Nyelve klasszikus példája a szép, művészi angol stílusnak. Kifejezései költőiek, hasonlatai találóak és szókincse csodálatraméltó. Ebbeli művészete osztatlan elismerésben részesült. Nem úgy regényeinek egyéb kvalitásai. Kritikusai szemérevetik, hogy történeteik üresek és moráljuk nem emelkedik fel a jó regények magaslatára. De ezek a kritikusok elfeledik, hogy Stevenson nem erkölcsös irányregényeket írt, hanem kalandos történeteket és pedig oly művészettel, mint eddig egyetlen egy angol író sem. Fantáziája mint karcsú csónak síklik tova a képzelet tengerén. Modora Defoere és Smollettra emlékeztet. Nem az író, hanem hősei beszélnek el a történetet, ő maga teljesen a háttérben van. Ellentétben Hardyval, mese szövésében optimizmust szólaltat meg és az eseményeket úgy csoportosítja, hogy több szereplő is egy kis baj árán a legnagyobb veszedelmekből is mindig megmenekülnek. Szerinte az ember életét a véletlen és a körülmények irányítják; ezeknek a kezében az ember puha viaszbab.

Stevenson romantikus irányzatával egyedül állott az akkori realiztikus írók között. Zola éppen virágjában volt és fennen hirdette, hogy Walter Scott immár halott és vele sírba szállt a romanticizmus is. Az újabb írói gárda Zola irányzatához csatlakozott és mindenki fejét csóválta a *Treasure Island* romantikája felett. Az idő Stevensonnek kedvezett — nyolc évre rá újjáébredt a romanticizmus, Stevenson halála évében pedig hatalmas lendületet vett. Ebben jelenté-

keny része volt ennek az írónak, aki öntudatosan és bátran szállt síkra felfogásáért.

Stevenson hódolattal tekintett fel nagy földijére, Walter Scottra. Megcsodálta találékonyságát és teremő erejét, de felismerte gyöngéit is, amelyek következtében történetei szétfolynak, sőt unalmasakká válnak. Stevenson nem mérhette össze erejét a Scottéval, de stílusa művészibb és eleganciája ritkítja párját; anyanyelvét oly finoman és annyiféleképpen tudta megszólaltatni, mint a nagy zeneművész hangszerét. Stevenson művészi stílusára hosszú és fáradságos munka árán tett szert. E mellett vonzó történeteket annyi bájjal tudta elmesélni, akár a francia Mérimée vagy Jókai. Bár csupán 44 évet élt, sok és igazán értékes kötettel gazdagította a regényirodalmat. Kevés angol író emelkedett fel ily gyorsan a klasszikus írók sorába, mint ő.

Történeti elbeszéléseiben, mint például *«Prince Ottó»* és *«St. Ives»*-ben, leginkább azokat a történelmi mozzanatokot dolgozta fel, amelyek kalandkedvelő fantáziáját legjobban ragadták meg. Csataképeket, közismert nagy történeti egyéniségeket kerül leírásaiban, mert jól tudja, hogy ezek felülmulják gyorsan tovasikló tollának erejét. Történeti elbeszéléseinek modorát számos újabbkori regényíró követi, különösen S. R. Crocket, Stanley Weyman, Anthony Hope Hawkins, S. Weir Mitchel és mások.

Stevenson szeretetreméltó egyéniség volt és felette szerette az életet. *«Még a bolondnak is jobb a dolga, mint a halottnak»* — szokta mondani. A világot mindig szépnek látta és betegen is rajongott a természet szépségeiért. Nagy szerete-

tét embertársai viszonzták, amellyel a világot magához ölelte és rövid életének utolsó éveiben sok elismerésben és ünneplésben volt része. Míg más író olvasói rendszerint egy bizonyos osztályhoz tartoznak, Stevensont minden rendű és rangú ember szívesen olvassa és kedvence éppúgy a fiatalságnak, mint a felnőtteknek.

Stevenson főbb művei: An Inland Voyage, 1878; Traves with a Donkey, 1879; Virginibus Puerisque, 1881; Familiar Studies of Men and Books, 1882; The New Arabian Nights, 1882; Treasure Island, 1884; Prince Otto, 1885; The Strange Case of Dr Jekyll and Mr. Hyde, 1886; Kidnapped, 1886; St Ives, 1887; The Black Arrow, 1888; The Master of Bellantrae, 1889; Catriona, 1893; Weir of Hermiston, 1893.

Magyar fordítások:

- Ottó herceg. Történeti regény. Írta Stevenson L. R. Angolból fordította Dáni Ede. Ungvár, 1900. Lévai Mór.
- A kincses sziget. (Treasure Island.) Fordította Kurthy Emil. Budapest, Révai Testvérek.
- A franchardi kincs. (The Treasure of Franchard.) Fordította Angyal Dávid. Budapest, Franklin-Társulat.
- Dr. Jekyll és Mr. Hyde furcsa esete. Fordította Benedek Marcell. Budapest, 1913. Franklin-Társulat.
- A rémuralom napjaiból. Írta Collins Vilmos. Budapest, 1915. Singer és Wolfner.
- A vérpad. Írta Collins V. Budapest, 1916. Athenæum.
- Hajnalsillag. Írta Haggard R. Fordította Pantl Kálmán. Budapest, 191. Singer és Wolfner.
- Ő. Írta Haggard R. Fordította Csepregyhyné Rákosi Ida. Budapest, 1914. Singer és Wolfner.
- Ayesta visszatér. Írta Haggard F. Fordította Esty Jánosné. Budapest, 1915. Singer és Wolfner.
- Cleopatra. — Az eleven végredelet. — A gyöngyhajadon. — Hamis próféta. — Heu-Heu. — A pávián nő. — Salamon király kincse. — A sárga Isten. — A tudós leánya. — A varázsló. — A vörös Éva. — Yes.

XXIV. Kipling.

Rudyard Kipling hírnevét az indiai őserdőkől vett állatmeséivel szerezte és alig van még néhány angol író, kinek művei világszerte oly közkedveltségnek örvendenének, mint Kipling Jungle könyvei. Bombayban, Indiában született 1865-ben, ahol atyja a szobrászat tanára volt a képzőművészeti főiskolában. Szülei Angolországban neveltették. Tizenhetedik életévében visszatért Indiába, ahol két újságnak volt munkatársa. E munkája közben bő alkalma nyílt az indiai angolok és bennszülöttek életének tanulmányozására, aminek később oly sok hasznát látta elbeszélései megírásánál. 1889-ben Japánországon és Amerikán keresztül újból Londonba ment, hogy munkái kiadásának ügyeit személyesen intézze el. Könyvei akkor már páratlanul népszerűek voltak. Miután bejárta Dél-Afrikát és Ausztráliát, egy gazdag amerikai leányt vett feleségül és Amerikában (Brattleborough, Vermont) telepedett le felesége birtokán. 1898-ban átköltözött Angliába, ahol most is él Rottingdeanben, közel Brightonhez.

Kezdetben ridegen fogadta őt a kritika és állattörténeteinek sajátos hangja és írásmodora nem talált tetszésre. De az olvasóközönség Kiplingnek adott igazat és művei gyors egymásutánban értek el újabb és újabb kiadásokat. Az indiai őserdőket Kipling fedezte fel a szépirodalom számára. Előtte legfeljebb Thackeray *«The Newcomes»* című regényében szerepel India. Hivatott írója azonban Kipling és eddig nálánál megragadóbban még senki sem tárta fel az indiai rengetegek vadregényes, titokzatos szépségeit. Tolla

remekművet alkot, mikor utánozhatatlan közvetlenséggel írja le az észbontó hőséget, a patakokban szakadó esőket, gyötrő lázakat, homokzivatarokat és a végtelen csillagos eget. Kipling nemcsak ezen a téren fejt ki termékeny írói munkásságot, hanem a való életből vett elbeszéléseivel is szép sikereket ér el. Ezekben főleg az impresszionizmus hívének vallja magát.

Egymás után vetette regényeit a könyvpiacra és ezeknek száma nem közönséges termékenységről tesz tanubizonyságot. Három év alatt (1886—9) a következő kötetek jelentek meg: *«Departmental Ditties»*, *«Plain Tales from the Hills»*, *«Soldiers Three»*, *«In Black and White»*, *«The Story of the Gadsbys»*, *«The Man Who Would Be King»*, *«The Phantom's Rickshaw»*, *«Wee Willie Winkie»* és egyéb elbeszélések.

Az irodalmi köröket ámulatba ejtette az író termékenysége. Mivel ezek mind kisebb lélekzetű elbeszélések voltak, úgy látszott, hogy nagyobb regény megírására Kipling nem is képes.

Feleletül 1891-ben megjelent *«The Light that Failed»* és 1897-ben *«Captains Courageous»* c. két regénye, melyek fényes bizonyítékai Kipling regényírói tehetségének. Legkiválóbb műve kétségtelenül *«The Man Who Would Be King»*. Következő elbeszélései is a jobbak közül valók: *«The Brushwood Boy»*, *«The Strange Ride»*, *«William the Conqueror»* és *«The Courting of Dinah Shadd»*.

Kiplingnek két gyöngéje van: egyrészt gyakran nyers, másrészt cinikus. A nyersséget ő erőnek tekinti. Kelleténél gyakrabban szerepel nála a részeg ember és ez is túlozva. Női alakjai nem vonzóak, sőt gyakran visszataszítók.

Rudyard Kipling művészete az utolsó évtized alatt sokat veszített frissességéből. Régi ihlettsége helyét a mesterkéeltség foglalta el és újabb írásai inkább elstetett újságírói munkához hasonlóak. Így «*Stalky and Co.*» című regénye gyengébb alkotás és alig méltó Kipling tollához ; de «*Puck of Pook's Hill*» c. elbeszélése is messze esik a «*Plain Tales from the Hills*» c. történettől.

Kiplingre két amerikai író tett mély hatást : Bret Harte és Mark Twain. Különösen az előbbi kaliforniai elbeszélései ragadták meg fantáziáját és miként Bret Harte Kalifornia írója, úgy Kipling Indiáé.

Kevés íróat ismernek annyian széles e világon, mint a világot bejárt Kiplinget, aki híres ember volt már harmincéves korában. Sok kitüntetésben volt része és tolla gondtalan életet biztosított számára ; saját házában lakik Angliában, Vermontban, Indiában és három világrészben nyílik meg számára minden ajtó. Díszdoktora lett négy egyetemnek és ezek között van Oxford és Cambridge. 1907-ben neki ítelték oda a Nobel-díjat. Mikor 1899-ben betegen feküdt New-Yorkban, az amerikaiak mély részvéte vette körül betegágyát és akármelyik köztársasági elnökük életét sem félthették volna jobban, pedig írásaiban nem egyszer kiméletlenül bánt el velük. Műveit minden kultúrnyelvre lefordították és kritikai essayk jelennek meg műveiről minden nyelven.

Kipling regényei és elbeszélései:

Departmental Ditties ; Plain Tales from the Hills ; Soldiers Three ; In Black and White ;

The Story of the Gadsbys ; The Man Who Would Be King ; The Phantom Rickshaw ; Wee Willie Winkie ; The Light that Failed ; The Brushwood Boy ; The Jungle Book ; The Second Jungle Book.

Captains Courageous ; The Day's Work ; The Ship that Found Herself ; The Bridge-Builders ; My Sunday at Holme ; An Error in the Fourth Dimension ; William the Conqueror ; The Courting of Dinah Shadd ; The Strange Ride ; Wireless ; With the Night Mail ; Habitation Enforced ; Garm a Hostage ; A Deal in Cotton ; The Puzzler ; Little Foxes stb.

Magyar fordítások :

- Történetek az őserdőből. (Jungle Book.) Írta Kipling Rudyard. Fordította Békési Gyula. Budapest, 1898. Athenæum.
- Elborult világ. I—II. Fordította Nyitray J. Budapest, Athenæum.
- Indiai történetek. I—II. Fordította Mikes L. és Marquis S. Magyar Könyvtár 66. és 164. sz. Budapest, Wodianer.
- A Dsungel könyve. (Jungle Brok.) I—III. füzet. Fordította Mikes L. Magyar Könyvtár 149., 191. és 251. sz. Budapest, Wodianer.

XXV. Zár szó.

A II. fejezetben említettük, hogy az irodalmi formák fejlődése nem hasonlítható össze a technikai formák fejlődésével. Ebben az esetben gyenge szárnypróbálgatásokat kellene találnunk a XVIII. században, amikor az angol regény tulajdonképp megszületett. Ehelyett azt látjuk, hogy Fielding, aki időrendben a második nagy angol regényíró, oly kitűnő művet alkotott *Tom Jones*-ában, hogy a legkiválóbb regényírók is legfeljebb utólérték őt, de még senki sem multa felül.

Fejlődés állapítható meg azonban más irányban. Minden művészi kifejezési formában azt észleljük, hogy a külsőnek kifejezése megelőzi a belső kifejezését, a tárgyilagosa a lelkit. A régi, regény előtti kalandos történetek hősei nagy testi erejük miatt voltak csodálniméltoak. Defoe már nagy lépést tesz előre; Robinsonja közönséges ember, aki néhány év alatt éli át az emberi civilizáció főbb fázisait. Az igazi regényt azonban csak Richardson és Fielding teremti meg, amikor az indulatok befolyása alatt álló emberi élet egy-egy történetét beszélik el. Az angol regény ilyenemű fejlődését a regények következő sorrendje is igazolja:

Daniel Defoe: *Robinson*. — Samuel Richardson: *Pamela*. — Henry Fielding: *Tom Jones*. — Tobias Smollett: *The Adventures of Peregrine Pickle*. — Laurence Sterne: *The Life and Opinion of Tristram Shandy*. — Oliver Goldsmith: *The Vicar of Wakefield*. — Jane Austen: *Sense and Sensibility*; *Pride and Prejudice*. — Fr. Burney: *Cecilia*; *Vivian Gray*. — Sir Walter Scott: *Waverley*; *Old Mortality*; *Ivanhoe*. — Bulwer—Lytton: *The Last Days of Pompeii*. — J. F. Cooper: *The Leatherstocking Tales*. — Ch. Kingsley: *Westward Ho!* — E. A. Poe: *The Masque of the Red Death*; *The Fall of the House of Usher*. — Charles Dickens: *Pickwick Papers*; *David Copperfield*; *Martin Chuzzlewit*; *Old Curiosity Shop*; *Tale of Two Cities*. — N. Hawthorne: *The Scarlet Letter*. — William M. Thackeray: *Vanity Fair*; *Esmond*. — Charlotte Brontë: *Jane Eyre*. — George Eliot: *The Mill on the Floss*; *Silas Marner*; *Romola*. — Mrs. Gaskell: *Cranford*. — H. B. Stowe: *Uncle Tom's Cabin*. — George Meredith: *The Egoist*. — Thomas Hardy: *Tess of the D'Urbewilles*. — R. L. Stevenson: *Treasure Island*; *The Strange Case of Dr Jekyll and Mr. Hyde*. — Rudyard Kipling: *The Jungle Book*; *The Light that Failed*.

XXVI. Irodalom.

- Abramczyk, R. L., *Über die Quellen zu W. Scott's Romanen*. Halle a. S., 1903.
- Academy The 1442., *The World of Dickens*.
- Acton, Baron, *George Eliot*, eine biographische Skizze. Berlin, 1886.
- Adams, O. F., *The Story of Jane Austen's Life*. London, 1891.
- Adams, W. D. H., *Celebrated Engl. Women of the Victorian Era*. London, 1902.
- Allbut, R., *London Rambles with Ch. Dickens*. London, 1903.
- Allemandy V., *Notes on «Dickens: Dombey and Son»*. London, 1903.
- Ames, Ch. G., *George Eliot's Two Marriages*. Philadelphia, 1886.
- Aronstein, Ph., *Anteil der Frauen an der engl. Literatur*. Arch. f. St. n. Spr. 98/1323—42,99/1327—28. Die Frau IV. 296—303.
- Ashton, John : *Romances of Chivalry*. London, 1887.
- Austen Leigh, J. E., *Memoire of Jane Austen*. 1871.
- Axon, W. E. A., *The Gaskell Bibliography*. London, 1895.
- Bagehot, Walter, *Charles Dickens*. 1878.
- Bailey, E. E., *The Novels of G. Meredith*. New-York, 1909.
- Baker, E., *A descriptive Guide to the best Fiction*. London, 1901.
- Ball, M., *Sir W. Scott as a Critic of Literature*. New-York, 1907.
- Balfour, G., *Life of R. L. Stevenson*. London, 1906.
- Balmforth, *The ethical and religious value of the Novel*. London, 1911.
- Barclay, J., *Argonis*. London, 1629.
- Barlow, George : *The Genius of Dickens*. London, 1909.
- Barr, A., *The Modern Novel*, North-Amer. Rev., 1595.
- Barrie, J. M., *G. Meredith*. 1909.
- Bates, C., *The Psychological Novel of George Eliot*. London, 1903.
- Barret, A., *Literary History of America*. Boston, 1900.
- Bauer, F., *Sternescher Humor in Immermanns Münchhausen*. Wien, 1896.
- Bauer, F., *Über den Einfluss Laurence Sternes' auf Chr. M. Wieland*. Karlsbad, 1903.
- Bayerland, Bd XV. : *George Eliots Socialpolit. Roman*. München, 1910.
- Bayley, M., *Eliot, Gaskell*. London, 1902.
- Bayne, *Two Great Engl. Women*. London, 1881.

- Blach, J., *The Comic Spirit in G. Meredith*. An interpretation. London, 1908.
- Behmer, C. A., *L. Sterne u. C. M. Wieland*. Forschungen zur neuer. Literaturg. Bd IX.
- Bell, J., *George Eliot as Novelist*. London, 1888.
- Belloc, L., *Elisabeth Gaskell et ses Ouvrages*. Paris, 1879.
- Belloc, L., *George Eliot*. The Contemporary Review, 1865.
- Bender, H., *George Eliot ein Lebensbild*. Leipzig, 1901.
- Berek, A., *Der Nabob bei Thackeray*. Würzburg, 1911.
- Birrel, A., *Charlotte Brontë*. London, 1877.
- Black, W., *Goldsmith*. Engl. Men of Letters. Vol. 6.
- Blind, Mathilde, *George Eliot*. (Eminent Women Series.) London, 1883.
- Boaden, J., *Memoirs of Mrs. Inchbald*. London, 1833.
- Boas, F. S., *Richardsons Novels and their Influence*. Oxford, 1911.
- Boaden, J., *Memoirs of Mrs. Siddons*. 1827.
- Bohn's Library, *Greek Romances*. (Görög elbeszélések angol fordítása.)
- Bonnel, H., *Ch. Bronte, G. Eliot, J. Austen*. New-York, 1902.
- Bosdorf, E., *Entstehungsgeschichte von Fieldings «Joseph Andrews»*. Weimar, 1908.
- Booth, M., *Ch. Dicken's Werke in pädagogischer Beleuchtung*. Jena, 1909.
- Boswell, J., *Life of Samuel Johnson*. London, 1791.
- Boxberger, K., *Charakterzeichnungen bei Dickens*. Havelberg, 1882.
- Brandes, G., *Lord Beaconsfield*. Berlin, 1879.
- Brandl, L., *Herr L. Stark und Smolletts Humphrey Clinker*. Wien, 1902.
- Bradley, A. C., *Jane Austen*. Oxford, 1911.
- Britten, J., *Protestant Fiction*. London, 1896.
- Brontë, Charlotte, *Jane Eyre*. London, 1910.
- Brontë Society Publications. 1895—1914.
- Brown, G. Cr., *The Ethics of G. Eliots Works*. Philadelphia, 1885.
- Brown, J., *Thackeray, his Literary Career*. Boston, 1877.
- Brownell, W. C., *Victorian Prose Masters*. Thackeray. G. Meredith. London, 1904.
- Brunetière, F., *Le roman naturaliste*. Paris, 1883.
- Brühl, J. A., *W. Scott u. seine Freunde*. Leipzig, 1907.
- Bulwer, *His Letters, Life a Literary Remains*. By his Son. London, 1883.

- Cadwick, C. E., *Gaskell*. London, 1913.
- The Cambridge History of Engl. Literature*. XI—XIV. vol.
- Camby, H. S., *The Short Story in English*. New-York, 1909.
- Canning, A., *Dickens and Thackeray*. Studied in three Novels. London, 1904.
- Canning, A., *The Philosophy of Dickens*. 1880.
- Carpenter, Prof. C. R., *Oscar Wilde*. Andover Reviews. 1891. Dec.
- Cazamian, L., *Le roman social en Angleterre*. Paris, 1904.
- Chadwick, E. H., *In the Footsteps of the Brontës*. London, 1914.
- Chadwick, E. H., *Mrs. Gaskell*. London, 1904.
- Chalmer, G. *Defoe*. London, 1786.
- Chambers, R., *Smollett, his Life and Selection from his Writings*. London, 1867.
- Chancellor, E., *Literary Types*. London, 1895.
- Charles, C., *Rudyard Kipling, the man and his work*. London, 1920.
- Chesterton, G. K., *Dickens*. London, 1911.
- Chesterton, G. K., *The Victorian Age in Literature*. London, 1919.
- Clarke, C. H., *Fielding und der deutsche Sturm u. Drang*. Freiburg, 1897.
- Coghill, H., *Autobiography and Letters of M. O. Oliphant*. London, 1879.
- Cook, J., *Bibliography of the Writings of Ch. Dickens*. London, 1897.
- Cooke, G., *G. Eliot, A Critical Study of her Life, Writings and Philosophy*. London, 1883.
- Cornish, F. W., *Jane Austen*. English Men of Letters. London, 1911.
- Couch, Qu., *The Novel in the XIX. Cent.* Pall Mall Mag. Febr. 1903.
- Conrad, Herman: *William Makepeace Thackeray: ein Pessimist als Dichter*. 1887.
- Conrad, H., *G. Eliot, ihr Leben u. Schaffen*. Berlin, 1887.
- Cox, M. F., *The Country and Kindred of O. Goldsmith*. London, 1900.
- Craik, Henry, *English Prose Selections*. New-York, 1896.
- Crockett, W., *Scott Originals*. London, 1901.
- Cromer, E. B., Earl of, *Disraeli*. 1912.
- Cross, W. L., *Development of the English Novel*. London, 1909.
- Cross, W., *The Life of L. Sterne*. London, 1909.

- Cross, I. W., *The Life of G. Eliot*. Tauchnitz-kiadás. Leipzig, 1885.
- Czerny, J., *Sterne, Hippel u. Jean Paul*. Berlin, 1904.
- Curle, R. H. P., *Aspects of George Meredith*. London, 1908.
- Dark, S., *Thackeray*. London, 1912.
- Dembley, J. M., *The Key to the Brontë Works*. London, 1911.
- Dibelius, W., *Charles Dickens*. Leipzig, Teubner, 1916.
- Dibelius, W., *Engl. Romankunst*. Berlin, 1907.
- Dibelius, W., *Die engl. Romankunst*. Berlin, 1910. (Pa-læstra XCII.)
- Dibelius, W., *Zu den Pickwick Papers*. Halle, 1912.
- Dick, E., *G. Meredith*. Berlin, 1910.
- Dickens, Ch., *My Father as I recall him*. London, 1896.
- Diderot, D., *Éloge de Richardson*. Paris, 1875.
- Dilthey, W., *Ch. Dickens u. das Genie des erzählenden Dichters*. Leipzig, 1887.
- Dilthey, W., *Das Erlebnis u. Dichtung*. Leipzig, 1910.
- Dimnet E., *Les Soeurs Brontë*. Paris, 1910.
- Dobson, A., *Henry Fielding*. Engl. Men of Letters. London, 1892.
- Dobson, Austin, *Life of Oliv. Goldsmith*. London, 1907.
- Dobson, A., *Eighteenth Century Vignettes*. London, 1893.
- Dobson, A., *Richardson at Home*. Scribner's Mag. Sept. 1893.
- Dobson A., *Richardson*. English Men of Letters. London, 1902.
- Dobson, A., *The Topography of Humphry Clinker*. Long-man's Mag. Aug. 1906.
- Donner, *Richardson in der deutsch. Romantik*. Zs. f. vergl. Literaturgesch. N. F. X. 1. Weimar, 1896.
- Dresen, W., *Fieldings Influence on Sir Walter Scott's «Waverley»*. Reichenberg, 1896.
- Druskowitz, H., *Drei engl. Dichterinnen*. Berlin, 1885.
- Dumbacher, V., *Bulwers Roman The Last of the Saxon kings*. Heidelberg, 1910.
- Dunlop, J., *History of Fiction*. London, 1814.
- Eberty, G. F., *Sir W. Scott*. London, 1871. 2 köt.
- Edgeworth, F. A., *A Memoir of Maria Edgeworth*. London, 1867.
- Ehrenthal, *The English Novelists*. Rostock, 1874.
- Eliot, G., *Walter Scott*. London, 1876.
- Elwin, W., *Sterne*. Quart. Rewiew. III. 1854.
- Elwood, A. K., *Memoirs of the Literary Ladies of England*. London, 1843.

- Else, Carl, *Sir W. Scott*. Leipzig, 1864. 2. köt.
- Escott, T., *Bulwer Lytton*. London, 1913.
- Escott, T. H., *Trollope*. London, 1913.
- Ferriar, J., *Sterne*. Manchester, 1812.
- H. *Fielding's Writings*, Memoir by David Herbert. Edinburgh, 1897.
- Fischer, W., *Goldsmith's Vicar of Wakefield*. Halle, 1902.
- Fitzgerald, P., *Jane Austen*. London, 1912.
- Fitzgerald, P., *Memoires of Ch. Dickens*, 1913.
- Fitzgerald, P., *The Life of Laurence Sterne*. New-York, 1896.
- Ford, E., *Names and Characters in the Vicar of Wakefield*. London, 1883.
- Forman, H. B., *George Meredith*. London, 1909.
- Forster, E., *Life of Dickens*. London, 1872—74.
- Forster, J., *The Life and Times of O. Goldsmith*. V. The Minerva Library of Famous Books. 12.
- Forsyth, W., *The Novels and Novelists of the XVIII. century*. London, 1871.
- Fotheringham, J., *The Works of Emil Brontë and the Brontë Problem*. London, 1900.
- Frankenberger, F., *Jane Austen u. der bürgerl. Roman des XVIII. Jahrh.* Jena, Diss. 1910.
- Franz, H. O., *Laurenz Sterne u. E. Bulwer*. Buttstädt, 1904.
- Freeman, A. M., *Thomas Love Peacock*. 1911.
- Frewen, Lord Walter, *Lord Lytton's Novels*. Fortnightly Review Sept. 1903.
- Frewen, Lord W., *The Mirror of the century*. London, 1905.
- Freye, W., *The Influence of Gothic Literature on Sir W. Scott*. Rostock, 1902.
- Gaebel, K., *Beiträge zur Technik der Erzählung in den Romanen W. Scott's*. Marburg, 1901.
- Gaskell, Mrs., *The Life of Ch. Brontë*. London, Smith, Elder & Co. 1890.
- Gärdes, J., *W. Scott als Charakterzeichner in The Heart of Middlethian*. Vegesack, 1904.
- Garlam, *The Future of Fiction*. Arena. April 1893.
- Gerhard, A., *George Eliots u. George Sands Frauenleben unter dem Gesichtspunkt moderner Probleme*. Die Frau, 1875.
- Gerschmann, H., *Studien über den modernen Roman*. Königsberg, 1894.
- Gissing, G., *Ch. Dickens, a Critical Study*. London, 1898.
- Glower, W., *Anekdoten of the Late Dr. Goldsmidt*. London 1774.
- Goddon, G. M., *Henry Fielding*. London, 1910.

- Goldsmith, *The Traveller*, With an Introduction and Notes by Arthur Barrett. London, 1891.
- Gomperz, M., *Helps to the Study of Goldsmith*. London, 1904.
- Gosse, E., *History of the XVIII, Century*. London, 1891.
- Gosse, E., *H. Fielding, Life of Jonathan Wild*. Edinburgh, 1878.
- Green, E., *H. Fielding, his Works*. London, 1909.
- Grey, R., *The Bores in J. Austen's Novels*. The Fortnightly Review. July 1903.
- Griswold, W. M., *A Descriptive List of International Novels*. Cambridge, 1891.
- Groth, E., *Charles Kingsley*. Leipzig, 1893.
- Gundry and Wilkinson. *Notes on Westward Ho! (Kingsley)*. London, 1905.
- Gussmeyer, G. M., *Richardson's Pamela*. Leipzig, 1890.
- Haks, F., *Über einige der hervorragendsten Romane d. XIX. Jh. (Thackeray.)* Kattovitz, 1904.
- Hannay, D., *Life of Tobias Smollett*. Great Writers. Vol. 12.
- Hannay, J., *Studies on Thackeray*. London, 1869.
- Happel, F., *Tobias Smollett und sein Humor*.
- Haraszti Gyula, *A francia naturalista regény*. Budapest.
- Hare, A. J. C., *The Life and Letters of Maria Edgeworth*. London, 1894.
- Harrison, F., *George Eliot's Place in Literature*. London, 1885.
- Harrison, F., *Studies in Early Victorian Literature*. London, 1895.
- Harrison, F., *Dickens Place in Literature*, 1894.
- Harrison, F., *Ch. Brontë's Place in Literature*. London, 1895.
- Harrison, F., *Kingsley's Place in Literature*. 1885.
- Hazletine, M. W., *Married Woman in Fiction*. North Americ. Review. 1891. April.
- Hazlitt, W., *Lectures on English Comic Writers*. London, 1819.
- Henry, M. L., *Morality of Thackeray and George Eliot*. New Atlantis 51/54.
- Hering, R., *Goldsmith's Vicar of Wakefield*. Dessau. Friedrichs Realgymn. 1905.
- Heichen, W., *Charles Dickens. Sein Leben u. sein Wirken*. Berlin, 1901.
- Henderson, M. S., *G. Meredith: Poet, Novelist, Reformer*. London, 1907.
- Heymans, G., *Psychologie der Frau*. Heidelberg, 1910.

- Hill, C., *Fanny Burney at the Court of Queen Charlotte*. London, 1912.
- Hill, C., *Jane Austen, her home and her Friends*. London, 1902.
- Hitchman, Fr., *The Public Life of Lord Beaconsfield*. London, 1885.
- Hogg, J., *Domestic Manners of Sir W. Scott*. London, 1910.
- Homann, W., *Henry Fielding als Humorist*. Marburg, 1903.
- Howells, W. D., *Heroines of Fiction*. London, 1902.
- Höhne, Fr., *Komik u. Humor in Fielding's Roman J. Andrews*. Greipwald, 1902.
- Hudson, W. H., *Sir W. Scott*. London, 1904.
- Hughes, J. L., *Dickens as an Educator*. London, 1903.
- Husband, M. F. H., *A Dictionary of Characters in the Waverlay Novels*. London, 1899.
- Hutton, R., *Sir Walter Scott*. Engl. Men of Letters. Vol. 2.
- Iddesleigh, Lord, *The Novels of Austen*. The XIX. Cent. Review, 1902—3. May.
- Irving, W., *Life of Oliver Goldsmith*. 1844.
- Jack, Adolphus Alfred, *Essays on the Novel as Illust. by Scott and Miss Austen*. London, 1897.
- Jeaffreson, J. C., *Novels and Novelists fr. Elizabeth to Victoria*. London, 1858.
- Jeffreson, J., *Novels and Novelists*. London, 1858.
- Jeffrey, Fr. Lord, *Samuel Richardson*. Edinburgh Rewiew, 1853.
- Jerome, J. K., *Novel Notes*. London, 1894.
- Jerrold W., *George Meredith*. London, 1902.
- Jusserand, J. J., *The English Novel in the time of Shakespeare*. Unwin, London, 1899.
- Jusserand, J. J., *Le Roman Anglais*. Paris, 1886.
- Justice, Lord Bowen, *Novel Reading*. London, 1891.
- Karsten, J., *D. Goldsmith*. Strassburg, 1893.
- Kaufmann, M., *Charles Kingsley, Christian Socialist and Reformer*. London, 1892.
- Kaufmann, David, *G. Eliot and Judaism*. Edinburgh, 1977.
- Kavanagh, Julia, *English Women of Letters*. London, 1862.
- Kebbel, T. C., *Life of Lord Beaconsfield*. London, 1888.
- Kellner, L., *Die engl. Literatur im Zeitalter der Königin Viktoria*. Leipzig, 1909.
- Kellner Dr. Leon, *Neueste Prosadichtung*. (Besprechung einer Reihe moderner Romane.) Anglia, Beiblatt IV. Nr. 8.
- Kent, W. C. M., *Charles Dickens as a Reader*. London, 1872.

- Kettner, G., *Lessings Emilia Galotti und Richardsons Clarissa*. Zs. f. deutschen Unterricht, 1897.
- King, R. A., *Oliver Goldsmith*. London, 1910.
- Kitton, F. G., *The Novels of Ch. Dickens*. London, 1897.
- King, R., *Oliv. Goldsmith*. London, 1909.
- Kitton, F. G., *Dickensiana*. London, 1886.
- Kitton, F. R., *The Minor Writings of Ch. Dickens*. London, 1902.
- Knowles, F. L. *A Kipling Primer*. 1900.
- Körting A., *Geschichte des franz. Romans im XVII. Jahrh.* Leipzig, 1887.
- Lanier, S., *The English Novel; a Study in the Development of Personality*. New-York, 1897.
- Lathrop, George Parsons, *A Study of Hawthorne*. Boston, 1876.
- Lawless, E., *Edgeworth*. (Engl. Men of Letters.) London, 1901.
- Lawrence, F., *The Life of Henry Fielding*. London, 1855.
- Lee, William, *Defoe*. London, 1869.
- Lenschel, M., *Autobiographisches in Smollett's Roderick Random*. Leipzig, 1906.
- Leyland, F. A., *The Brontë Family*. 2 kötet. London, 1886.
- Lilley, H., *Four Engl. Humorists*. London, 1895.
- Lilly, W. S., *Four English Humorists of the Nineteenth Century*. London, 1902.
- Linklater, A. Thomson, *Richardson*. A biographical and critical Study. London, 1904.
- Literary Yearbook 1907: teljes Meredith-Bibliographia.
- Lockhart, G. J. *Life of S. W. Scott*. London, 1888.
- Loshe, H., *The early American Novel*. New-York, 1907.
- Lonsdale, M., G., *Eliot*. London, 1886.
- Low, Fr., *Mrs. Gaskell's Short Tales*. 1899.
- Lynch, H., *George Meredith*. 1901.
- Mackay, A. M., *The Brontës: Fact and Fiction*. New-York, 1897.
- Macaulay, Lord. *Madame D'Arblay*. London, 1854.
- Macaulay, Lord. *Article on O. Goldsmith*. Encycl. Brit. LXXXVIII.
- Macaulay, Lord, *Opinion on Jane Austen*. Edinburgh, 1843.
- MacDonnel, A., *Thomas Hardy*. Manchester, 1916.
- MacColl, Canon, *Morality in Fiction*. Contemporary Review, 1891. Aug.
- Macspadden, J. W., *Synopses of Dickens Novels*. London, 1909.
- Main, A. E., *Eliot*. London, 1880.

- Marriott, J. A., *Charles Kingsley, Novelist*. London, 1892.
- Marzials, F. T., *Ch. Dickens*, London, 1887.
- Masson, D., *British Novelists*. Cambridge, 1859.
- Masson, F., *The Brontës*. London, 1912.
- Matthews, Brander, *The Historical Novel and other Essays*. New-York, 1901.
- Mellville, L., *The Life and Letters of Laurence Sterne*. London, 1910.
- Melville, L., *The Life and Letters of W. Beckford*. London, 1910.
- Melville, L., *William M. Thackeray*. London, 1910.
- Memoirs of T. Holcroft*. London, 1902.
- Merwin, *The Pedagogical Value of the Novel*. Cosmopolitan, May 1893.
- Meyer, W. H., *Life G. Eliot*. Nineteenth Century. March. 1885.
- Meynell, W., *Benj. Disraeli*. London, 1903.
- Miltoun, F., *Dicken's London*. 1904.
- Minto, W., *Defoe*. Engl. Men of Letters. 1906.
- Monypenny, W. F., *Life of B. Disraeli*. 1920.
- Moore, G., *Some Characteristics of Engl. Fiction*. The North Americ. Review 1902. May.
- Moore, Fr., *The Life of Oliv. Goldsmith*. London, 1901.
- Moffat, E. E. J., *G. Meredith*. London, 1909.
- Morgan, Charlotte, *The Rise of the Novel of Manners*. London, 1900.
- Morley, C., *Life of G. Eliot*. Macmillan's Magazine. 1885.
- Moses, B., *Ch. Dickens*. London, 1902.
- Mottram, W., *The true Story of G. Eliot*. London, 1905.
- Moulton, R. G., *Four Years of Novel Reading*. London & Boston, 1895.
- Möbius, H., *Die engl. Rosenkreuzerromane*. Hamburg, 1911.
- Möbius, H., *The Gothic Romance*. Leipzig, 1902.
- Mudge and Sears, *A Thackeray Dictionary*. Characters and Scenes of the Novels and Short Stories. London, 1903.
- Murray, C., *The Making of a Novelist*. London, 1894.
- Müller, J., *Bulwers Roman, The Last of the Barons*. Rostock, 1907.
- Mühe, Th., Dr., *Zur Ethik Thackerays*. Elinsbittel, 1910.
- Müller, M., *Autobiographisches in The Mill on the Floss*. Leipzig, 1898.
- National, The., *Eliot and Austen*, II. 259. London, 1887.

- Nichols, J., *Samuel Richardson*. London, 1812.
- Nield, J., *A Guide to the best Historian Novels and Tales*. London, 1902.
- Notes and Queries. 9. Ser. *Dickens u. Sterne*. V. 185. — V. 10. 57. — V. 229. 275.
- Notes & Queries. 9th S. I. p. 201 J. Buchan Telfer. 1897. *Smollett, His Death and Burial*.
- Notes and Queries VIII. 446. *Tob. Smollett. His death*.
- Olcott, Ch., *George Eliot Scenes and People in her Novels*. London, Cassel, 1903.
- Oliphant, J., *Victorian Novelists* (Victorian Eva Series Blackie 2/6.) 1899.
- Oliphant, J., *The Victorian Age of Engl. Literature*. London, 1892.
- Ordóñez de Montalós, *Amadis de Gaula*. London, 1872.
- Palmer, J., *Rudyard Kipling*. London, 1915.
- Parkinson, S., *Scenes from G. Eliot*. Leeds, 1888.
- Paul, H., *The Victorian Novel*. London, 1901.
- Panard, D., *Romola*. Canadian Magazine. London, 1895.
- Pellew, W. G., *Jane Austen's Novels*. Boston, 1883.
- Perry, B., *A Study of Prose-fiction*. London, 1902.
- Phelps, W. L., *The Beginnings of the English Romantic Movement, a Study in 18th Century Literature*. Boston, 1893.
- Phelps, W. L., *Essays on Modern Novelists*. New-York, 1921.
- Photiades, C., *G. Meredith*. Paris, 1910.
- Philip, A. J., *A Dickens Dictionary*. London, 1910.
- Pierce, G. A., *Dickens Dictionary*. London, 1872.
- Platzhoff, E., *G. Eliot, die Entwicklung ihrer Persönlichkeit u. ihrer Weltanschauung*. Euphorion, VIII. 1. 1903.
- Poetzsche, E., *Samuel Richardsons Belesenheit*. Kiel, 1908.
- Pollack, B., *G. Eliot, her Contemporaries and herself*. London, 1891.
- Pollock, W. H., *Jane Austen. Her Contemporaries and herself*. 1899.
- Ponsoby, B., *G. Eliot and G. Sand*. Nineteenth Century. B 50. 607.
- Porter, Anna Maria, *The Hungarian Brothers*. Regény 3 kötet. London, 1807.
- Potsche, E., *Richardson's Belesenheit*. Kiel, 1908.
- Prideaux, *A Bibliography of R. L. Stevenson*. New-York, 1903.
- Prior, Sir James. *Life of Oliver Goldsmith*. London, 1837.

- Quarterly Review, July 1904. *Charles Dickens*.
 Raleigh, W., *The English Novel*. London, 1894.
 Raleigh, W., *R. L. Stevenson*. London, 1905.
 Rannie, D. W., *Letter Writing as a Form of Literature in Ancient and Modern Times*. Oxford, 1895.
 Redding, C., *Memoirs of W. Beckford*. 1859.
 Reeve, Clara, *The Progress of Romance*. Colchester, 1785.
 Reid, T. W., *Ch. Bronte*. London, 1877.
 Rhode, E., *Der griechische Roman und seine Vorläufer*.
 Pázmány E. könyvt. O. 270. e.
 Rhofert, Karl, *Die Frau bei G. Eliot*. Berlin, 1910.
 Richardson, S., *By Austin Dobson*. Engl. Men of Letters.
 London, 1897.
 Richardson, F., *The Secret of Ch. Brontë*. London, 1914.
 Richter, Helen, *George Eliot, fünf Aufsätze*. Berlin, 1907.
 Robertson, J. M., *The Possibilities of Women*. London, 1903.
 Robinson, A. M. F., *Emily Brontë*. London, 1883.
 Robinson, C. N., *The British Tar in Fact and Fiction*.
 London, 1909.
 Roesel, L. K., *Die literarischen u. persönlichen Beziehungen Sir W. Scott's zu Goethe*. Leipzig, 1901.
 Rowland, P. F., *A Comparison, Criticism and Estimate of the English Novelists from 1700 to 1850* Oxford, 1894.
 Roz, F., *Le roman anglais contemporain*. Paris, 1912.
 Rumilly, A. J., *Thackeray Studies*. London, 1904.
 Russel, P., *A Guide to British and American Novels*. London, 1893.
 Saintsbury, G., *A History of XIX Century Literature*. London, 1899.
 Saintsbury, G., *The English Novel*. London, 1913.
 Saintsbury, G., *Samuel Richardson: Letters from Sir Charles Grandison*. New-York, 1895.
 Sala, G. A., *Dickens*. London, 1870.
 Salomon, H., *Daniel Deronda, from Jewish point of view*.
 London, 1877.
 Saunders, M. B., *The Philosophy of Dickens*. London, 1905.
 Schaub, E., *Thackerays Entwicklung zum Schriftsteller*.
 Basel, 1901.
 Schmidt, E., *Richardson, Rousseau u. Goethe*. Jena, 1875.
 Schmidt, J., *Ch. Dickens; eine Charakteristik*. Leipzig, 1904.
 Schmidt, Th., *Frauengestalten bei Dickens*. Leipzig, 1904.
 Scott, W., *On Jane Austen*. 1815.

- Shorter, Cl., *Ch. Brontë and her Circle*. London, 1896.
- Shorter, Cl., *The Brontës*. 2 kötet. London, 1908.
- Sichel, W., *Disraeli*. (Personalty, Ideas). London, 1904.
- Sichel, W., *Sterne*. London, 1910.
- Simonds, W. E., *An Introduction to the Study of English Fiction*. Boston, 1894.
- Sinclair, M., *The Three Brontës*. 1914.
- Smeaton, Oliphant, T. *Smollett*. New-York, 1897.
- Smith, G., *Recollections of Ch Brontë*. London, Cornhill Mag. Dec. 1902.
- Smith, G. B., *Poets and Novelists*. London, 1875.
- Smollett's T., *Works*. Carefully Selected and Edited from the best Authorities. Orig. Hist. Notes, Life of Author by Dav. Herbert. Edinburgh, 1897.
- Schneeberger Nándor, *A regény technikája*. Pázmány Egyetem Könyvt. O. 313.
- Schröer, M. A., *Grundzüge u. Haupttypen der engl. Literaturgeschichte*. Göschen, Leipzig, 1906.
- Seeley, L. B., *Fanny Burney*. London, 1890.
- Selden, C., *Ch. Brontë et la Vie Morale en Angleterre*. Paris, 1895.
- Senior Essays on Fiction*. London, 1864.
- Shepherd, R. H., *Bibliography of Thackeray*. London, 1881.
- Shepherd, R., H., *Bibliography of Dickens*. London, 1880.
- Shore, W., *Ch. Dickens*. London, 1905.
- Spofford, Mrs., *Three Heroines of new England Romance*. London, 1895.
- Staugl, K., *Dickens dichterische Eigenart*. Reichenberg, 1904.
- Stearns, E. L., *Modern English Prose Writers*. London, 1897.
- Stephen, Sir Leslie, *Art. Henry Fielding*. London, 1889.
- Stephen, L., *Sterne*. London, 1892.
- Stephen, Sir Leslie, *G. Eliot*. Engl. Men of Letters. London, 1912.
- Stiegelmar, N., *G. Meredith komikum elmélete*.
- Stoddard, F. H., *The Evolution of the Engl. Novel*. New-York, 1906.
- Street, J. M., *G. Eliot as a Representative of her Time*. The New Englander 1853.
- Swinerton, F., R. L., *Stevenson*. 1914.
- Swinburne, *A Note on Ch. Brontë*. London, 1877.
- Taylor, Th., *Thackeray the Humourist and Man of Letters*. London, 1864.

- Taylor, A. E., *The Novels of Mark Rutherford*. London, 1914.
- Thackeray, W. M., *The Engl. Humourists of the XVIII. Cent.* London, 1853.
- Thackeray the apostle of Mediocrity. XIX. cent. Rev. III. VI. 1904.
- Thayer, H. W., *Laurence Sterne in Germany*. 1906.
- Thomson, J. C., *Bibliography of the Writings of Dickens*. London, 1904.
- Thompson (Dan Greenleaf), *The Philosophy of Fiction in Literature*. An Essay. London, 1891.
- Thomson, C. L., *Samuel Richardson*. London, 1900.
- Tomson, Clare, *G. Eliot*. London, 1901.
- Townsend, M. E., *Great Characters of Fiction*. London, 1893.
- Traill, H. D., *Sterne*. (English Men of Letters.) London, 1910.
- Trent, *History of American Literature*. New-York, 1903.
- Trevelyan, G. M., *The Poetry and Philosophy of G. Meredith*. London, 1907.
- Trollope Anthony, *William M. Thackeray*, 1880.
- Tytler, S. *The Realistic Novel*. Atalanta, Oct. 1893.
- Uhrström, W. P., *Studies of the Language of Richardson*. Upsala, 1907.
- Van Doren, Carl, *The American Novel*. New-York, 1922.
- Vocano, S., *Heine u. Sterne*. Leipzig, 1907.
- Vowinkel, E., *Der engl. Roman der Gegenwart*. Berlin, 1926.
- Waldschmidt, K., *Die Dramatisierungen von Fielding's Tom Jones*. Wetzlar, 1906.
- Walford, L. B., *Twelve Engl. Authoresses*. London, 1882.
- Walker, H., *The Literature of the Victorian Era*. Cambridge, 1910.
- Walters, J. C., *Mrs. Humphrey Ward*. London, 1912.
- Walters, J. C., *Phases of Dickens*. London, 1912.
- Ward, A. W., *Dickens*. Engl. Men of Letters. London, 1882.
- Ward, H. S., *The Real Dickens hand*. London, 1904.
- Warren, F. M., *A History of the Novel, previous to the XVII. Cent.* New-York, 1895.
- Watt, J. C., *Scott, Thackeray, Dickens, Lytton*. London, 1880.
- Wendell, B., *Literary History of Amerika*. New-York, 1900.
- Whibley, C., *William M. Thackeray*. London, 1903.
- Wells, *Richardson and Rousseau*. Mod. Lang. Notes XI. 8. 1896.
- Wentworth Higginson, F., *The New World and the New Books*. Boston, 1891.

- Wershoven, F. J., *Smollet et Lesage*. Bécs, 1883.
- Williams, H., *Two Centuries of the English Novel*. London, 1911.
- Williams, M., *The Dickens Concordance*. (Names, Characters and Places in the Works of Ch. Dickens). London, 1907.
- Wilson, F., *Dickens und seine Beziehungen zu Fielding u. Smollett*. Leipzig, 1899.
- Wilson, Walter, *Defoe*. London, 1830.
- Wilson, R., *Tellers of Tales*. Biographies of some English Novelists, with Extracts from their Works. London, 1897.
- Wolff, *Allgemeine Geschichte des Romans*. Jena, 1850. Egyetemi (Pázmány) Könyvt. O. 126.
- Wood, A., *Einfluss Fieldings auf die deutsche Literatur*. Heidelberg, 1896.
- Wolzogen, *George Eliot, eine biographische Studie*. 1906.
- Wrage, E., *Psychologie der Charaktere in den Romanen Georg Meredith*. Marburg, 1911.
- Wright, Dr., *The Brontës in Ireland*. London, 1893.
- Young, A., *A Dictionary of the Characters and Scenes in the Stories and Poems of Kipling*. London, 1910.
- Zimmern, H., *Maria Edgeworth*. Eminent Women. London, 1883.
-

TARTALOM.

ELSŐ RÉSZ.

A XVIII. század regényírói.

	Lap
Előszó	7
I. Bevezetés	9
II. A regény előzményei	20
III. Defoe, Swift	48
IV. Richardson	64
V. Fielding	89
VI. Smollett	115
VII. Sterne	128
VIII. Goldsmith	138
IX. Jane Austen	154
X. A történeti regény és Scott előfutárjai	168

MÁSODIK RÉSZ.

A XIX. század regényírói.

XI. Scott	176
XII. Scott követői	199
XIII. Burney és Edgeworth	215
XIV. Viktória királyné kora ..	231
XV. Dickens	235
XVI. Cooper, Poe, Hawthorne	253
XVII. Thackeray	262

	Lap
XVIII. Bulwer, Reade, Trollope	282
XIX. George Eliot	292
XX. Bronte, Gaskellné, Stowené	310
XX Meredith	324
XXI Hardy	332
XXIII. Stevenson	345
XXIV. Kipling	354
XXV. Zárzó	357
XXVI. Irodalom	358

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára 3335/195 2